

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Рік заснування 1996

Випуск 817

Слов'янська філологія

Збірник наукових праць

Чернівці
«Букрек»
2019

УДК 800=81
ББК 81.411.1–5
Ч–492

У рубриці „Літературознавство” вміщено статті, у яких висвітлені теоретичні та історико-літературні питання.

У розділі „Мовознавство” репрезентовано наукові дослідження, присвячені актуальним проблемам ономастики, комунікативної лінгвістики, граматики, лінгводидактики та історіографії мовознавчої науки в Чернівецькому університеті, а також з’ясуванню особливостей функціонування християнських номенів у текстах українській духовній поезії та в лексикографічних працях.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

The heading „Literary Studies” contains articles that cover theoretical and historical-literary question.

The heading „Linguistics” presents scientific researches dedicated to pressing issues of onomastics, communicative linguistics, grammar, linguistics and historiography of linguistic science in Chernivtsy University as well as to find out the peculiarities of the functioning of Christian nominees in the texts of Ukrainian spiritual poetry and in lexicographic works.

For scientists, lecturer, postgraduates and students-philologists.

Редколегія випуску:

Бунчук Б.І., доктор філологічних наук, професор (науковий редактор);
Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (заступник наукового редактора);
Мельничук Б.І., доктор філологічних наук, професор (заступник наукового редактора);
Струк І. М., кандидат філологічних наук, асистент (відповідальний секретар);
Антофійчук В. І., доктор філологічних наук, професор;
Ковалець Л. М., доктор філологічних наук, професор.
Кульбабська О. В., доктор філологічних наук, професор;
Рихло П. В., доктор філологічних наук, професор;
Руснак Н. О., доктор філологічних наук, професор;
Скаб М. С., доктор філологічних наук, професор;
Ткач Л. О., доктор філологічних наук, професор;
Червінська О.В., доктор філологічних наук, професор.

Рецензенти:

Ткаченко А. О., доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
Голянич М. І., доктор філологічних наук, професор (ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”).

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Свідоцтво Міністерства України у справах преси та інформації КВ №2158 від 21.08.1996 р.
Загальнодержавне видання
Збірник входить до переліку наукових видань ВАК України (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)

Ч 492 *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : „Букрек”, 2019. Вип. 817 : Слов’янська філологія. 148 с.

УДК 800=81
ББК 81.411.1-5

Scientific Bulletin of Yuri Fed'kovych National University of Chernivtsi : collection of scientific articles / edited by B. I. Bunchuk. Chernivtsi : „Bukrek”, 2019. Public. 817: Slavonic Philology. 148 p.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15747-4219Р від 27. 10. 2009 р.

© Чернівецький національний університет, 2019
© Видавничий дім «Букрек», 2019

УДК 801.65: 821.161.2-1Укр.09

ВІРШОВІ ФОРМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ОСТАННІХ РОКІВ ТВОРЧОСТІ (1910-1913)

Борис Бунчук. Віршові форми Лесі Українки останніх років творчості (1910–1913).

У статті проаналізовано 26 віршованих творів поетеси в аспекті метрики, ритміки, строфіки, римування та особливостей рими. У цей період Леся Українка застосувала силабо-тоніку (92%) і тоніку (8%). Домінували ямбічні форми, переважно п'ятистопові. Хореї та трискладовими перебували на приблизно однаковому рівні. Сегмент тоніки представлений різнонаголошеними дольниками. Половина творів були астрофічними та неримованими. Переважали точні рими, неточних співзвуч не було. У третині творів зафіксоване внутрішнє римування.

Ключові слова: Леся Українка, вірш, віршування, метр, ритм, метрика, ритміка, строфіка, римування.

Борис Бунчук. Стихотворные формы Леси Украинки последних лет творчества (1910–1913).

В статье проанализированы 26 стихотворных произведений поэтессы в аспекте метрики, ритмики, строфики, рифмовки, особенностей рифмы. В этот период Леся Украинка использовала силлабо-тонику (92%) и тонику (8%). Доминировали ямбические формы, преимущественно пятистопные. Хореи и трехсложники находились на приблизительно одинаковом уровне. Сегмент тоники представлен разноударными дольниками. Половина произведений были астрофическими и нерифмованными. Преобладали точные рифмы, неточных созвучий не было. В третьей части произведений зафиксирована внутренняя рифмовка.

Ключевые слова: Леся Украинка, стихотворение, стихосложение, метр, ритм, метрика, ритміка, строфіка, рифмовка.

Borys Bunchuk. Poetic forms of Lesya Ukrainka of the last years of creativity (1910–1913).

The article analyzes 26 verses of poetry in the aspect of metrics, rhythmic, strophic, rhyming and features of rhyme. During this period, Lesya Ukrainka used silabotonic (92%) and tonic (8%). Dominated by iambic forms, mainly five-stalks. Chorea and three-part were held at approximately the same level. The tonic segment is represented by different-pointed bottoms. Half of the works were astrophysical and unremitting. Prevailing rhymes, inaccurate consonance was not. One third of the works recorded an internal rhyme.

Key words: Lesya Ukrainka, poem, versification, meter, rhythm, metrics, rhythmic, stanza, rhyming.

Останні три з половиною роки життя Лесі Українки трагічно зафарбовані в колір невиліковної хвороби. Це час важких фізичних страждань і безупинних мандрівок, пов'язаних не з вродженою схильністю до подорожей, а з вимогою лікарів жити у місцях, які підходять таким хворим. Леся тричі здійснила поїздки до Єгипту, щоразу після повернення відвідуючи Одесу і Київ, та повертаючись до визначених долею місць благословенної Грузії – Телаві, Кутаїсі, Хоні, Сурамі. У листі до О. Кобилянської 20 квітня (3 травня) 1913 р. поетеса зізнавалася: „Хтось тепер може тільки лежати (як сидить, то вже щастя), на морі, чи на суходолі, в Єгипті чи деінде, однаково...” [10, т. 12, с. 461].

Однак у цей період Леся Українка зазнала і найбільшого свого щастя – щастя творчості. У видавництві „Дзвін” вийшла друком перша книга її „Творів” (1911), було здійснено переспів „Ліричних пісень давнього Єгипту” (1910) і, найголовніше, написано 26 віршованих творів.

Серед написаних творів виділяється щодо будови справжня поетична симфонія – драма-феєрія „Лісова пісня” (1911), п'ятистоповий ямб якої розглянемо у сукупності з формою всіх творів періоду, а „інші” розміри драми – окремо.

Щодо метрики та ритміки віршовані твори останніх років творчості відзначаються ознаками двох систем віршування: силабо-тонічної (92% від усіх) та тонічної (8%). У сегменті силабо-тоніки Леся Українка використала всі основні метри, крім анапеста. Найбільше творів написано ямбом (62% від усіх). Поетеса застосовувала Я4, Я5 та врегульований різностоповик Я4343.

Два твори (8% від усіх і 13% від ямбів) мають форму чотиристоповика. Це – ліричний вірш „Вість з півночі” (V твір із циклу „Весна в Єгипті”) (1910) та незакінчений драматичний твір „... Яка ж дивна, яка ж дивна оця щаслива сторона!...” (1912–1913). „Вість з півночі” і щодо змісту, і в аспекті форми є своєрідним відлунням Шевченкового вірша „І знов мені не привезла...”. Порівняймо обидва твори (з Шевченкової поезії наводимо лише початковий уривок):

*І знов мені не привезла
Нічого почта з України...
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про тебе знать, за що караюсь,
Та й знать не хочеться мені.
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись...
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без слъоз, роси тії святої [11, с. 158].*

*Таки недарма прилітав
Північний гість... Дивлюся ранком –
Вже заволочено серпанком
Сіреньким небо. Далі став
Помалу й дощик накрапати,
І вогким холодом до хати
Зайшов притихлий вітерець.
Щось охолонув молодець!..
Чи не сподобалась пустині
Його зальоти? Чи згадав
Далеку милу й зарідав
Дрібними слізьми на чужині ?
Шепоче вітер в мокрім листі:
„Се ж я з твоєї сторони
Приніс оці плакучі вісті, –
Якої ще тобі луни ?..” [10, т. 1, с. 365–366].*

Обидва твори сповнює мотив розлуки з рідним краєм. Схожі вони за розміром, видом ритму, „чистотою” ритму, частково – строфікою та римуванням, наявністю сильних перенесень. Фіксуємо також відмінності. У Шевченка – маємо розлуку без ніякої звістки-відповіді, у Лесі Українки – таки з’являється символічна звістка. У Шевченка значно менший відсоток повнонаголошених версів, його твір виразно астрофічний, римування – різноспособове і різносистемне. У Лесі – виразне тяжіння до катренів з відповідними схемами римування (aBbA, AAbb, AbbA, AbAb). Фіксуємо також різницю у характері рим: у Лесі більша частка точних (87,5% проти 60%), удвічі менший відсоток приблизних (13% проти 30%), а неточних – 0 проти 10%. Нарешті, у Лесі менше різнограматичних рим (13% проти 40%) і зовсім відсутні тавтологічні (0 проти 20%).

Загалом же Я4 поетеси цього періоду характеризується такими показниками: відсутністю версів з позасхемними наголосами та 32% повнонаголошених рядків.

Дослідники чотиристопового ямба в російській поезії – А. Белей, Б. Томашевський, К. Тарановський, М. Гаспаров – виділили два ритмічні варіанти цієї форми. Д. Бейлі визначає їх так: „Тип XIII ст. з сильними 1-м і 4-м іктами і тип XIX ст. з сильними 2-м і 4-м іктами” [1, с. 19–20]. М. Гаспаров називав ці види „архаїчним” та „традиційним” [4]. Обидва вірші Лесі Українки з розміром Я4 мають альтернований або традиційний ритм. Узагальнена схема наголошеності стоп (85,5 – 100 – 38,8 – 100) засвідчує цей варіант форми.

Серед ямбів безумовно домінує п’ятистоповик – 38% від усіх творів і 66% від ямбічних. Я5 характерний для 7-и драматичних і 3-ох ліричних творів.

Переважаюча форма – астрофічний і неримований п’ятистоповик. Звернемо увагу на „чистоту” форми. Лише у двох творах – „Бояриня” (1910) та „Сапфо” (1912–1913) – наявні іншорозмірні рядки

(3% і 7% відповідно). З них 8% – верси Ябц, 2% – рядки Я4. Усереднений відсоток іншорозмірних версів – 1, з них Ябц – 0,8. У творі „Сапфо” наявні 2% дольникових рядків. Узагальнена цифра – 0,2%. У 9% версів Я5 наявні позасхемні наголоси. Відсоток повнонаголошених рядків – 24.

Дослідники російського ямба – Б. Томашевський, К. Тарановський та М. Гаспаров – показали, що у 5-стопному ямбі найчастіше трапляється альтернований ритм (сильні I, III і V стопи). Крім нього, вони зафіксували висхідний (II стопа дорівнює I, або й сильніша від неї) та спадний (II стопа дорівнює III, або й сильніша від неї) ритми. Д. Бейлі, підсумовуючи дані названих учених, виділяє чотири види ритму в російському Я5: „1) тричленна структура на основі регресивної акцентної дисиміляції – з сильними непарними і слабкими парними іктами; 2) французька висхідна структура, в якій сильними є 2-й, 3-й і 5-й ікти, а слабкими 1-й та 4-й; 3) вирівняна структура, в якій наголошеність трьох перших іктів приблизно однакова; 4) спадна структура, у якій наголошеність іктів поступово понижується від 1-го до 4-го” [1, с. 23]. 50% Лесиних ямбічних п'ятистоповиків мають альтернований ритм, 40% – спадний, 10% – висхідний. Спадний ритм характерний для Я5 таких творів: „Хамсін” (1910), „Мрії в бурю” (1911), „Камінний господар” (1912), „Орфееве гніздо” (1913). Висхідний ритм простежується у вірші-сонеті „Дихання пустини” (1910). Усереднена схема наголошеності стоп у Лесиному 5-стоповику цього періоду засвідчує тяжіння до альтернованого ритму – 90 – 78 – 81 – 58 – 100.

У чотирьох творах – „Князь Володимир за Дніпром...” (1910), „Хто вам сказав, що я слабка...”, „На роковини” (обидва – 1911), „Про велета” (1913) – поетеса використала врегульований різностоповик зі схемою Я4343 (15% від усіх поезій і 25% від ямбів).

Незначний сегмент версифікації поетеси цього періоду становлять хорей – 12% від усіх творів і 13% від силабо-тонічних поезій.

У двох віршах („Епілог” та „На стоянці” – третьому вірші циклу „З подорожньої книжки”, 2011) маємо хорейчний чотиристоповик. В обох творах представлений Х4 з „традиційним” ритмом (наголошуваність II стопи 99,5-100%). Усереднена схема наголошуваності стоп така: 67 – 100 – 59 – 100. Усереднений відсоток версів з позасхемними наголосами – 16.

Поезія „Вітряна ніч” (четвертий вірш циклу „Весна в Єгипті”, 1910) написана хорейчним п'ятистоповиком з „традиційним”, за М. Гаспаровим [4, с. 113] (наголошуваність I стопи вище 60%, а IV стопа сильніша від III) ритмом. Щоправда традиційний ритм у цьому вірші специфічний: II і III стопа однаково наголошуваний (схема виглядає так: 58 – 92 – 92 – 50 – 100). Верси із позасхемними наголосами відсутні.

Частка трискладовиків у поезії Лесі Українки означених рядків не набагато більша від хорей – 15% від усіх творів і 17% від силабо-тонічних поезій.

Три дактилічних твори (12% від усіх) мають розміри Д3, Д6ц і Д6-5. Тристоповий дактиль характерний для поезії „У тумані” (1911), що є другим віршем циклу „З подорожньої книжки”. У 18% рядків наявні атонації у I стопі.

Дактилічний цензурований шестистоповик властивий віршеві „Таємний дар” (1910), що є шостою поезією циклу „Весна в Єгипті”. Структура твору навіває уявлення про силабо-тонічну імітацію гекзаметра. Маємо 17,5% рядків з іншими розмірами: 15% версів з ритмом Д5, 2,5% – шестинаголошеного дольника.

Гекзаметричну форму поетеса своєрідно імітує у поезії „Афра” (1910), що є третім віршем циклу „Весна в Єгипті”. 86% рядків мають ритм цензурованого шестистоповика, 10% – п'ятистопові.

Тому визначаємо розмір цього твору як Д6-5. Від „справжнього” гекзаметра структуру відрізняє не лише наявність п'ятистопових рядків, а й римування та 52% версів з чоловічим закінченням. Наведемо перші строфи твору:

Тихо. Повітря стоїть нерухоме, як води стоячі.

Закам'янів на бананах широкий нерепаний лист.

Ніжні мімози – і ті розгорнули листочки гарячі.

Мліють без мрії...

Ой, звідки се вирвався свист?

Сурмлять у сурми і гатять в різкі тарабани!

Гей, схаменіться! Хто сеї муки хотів?

Ім байдуже! Гучно силу свою англічани

Берегом Ніла несуть, щоб Єгипет почув і тремтів [10, т. 1, с. 364].

Використання „пластичної”, „зорової” образності, смілива гра синтаксисом – все це не могло не подобатися тодішньому читачеві¹.

Трислоповий амфібрахій є основою ритму першого вірша циклу „З подорожньої книжки” „Pontos Acheinos” (1911). У 18% версів наявні позасхемні наголоси.

Як силабо-тонічну поліметричну структуру визначаємо форму твору „Ізоolda Білорука” (1912). Поема складається з шести частин, у яких застосовані такі розміри: ЯЗ; Амф3232, Амф3, Я4343, Я5. Новою формою є амфібрахічні катрени з чергуванням трислопових та двостопових рядків. Наведемо приклад:

<i>Трістан у недузї лежить,</i>	υ┐υυ┐υυ┐
<i>ослаб, мов дитина,</i>	υ┐υυ┐υ
<i>не служать нічого йому</i>	υ┐υυ┐υυ┐
<i>всі чари Мерліна [10, т. 1, с. 102].</i>	υ┐υυ┐υ

Сегмент тонічних форм у Лесі Українки цього періоду незначний – 8%. Він представлений дольниками творів „Сон” (1910) та „Земля! Земля!” (1911), що є п’ятим віршем циклу „З подорожньої книжки”.

Наведемо поезію „Сон” із ритмічною схемою, складеною за відомою методикою (наголошені склади позначаються крапкою; кількість ненаголошених – цифрою):

1 Тепло та ясно... Чи се Єгипет?	4 ²	0.2.2.1.1	Дк
2 Так, се Єгипет... синій намет	4	0.2.1.2.0	Дк
3 неба високого міниться сяєвом...	4	0.2.2.2.2	Д
4 Ох, та й високе ж! Як вільно, як радісно,	4	0.2.2.2.2	Д
5 Так, се Єгипет...	2	0.2.1	Д
6 Тихо та любо... чи се Вкраїна?	4	0.2.2.1.1	Дк
7 Так, се Вкраїна... Он і садок,	4	0.2.1.2.0	Дк
8 батьківська хата і луки зеленії,	4	0.2.2.2.2	Д
9 темнії вільхи, ставочок із ряскою.	4	0.2.2.2.2	Д
10 Так, се Вкраїна...	2	0.2.1	Д
11 Можна спинитись... годі блукання...	4	0.2.1.2.1	Дк
12 Все буде добре... Рідний мій край	4	0.2.1.2.0	Дк
13 вкупи зі мною одужав від злигоднів,	4	0.2.2.2.2	Д
14 небо не хворе, не плаче, не хмуриться,	4	0.2.2.2.2	Д
15 люди веселі і я... не будіть...	4	0.2.2.2.0	Д
16 Все буде добре... [10, т. 1, с. 368].	2	0.2.1	Д

Рядки неримованого дактиля (хоч і короткі) все ж створюють уявлення про зв’язок із гекзаметром. На ореол „античності” „працює” й логічність структури, щоправда непослідовна (I і II строфи ритмічно неідентичні): 3-й рядок за характером цезури відмінний від 9-го, а III строфа відрізняється від I і II своїм „першим” та зайвим „п’ятим” рядками. Кількість наголосів у рядках приблизно однакова, що свідчить про вміння поетеси витримати вірш у тонічному річчї.

Будова 81,25 % рядків відповідає схемі чотиринаголосного дольника (Дк4).

Безперечно, структура вірша „Земля! Земля!” пов’язана з силабо-тонічною імітацією гекзаметра і пентаметра. Наведемо твір і ритмічну схему рядків:

¹ Цікаво, що через сім десятиліть подібну віршову форму і подібні образи використав І. Римарук:

Берег – високий, як ніч перемоги. В походах
купелі річки цієї чекав ти як жнив.
Тиша по вінця стоїть у віках і народах.
Ти ж – повернувся. І тишу, як жбан, спорожнив.

Чуєш тепло? – це Вітчизни пробуджений подих.
Трави розсунь! – хай зігрється, хто не дожив.
Води розсунь! Не руками – губами: на водах
відблиски ранніх ракет і святих ножів [5, с. 5].

² Кількість наголосів у рядку.

1 <i>Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!</i>	5	0.2.2.2.2.1	Д
2 <i>Мати-землице, рятує свою бідну дитину!</i>	5	0.2.2.2.2.1	Д
3 <i>Зрадило море мене, за любов заплатило знуцанням.</i>	6	0.2.2.2.2.2.1	Д
4 <i>Чуєш? і досі радіють з жарту лихого чайки.</i>	6	0.2.2.1.2.2.0	Дк
5 <i>Що ж се? я бачу – і ти постраждала від зради?</i>	5	0.2.2.2.2.1	Д
6 <i>Пишна земля візантійська, наче вдова в простих шатах,</i>	6	0.2.2.1.2.2.1	Дк
7 <i>в тяжкім покрові снігів тихо сумує, бо сонце,</i>	6	0.2.2.0.2.2.1	Тк
8 <i>сонце кохане її – полюбило сперечницю-хмару...</i>	6	0.2.2.2.2.2.1	Д
9 <i>Мати-землице, потішся! Нехай там зрадливого друга</i>	6	0.2.2.2.2.2.1	Д
10 <i>звabila інша на час, – діти з тобою zostались,</i>	6	0.2.2.0.2.2.1	Тк
11 <i>лихо, і зрада, і горе – все їх зближає до тебе,</i>	6	0.2.2.1.2.2.1	Дк
12 <i>а як доповниться чаща – вернуться в надра твої.</i>	5	3.2.1.2.2.0	Дк
13 <i>Щастя такого не має мати-людина ніколи.</i>	6	0.2.2.1.2.2.1	Дк
14 <i>Ти щасливіша над всіх. Земле, радій і цвіти!</i>	6	0.2.2.0.2.2.0	Тк

[10, т. 1, с. 378].

„Гекзаметр” цього твору не зовсім відповідає суворим вимогам: маємо три рядки п’ятистопового дактиля (1-й, 2-й, 5-й), три „пентаметричні” верси (7-й, 10-й, 14-й), три рядки з чоловічим закінченням. Водночас 87,5 % рядків мають схему шестинаголосного і п’ятинаголосного дольника (Дк6-5). У всіх „власне дольникових рядках” хореїчна стопа розташована на III позиції.

Половина Лесиних віршованих творів цього періоду має строфічну будову. 46% від усіх і 92% від строфічних – монострофічні. Домінують катрени: 43% від усіх поезій, 85% від строфічних і 92% від монострофічних творів. У катренах поетеса використала перехресне, оповите, неповне римування, а також явила неримовані чотиривірші.

Перехресне римування наявне у трьох творах (27% від катренів) і представлене такими схемами: АВАВ („Pontos Acheinos”), АbАb („Афра”), аВаВ („Хто вам сказав, що я слабка...”, 1911).

Оповите римування характерне для поезії „Вітряна ніч”, 1910 (четвертого вірша циклу „Весна в Єгипті”). Цікаво, що в цьому Леся Українка дотримується правила альтернансу, згідно з яким остання рима попередньої строфи і перша рима наступної повинні бути різнородовими. Наведемо дві перші строфи поезії:

*Чорна-чорна та глибока ніч –
(Є такі тут погляди жіночі) –
Вітер мчить шалено із півночі,
Мов тікає від погоні пріч.*

*Розігрівся щось вітрець мій рідний,
Став палкий, неначе той Хамсін,
Запальний, рвачкий Сахари син, –
Чи давно ж покинув край мій бідний? [10, т. 1, с. 365].*

Отже, у цьому творі маємо дві схеми оповитого римування: аВВа і АббА. Найбільше ж у чотиривіршах застосоване неповне римування (45% від усіх катренів). Воно представлене такими схемами: АВСВ („Епілог”, 1911, шостий вірш циклу „З подорожньої книжки”), аВсВ („Князь Володимир над Дніпром...”, 1910; „На роковини”, 1911; „Про велета”, 1913), АбСб і аВсВ („Ізольда Білорука”, 1912).

До монострофічних відносимо і твір „Дихання пустині” (1910), який є другим віршем циклу „Весна в Єгипті” і який за віршовою будовою належить до канонізованих форм – сонета. Наведемо цю, не водночас аналізовану³, поезію:

*Пустиня дише. Рівний подих, вільний,
Гарячий він та чистий, мов святий.
Пісок лежить без руху золотий,
Так, як лишив його Хамсін свавільний.*

*Феллах працює мовчки, тихий, пильний,
Будує дім, – там житиме пустий,*

³ Див. : [6].

*Летючий рій мандрівців, і густий
Зросте навколо сад. Феллах – всесильний.*

*Оази робить він серед пустині,
Лиш не для себе... Он уже він пише
Бігунчик по піддашші... Поколише*

*Гарячий вітер одіж на людині,
Обсушить піт... і далі по рівнині
Пролине... знов і знов... Пустиня дише [10, т. 1, с. 363–364].*

Тут маємо нову в сонетистиці поетеси схему римування: AbbA AbbA CDD CCD.

Як різнострофічну визначаємо будову поезії „Сон” (1910). Він складається з двох п’ятивіршів та одного шестивірша.

50% Лесиних віршованих творів цього періоду є астрофічними. Два з них римовані. У незакінченому драматичному творі „... Яка ж дивна, яка ж дивна оця щаслива сторона!..” (1912-1913) маємо парне римування aa (60%) та AA (40%). Поезія „Вість з півночі” характеризується довільним римуванням.

Загалом же Лесині рими цього періоду диференціюємо на точні – 98% (лише точні рими наявні у 67% творів) і приблизні (з нетотожними голосними) – 2%. Неточних рим немає.

30% звукових співзвуч є різнограматичними (найбільший відсоток таких рим фіксуємо у поезії „Ізольда Білорука” – 42; вищий він у вірші „Хто вам сказав, що я слабка...”, однак рим тут досить мало). Частка дієслівних рим – 18%. Зовсім відсутні вони у вірші „На роковини”. Найбільше дієслівних рим, майже чверть, у поезії „Про велета” (вірші „Вість з півночі” – 25% та „Дихання пустині” – 29% не беремо до уваги з огляду на незначну кількість рим, а драматичний твір „Яка ж дивна, яка ж дивна | Оця щаслива сторона!..” (47%) – не завершений).

У творах поетеси фіксуємо окремі глибокі – „гойдати – дати” („Епілог”), „сила – погасила” („Епілог”) та складені рими – „три дні – злидні” („Яка ж дивна, яка ж дивна | Оця щаслива сторона!..”). Наявне також повторення рими „сторони – луни” („Вітряна ніч” та „Гість з півночі”, однак ці поезії змістовно пов’язані між собою, тому тут повторення рими є стилістичним прийомом).

Все ще трапляються „кепські” рими на кшталт „тежко – важко” („Pontos Acheinos”) та „завела – весняна” (бідна чоловіча рима у поезії „Хто вам сказав, що я слабка...”).

У 31% віршованих творів використано різні види внутрішнього римування; з них 2% у римованих творах і 23% – у неримованих. У римованій поезії „Вітряна ніч” подибуємо такі перегуки: „Тим дзвінким піском...” та „Запальний, рвачкий Сахари син...”, а у римованому вірші „На роковини” – „Усе знесла й перемогла”.

З розмаїття внутрішніх рим у неримованих творах наведемо приклад „віддаленої” міжрядкової приблизної рими у легенді „Орфееве чудо”:

Орфей

(до Зета і Амфіона зо страхом і докором)

Товариші! Ви стоїте без діла?

Вже вечоріє! Вже роса упала!

Амфіон

(здержуючи тривогу, розважно)

Нічого. Посвіжіло, се і краще [10, т. 2, с. 121].

У „Лісовій пісні” маємо 3% версів з внутрішнім римуванням.

54% Лесиних творів останнього періоду – неримовані. В окремих з них – „Лісова пісня”, „Орфееве чудо” – наявне оказіональне римування. У „Лісовій пісні” воно поєднує до 3% рядків. Наведемо приклад оказіонального римування з приблизною (різні голосні) римою у „Орфеевому чуді”:

Не може він всього розруйнувати:

героїв же і в нього небагато [10, т. 2, с. 121].

Закінчення рядків у неримованих творах поетеси загалом розподіляються так: жіночі – 81%, чоловічі – 18%, дактилічні – 1%.

Неримовані поезії Лесі Українки диференціюємо на неримовані монострофічні (14%), неримовані різнострофічні (7%), неримовані астрофічні (79%).

Неримовані різнострофічні – це написані катренами без рими (14% від неримованих). Розподіл клаузул у них такий: жіночі – 84, чоловічі – 16, дактилічних немає. Катрени без рими фіксуємо у творах „У тумані”, 1911, другому вірші циклу „З подорожньої книжки” (умовна схема – XXXX) та „На стоянці”, 1911, третьому вірші цього ж циклу (умовні схеми XXXX і XXXX). Поезії створені одного дня, звідси – подібність строфіки та закінчень версів. Наведемо одну строфу поезії „У тумані”:

*Боже! куди се я плину
сим біловійним туманом?
Може, я лину на безвість
в вогкі летючі сніги?* [10, т. 1, с. 371].

Як різнострофічну неримовану визначаємо форму поезії „Сон” (7%). Розподіл клаузул у ньому має такий вигляд: жіночі – 37,5%, чоловічі – 25%, дактилічні – 37,5%. Схема клаузул у п’ятивіршах – Xxx’x’X, у шестивірші – Xxx’x’xX.

Астрофічні неримовані твори (79%) характеризуються знаним переважанням жіночих клаузул над чоловічими і відсутністю дактилічних закінчень. Загальна схема: 82% – 18% – 0%.

Розглянемо також „вставні” форми у драматичних віршованих творах поетеси – „Оргія”, „Камінний господар” (обидва – 1912), „Сапфо” (1912-1913). Ці структури ми не враховуємо у статистиці, оскільки вони належать не окремим самостійним творам.

У драмі „Камінний господар”, всуціль написаній п’ятистоповим білим ямбом, Дон Жуан виконує пісню, форма якої навіває уявлення про імітацію іспанської балади:

<i>У моїй країні рідній</i>	UUUUUUUU
<i>єсть одна гора в кришталю,</i>	UUUUUUUU
<i>на горі тій, на шпичечку,</i>	UUUUUUUU
<i>сяє замок з діамантів.</i>	UUUUUUUU
<i>Лихо моє, Анно!</i> [10, т. 6, с. 95].	UUUUUU

Вставна пісня Дона Жуана написана п’ятивіршами з розміром X44443. Строфи неримовані, усі – з жіночим закінченням (XXXXX). Така форма нова у поетеси.

У драматичній поемі „Оргія” (Я5, неримований) вставні пісні постають у вигляді силаботонічних імітацій античних форм. Фіксуємо два види таких форм. До першого виду вналежнюємо форму пісні, яку виконує хор панегіристів:

<i>Світло від світла</i>	UUUUUU
<i>родиться вічно,</i>	UUUUUU
<i>так і пресвітлий</i>	UUUUUU
<i>рід Мецената</i>	UUUUUU
<i>з променя в промінь</i>	UUUUUU
<i>переливає</i>	UUUUUU
<i>сяйво своє!</i> [10, т. 6, с. 199].	UUUU

Маємо семирядкову строфу з розміром двостопового дактиля. Рядки неримовані, перші шість характеризуються жіночим закінченням, сьомий – замикаючий – чоловічим (XXXXXX).

До другого виду відносимо пісні Антея. Їх, у свою чергу, поділяємо на два підвиди. До першого зараховуємо п’ятирядкові та трирядкові строфи – логаеди з ритмом три-чотиринаголосного дольника. Наведемо дві п’ятивіршові строфи:

<i>Дзвени! дзвени! грай! грай!</i>	1.1. . .
<i>Духа оргії нам збуди!</i>	0.1.2.1.
<i>Голос дай німоті рабів!</i>	0.1.2.1.
<i>Розворуш нам оспалу кров,</i>	2.2.1.
<i>розмах дай нашій силі скритій!</i> [10, т. 6, с. 216].	0.1.2.1.
Друга строфа:	
<i>Ми вакхічний почнем танець!</i>	2.2.1.
<i>Змінить оргію шал весни!</i>	0.1.2.1.
<i>Зникне холод і жах із душ,</i>	0.1.2.1.
<i>як від сонця нагріний сніг!</i>	2.2.1.

Діонісе! з'яви нам диво! [10, т. 6, с. 216]. 2.2.1.

Строфи схожі за будовою, однак ритмічно не ідентичні (різниця в акцентній будові першого та п'ятого версів). Об'єднуючі ознаки: вид строфи (п'ятивірш), розмір (Дк3-4), закінчення (перші п'ять рядків мають чоловіче закінчення; замикаючий верс – жіноче – xxxX).

Трирядкова строфа сприймається як незавершена (без двох рядків), але ідентична за ритмом першій п'ятивіршовій:

Дзвени! дзвени! грай! грай! 1.1. . .
Дай почути нам яру міць! 0.1.2.1.
Дай сп'янути з надміру сил!.. [10, т. 6, с. 217]. 0.1.2.1.

Схема закінчень версів – xxx.

До другого підвиду пісень Антея вналежнюємо третю п'ятирядкову строфу. На іншість форми цієї строфи поетеса вказує у ремарці: „Згодом Антей міняє темп на повільніший і лагідніший, з іншого тону” [т. 6, с. 216]. Строфа з „іншим тоном” виглядає так:

Мірного танцю 100010 Д2
лад гармонічний, 100010 Д2
тихе та яснее літо 10010010 Д3
прийде по буйній, гучній весні, 01010101010 Я4
і запанує урочисте свято [10, т. 6, с. 216]. 00010001010 Я5

У цьому неримованому із жіночими закінченнями п'ятивірші (XXXXX) кожен рядок вкладається у певну силабо-тонічну схему (дактиль та ямб). Дактилічний початок строфи й забезпечує „повільніший” і „лагідніший” темп. Маємо гетероморфну конструкцію з дво-п'ятинаголосними версами.

На початку незавершеної драми „Саффо”, написаній, як й інші, неримованим ямбічним п'ятистоповиком, героїня (Саффо) читає власні рядки. Леся Українка знову попереджує читача, що форма буде іншою: („Читає просодією”) [10, т. 6, с. 386]. „Інша” форма має такий вигляд:

„Геть анемони й фіалки! Дай мені квітку з гранати! 100100010||10010010
Проти кохання мого надто спокійна весна... ” 00010001||10010010
[10, т. 6, с. 387].

Маємо імітацію елегічного дистиха з тонічним розміром Тк5-6. Схема закінчень рядків – Хх.

Стило скажемо про „інші” форми у драмі-феєрії „Лісова пісня”.

„Інші”, відмінні від неримованого Я5, структури наявні у драмі-феєрії „Лісова пісня”, ми проаналізували у статті „Особливості віршової форми „Лісової пісні” Лесі Українки” [3]. Показано, що у сегменті „інших” віршових форм „Лісової пісні” Леся Українка використала три системи віршування: більше – силабо-тоніку, менше – силабіку, найменше – тоніку. У зрізі силабо-тоніки поетеса явила приклади всіх основних метрів, включаючи пеон II і пеон III, продемонструвала монорозмірні (Я3, Я5, Х3, Д2, Ан2), різнорозмірні, а також різнометричні урегульовані (рядковий логает) і нерегульовані (Х2, Я3; Я2 і Д рзст.) форми та ПК. Силабічні твори представлені перехідною метричною формою, п'ятнадцятискладовиком, подвоєним кільцювським п'ятискладовиком, десяти- та одинадцятискладовиком. Тоніка – імітаціями віршованого замовляння та віршованої казки з розмірами Дк2-6, Тк2-4.

Отже, в окреслений період Леся Українка застосовувала силабо-тоніку (92%) і тоніку (8%). Метрична палітра поетеси характеризується домінуванням ямбів (62% від усіх творів). Серед них переважають п'ятистоповики – 38% від усіх творів. Крім цієї форми наявні також Я4 та Я4,3,4,3.

Хореї (Х4, Х5) та трискладовики (Д3, Дбц., Дрзст. та Амф3; відзначимо відсутність анапеста) перебувають на приблизно однаковому рівні.

Сегмент техніки представлений різнонаголошеними дольниками (Дк4-1, Дк5-6).

Особливістю строфіки та римування цього часу є значна кількість астрофічних творів (50% від усіх) та неримованих текстів (54% від усіх). Зменшується частка використаних строф (катрени, сонет, різнострофічні конструкції).

Точні рими у творах поетеси перебувають на рівні минулого десятиліття (98%); приблизні становлять 2%; неточні рими відсутні.

30% звукових співзвуч є різнограматичними, 18% – дієслівними.

Внутрішнє римування наявне у 31% віршованих творів. У неримованих поезіях переважають жіночі закінчення (81%); на чоловічі та дактилічні припадає 18% та 1%.

У драматичних віршованих творах Лесі Українки засвідчено такі невраховані статистично „вставні” форми: неримовані п’ятивірші Х44443 („Камінний господар”), неримовані шестивірші Д2, неримовані п’ятирядкові та трирядкові строфи з розміром Дк3-4, неримований, гетероморфний вірш („Оргія”), неримований Тк5-6 („Сапфо”).

Найрізноманітніші віршові структури (силабіка, силабо-тоніка, тоніка з багатством строфіки та римування) характеризують „інші”, відмінні від домінуючого Я5, форми, які поетеса явила у драмі-фесрії „Лісова пісня”.

Література

1. Бейли Джеймс. Избранные статьи по русскому литературному стиху. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 376 с.
2. Белый А. Символизм: Книга статей. – М.: Мусагет, 1910. – 395 с.
3. Бунчук Б. Особливості віршової форми „Лісової пісні” Лесі Українки // Волинь філологічна: текст і контекст. Мова і вірш: зб. наук. пр. / упоряд. Т.П.Левчук. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 16. – С. 20–36.
4. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика. – М.: Наука, 1974. – 487 с.
5. Римарук І.М. Висока вода. Поезії. – К.: Молодь, 1984. – 72 с.
6. Студії одного вірша: Леся Українка, „Дихання Пустині” (матеріали круглого столу, семінар „Мова і вірш”, 20–21 червня 2013 р., СНУ імені Лесі Українки) // Волинь філологічна: текст і контекст. Мова і вірш: зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 16. – С. 305–346.
7. Тарановский К.Ф. О ритмической структуре русских двухсложных размеров // Поэтика и стилистика русской литературы. – Л.: Наука, 1971. – С. 420–429.
8. Томашевский Б. Ритмика 4-стопного ямба по наблюдениям над стихом „Евгения Онегина” // Пушкин и его современники. Материалы и исследования. Вып. XXIX-XXX. – Петроград, 1918. – С. 144–187.
9. Українка Леся. Бояриня: Драматична поема / Передм. М. Драй-Хмари. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.
10. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. – К.: Наук. думка, 1975–1979.
11. Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1: Поезія 1837-1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.

ЛЮДИНА І ВІЙНА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА БАЖАНСЬКОГО

Світлана Кирилюк. Людина і війна у творчій спадщині Івана Бажанського.

У статті аналізуються твори І. Бажанського, присвячені темі Першої світової війни. Основна увага відводиться „щоденнику-хроніці” „Війна”, який розглядається в контексті „Окопного щоденника” С. Васильченка та іншими творами мемуарного жанру („В сталевих грозах” Е. Юнгера, „Щоденник про Чарноєвича” М. Црнянського, „Російська окупація Чернівців” Ю. Вебера та ін). До аналізу залучено твори О. Кобилянської, О. Маковея та ін. Мета дослідження полягає в тому, щоби простежити рівні сприйняття війни як цивілізаційного розламу, який впливає на долю людини, кардинально змінює механізми, за допомогою яких твориться її внутрішній світ.

Ключові слова: Іван Бажанський, війна, людина, щоденник, цивілізаційний розлам, історія.

Светлана Кирилюк. Человек и война в творческом наследии Ивана Бажанского.

В статье анализируются произведения И. Бажанского, посвященные теме Первой мировой войны. Основное внимание отводится „дневнику-хронике” „Война”, который рассматривается в контексте „Окопного дневника” Степана Васильченка та другими произведениями мемуарного жанра („В стальных грозах” Э. Юнгера, „Дневник о Чарноевиче” М. Црнянского, „Российская оккупация Черновцов” Ю. Вебера и пр.). К анализу привлечено произведения О. Кобылянской, О. Маковея и др. Цель исследования заключается в том, чтобы проследить уровни восприятия войны как цивилизационного разлома, который влияет на судьбу человека, кардинально изменяет механизмы, с помощью которых творится ее внутренний мир.

Ключевые слова: Иван Бажанский, война, человек, дневник, цивилизационный разлом, история.

Svitlana Kyrylyuk. Man and war in the creative heritage of Ivan Bazhansky.

In the article is analyzed the works by I. Bazhansky that are devoted to the subject of the First World War. The main attention is given to the „diary-chronicles”, „War” that is considered in the context of „Trench diary” by S. Vasilchenko and other works of the memoir genre („In the Steel thunderstorms” by E. Junger, „Diary of Charnoevich” by M. Tsrnyansky, „Russian occupation of Chernivtsi” by Y. Weber, etc.). To the analysis are included the works by O. Kobylyanska, O. Makovey and others. The purpose of the study is to analyze levels of perception of the war as civilization break that influence on the man’s fate, cardinal changes the mechanisms by which its inner world is created.

Key words: Ivan Bazhansky, war, man, diary, civilization break, history.

Перша світова війна („Велика війна”, за висловом німецького письменника Ернста Юнгера, або ж „мертва війна”, „механічна безглузда бойня”, як назвав її український прозаїк Степан Васильченко у своєму „Окопному щоденнику” чи, за Юліусом Вебером, „жахливий, безпросвітний час”) стала глобальним цивілізаційним потрясінням для людства в цілому та окремої людини зокрема (тут можна говорити про об’єктивний та суб’єктивний виміри осмислення подій з погляду екзистенційного, психологічного, етичного тощо). Як і в багатьох європейських літературах, в українському письменстві тема війни набула ключової ролі в перші десятиріччя ХХ ст. (варто згадати хоча б твори Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Осипа Маковея, Наталі Кобринської, Осипа Турянського та ін.). І якщо творчість згаданих письменників часто ставала об’єктом наукових досліджень (варто назвати бодай найближчі в часі праці П. Рихла [9], І. Стеф’юк [10] та ін. [5], [13]), то творча спадщина Івана Бажанського – педагога, сучасника й земляка Ольги Кобилянської, тривалий час перебувала на маргінесах активного освоєння (зокрема, це стосується його „щоденника-хроніки 1914 – 1918/22” під назвою „Війна”, яка опублікована завдяки зусиллям відомого науковця О. Огуя [2]).

Отож з-поміж авторів, які запропонували, поряд із художнім осмисленням трагічних колізій Першої світової, маємо і діаріуш – Іван Бажанський і його „щоденник-хроніка” „Війна”, „Щоденник” Марка Черемшини, Степан Васильченко і його „Окопний щоденник”, книги німця Ернста Юнгера „В сталевих грозах (Зі щоденника командира ударної групи)”, серба Мілоша Црнянського (роман „Щоденник про Чарноєвича”), єврея Юліуса Вебера (літописні свідчення „Російська окупація Чернівців”) тощо. Цей перелік, звичайно ж, може бути набагато ширшим. Але тут важливо не кількісно означити коло тих, хто став свідомо чи мимовільно учасником тих подій, зафіксувавши свої рефлексії, а представити проблемний зріз ситуації *війна-і-людина* (або ж – *війна людей і люди війни*). Початок Першої світової війни стає своєрідною межею в політичній долі Європи. Буковина, незважаючи на очевидний маргінальний статус, опиняється в центрі воєнних подій головно через територіальну

межовість. Та чи не найповніше згадувана ситуація межі репрезентується у літературних текстах. Мета цього дослідження полягає в тому, щоби простежити рівні сприйняття *війни* як цивілізаційного *розламу* в художніх та мемуарних творах І. Бажанського, хоча основну увагу варто зосередити саме на його щоденникових записах, оскільки вони резонують з іншими згаданими текстами-хроніками, даючи підстави не так зіставляти їх, хоча й це дає поживу для певних висновків, а насамперед, з метою з'ясувати особливості цього цивілізаційного *розламу*. *Розламу*, який здатен впливати на долю людини, кардинально змінюючи механізми, за допомогою яких твориться її внутрішній світ. Тож, з одного боку, маємо історичне тло, час – історичний час, який триває за властивими йому законами, та все, що з ним пов'язано (до слова, німецьке слово на означення історії „Geschichte”, як вважає німецький дослідник „історії понять” Райнгарт Козеллек, автор праць „Минуле майбутнє” та „Часові пласти”, охоплює „розуміння самого себе”, його „можна потрактувати як загальну формулу антропологічно заданого кола, в якому замкнено історичний досвід і його пізнання” [7, с. 135]). Послугуючись висловом Ганса Роберта Яусса, він говорить про структури „in eventu” („під час подій”) та „post eventum” („після подій”) [7, с. 154], а також з'ясовує „питання про часові площини та проєкції” [7, с. 157]. Звичайно, Р. Козеллек має на увазі насамперед дослідника історії, який покликаний „реставрувати” певні події на основі конкретних зафіксованих фактів та опису подій. Але його думки цікаві з погляду розв'язання проблеми, винесеної на обговорення, а саме в тому плані, коли звертаємося до особи автора як фіксатора тих чи тих подій і автора щоденника як тексту, який сприймається як достовірне джерело. Адже завжди існуватиме своєрідний „просвіт”, ота невидима „щілина”, в яку раз у раз покликаний зазирати наратор (за умови, якщо автор – насамперед письменник!), фіксуючи водночас власні стани, реакцію і власні рефлексії. І навіть якщо отой „просвіт” зовсім незначний, він усе ж завжди існуватиме. Р. Козеллек відзначає: „... фактичність подій, виявлених ex post, ніколи не є ідентичною тій сукупності минулих зв'язків, що мислилися колись в їх цілісності. Будь-яка подія, що стала предметом історичного дослідження й викладу, живиться фікцією фактичного, сама дійсність канула в минуле. Однак це не означає можливості довільного конструювання історичної події. Адже звірення із джерелами виключає те, що сказати недопустимо. Однак вона не диктує того, що можна сказати. Історик у негативному сенсі лишається бранцем свідчень минулого часу. В позитивному ж сенсі він шляхом виокремлення події у процесі її тлумачення із джерел *уподібнюється літературному оповідачеві історій*, котрий також змушений віддати належне фікції фактичного, якщо прагне зробити за рахунок цього свою історію правдивішою” [7, с. 157–158] (курсив мій. – С. К.). Отут варто було б повернутися до поняття „Geschichte”, до „розуміння самого себе”, оскільки Історія в широкому трактуванні цього слова (як „антропологічно заданого кола”) повертає нас до самих себе.

Тому, з другого боку, маємо на увазі *людину* як необхідну умову „руху” подій, як їхнього об'єкта і суб'єкта в цілісній картині світу (тут – світу війни). Ця *людина* часто вписана в „рух” *великого* світу мимовільно або ж несвідомо, на противагу тим ситуаціям, коли вона все-таки робить дуже свідомий вибір, ідучи назустріч випробуванням. Спробуємо простежити, як це виглядає в загальній „філософії століття” (за французьким філософом Аленом Бадью, який звертається насамперед до „коханки моменту – Історії”, він, зокрема, говорить, що можна вважати, наприклад, що ХХ століття починається війною 1914 – 1918 рр. разом із революцією 1917 року [1, с. 24]). Філософ по-особливому акцентує на цій *точці початку*. Він шукає й інші надійні точки опертя і віднаходить їх у явищах естетичних, запропонувавши інший хронологічний „початок” – два великі десятиліття між 1890-1914 рр.: „В усіх царинах думки ці роки становлять період надзвичайної винахідливості, поліморфної креативності, яку можна порівняти хіба що з флорентійським Відродженням чи століттям Перикла. Це дивовижний час наснаження й розриву. Згадаймо лишень кілька дат: 1898 року помирає Маларме, тільки-но опублікувавши маніфест сучасного письма „Кинутий жереб ніколи...”. 1905 року Айнштайн відкриває спеціальну теорію відносності (якщо його не випередив Пуанкаре) і квантову теорію світла. 1900 року Фройд публікує „Тлумачення сновидінь, подарувавши психоаналітичній революції перший систематичний твір. Так само у Відні 1908 року Шерберг закладає основи для атональної музики. 1902 року Ленін розробляє сучасну політику, принципи якої виклав у праці „Що робити?”. Також на початку століття виходять грандіозні романи Джеймса і Конрада, Пруст пише більшу частину „В пошуках утраченого часу”, визріває „Уліс” Джойса. Започаткована Фреге, Раселом, Гільбертом, молодим Вітгенштайном та іншими математизована логіка та її супутниця, мовленнєва філософія, поширюється й на континенті, й у Великій Британії. Орієнтовно в 1912 році Пікасо і Брак

перевертають логіку живопису. В своєму усамітненому шаленстві Гуссерль створює феноменологічний опис. Паралельно такі потужні генії, як Пуанкаре чи Гільберт продовжують традицію Римана, Дедекінда, Кантора, перебудовують увесь стиль математики. Прямо перед війною 1914 року у маленькій Португалії Фернанду Песоа ставить перед поезією геркулесівські завдання. Нещодавно винайдений кінематограф показує світові перших своїх геніїв – Мельєса, Грифіта, Чапліна. Годі й перелічити дива того невеличкого періоду. / Але відразу потому настала довга трагедія, фарби якої розлила війна 1914–1918 рр., трагедія легковажного використання людського матеріалу...” [1, с. 29–30]. У щоденнику-хроніці І. Бажанського „Війна” на цьому наголошується насамперед. Наратор є свідком цієї „гри людського життя”, „страшної, лютої гри” („Хто відвічатиме за ту кров ріками пролиту? Двадцять століття! В Європі кажуть – культура; а де вона, в крові?”. І далі: „Не все то одно читати по газетах про війну, а бачити її очима; і знов не все одно, хто її бачить. Є ще люди, що називаються „культурні” люди, що любуються в тім, як бачать широке поле засіяне порозриваними людськими тілами, закрашене людською кровією, як чує стогін, зойк тисячий конаючих, як видить, як в небо здіймаються чорні стовпи диму з горючих сіл. Любується, як бачить сотки тисяч до скелетів замучених дітей, батьків яких як той опир, гонять під кулі на повну смерть або каліцтво...” [2, с. 52]. Таких рядків можна навести чимало – завдяки їм хроніка І. Бажанського набуває значення художнього тексту. З подібним стикаємося й у „Окопному щоденнику” С. Васильченка: „В лісі... біжать, тупотять мовчки – забиває снарядами, ліс стугонить... Тріщать столітні дерева, валяться. Скрізь свистять, дзизкають і гудуть черепки... Земля тремить, так гупає. Біжать мовчки, і між ними, немов із землі, народжуються люди з червоними передами, рукавами, спинами, з червоними плямами, з червоними квітками, з червоною китайкою на лицах... дедалі все більше, рясніше – немов із землі ростуть ранені. Вони кричать якимись, здається, кумедними тут голосами, немов співають – і голоси їх здаються спокійними” [3, с. 400]. „У цій процесії, де зойки полонених зливалися з нашим торжеством, було щось страшенно архаїчне. То вже була не війна – то був якийсь прадавній образ”, – зрештою відомий німецький письменник Е. Юнгер у своєму „щоденникові командира ударної групи” „В сталевих грозах” [12, с. 162], надаючи війні архаїчного, архетипного значення. Натомість у романі М. Црнянського „Щоденник про Чарноєвича” передано *інший* настрій війни, на яку молода людина потрапляє проти власної волі: „Я на чужині, і проходять тіні повз мене, чорні, темні, вони мені ніхто і ніщо” [11, с. 49]. Війна в наратора асоціюється зі „страшними, темними лісами”, які вміли й оберігати, а небо мовби вимірює масштаб катастрофи (не випадково у Чарноєвича „були фотографії неба з цілого світу”, а „червонясті смуги” на небі показували йому дорогу).

І. Бажанський, працюючи директором школи, а згодом інспектором українських шкіл Вижницького повіту, стає очевидцем багатьох ситуацій у окресленому просторі війни – просторі між – залежно від зміщення „боевої лінії”: „Так як ті припливи і відпливи морські – то сюди, то туди пересувається боева лінія” [2, с. 106]. Ю. Вебер у своєму „літописі” „Російська окупація Чернівців” якраз і описує оці „зміщення”. Перед черговим приходом російських військ для Чернівців „була жахлива ніч” („Люди вибігали як знетямлені з будинків на вулицю, з вулиці забігали в будинки. Кожен питав себе, але не очікував відповіді, лише намагався звідси втекти. Яка моторошна картина!” [4, с. 77]. Щоденник-хроніка „Війна” І. Бажанського – це спроба „втриматися” в цьому межовому просторі, не піддатися *війні-машині*, протистояти їй навіть не зброєю, а буденним, щоденним доданням турбот, аби вижити („... але читати про війну, то ще не пережити її. А ми її переживаємо, видимо, відчуваємо цілим нашим еством. Кілько страху, кілько муки, горя і всякого лиха не натерпівся чоловік, та ще й натерпиться [...] Нищатья народи, нищиться добро людське, вискочив з колії весь світ!.. Немов та страшна туча, то сюди, то туди – носиться понад нами та люта війна. [...] Отака то війна, описана таким, що не брав активної участі в ній. А що скаже бідний жовнір?..” [2, с. 149–150]. Тобто роль автора як свідка описуваних подій тут є центральною. Своєрідною „противагою” щоденникові-хроніці „Війна” І. Бажанського може вважатися згадуваний твір Е. Юнгера „В сталевих грозах”. Тут так само маємо центральну роль наратора – свідка воєнних подій („... в мене було якесь дуже знеособлене відчуття, так ніби я сам за собою спостерігав у бінокль” [12, с. 290]). Але якщо в часопросторі щоденника Е. Юнгера існує можливість щось змінити, і вона використовується (ситуація *між* залишається, на перший погляд, „відкритою”: „Зуби скрегочуть на шнурі запалу ручної гранати. Сутичка буде коротка і вбивча. Тремтиш від двох навалних відчуттів: крайнього збудження мисливця і страху дичини. Ти сам – весь світ, до решти всотаний темним, жахливим настроєм, що навис над порожнім тереном. [...] Смерть, що вже стояла між сторонами в гарячковому очікуванні, гарячково відступила” [12, с. 83–84]), то наповненість *межової*

ситуації у щоденнику І. Бажанського фатальною безвихіддю очевидна (не випадково по закінченні активних воєнних дій автор фіксує: „Ми замкнені від світа” [2, с. 179]; „Хаос! Ми тепер відтяти від всего світа” [2, с. 179]). Зрештою, в Е. Юнгера часто подибуємо метафору *безодні* („життя на краю безодні”) або *порожнечі* („оте моторошне відчуття порожнечі”).

Показово, що автори щоденників – І. Бажанський та С. Васильченко – опиняються в епіцентрі воєнних подій, перебуваючи між воюючими силами двох імперій – Росії й Австро-Угорщини (для І. Бажанського „наші” – це австрійці, а саме українці, які захищають інтереси своєї держави, а для С. Васильченка „нашими” є ті, кого буковинці й галичани називають ворогами, москалями). Тут виразного оприявлення набуває опозиція „свого” / „чужого”. Водночас аналіз текстів під цим кутом зору спонукає до зміни сприйняття загального тла війни, оскільки українці через геополітичні обставини опиняються по обидва боки війни, відстоюючи інтереси обох імперій. Крім того, українські буковинці, що воювали у війську Австро-Угорщини, перебувають у ситуації подвійної „чужості”, яка виявляється для них фатальною. З одного боку, вони у складі цісарського війська є ворогами для тих українців, які воюють на стороні Росії, але, з другого боку, відчують власну „чужість” у лавах цісарської армії (наприклад, подібна ситуація простежується в новелі О. Кобилянської „Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки” – критерієм „чужості” стає мова). Саме в усвідомленні цього становища „чужості” (подвійної „чужості”) й проходить *лінія розламу*, своєрідного розмежування, яке характеризується нестійкістю й розмитістю в концептуальному плані, оскільки перебування в центрі подій для більшості персонажів – це позиція маргінальна (характерна з цього погляду „буденна подія” представлена в новелі О. Кобилянської „Юда”, коли рівні опозиції „свій” / „чужий”, спроектовані на долю окремої людини, „зливаються” й „розмиваються” аж до набуття статусу невизначеності, що врешті призводить до родинної драми – батько спричиняється до смерті власного сина). У щоденнику І. Бажанського „Війна” маємо немало епізодів своєрідного „зіткнення”, коли поняття „нашого” розмивається настільки, що набуває невизначеності: „Вечером йшло дуже багато пішого війська в гору, а разом одно йшло в долину. Був такий шум, крик, співи та гуркіт возів, що аж лячно. Генеральний штаб пішов зі школи вечером десь до Видинева, а замість них прийшли другі. Спокою нема. Це „Наддніпровський полк”, є багато салдатів з Подільської губернії – говорять по-українськи, і люди, заяк, здається, не злі, – і вони всі нарікають на війну. Многі бажають читати Шевченка. – Повне село салдатів і козаків” [2, с. 92]. Або ж: „Сьогодні поховали знов 5, між ними – 2 наших” [2, с. 97]. Своєрідним доказом „розростання” подібної ситуації, але вже в цілком іншому середовищі – поза геополітичним буковинським контекстом – слугує епізод з книжки Е. Юнгера („Так, в одного з наших патрульних вистрілили свої ж, бо він затаївся і не міг швидко видобути з себе пароль” [12, с. 79]). Спробуємо вибудувати своєрідну вісь координат окресленого часопростору (основна увага приділяється позиції „між” – як у плані зовнішніх топосів, безпосередньо пов’язаних з Буковиною, так і в плані відшукування „території” „між” з погляду осягнення психологічних важелів внутрішнього світу людини). Важливою тут є категорія часу, крізь призму якої виразніше відчитується згадувана позиція „між” (у „Сталевих грозах” Е. Юнгера маємо звуження цього проміжку в рамках внутрішнього світу людини до щілини: „Тут панував великий Біль, і я вперше, мов крізь демонічну щілину, зазирнув у безодню його володін” [12, с. 45]). Людина в кризовій ситуації перебуває в стані, коли іманентний (профанний) час та час трансцендентний для неї збігаються в одній точці. Як правило, минуле людини – це по суті мить уже неіснуючого, натомість реальне (теперішнє) набуває превалюючого значення. Але в ситуації вибору (певній критичній точці власного буття – наприклад, перед стратою) „злиття” іманентного та трансцендентного дають підстави вести мову про „стиснений час” (Валерій Подорога), здатний до „розширення” за посередництва *сну*, *марень*, *одкровенень* тощо. Подібну ситуацію пропонує О. Кобилянська в згадуваній новелі „Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки”. Останні години перед стратою стають для головного героя екзистенційним переживанням – одкровенням-переродженням, коли в рамках „стисненого часу” за рахунок включення в тканину тексту сну важливої ролі набуває минуле, натомість реальне (теперішній час) характеризується як „мить”, „спалах”. Таким чином лінійний час втрачає апіорну якість, набуваючи статусу дискретності через „включення” „стисненого часу” („апокаліптичних переживань”). У щоденниках так само стикаємося з подібним явищем, хоча воно спроектоване в площину тексту. Наприклад, І. Бажанський включає в текст свого щоденника *сон*: „Я по полудни заснув в мав дивний сон. Десь впали були великі сніги, так що все привалили: яри, горби, долини – все зрівняли. Я ішов тяжко снігами на гору, там ще жили люди в хатах. Нараз сніг стопився і немов навесні все зазеленіло.

Та саме збудили канони” [2, с. 92]. В іншому місці автор, свідомий власної ролі свідка, зазначає: „Отака то війна, описана таким, що не брав активної участі в ній. А що скаже бідний жовнір?..” [2, с. 150]. Власне, тут доречно навести рядки з „Окопного щоденника” С. Васильченка (він у ролі учасника, та, як уже зазначалося, перебуває по інший бік війни). Але він і письменник (!): „Проте знову взяла охота що-небудь написати. Писать що-небудь подібне до щоденника – нема що (обід перебив) й думати. В голові лишаються одні клапти – послідовності ніякої. Я думаю – це в мене пам’ять гидка, але інші кажуть те ж. / Де був учора – сьогодні забувається геть. Іноді забуваєш, чи ранок тепер, чи вечоріє, особливо після неспокійної ночі. І од усього лишається в голові: позиції, позиції, окопи, ліски, переліски, озерце яке-небудь перед очима, млин, жито. Низка чорних далеких силуетів – ворожа “цепь” і т. ін. Окремі клаптики вражень, коли стихав огонь... Місяць, небо і скрізь пожежі, пожежі, пожежі...” [3, с. 398]. У книжці Е. Юнгера „В сталевих грозах” реальність здатна набувати ірреального (трансцендентного) характеру. Таким чином відбувається вихід за межі світу, в якому може перебувати людина: „Натикаючись у потемках на пости чи розпорошених людей, що блукали поодиночі, я мав моторошне відчуття, ніби перебуваю вже не серед людей, а серед демонів. Блукав, ніби на велетенському звалищі потойбіч меж відомого світу” [12, с. 126]. Крім того, в цьому контексті варто звернути увагу на такі опозиційні пари, як *ніч / день, світло / тінь, дім /зовнішній світ* тощо. У І. Бажанського увиразнена символіка червоного сонця, наприклад („Сонце як кров червоне заходить. Я не вірю ні в які знаки, але як кругом гремлять гармати і летиться кров, то мимоволі приходить дивна якась думка, що то знак крові” [2, с. 57]; „Сонце клониться к Заходві; таке червоне, наче кровію облите. Так кровію: полилося її цього тижня коло Вікна і Добринівців багато-багато! І ще проллється” [2, с. 86]), а в Е. Юнгера, як і в новелах О. Кобилянської, маємо місяць, який відіграє роль свідка подій і тих змін, що відбуваються з людиною.

Окреслення „варіантів” осмислення *війни та людини-у-війні* у художніх творах та щоденниках (новели О. Кобилянської „Щира любов”, „Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки”, „Юда”, „Назустріч долі”, „Снитися...”, „Туга”, „Любов до рідної землі” та ін., збірка нарисів і оповідань О. Маковея „Кроваве поле”, щоденник-хроніка І. Бажанського „Війна”; з’ясовуємо проблему *авторської* позиції (якщо в І. Бажанського роль наратора першорядна, а в О. Маковея наратором є оповідач-свідок подій, то в текстах О. Кобилянської таку роль перебирає власне текст, набуваючи „голосу”). Тема війни у творах згаданих письменників засвідчує переломність уявлень про світ і про людину, її „вихід” (перехід) на інший цивілізаційний виток, спробу долання ситуації „між” – як у часопросторовому вимірі, так і в сенсі внутрішнього буття (детальніше див.: [13]). І якщо персонажі з оповідання О. Маковея „Братання”, незважаючи на протилежні бойові позиції, окреслюють простір „між” як спільну територію („Там, знаєте, між позиціями є ярок, а в нім джерело. Води треба одним і другим” [8, с. 253], то для інших перебування у просторі „між” часто апіорі має значення своєїрідної „пастки”, як це констатуємо в оповіданні І. Бажанського „Шпійон”. На відміну від новели О. Кобилянської „Юда”, де представлено загостреність колізії через самоусвідомлення селянина, оцінку ним ситуації, в яку мимоволі втрапив (в цьому переконає самонакладання на власну „історію” новозавітної „історії” та, зрештою, самостійний вибір смерті), в „Шпійоні” селянин, який вирушив до міста, аби придбати постолі й кожушину, не встигає в принципі оцінити небезпечність власного становища. Кульмінаційним чинником стає фраза, котра в *межовому* просторі встигла втратити комунікативну вартість як таку, встигла знівелюватися до рівня профанного, побутового (зміна влади, балансування „боєвої лінії” тощо стало звичним явищем), але в *центральной* точці комунікативного протистояння здатна до „вибуху”. Торгуючись з продавцем, він виказує: „Чекай, придуть москалі на твою голову, жиде, та закладуть тобі волоки за шию” [2, с. 219]. Розплата за ці слова цілком реальна – чоловіка збираються повісити на площі як небезпечного „шпійона”. Людина не має апіорної можливості вибору, потрапивши в безвихідне становище. Хоча тут виявляє себе ще один вимір (рівень) ситуації „між”. Він пов’язаний із усвідомленим статусом „свого” / „чужого” – „чужим”, а отже, ворогом, є „москаль”. В основі цього статусу – геополітичний критерій, „чуже” тут означено різними маркерами, як-от: „московський”, „російський”, „царський” тощо. При цьому ігнорується національна ідентичність як така, оскільки, як це маємо в багатьох текстах згаданих авторів, „москалі”, що прийшли на Буковину у лавах російського війська, як уже відзначалося, – це ті самі українці з центральної та східної частини України, що входила до складу тодішньої Російської імперії. Аналогічну ситуацію, коли національний чинник втрачає свою основну функцію, вписуючись у рамки геополітичного статусу, спостерігаємо й щодо статусу „свого” – багатонаціональний буковинський

край ототожнюється з маркером „австрійський” (український селянин оцінює становище власне і того, хто належить до іншої нації (у творі – єврея), як однакове). Сучасна дослідниця І. Стеф’юк, зіставивши щоденникові записи та прозу Марка Черемшини, зазначає, що у прозових творах письменника „австрійські війська не мають послідовної назви – „жовніри”-„жовнірики”-„жовнірня”, а в „Щоденнику” Марко Черемшина вживає займенник „наші”, що фіксує тогочасне ставлення до австрійської влади” [10, с. 273]. Згадуване ототожнення „спрацьовує” на несвідомому рівні. Наприклад, у новелі О. Кобилянської „Щира любов” в одному шпиталі перебувають і „свої”, і „чужі” (простір „між” окреслено надто виразно: „Так, отже, були на брамі шпиталю дві варти: австрійська і московська” [6, с. 67]). Один із австрійських жовнірів, знімаючи зі стіни портрет цісаря, звертається по-українськи до нього, як до рідного, називаючи „татом” („Татку, любий наш! Що Ти кому злого зробив, що напосілися на нас вороги з усіх боків? Ти нас виховав, ми з тобою зросли, нам чужих царів не треба” [6, с. 68]), викликавши цими словами сльози в москаля („У нас би ніхто так за нашим царем не плакав” [6, с. 68]). Але якщо в цьому творі О. Кобилянської стикаємося зі своєрідною ідеалізацією цісаря та „австрійського” як „свого” (зв. увагу: новела написана на самому початку війни – у вересні 1914 р.), то вже у новелі „Назустріч долі”, написаній у 1916 році, перебування у просторі „між” звичайного селянина, що опиняється в епіцентрі воєнних дій, дає можливість свідомо і об’єктивно оцінити власне становище, незважаючи на його відданість цісареві. Він гостро усвідомлює власне „випадання” з цього простору „між”: „Смерть тепер нічого не значить, – по хвилині продовжав він. – В нас добрий цісар. Якби в мене було десять голів, поклав би я всі йому до ніг; і наша земля, Богу дякувати, плодovита, але між ним і землею та нами є щось, що нас в нього затемнює... – промовив він похмуро і вдарився твердо в груди. – Ой, я дурний мужик... часом мені здається, що здалося би все оповісти панам, великим панам, все аж до сліз, які зрослися в наших очах з кров’ю, і про ті довгі ночі, що лякають і грозять, але... – додав він безнадійно. – *Тепер нас всюди викидають...*” [6, с. 119] (курсив мій. – С. К.). Таке безвихідне становище – в різних варіантах і виявах – якнайповніше представлено у творах О. Кобилянської. Чи не тому селянина зі згаданої новели „Назустріч долі” спіткає „катастрофа”, він „впадає” з цього „між”-простору („... пішов її батько з одинокою коровою на ярмарок і вже не вернувся. Деякі казали, що бачили, як його вели жандарми, другі знов, що його вели два російські козаки – бо він противився, коли вони відбирали корову, і тому, що він тримав з австріяками” [6, с. 121]). Підкреслює тотальну безвихідь ситуації авторський коментар: „На чію „правду” можна було спуститися?”. Зрештою, так само приречений на „випадання” з простору „між”, що має інше топонімічне окреслення, і „чужий” Федір Михайлович – українець, що служить у російському війську (коли він розповідає Настці про український степ, каже: „Вже не наш, – сказав він понуро, як передше. – Вже не наш, але...” [6, с. 117]). Його становище там, у межах „свого” степу, значно складніше, оскільки його так званий „між”-простір не має топонімічних меж (виразно колоніальне становище), воно увиразнюється для нього саме в ситуації межі, коли він перебуває на війні. Спроектуювши цю ситуацію в наступні два десятиліття української історії, можемо констатувати кінець їхньої життєвої „Geschichte”, як і Василки з однойменного твору О. Кобилянської („... пождіть, її шість років на Сибірі чекає”), що опинилася у подібній ситуації, переховуючи „чужого” („свого” „чужого”).

Як переконаємося, творча спадщина І. Бажанського (художня проза й щоденник), вписана в широке контекстуальне поле проблеми „людина і війна”, вповні розкриває буття людини *межового* часу – насамперед, на рівні екзистенційних пошуків виходу в тому драматичному просторі.

Література

1. Бадью А. Століття / Ален Бадью; пер. з фр. А. Репа. – Львів: Кальварія, 2014. – 304 с.
2. Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914 – 29.12.1918/22) / Іван Бажанський; упор. О. Огуй; коментар В. Заполовського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 236 с.
3. Васильченко С. Окопний щоденник. Сценки / Степан Васильченко // Васильченко С. Твори: В 3 т. – К.: Дніпро, 1974. – Т. 3. – С. 579-408.
4. Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / Юліус Вебер; упорядкування, переклад з нім. Сергія Осачука; післямова та коментарі Володимира Заполовського. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 136 с.
5. Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна і українська література // Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна в літературах південних слов’ян / Олена Дзюба-Погребняк. – К.: Дух і Літера, 2014. – С. 389-439.

6. Кобилянська С. Збір. тв. : У 10 т. / Ольга Кобилянська; редкол.: В.І. Антофійчук (голова) та ін. – Чернівці : Букрек, 2014. – Т. 2. – 476 с.
7. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Пер. з нім. В. Швед. – К. : Дух і Літера. – 2005. – 380 с.
8. Маковей О. Твори : В 2 т. / Осип Маковей. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 537 с.
9. Рихло П. Українські письменники Буковини в період Першої світової війни / Петро Рихло // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : Зб. наук. ст. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 394-398. С. 251–256.
10. Стеф'юк І. Перша світова війна у творчості Марка Черемшини / І.І. Стеф'юк // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2015. – № 1. – С. 268-276.
11. Црнянський М. Щоденник про Чарноєвича / Мілош Црнянський; з сербської переклала Алла Татаренко. – Львів : ЛА „Піраміда”, 2015. – 96 с.
12. Юнгер Е. В сталевих грозах / Ернст Юнгер; переклад з нім. Юрка Прохаська. – Чернівці : Книги – XXI, 2014. – 324 с.
13. Brunner Kati, Kyrylyuk Switlana. Zwischenmensen im Zwischenraum: Der Erste Weltkrieg und die Bukowina in ukrainischsprachiger Prosatexten von Ol'ha Kobyljans'ka, Osyp Makovej und Ivan Bažans'kyj // Mutter: Land – Vater: Staat. Loyalitätskonflikte, politische Neuorientierung und der Erste Weltkrieg im österreichische russländischen Grenzraum / Florian KührebWielach / Markus Winkler (HGG). – Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2017. – S. 67-81.

ОБРАЗ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ У ФЕЙЛЕТОНАХ НАТАЛІЇ ВОРОЖБИТ ДЛЯ ПОЛЬСЬКОГО ЖУРНАЛУ „ТЕАТР”

Анна Коженювська-Бігун. Образ війни на сході України у фейлетонах Наталії Ворожбит для польського журналу „Театр”.

Стаття присвячена аналізу у фейлетонах української драматургині Наталії Ворожбит для польського журналу „Театр” подій в Україні, пов'язаних із Євромайданом, анексією Криму та АТО. Розглянуто проект авторки фейлетонів щодо створення та діяльності Театру Переселенця і Class Act.

Ключові слова: Україна, Польща, Євромайдан, АТО, війна, фейлетон, переселенець, Театр Переселенця, Class Act.

Анна Коженевская-Бегун. Образ войны на востоке Украины в фельетонах Наталии Ворожбит для польского журнала „Театр”.

Статья посвящена анализу в фельетонах украинской драматургии Наталии Ворожбит для польского журнала „Театр” событий в Украине, связанных с Европлощадью, аннексией Крыма и АТО. Рассмотрен проект автора фельетонов относительно создания и деятельности Театра Переселенца и Class Act.

Ключевые слова: Украина, Польша, Европлощадь, АТО, война, фельетон, переселенец, Театр Переселенца, Class Act.

Anna Korzeniowska-Bihun. The image of war in the east of Ukraine presented in Nataliya Vorozhbyt's articles for the Polish Theatre Journal.

The article deals with the analysis of events in Ukraine referring to the Euromaidan, the annexation of the Crimea and the Anti-Terrorist Operation zone, which was given in the articles written by the Ukrainian playwright Nataliya Vorozhbyt for the Polish journal „Teatr”. The writer's project to create the Theatre of Displaced People and Class Act has been addressed in the article.

Key words: Ukraine, Poland, Anti-Terrorist Operation (ATO), war, satirical article, displaced person, Displaced Person's Theatre, Class Act.

Наступного дня після київської презентації випуску польського журналу „Театр”, присвяченого українським драмі та театрові, тобто 2 грудня 2014, відбулася зустріч головного редактора цього місячника Яцека Копцінського з українською драматургинею Наталею Ворожбит. Це був початок співпраці, яка триває уже третій рік. Я. Копцінський запропонував Н. Ворожбит кожного місяця писати для журналу „Театр” фейлетон на тему, яка, на її розсуд, є важливою або просто цікавою і не мусить бути обов'язково пов'язана з театральним життям. Так з'явилося уже 28 текстів, надрукованих 27 у рубриці „Емоція місяця”. Вони перекладаються польською мовою і невідомі широкому читачеві в Україні у своїй оригінальній версії.

Теми, які вибирає авторка, різні – часто відносяться до її приватного життя, описують дитинство або юність Ворожбит та її сімейні або любовні відносини. Багато текстів також присвячені її професійним справам, закордонним подорожам, драматургічній діяльності. Однак найсильніший наголос драматургиня робить на проблематику російсько-українського конфлікту, яка з одного боку пов'язана із і самою війною, а з іншого – діяльністю Театру Переселенця, який більшість своєї продукції присвячує саме учасникам АТО, переселенцям, або мешканцям (у тому числі дітям і підліткам) території, на якій відбувається збройний конфлікт.

Оскільки початок співпраці Наталії Ворожбит з журналом „Театр” припадає на січень 2015 р., то у її текстах, як у хроніці відзеркалюються різні стадії російсько-української війни від самого її початку, хоче не обов'язково в хронологічному порядку.

Євромайдан і „чуже горе”. Про Євромайдан Н. Ворожбит згадує у трьох текстах, кожен з яких написані на протязі року. Творить у них дуже емоційну картину київських подій, збудовану на особистому досвіді. Дивиться на Євромайдан із різних перспектив – внутрішньої, як його активна учасниця, зовнішньої, як очевидець, яким став кожен мешканець Києва, так і закордонної, як спостерігач, який намагається пояснити західній публіці, що насправді відбулося в Україні.

Авторка „Щоденників Майдану”, документальної п'єси, яка крім історичної реєстрації фактів, фіксує людські емоції і є розповіддю про народження громадянського суспільства в Україні, у своїх фейлетонах веде іншу нарацію – крайню суб'єктивну, швидку, часом хаотичну, впевнену щодо власних рацій. Для неї світ чітко поділився на той перед Євромайданом і цей, сьогоднішній, а сам процес поділу був на стільки

гвалтовний і жорстокий, що авторці важко повірити в його реальність: „Коли я пишу це посилання в невідомі світи – в Україні річниця кривавих подій на Майдані, коли за кілька днів з 18-го по 20-те лютого загинуло більше ста українців в центрі Києва, в 21-му сторіччі, на площі Майдан Незалежності, куди в юності я ходила на побачення, де купляла моїй донці кульки. Де люди, одягнені в звирів та мультиплікаційних героїв пропонували всім бажаючим сфотографуватися... Цей рік змінив все” [1].

Сам Євромайдан є для Н. Ворожбит символом героїчного пориву громадян України, які відчайдушно „мерзли, страждали, потім гинули за ці гасла [про вступ до Євросоюзу – АК-Б]”, відстоюючи „свій вибір, свою свободу” [1]. Авторка, перебуваючи між ними, описує їх як патріотично піднесений натовп одягнений у вишиванки, який співає гімн „як доказ свого існування” притиснувши руку до серця. Там, серед них, витворюється піднесена атмосфера боротьби за великі ідеали, де найважливіше стає „бажання вступити до європейської багатонаціональної спільноти” і подолати старий лад з його „корупційним режимом” [1]. Євромайдан у цьому тексті – це зрив, який має доказати, що Україна самодостатня, а українці свідомі [1].

Так виглядають київські події зблизька – драматургія зосереджена тут на позитивних емоціях, внутрішній мотивації учасників протесту і відчуттях побудови спільноти, але у тексті „Вид з чотирнадцятого поверху” ця картина радикально змінюється. Замість піднесених патріотичних віче – темний дим над центром Києва, який видно з вікон квартири Н. Ворожбит: „Тоді мій горизонт палав, димів. Дні стояли морозні, сонячні і чорний дим особливо контрастував з синім небом” [2]. У цьому фейлетоні мотив контрасту повторюється. Н. Ворожбит користується ним, щоб показати різницю між двома порядками. Оскільки раніше межа пролягала між світом перед Майданом і після Майдану, так зараз вона переходить між поточним життям і життям в умовах революції, знецінюючи щоденну рутину до акту, якого слід соромитися: „20-го лютого я віднесла ліки в Михайлівський і поїхала до стоматолога (так-так, до стоматолога). Там працював телевизор з якого я дізналася, що на тому самому місці де я була за кілька хвилин після того як я поїхала снайпер підстрелив дівчину-медика. Полікувавши зуба я повернулася на Майдан” [2]. Драматургія намагається презентувати такий рівень жорстокості подій, коли щось, що традиційно вважаємо за норму стає ненормальністю і навпаки. Авторка бачить контраст також на вулицях Києва, де світ поділяється на чорне і біле, смерть і дедалі більш інтенсивне життя, котре має бути її противагою [2].

У цьому тексті Н. Ворожбит позиціонує себе як спостерігача, який заслабкий, щоб брати активну участь у революції. На доказ цього цитує свій пост написаний тоді російською мовою на Фейсбуці: „Киевляне, как муравьи, тащат на Майдан все, что можно утащить из дома, магазинов и гаражей. Деловито, привычно разгружают машины. Бесстрашно идут в место силы и боли. Нестабильные (как я) традиционно плачут при входе” [2]. Вона безсилна на відміну (знову контраст) до „них” – справжніх учасників Майдану.

Але між „ними”, учасниками, контрасту немає – вони одно ціле. Н. Ворожбит свідомо затирає цю різницю, наголошуючи на спільноту досвідів людей у граничних ситуаціях: „Я знала, що в Михайлівському соборі, якийсь чомусь не видно з мого вікна, було розташовано тимчасову хірургію і тисячі киян несли туди ліки і продукти, щоб рятувати повстанців та самих себе, насправді не було межі між тими, хто стояв і гинув і тими, хто ходив і підтримував. Межі не було” [2].

Третя перспектива, якою користується авторка – це західноєвропейський дискурс про події в Україні. Драматургія ставиться до нього вкрай критично, закидаючи закордонній публіці цілковите нерозуміння українського контексту одночасно при протекційному трактуванні українських диспутантів: „Сприйняли добре, ввічливо, як звикли сприймати європейці чуже горе” [1]. Захід, на думку Ворожбит, дивиться на українські проблеми крізь стереотипи, витворені російською пропагандою і прагматичну реал-політику. До першої категорії належать переконання про „український націоналізм”, до другої той факт, що зміна способу думання про Україну мусить довести до відступлення від власної зручної позиції. Свідомість несправедливої війни у сусідній державі змушує до якої-небудь дії, тоді заперечення реальності стає позірним гарантом спокою і стабілізації. „В нас війна і корупція, але ми веселі і співучі – такий меседж повинен нести відповідальний українець в світ, щоб світ сприймав українця” [3], – пише іронічно у фейлетоні „Погані дороги”. Лише така картина не будить когнітивного дисонансу з вирахованим світом політики, геополітики і бізнесу [1].

Наталія Ворожбит до питання про реакцію світу повертається ще у фейлетоні „Такий етап” [4], де намагається зрозуміти механізми, які керують чужою перцепцією: „Я стала думати про це, дійсно, коли ти спілкуєшся з людиною, яка весь час говорить про свій біль ти спочатку співчуваєш, а потім поступово відсторонюєшся” [4]. Її сумнівні викликає також комерціалізація теми війни: „продаємо своє страждання”

[4] і свідомість, ще це може довести до зовсім протилежних результатів. З другого боку наводить приклад Голодомору і Голокосту, де саме голосна і постійна артикуляція травми є способом, щоб її подолати. Статтю закінчує ствердженням, що не має простої і готової відповіді на питання, як нація повинна поводитися з травмою. Цьому сумніву заперечує однак ціла мистецька й публіцистична діяльність Ворожбит, яка саме спрямована на інтенсивну і в повні артикульовану працю з жертвами війни на сході України.

Анексія Криму й АТО. Київський Євромайдан, хоч без сумніву важливий для Ворожбит як політично, так і професійно, не є основною темою її статей – з'являється лише у трьох. У текстах авторка згадує також про анексію Криму і дуже часто повертається до подій в АТО.

У цитованому раніше фейлетоні „Гнів” чітко визначає, з ким точиться війна, хоча – що цікаве для цього дискурсу – не називає прямо ворога, але користується евфемізмами пишучи про „сусідню сильну державу” та тисячі співвітчизників, які гинуть „НЕ на громадянській війні” [зазначення Н. Ворожбит] [1].

Притаманне для драматургині є бачення великих політично-мілітарних подій в Україні з точки зору пересічної людини і відповідь на питання, як це впливає на її буденне життя, як воно помінялося від часу анексії Криму чи початку війни. Ці повсякденні деталі, часто без значення або несерйозні в порівнянні з масштабними геополітичними потрясіннями, складаються на інший досвід війни – приватний і людський, оскільки серед щоденних новин про вбитих і поранених важко помітити сентиментальні втрати, як відсутність доступу до місця, де всі звикли їздити на канікули чи зміна назви санаторіїв. Саме ці деталі, позірні без значення, але раптово й інтенсивно накопичені, показують, що для багатьох українських громадян – навіть тих, які не вмюють або не хочуть визначати своєї позиції щодо конфлікту – світ безповоротно поміняв свою форму. За метафору такої зміни можна вважати опис Одеси, яку несподівано засипав сніг з фейлетону „Поєднати в своїй голові” [5]. „Ми знаємо, що Одеса – це саме південне місто України з тих пір, як Росія анексувала Крим”, – пише Н. Ворожбит. Тут війна скоїла не лише коректу на карті світу, але також справила, що до тепер знані місця перестали бути розпізнавальні, а людина втратила стабільний образ реальності: „Моя донька була щасливою, – продовжує авторка, – Вона була там вперше і каталася з триметрових кучугур снігу. І я ніколи не зможу її переконати, що Одеса – це саме південне місто в Україні. Та я вже й сама сумніваюся” [5].

Опис Одеси в цьому тексті є тільки вступом до розповіді, як добре знані і позірні очевидні поняття втрачають своє первісне значення. Аеропорт, то уже не більше „блискучі поверхні” і „Дьюті фрі з парфумами”, але поле бою з „численними смертями і трупним смородом навколо,.. У картинах, які творить Н. Ворожбит наступає раптова зміна пропорцій і саме вона надає подіям трагічного виміру, наприклад тоді, коли авторка іронічно представляє найважливішу проблему донецьких „кіборгів” – відсутність кришки до каструлі, через що „в результаті вибухів в суп попадають зайві предмети” [5].

Особливе місце в її описах війни займають діти, які живуть у зоні АТО. Н. Ворожбит подружилася з ними при нагоді театральних проєктів, які будуть аналізовані у дальшій частині цієї статті. Драматургиня творить дуже детальний образ обстановки, в якій опинилися молоді герої її текстів. Показує розбомблену школу, з вікон якої видно останні українські блокпости і глибокі ями від снарядів у шкільному дворі. Вражає її, що „на Донбасі діти ходять з українською символікою” [6]. Називає номер школи і імена підлітків – таким чином гуманізує жертви та позбавляє їх анонімності: „Попасну знову обстріляли. Не ту Попасну, яку обстрілювали до нашої поїздки, а ту Попасну де живуть Віталік, Діана, Віктор Григорович” [6]. Авторка справляє, що читач залишається з почуттям особистого співчуття для конкретних людей і зрозумінням їх реальної трагедії.

Наталія Ворожбит промовляє від імені людей, які досліджуючи війну, носять її скрізь у собі. Навіть любителі пейнтболу на вулицях закордонних міст асоціюються їм з „зеленими чоловічками”, котрі „в великій кількості розвелись на сході і в Криму” і „віджимали по шматочках нашу країну” [7]. Пишучи про свою Поїздку до Грузії, де була „зовсім по мирним справам” [6], драматургиня не вміє відсторонитися від теми війни. Пригадує відносно недавній російсько-грузинський конфлікт і пише про грузинів, які зараз воюють на боці України, одночасно звертаючи увагу на процес поступового забування найновішої і найбільш трагічної історії грузинами. Швидкоплинність пам'яті пов'язана з політичним опортунізмом – це тема, яка повертає і винятково міцно турбує авторку. У раніше згаданому тексті „Гнів” Н. Ворожбит віднеслася до неї в дуже емоційний спосіб, описуючи режисерську інтерпретацію „Щоденників Майдану” в країні, якої назви не хоче подати: „Облиште ілюзії, дикі українці, каже нам режисер з європейського міста. А мені хочеться сказати, що це він дикий, якщо забув про головні

людські цінності. Ще якихось двадцять-тридцять років тому в його країні відбувались подібні процеси, ще живі люди – учасники, герої тих подій, але здається, що сьогодні все забуто. Боже борони забути і нам” [1].

Авторка свідомо, що війна в Україні не єдина, яка зараз відбувається. „Саме під час мого перебування у Лондоні попала на очі мапа війн у світі. Тут і там палають багаття. І одне з них прямо на моїй землі”. Для неї відчуття болю і страху це цінність універсальна, бо незалежна від місця на Земній кулі, але також тому що не дає нікому гарантії безпеки. Війна є як античне фатум, яке карає за не скоєні провини: „І мені страшно за всіх тих хто поряд з вогнем і за тих, хто думає, що він далеко і відчуває себе захищеними і в безпеці” [3], – продовжує у своїй статті.

Порівнює теперішню війну в Україні також з другою світовою. В цьому випадку відбувається це в іншому діапазоні відчуттів, де пам'ять нічого не вносить і нічого не вчить. Авторка звертає увагу на факт, що декілька поколінь українців було вихованих на спогадах про Велику вітчизняну війну. Ця тема домінувала як у публічному, так і у приватному просторі. Парки і вулиці називали на честь воєнних героїв чи військових подій, у школах організують зустрічі з ветеранами, а вдома дід авторки помираючи кричав „танки”. Для неї „всі страхи і вся гордість були пов'язані з війною” [4] – навіть звук, який доходив з вагоноремонтного заводу асоціювався з боротьбою. Однак виховання у такому інтенсивному переживанні й згадуванні героїзму Другої світової у жоден спосіб не підготувало українців до теперішньої війни. Створюється враження, що теперішня війна програє також змагання про увагу засобів масової інформації, які на відміну від попередньої війни „не так часто і не так голосно” [4] про неї говорять, хоча інформаційний простір став полем бою у набагато більшому масштабі, ніж коли-небудь раніше.

Війна це також перманентний стан, в якому живуть герої фейлетонів Н. Ворожбит. Авторка бачить, як люди поступово до неї привикають: „Війна повсюди. Майже два роки люди з нею живуть і вже не помічають” [8] і як намагаються зберегти елементи нормального функціонування, такі як заваба у дискотеці, чи побачення у кав'ярні. Нормальні сцени з людського життя представлені однак у сценографії й костюмах, які не мають зв'язку з мирними обставинами: звуки дискотекової музики мішаються з відлунням обстрілів, а хлопець і дівчина, які разом їдять піцу, одягнені у військову форму.

У текстах Ворожбит переплутується тема війни-смерті й любові. Ерос і танатос – дві найбільш потужні сили, які керують людським життям є також осями для будови емоційного тла багатьох розповідей. Раз війна і любов об'єднуються у солдати, в якого драматургиня „шалено закохалася”, раз у волонтері, якого обдарувала подібним відчуттям. Читач не знає персоналів тих осіб, навіть не до кінця розуміє, чи авторка пише про цього самого чоловіка, чи про двох інших. Її опис химерний, неточний, якби суть справи не лежала у об'єкті кохання, але виключно у способі, в який Н. Ворожбит сама переживає свою фасцинацію. У фейлетонах кілька разів прямо нав'язує до власних досвідів, але – якби хотіла зберегти відповідну відстань – також часто їх театралізує. Любовне розчарування стає сценарієм для гри: „Англійська акторка читає монолог на сцені, в якому я знаходжу багато спільного зі своєю історією, поки не згадую, що то вона і є, моя історія, яка зі мною не те ще колись трапилася, вона і зараз триває” [9], а гра методом лікування: „Режисер обіцяв мені терапію, казав, що сценою я вилікую травми і стане краще” [6]. Ця терапія виявляється однак неефективною, оскільки у випадку приватних переживань Ворожбит театр і війна – це два інші порядки.

Театр Переселенця і Class Act. Натомість театр для Н. Ворожбит стає дуже зручним знаряддям лікування травм інших людей. Завдяки її фейлетонам у журналі „Театр” можна дізнатися про процес виникнення двох її флагманських проєктів: Театру Переселенця і Class Act, які саме адресовані до жертв війни на сході України.

За спектакль, який дав початок Театру Переселенця вважається „Миколаївка”. Праця над ним розпочалася у грудні 2014, а уже в січні 2015 місячник „Театр” надрукував перший текст Ворожбит про цей проєкт: „За кулісами” [10]. Авторка описує у ньому перші зустрічі з підлітками із зони АТО, при чому надає їм дуже театралізовану нарацію, якби на підтвердження відомих слів Шекспіра: „Увесь світ – театр, а люди в ньому актори”. Закуліссям „її” театру є школа, яка постраждала під час воєнних дій, декораціями стають радянські панно в їдальні, а реквізитами „підручники з фізики 1983 року, патрони 2014, варення, яке закривали вчительки під час обстрілів, портрети трьох президентів замість п'яти, покинуті біженцями коти” [10]. В іншому фейлетоні „В нашому дворі було більше хлопчиків” [11] Н. Ворожбит виводить на цю сцену акторів і драматургів одночасно, тобто підлітки, які діляться власними історіями. Мов у античній трагедії починається розповідь про „без вини винних”: Віка не вміє вибрати між українськими волонтерами, які навчили її робити тіньовий театр а хлопцем –

прихильником ДНР, якби сама ідея такого вибору абсурдно не звучала. Катя згадує товариша дитячих ігор, який загинув під час обстрілу Миколаївки, а Аліна розповідає про вагітну маму і тата, який пішов на війну. Світ тих дітей з дня на день став тісних і непередбачений, натомість Ворожбит реєструє його таким, яким він є – без косметики, наповненим брутальністю.

Про проект Class Act, заснований на британському форматі, драматургиня почала писати у першій половині 2015 року в згаданому раніше фейлетоні „Режим нагадування”. Не вдаючись тут у деталі цілого проекту Ворожбит наголошує найбільші проблеми, з якими зустрілася під час праці з підлітками, а саме складний відбір учасників: „Тільки десять дітей десять днів зможуть насолоджуватись безпечним красивим Києвом, цікавою компанією відомих і не дуже митців. Тільки десять з вас. По якому принципу вас відбирати – хто найбільше постраждав, чи хто краще пише?” [6]. Тут моральні цінності виразно переважають мистецькі, Ворожбит знову позиціонує себе скоріше як артерапевтку аніж театральну кураторку, а питання відбору дітей-учасників театральних проектів є дуже болючим для неї.

Більш детально основи проекту Class Act пояснює у статтях „Корона для підлітка” [12] та „Бурштинове серце” [13]. До цих текстів авторка включає також героїв із Західної України, оскільки в першій його едиції брали участь підлітки з Попасної і Нововолинська, а в другій – з Клесова й зі Щастя. Для авторки війна не обмежується лише АТО. Західні області теж від неї страждають – у Нововолинську батьки дітей служать на фронті, у Клесові – центрі нелегального бурштинового бізнесу – мешканці мають свою власну війну: одягаються у камуфляжну форму, ціле життя підпорядковують жорсткій боротьбі за виживання, їхні діти не ходять до школи, а з лісу, де копається бурштин, чути вибухи [13].

Висновки. Наталія Ворожбит, пишучи фейлетони для польського місячника „Театр”, відчуває тягар своєї відповідальності. Має свідомість, що її тексти є тим джерелом знань про ситуацію в Україні, яке може впливати хоча б на формування думки мистецької еліти Польщі. У часто цитованій тут статті „Гнів” каже безпосередньо: „Ми вже другий рік доказуємо світові, що ми існуємо і що ми не націоналісти. Кожен з нас, хто перетинає кордони автоматично стає адвокатом України. Це якась така тупість. (...) Я хочу, щоб це розумів весь світ. І тому я буду писати колонки куди завгодно. Бо мені нестерпні такі питання, мені нестерпна ваша недовіра” [1].

Авторка фейлетонів бачить нагальну потребу в консолідації „Сходу” з „Заходом” України і всі свої поточні проекти спрямовує саме в цю сторону. Це дуже важливий елемент так званого антропологічного захисту, який є одним з найбільш ефективних засобів протидії антропологічній агресії, яка зараз проходить в Україні паралельно до мілітарних акцій.

Формат і об'єм наукової статті не дозволяє на повний аналіз усіх тем, про які пише Наталія Ворожбит. Не менш важливі, хоча трохи тематично з боку, є наприклад сюжети присвячені Олегові Сенцовові чи дедалі більш ускладненим відносинам між авторкою та її російськими друзями. Її тексти відкривають широке поле для досліджень сучасного українського театру, беручи до уваги різні його аспекти на чолі зі способом, в який говорить він про російсько-українську війну.

Література

1. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Gniew, „Teatr” 2015 nr 3, s. 58.
2. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Widok z trzynastego piętra, „Teatr” 2016 nr 3, s. 30
3. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Złe drogi, „Teatr” 2017 nr 1, s. 52
4. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Taki etap, „Teatr” 2015 nr 12, s. 46
5. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Połączyć we własnej głowie, „Teatr” 2015 nr 2, s. 56
6. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Tryb przypominania, „Teatr” 2016 nr 5, s. 34
7. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Słyszeli, ale nie widzieli..., „Teatr” 2015 nr 11, s. 79
8. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Łowcy emocji, „Teatr” 2016 nr 12, s. 79
9. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Wygodny zawód, „Teatr” 2015 nr 6, s. 48
10. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Za kulisami, „Teatr” 2015 nr 1, s. 32
11. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Na naszym podwórku było więcej chłopców, „Teatr” 2015 nr 5, s. 40
12. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Korona dla nastolatka, „Teatr” 2016 nr 7-8, s. 94
13. Natalia Woróżbyt, Emocja miesiąca: Bursztynowe serce, „Teatr” 2017 nr 5, s. 66

СТРОФІЧНІ ФОРМИ ТА РИМУВАННЯ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ 80-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Оксана Любімова. Строфічні форми та римування у поетичних творах західноукраїнських авторів 80-х років ХІХ століття.

Розглянуто версифікацію західноукраїнських поетів 80-х років ХІХ століття у сегменті строфіки та римування. Досліджено прості строфи. Показано домінування строфічних і римованих творів. Наведено зразки дистиха, катрена, п'ятивірша, шестивірша, семивірша, восьмивірша, дев'ятивірша, десятивірша, а також багатовіршових строф.

Ключові слова: версифікація, строфіка, строфа, римування, рима, клаузула.

Оксана Любімова. Строфические формы и рифмовка в поэтических произведениях западноукраинских авторов 80-х годов ХІХ века.

Рассмотрено стихосложение западноукраинских поэтов 80-х годов ХІХ века в сегменте строфики и рифмовки. Исследованы простые строфы. Показано доминирование строфических и рифмованных произведений. Приведены образцы дистиха, катрена, пятистишия, шестистишия, семистишия, восьмистишия, девятистишия, десятистишия, а также многострочных строф.

Ключевые слова: стихосложение, строфика, строфа, рифмовка, рифма, клаузула.

Oksana Lyubimova. Strophe and Rhyme in West Ukrainian Poetry of the 1880 s.

West Ukrainian Poet's versification system in the 80s of the nineteenth century is studied in terms of strophe and rhyme. Simple stanzas are examined. Prevailing of strophic and rhymed poetic works is shown. An samples distich, catren, pentameter, hexameter, septima, octave, nona, decima and also many verses stanza.

Key words: versification, strophe, stanza, rhyme, clause.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремі аспекти українського віршування 80-х років (в основному метрику та ритміку) розглядали Г. Сидоренко [17], Н. Костенко [5], Б. Бунчук [1] та автор цих рядків [8, 9, 10, 11, 12]. Питання ж про строфіку та римування у віршованих творах вітчизняних авторів окресленого періоду не було об'єктом окремого дослідження (наявні дані лише щодо найвідоміших поетів зазначеного часового відтинку). Вивчаючи це питання треба мати на увазі, що поезія авторів із Західної України дещо відмінна за будовою від аналогічного східноукраїнського матеріалу внаслідок різниці впливів на неї.

Мета нашого дослідження – розглянути віршування західноукраїнських поетів 80-х років ХІХ сторіччя у сегменті строфіки та римування. Об'єктом вивчення стали усі поетичні тексти означеного періоду, написані авторами Західної України. Предмет дослідження – строфіка і римування віршованих творів.

У 80-ї роки ХІХ століття на Західній Україні домінує строфічна поезія (96,6% від усіх віршів періоду). У сегменті строфічних творів превалюють рівнострофічні (96,6%).

Строфічна поезія окресленого періоду різноманітна. У зазначене десятиліття поети Західної України звернулися до дистиха, катрена, пентини, секстета, септини, октаверса, наонаверса, дециверса, одинадцятиверса, дванадцятиверса, тринадцятиверса, п'ятнадцятиверса. Щодо твердих форм, слід назвати терцину, сонет, секстину, октаву, тріолет.

Зосередимося на простих строфах.

Майже 4% рівнострофічних поезій представлені дворядковою будовою та характеризуються здебільшого римуванням АА та аа. До названої строфи звернулися усі галицькі автори, не фіксуємо її лише у творах В. Масляка.

Найактивніше використовували дворядники С. Воробкевич (у його поетичному масиві на дистихи припадає 8% від усіх рівнострофічних поезій) та У. Кравченко (5,6%). Частіше двовіршам західноукраїнських авторів притаманні парокситонні співзвуччя. Окситонні фіксуємо у творі С. Воробкевича „Дидилья” (1885), а прикладом неримованого дистиха з чоловічими клаузулами є поезія „Газеля” (1884) І. Франка. Поети у своїх віршах здебільшого дотримувалися „правильної” строфобудови.

Наведемо для прикладу фрагмент поезії С. Воробкевича „Дидилья”:

Під липов тінистов цимбали бреньять,	а
а хлопці з дівками як вихор летять.	а

Весь тиждень працюють, пшениченьку жнуть, b
в неділю гуляють, присюди всі тнуть [2, с. 171]. b

В окреслене десятиліття поети, традиційно, найчастіше звертаються до катренної будови (55,5% від усіх строфічних творів періоду). О. Маковей використав цю строфу у 83% творів, К. Попович – 74%, У. Кравченко – 51%, І. Франко – 44,3%, В. Масляк – 40,7%, С. Воробкевич – 40%.

43% катренних творів характеризуються перехресним римуванням. Автори переважно зверталися до перехресного римування зі зміною характеру клаузул – AbAb. Найчастіше фіксуємо згадану схему у творах І. Франка (28 віршів) та У. Кравченко (16), у поезіях С. Воробкевича „Як стелиться весна горами...” (1885) і В. Масляка „Чому” (1887). Західноукраїнські поети також застосовували римування aBaB. Найбільше таких катренних схем вбачаємо в І. Франка (12) та У. Кравченко (3). Автори зверталися й до суто жіночого – римування ABAB. Таку римову схему засвідчено у творах І. Франка (у 9-ти віршах), У. Кравченко (7), у В. Масляка („Она хтіла тільки міста”, 1885) і К. Попович („До забутих”, 1889) чи лише чоловічого римування – abab (І. Франко (7), У. Кравченко (3) та К. Попович (1)). У поезіях І. Франка наявне й чергування пропарокситонних та окситонних закінчень – a’ba’b („Тетяна Ребенщуківна”, „Оповідання цюпасника” (обидва – 1880), „Die Galizische Grunden-tlastung” („Оповідання бувшого громадського пленіпотента”, 1881), „Передмова” (1881), „Могила Тарасова”). Римування a’Ba’B та ab’ab’ фіксуємо у його ж мініатюрах „Дурний, хто помилок лякаючись...” і „Коли чесний упаде, то гнеть повстає...” (обидва – 1883).

Для низки катренних структур характерне використання різних варіантів перехресного римування в межах одного твору. Так, поєднання схем AbAb та ABAB спостерігаємо у творах І. Франка „Гадки над мужицькою скибою” (1881) та У. Кравченко „Згадай мене, милий, та згадай весною...” (1883) і „Все никне, гасне...” (80-і). Схеми aBaB, ABAB і AbAb характерні для поезії У. Кравченко „Чия вина?” (1883), а римовані сплети abab, CdCd та EFEF застосувала К. Попович у катреному вірші „Проснулась дума і кида” (1884):

Проснулась дума і кида a
Дитячі ігри пусті: b
Жити їй хочесь, здобути бажа a
Надії свої святі! b

Рветься з коліски, сланої пухами, C
І спішить в путь – d
Хоч там кам’яні труди вістрями C
Її ноги стнуть. d

Не дба за вінці утіх рожеві E
На її скрони, F
Толочать життя кільці тернові E
Кроваві рани [16, с. 32]. F

38,5% катренних творів характеризуються неповним римуванням серед якого здебільшого фіксуємо такі схеми: XAXA, XaXa, aXaX, x’ax’a, x’a’x’a’, x’Ax’A, XAx’A, x’aXa.

Західноукраїнські поети застосовували й різноспособове неповне римування. Найчастіше спостерігаємо такі комбінації у творах К. Попович. Приміром, поєднання схем ABCB, a’bCb, a’BCB і один раз перехресного римування (остання строфа) AbAb характерне для поезії „Коби мені крильця мати”, у творі „Мрії мої крилаті”, окрім катренних схем a’Bc’B, aBCB, ABCB фіксуємо один шестирядник із римуванням ABCDED, а у вірші „Питаєш, друже, чого молоденьку...” (усі три – 1884) – ABCB і ABAC.

Поєднання двох схем неповного римування характерне для віршів С. Воробкевича. Так, у творі „Мов той сніг, білівся цвіт...” (1882) катренам властиве римування aBcB, однак у першій строфі фіксуємо aBCB. Схема AbCb притаманна поетовому віршеві „Ви критики, ви обскуранти...”, але у 4 му катрені наявне чергування окситонних клаузул – abcb, а в поезії „Чом, шинкарю, у вино...” (обидва – 1887) односпособове римування abcb характерне для усіх чотиривіршів за винятком останнього, в якому з’являється пропарокситонне закінчення – a’bcb. Зустрічаємо в автора й гіпердактилічну клаузулу в творі „Вчора буря лютувала...” (1882). У ньому домінуючим є римування ABCB, однак у 1-ій строфі маємо – ABc’B.

Сплетіння двох схем неповного римування – ABCB і ABc'V – наявне у віршах У. Кравченко „Встала рано, затушила...” (1884) і В. Масляка „Де вівця” (1889). Римування ABCB і a'BCB властиве для поезії „Та невже ж я відспівала...” (80-і) У. Кравченко, а схеми aBCB і aBcV для твору „Гриць-філософ” (1887) В. Масляка.

Для поезії І. Франка „На небі чорна тьма...” (1880) притаманне односпособове римування з різними видами рим: abcb, a'b'c'b', a'b'cb'. У нього ж засвідчено катрен із моноримою та одним „холостим” рядком у творі „Думи, діти мої...” (1880) із циклу „Веснянки”. Схема римування у цій поезії – ааха. У творі „Вій, вітре, горою...” (1880) автор застосував римування АААb, СССb, а у вірші „Максим Цюник” (1881) поет використав схему АВВА, ВСВВ, СССd, ЕЕЕd.

До парного римування у катренах поети зверталися рідше (6% від усіх чотиривіршів періоду). Варіант із парокситонними римами ААВВ характерний для чотирирядкових творів І. Франка „Лице небесне прояснилось”, „Ти знов оживаєш, надіє!” (обидва – 1880), „На могилі” (1883), „К. П.” („Гарна дівчино, пахучая Квітко!”), 1883) і другого фрагмента поеми „Різуни” („Під осіннім небом, в куряві тумані...”, 1880). Звернувся до названої схеми й В. Масляк у поезії „Отже неправда” (1889). Парне римування окситонних співзвуч – aabb використали І. Франко, У. Кравченко („Куди не звернусь, скрізь твій зір...”) та С. Воробкевич („Над Прутом у лузі хатчина стоїть...”, 1885). Римування ААbb властиве віршеві У. Кравченко „Чи ж вічно мені йти стрімкими стежками...” (1885):

Чи ж вічно мені йти стрімкими стежками,	А
і вічно ранились-колотись тернами,	А
і вічно напотемки в службі блудить,	b
за сонцем, весною тужить? [7, с. 47].	b

До оповитого римування у зазначений період поети зверталися доволі рідко (1,5% від усіх катренів). Фіксуємо його лише у творах І. Франка та У. Кравченко. Автори застосували схеми АВВА („Довга ніч для того...”, 1883 І. Франка та „О, заки в далеч відійду незнану...” (80-і) У. Кравченко). У вірші „Коли любов, рожеві перші сни...” (1884) У. Кравченко поєднала чоловічі та жіночі співзвуччя – aBBA. Один раз І. Франко апробував схему AbbA.

Для 10% катренних структур цього періоду характерне поєднання різних видів римування у межах одного твору. Приміром, у поезіях К. Попович „Чого вона хоче, ся грізна мара?” та „Що се? Блідаве у мене личко” (обидва – 1884), окрім катренів, фіксуємо по одному дистиху, яким завершується твір, у першій поезії маємо схеми aBCB, АВАВ, АВАС, AbAb і АВ, у другій – ABCB, ААВВ, AbAb і АА. У інших своїх творах авторка застосовує розмаїття катренних схем. Так у творі „Чому ми бідні?” (80-і) наявні схеми АВАС, АВАВ, ААВВ, ABCB, AbCa, Ab'b'c', а також один п'ятирядник зі схемою abCab. У своїх чотирирядкових творах поетеса доволі часто вдається до поєднання неповного і перехресного римування. Так, у вірші „Дармо, орле, залітаєш” (1884) вжито неповне римування зі схемами ABCB, aBCB, ABc'V та один раз перехресне – АВАВ (у 1-ій строфі). Подібну картину маємо у поезії „В зимі” (1887): авторка дала римування aBCB, aBcV, aBaV, ABCB. У ряді чотирирядників К. Попович обмежилася лише неповним і перехресним римуванням парокситонних клаузул – АВАВ, ABCB („Веснянка”, „Ой помчу, ой помчу” (обидва – 1884) та „Де Бог мій?” (1887). Таке ж римування фіксуємо й у катренних віршах У. Кравченко „Соловейка спів чудовий” (1883) та „Співав соловейко” (80-і) та в поезії В. Масляка „Над лукоморем” (1888).

Поєднання неповного і перехресного римування, однак з іншим характером рим (AbAb, AbCb), спостерігаємо у поезіях О. Маковей „Джерело” (1886), У. Кравченко „Одна пісня голосенька...” (80-і) і В. Масляка „Під хрестом” (1888), в останній фіксуємо один раз (2-ий катрен) римування Abc'b:

І так поволи бродив, добивався,	А
Хоч ранив ноги, хоч з сил опадав;	b
Але отсеї зірки дрібненької	c'
З серця він свого, з очий не спускав [15, с. 6].	b

У творах С. Воробкевича комбінації перехресного і неповного римування у межах одного твору представлені схемами aBaV і aBcV („Поворот”, 1881) та a'Ba'V й a'Vc'V („На горбочку березонька...”, 1885).

Застосування неповного, перехресного і парного римування парокситонних співзвуч (ABCB, АВАВ, ААВВ) відзначаємо у поезії У. Кравченко „Ох, як тужно тут, як сумно!...” (80-і), а у вірші поетеси „Кілько дум тут приснилось...” (1884) у канву катренів із римуванням AbAb та АВАВ уплетено п'ятирядник зі схемою AbAAb.

У поетичному доробку І. Франка фіксуємо неримовані катренні твори-строфи („Лиш високий ум не кине...”, „Трус не починає діла...”, „В тім високість душ високих...”, усі – 1889).

До п'ятирядкової будови вірша (1,7% від усіх рівнострофічних поезій) у цей період звернулися І. Франко, С. Воробкевич та К. Попович. Найбільше цікавих схем римування у пентині апробував І. Франко: АbААb, АbААb („Чи олово важке пливе у моїх жилах...”, 1880), АbАаb („Нехай і так, що згину я...”, 1880), а'ba'a'b („Ночі безмірні, ночі безсонні...”, 1882), ааВbа („Шумка О. Павликова”, 1884), ab'b'b'a (мініатюра „Людей благословляючи...”, 1880).

Римування АbССb властиве віршеві С. Воробкевича „Здорова будь, дівчино...” (1885). Цікаві римовані сплети автор застосував у пентинах твору „Через прут, через Прут човник там пливе...” (1886), де верси заримовуються за схемою abССb:

Через Прут, через Прут	a
Човник там пливе, –	b
Звивайся, веселце.	c
Бо там моє серце	c
На мене у лузі вже жде [2, с. 180].	b

Вкажемо й на використання різних схем п'ятирядкового римування у межах одного твору. Так, римування ААВbс' й ААВсd' характерне для поезії К. Попович „Не буду я проклинати” (1884). Схеми АbbbА і аВВbа представлені у творі І. Франка „Непереглядною юрбою...” (1880).

Шестирядкові строфи (1%) фіксуємо в поетичному активі І. Франка, С. Воробкевича та У. Кравченко. Найбільше розмаїття схем у шестирядниках, безсумнівно, спостерігаємо у поезіях І. Франка. Автор використав таке римування: ААВbсс („Гримить”, 1880 та „Меморандум будяків”, 1883), аabbсс („Де єсть руська вітчизна?”, 1884), аabCbC („Три арештантки”, 1881), ААВССb („Тут батько, тут мати важенько зігхає...”, 1880 і „Гей, пани й „господи нове...”, 1888), остання схема (ААВССb) властива також віршеві С. Воробкевича „Смерть козака” (1887). Римування ААbССb, як помітив Б. Бунчук [1, с. 178], викликає уявлення про Ронсарову строфу, наявне у Франковій поезії „Галичино, думай о собі сама!”. Наслідуючи свого учителя – І. Франка, вказану схему використала У. Кравченко у творах „Куди ти, сестро, смілий лет звертаєш?...” (1886) і „Що цвітів зів'яло...” (80 і). Однак, у першому творі авторка скорочує першу строфу на один верс, внаслідок чого маємо пентину (ААbCb), а в другому вірші, окрім римування ААbССb, використовує ще й схему ААbААb.

Б. Бунчук називає й такий Франків варіант цього ж виду – римування аab'сb', поет застосував його у творі „Як метіль прошумить...” (1883). Вкажемо й на інші схеми римування у шестирядниках І. Франка, які є не менше цікавими – ААbСb („Наче вихор, минають роки...”, 1880) та АbАbCb („Перша вчителька”, 1884).

Семирядники (1,4%) апробували І. Франко, С. Воробкевич, У. Кравченко та О. Маковей. Зазначимо використані схеми римування у септинах українських поетів. В І. Франка: аВbАССа („Як тихо, ясно надворі...”, 1880) та аВааВсс („Журавлі”, 1881); у С. Воробкевича: АbCbCdd („Серенада”, 1880), аbСbddd, однак у 1-ій строфі – аВаВссb („Там в доли явір і верба...”, 1881); в У. Кравченко: АbсссbА („Із ранніх днів...”, 1884); в О. Маковей: ААbВССd („Селянин”, 1886):

Іде біда знов, передновок,	A
Пішло все збіжжя, що у сховок	A
На засів поля відложив я,	B
Знов задовживсь, дещо купив я,	B
Засіяв зерно се, а нива	C
Пісна... чекай тепер на жнива!	C
Весна довженна на біду [14, с. 122–123].	d

13,6% усіх рівнострофічних поезій окресленого періоду характеризуються восьмирядковою строфічною будовою. До неї звернулися усі західноукраїнські поети, за винятком О. Маковей.

Найбільшим поціновувачем згаданої строфи був С. Воробкевич (30% від усіх строфічних віршів поета 80 х років). Здебільшого восьмирядкові строфи утворені внаслідок поєднання двох „катренів” і представлені неповним римуванням, переважно зі зміною характеру клаузул. Більшість восьмирядників характеризуються застосуванням різних схем римування в межах одного твору. Винятком є восьмивірші І. Франка. Приміром, у поетових творах „Я забув” (1883) та „Спом'янім!” („В перші роковини смерті Володимира Барвінського”, 1884) закінчення рядків римуються за схемою АbАbCdCd (таке римування властиве також для восьмирядкових строф вірша В. Масляка „Гей, світла більше, 1887), а схема римування АbАbсDсD притаманна творові „Корженкові” (1882). У Франковому вірші „Пісня геніїв

ночі” (1882) окситонні співзвуччя заримовуються так: ababcdcd. Римування АВАВССDD поет застосував у строфах поетичних сатир „Гей, хто на світі крашу долю має?” і „Хлібороб” (обидві – 1880). Цікаву схему автор дав у вірші „Якось-то буде!” (1880) – aaBVc’Dc’D.

Найуживанішою схемою римування у восьмирядниках західноукраїнських авторів була ABCBDEFЕ. Фіксуємо її у ряді творів С. Воробкевича („Там на розі при дорозі”, „При потоці явір”, „Вчора високі Карпати горіли...” (усі три – 1882), „Тут нема для тебе місця...” (1887), І. Франка („Розвивайся, лозо, борзо...” 1880 та „Похваляючимся гнилим русинам”, 1883), В. Масляка („Ще не вмерла, 1886, „Одним словом”, 1887, „Не така я, як своячка”, 1889). Застосовуються й інші варіанти цього ж римування, зі зміною характеру клаузул – AbCbDeFe (найбільше у творах С. Воробкевича), aBcBdEfE (у С. Воробкевича „У Києві там над Дніпром...” 1880), abcbdede (у С. Воробкевича „Літають ластівки малі...” 1885). У нього ж фіксуємо й інші цікаві схеми римування, приміром у творі „Прошу, молю, говори...” (1888) – ab’CCDDEE, а у вірші „Під дубом кучерявим” (1885) – AbCbDDEb:

Під дубом кучерявим	A
сиділи, любко, ми	b
і снили ми обоє	C
солодкий сон весни.	b
Як я тебе тулив до груди,	D
то птахи в гаю, всюди	D
співали, щебетали	E
солодку піснь любви [2, с. 171].	b

Цікаві римовані поєднання спостерігаємо у двох поезіях В. Масляка „Христос воскрес!” (1887) і „О мати!” (1888). У першому творі автор римує верси за схемами AbbCAACA й AbbCCAAA, в другому – AbCbDDbb і AbCbDDee.

Дев’ятирядкова строфа характерна для чотирьох творів І. Франка. Поет продемонстрував у них доволі оригінальне римування. Так, схема AABVCCBBV наявна в поезії „Я не лукавила з тобою...” (1880):

Я не лукавила з тобою,	A
Кленуся правдою святою!	A
Я чесно думала й робила,	B
Та доля нас лиха слідила,	B
Що щирая любов ділала,	C
Вона на лихо повертала,	C
Що чиста щирість говорила,	B
Вона в брехню перетворила,	B
Аж поки нас не розлучила [19, т. 1, с. 86-87].	B

Цікаве римування вбачаємо у поетовому творі „Гадки на межі” (1881). Верси у дев’ятиряднику заримовуються за схемою aabbCCDbD. В інших поезіях автор застосував різні схеми римування в межах одного твору. Римування ABBCDADCA і ABBCDACDA характерне для вірша „Осторога” (1883), а схеми aBVaCdddC, aBaVcDDdc і AbAbCdddC представлені в автографі четвертого розділу поеми „Марійка” під заголовком „Ганя”.

До десятирядкової строфи в окреслений період звернулися усі західноукраїнські автори, за винятком В. Масляка. Нею укладено 1,4% від усіх рівнострофічних творів десятиліття. Поети апробували цікаві та оригінальні схеми римування. Так, приміром у великому за обсягом творі (290 рядків) О. Маковея „Молах” (1888) застосовано римування AbAbCdCdEE:

Над Ливаноном небо синє	A
не мало хмарочки кругом;	b
гарячий вітер дув з пустині	A
і віяв скрізь сухим піском.	b
Огнем жарило сонце днями,	C
вночі, мов ватра, камінь грів;	d
над висохлими джерелами	C
верблюди стояв, зі спраги млів,	d
зів’яла зелень вся з погоди,	E
змарніла вся краса природи [14, с. 52–53].	E

Аналогічне римування, лише з виключно парокситонними закінченнями, наявне в „Ілюзіях” (1887) К. Попович. Схема AbAbCdCde’f характерна для строф поезії С. Воробкевича „Скит Манявський” (1885). Доволі цікаві схеми притаманні двом творам У. Кравченко. У поезії „Береза шумно шелестить...” (80-і) авторка використала римування aBaVcdEdEc, а у вірші „Ой не сердься, що спів мій...” (80-і) окситонні співзвуччя утворюють схему abbacddbb. У дециверсах І. Франка фіксуємо таке римування: ABCBAACdEEd (Тобі, що власною рукою...”, 1884), три схеми римування наявні у десятирядниках поезії „Гімн” (1880): aBBaCCd’d’ee, aBBaCCDDee і aBBaCCDDee. Несистемне римування засвідчене у поетовому творі „Хорий” (1883).

До одинадцятирядника вдалася У. Кравченко. Вірш-строфа поетеси „Дрібний мій цвіте, Prima vera!...” (80 і) оригінальний за своєю строфічною будовою та римуванням – AABBCDECEED:

Дрібний мій цвіте, Prima vera!	A
Так ясно сонце сяло вчора,	A
та йдуть знов хмари на блакити;	B
се ж провесна!.. Сестричко-цвіте,	B
ще лід і сніг на землю ляже	C
й тебе покрий холод білий...	D
Колись з весною сонце гляне,	E
колись і холод сезне вражий,	C
людина справді людиною стане,	E
колись... Та, сестро, – нас не стане...	E
Ми збільшимо число тих, що терпіли... [7, с. 64].	D

В окреслене десятиріччя поети також апробували рідкісну дванадцятирядкову строфу (1,5%). До неї звернулися І. Франко, С. Воробкевич та В. Масляк. У поезіях С. Воробкевича спостерігаємо такі схеми римування: AbCbDeFegghh („На могилі ворон криче...” і AbCbDeFeGGHi („Як пігнали новобранців...” (1881). Два варіанти римування застосував В. Масляк у дванадцятирядкових строфах поезії „Рускій молодежі, з початком шкільного року” (1885) – ABABCDCEEFF і ABABCDCEDFGGF, остання (4-та) строфа твору укладена десятирядником зі схемою ABCBDEDEAA. У дванадцятирядниках І. Франка засвідчено римування aBaVcDcDeFeF („Vivere memento!”), поєднання схем в одному творі – ABBAcDcDEffE, AbbACdCdEfEf і AbAbCdCdEfEf („Баба Митриха”, 1881), a’ba’bc’dc’de’fe’f та a’bc’bdef’eJhIh.

Тринадцятирядкова строфа характерна для ліричного твору І. Франка „Втомився я. Мов жар горить все тіло...” (1880). Римування у цьому вірші таке: ABBACDECDXEFF. Таку схему мають три перші строфи поезії, а четверта закінчується кінцевою чоловічою римою – ABBACDECDXEff.

У зазначений період фіксуємо наявність рідкісної п’ятнадцятирядкової строфи, яка представлена поезією-строфою У. Кравченко „На світі сонце, воля, радість, рух...” (1886). Авторка застосувала римування зі зміною характеру клаузул. Відзначимо також наявність одного холостого рядка: aaVCCBVXDDEeffGG. Наведемо твір поетки:

На світі сонце, воля, радість, рух,	a
встають держави й гинуть, а твій дух	a
кружля при тім, котрому ти віддана,	B
в тісних границях хатки чи палати.	C
Твій світ – колиска малого дитяти,	C
твій рай – домівка твого мужа-пана.	B
Муж – твій закон; він милує й карає...	X
За чари розкоші на груди гарні	D
перлові шнури віша та янтарні,	D
з очей твоїх душа щоб не ясніла!	E
Ти сильна – духа сном, красою тіла!	E
Не думка в тілі тім, лиш серця страсть,	f
що умові проснутися не дасть.	f
Над скарбами й рабами – ти княгиня,	G
і в клітці золотій – сама рабіння!.. [7, с. 67].	G

Підсумуємо отримані дані. В окреслене десятиріччя західноукраїнські поети застосували великий пласт різноманітних видів строф та схем римування. У сегменті строфіки автори звернулися до дистиха,

катрена, пентини, секстета, септини, октаверса, нонаверса, дециверса, одинадцятиверса, дванадцятиверса, тринадцятиверса, а також вдалися до рідкісної п'ятнадцятирядкової строфи. Серед видів римування найчастіше уживаним було перехресне, неповне, парне, оповите та наскрізне. Зафіксовано чимало випадків поєднання різноспособового римування у межах одного твору.

Наші дослідження доповнюють знання про строфіку і римування поетичних творів зазначеного часового відтинку та формують уявлення читача щодо особливостей української версифікації 80-х років позаминулого сторіччя.

Література

1. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : монографія / Борис Бунчук; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.]; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
2. Воробкевич С. Твори Ізидора Воробкевича : в 3 т. / С. Воробкевич. – Львів : Просвіта, 1909. – Т. I. – 417 с.
3. Гаспаров М. Л. Очерк истории русского стиха. Метрика, ритмика, рифма, строфика / Михаил Леонович Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 314 с.
4. Качуровський І. Строфіка : підруч. / І. Качуровський; [гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко]. – К. : Либідь, 1994. – 156 с.
5. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. – 2-ге вид. випр. та допов. / Наталія Василівна Костенко. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2006. – 287 с.
6. Кравченко У. *Prima vera* : зб. поезій / Уляна Кравченко. – Львів : Наклад. Євг. Олесницького, 1885. – 37 с.
7. Кравченко У. Вибрані твори / Уляна Кравченко; [вступ. ст. А. А. Каспрука]. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – 498 с.
8. Любімова О. Особливості версифікації західноукраїнських поетів 80-х років ХІХ століття / Оксана Любімова // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / [наук. ред. Бунчук Б. І.] – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 585 – 586 : Слов'янська філологія. – С. 56 – 63.
9. Любімова О. Ямбічні розміри в західноукраїнській поезії 80-х років ХІХ століття / О. Любімова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ „Фірма „Планер”, 2013. – Вип. 18. – С. 350 – 357.
10. Любімова О. Хореїчні розміри в західноукраїнській поезії 80-х років ХІХ століття / О. Любімова // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Збірник наукових праць / [наук. ред. Попович М. М.]. – Вип. – 678. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Видавничий дім „Родовід”, 2013. – С. 71 – 74.
11. Любімова О.В. Трискладовики у творчості західноукраїнських поетів 80-х років ХІХ століття / Оксана Любімова // *Studia linguistica* : Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 429 – 435.
12. Любімова О. Поліметрія в поетичній творчості західноукраїнських авторів 80-х років ХІХ століття / Оксана Любімова // *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. (Anul IV, nr. 1/2015). Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere. Departamentul de limbi și literaturi slave. – Cluj-Napoca, România : Casa Cărții de Știință, 2015. – С. 328-335.
13. Маковей О. Поезії / Осип Маковей. – Львів : наклад. К. Паньковського, з друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1895 (обкл. 1894). – 136 с.
14. Маковей О. Поезії / Осип Маковей; [підгот. текст, вступ. ст., приміт. О. Є. Засенка]. – К. : Радянський письменник, 1967. – 720 с.
15. Масляк В. З чорного шляху : поезії / Володимир Масляк (Залуквич). – Львів : Накладом редакції „Зорі”, 1897. – Т. 2. – 182 с.
16. Попович К. Твори / Климентина Попович; [упоряд. П. Г. Баб'як]. – Львів : Каменяр, 1990. – 61 с.
17. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру / Галина Кіндратівна Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 182 с.
18. Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Юрій Федькович; [упор. і прим. М. Й. Шалати; вступ. ст. Ф. П. Погребенника; ред. тому Ф. П. Погребенник]. – К. : Наук. думка, 1985. – 574 с.
19. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти томах. / Іван Франко; [редкол. : Є. П. Кирилюк (голова), Б. А. Деркач, Ф. П. Погребенник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986. – Т. 1 / [ред. тому Н. Л. Калиниченко; упоряд. та коментарі М. С. Грицютий, Н. Л. Калиниченко]. – 1976. – 503 с.; Т. 2. / [ред. тому І. І. Басс; упоряд. та коментарі І. І. Басса, В. Я. Герасименка, А. А. Каспрука]. – 1976. – 544 с.; Т. 26 / [ред. тому В. Л. Микитась, С. В. Щурат; упоряд. та коментарі Н. О. Вишневіської та ін.]. – 1980. – 463 с.
20. Франко І. З вершин і низин : збірка поезій / Іван Франко. – Львів, 1887. – 252 с.

НАЦІСОФСЬКА ПАРАДИГМА РОМАНУ ЮЛІАНА РАДЗИКЕВИЧА „ПОЛУМ’Я”

Ігор Набитович. Націсофська парадигма роману Юліана Радзикеви́ча „Полум’я”.

Історична проза української еміграції мала на меті виступати важливим фактором відновлення/утримання національної пам’яті, а також – була засобом творення національних мітів, проєктування минулого, консервації національних традицій. Роман українського письменника-емігранта Юліана Радзикеви́ча „Полум’я” який представляє події XVII віку, є одним із прикладів того, як у художньому творі може бути реалізована ідея національного світобачення, філософського уявлення про можливі шляхи розвитку певного народу на шляху до створення власної держави.

Ключові слова: історична проза, Юліан Радзикеви́ч, роман „Полум’я”, національна пам’ять

Игорь Набитович. Націсофська парадигма романа Юлиана Радзикеви́ча „Пламя”.

Історическая проза украинской эмиграции имела целью выступать важным фактором восстановления / содержание национальной памяти, а также – была средством создания национальных мифов, проектирование прошлого, консервацию национальных традиций. Роман украинского писателя-эмигранта Юлиана Радзикеви́ча „Пламя” представляющий события XVII века, является одним из примеров того, как в художественном произведении может быть реализована идея национального мировоззрения, философского представления о возможных путях развития определенного народа на пути к созданию собственного государства.

Ключевые слова: историческая проза, Юлиан Радзикеви́ч, роман „Пламя”, национальная память

Ihor Nabytovych. The paradigm of the national philosophy in the novel by Yulian Radzykevych „flame”.

Historical prose of Ukrainian emigration was intended to act as an important factor of restoration / saving of national memory and as well was a way of creating national myths, designing of the past, preservation of national traditions. The novel „Flame” by Ukrainian emigrant writer Yulian Radzykevych is representing the events of the XVII century and is one of the examples of realization the idea of national outlook, philosophical ideas about possible ways of certain people evolution in the way of creation their own state in work of art.

Key words: historical prose, Yulian Radzykevych, novel „Flame”, national memory

Для суспільств, у яких була перервана державницька традиція, історична проза може виступати важливим фактором відновлення / утримання національної пам’яті, а також – засобом творення національних мітів, проєктування минулого на сучасні проблеми бездержавної нації, консервації національних традицій. Історична проза української еміграції власне мала на оці ці завдання, беручи на себе відповідальність за націософську перспективу, закорінену в минуле – для збереження і примноження її у майбутньому.

Володимир Державин, розмірковуючи над проблемою „національної літератури”, наголошував, що під нею слід розуміти „ту літературу, яка формує націю духово, тривало позначаючись на її ментальності”. Одночасно, „в методологічному пляні, література є явище естетичне. Тож і національна література є явище естетичне. Але разом з тим і ідеологічне, [о]скільки ідея нації не належить до естетичних категорій і не впливає з них”. Тому В. Державин закликає, щоб „рівнобіжно з естетичною аналізою національної літератури як мистецтва повинна постати [...] філософічна аналіза національної літератури як ідеї” [2, с. 20]. Роман українського письменника-емігранта Юліана Радзикеви́ча „Полум’я” (1963) є яскравим прикладом, за Володимиром Державиним, „літератури національної”, й дозволяє виокремити й ідеологічні стратегії та перспективи цього твору.

Робін Дж. Колінгвуд твердив, що „ми вивчаємо історію [...], для того, щоб досягнути самопізнання” [5, с. 403]. Ця ідея є, зокрема, важливим елементом у бутті української еміграції: у такому випадку йдеться про самопізнання національне для спільноти, яка намагається зберегти свою національну ідентичність, закріпити її не тільки в усній традиції, а й, зокрема, у наукових історичних дослідженнях та історичній прозі. Одночасно ж, продовжує Колінгвуд, „ніхто не може стверджувати, ніби він більше за істориків знає про певні дії, вчинені в минулому, стосовно яких історики претендують на компетентність, та нібито він знає це в такий спосіб, що зможе задовільно довести і собі самому, й іншим людям безпідставність тієї претензії” [5, с. 408]. Письменник, який пише історичний роман, теж не може претендувати на всеохопне уявлення про дії окремих осіб, народів, вплив позаантропологічних факторів на рух історичних подій. Мистець шукає іншу перспективу: у межах наукової історичної парадигми, історії ментальностей, історії повсякденности він прагне у

художній формі довести, що через зображення подій минулого, реконструйовані людські вчинки й помисли, вигадані ним (зокрема й у межах сучасної йому наукові парадигми), він може створити свою художню парадигму певної епохи. Письменник претендує на право по-своєму трактувати минулі події, наповнювати їх антропологічною перспективою (введенням, наприклад, у художній світ твору, поруч із реальними історичними постатями, вигаданих героїв, шукати власних пояснень їхніх дій і переживань). Такий підхід дозволяє письменникові не тільки досягати власних потрактувань національних, соціокультурних, політичних, економічних устремлень, але й робити власні історіософські узагальнення, творити власне бачення історичного розвитку суспільств чи окремих соціогруп.

У романі „Полум'я” Юліян Радзикович будує подвійну художню перспективу освоєння минулого: через мікроісторію життя головного героя, українського шляхтича Петра Криницького й, одночасно, макроісторію – події часів Хмельниччини. Час у романі структурально згорнутий у події війни під проводом Хмельницького. Мікроісторія головного героя безпосередньо вплетена в події макроісторії. Головними у творі стають не історико-політичні перипетії, а доля звичайної людини, яка своїм рішучим чином стрімко входить у часопросторову сферу художнього твору, структурує її, надає їй динамічності й завершеності.

Історія роду Криницьких, подана на тлі макроісторичних зрушень, є особливою націософською та історіософською діяхронічною перспективою родових традицій української шляхти на рясівщині та перемишльщині. Ця родова історія власне має увиразнити націософську перспективу роману на синхронному рівні – певному періоді Хмельниччини. Тобто йдеться про обґрунтування ціннісно-поведінкових характеристик головного героя твору, його світоглядно-аксіологічних парадигм екзистенції, які обумовлюються соціальним, національним, територіальним походженням: рід Криницьких „був давній і широко відомий”, й „давно, давно, коли ще не сягала сюди рука рясівських та перемиських князів, він був уже тим залізним бастионом, чи заборолом, що здержувало наступ голодних ляхів на багаті землі, і своєю кров'ю засвідчив свою приналежність до своїх князів і до своєї віри”. Після занепаду Галицько-Волинської держави „рід став занепадати щораз більше, щораз швидше, котитись на діл у тому самому часі, коли інші роди, що пішли на службу до нових панів і прийняли нову віру, росли і виростали понад Криницьких”. Однак ніхто з його роду „не змінив віри. Старі звичаї і рідна мова були святощами в їхній хаті” [6, с. 11].

Подібна історико-національна перспектива характерна й для інших українських земель домодерного й модерного періодів. Війна між народами, релігіями та історія гострим лезом розтинають людські долі, роз'єднують родини, коли хтось стає національним зрадником. Ю. Радзикович представляє подібну проблему, яка хвилювала українське суспільство різних частин України, через трагічну історію родини Бута і його дружини та її рідного брата – воєводи Адама Кисіля. Воєвода Кисіль вірно служить Речі Посполитій, а його сестра – це дружина Павла Бута (Павлюка), який був страчений у Варшаві у 1638 році за повстання. Син Павлюка, приховуючи своє прізвище, воює у війську Хмельницького. Головний герой, після зустрічі з вдовою Бута, окреслює для себе цю ситуацію: Кисіль „вислав Павлюка на смерть. Чоловіка своєї сестри, що вийшла заміж за козака. Нарошно вислав у Варшаву на смерть і так позбувся його [...]. Він – вельможа, пан, сенатор, каштелян, воєвода, лихо зрешті знає, що, а сестра за козаком. Ще й до того за таким бунтівником! Ребелізеянтом!” [6, с. 218].

На осі взаємин батька та сина Криницьких, розламі одвічного конфлікту ціннісних орієнтацій різних поколінь, що формуються у динаміці історичного часу, народжується й пломеніє один із вузлових конфліктів роману, який має соціально-політичний вимір. Батько головного героя, „хоч і не відцурався ні віри, ні мови своїх дідів, але як загорілий шляхтич” осуджує сина, „за те, що він забув за своє шляхетство і свою руку проти короля, пана свого правовитого, важився піднести” [6, с. 80].

Як зауважує Г. Бевманн, одним із основних уявлень середньовічного соціуму було те, що в ньому „найважливішим суспільним зв'язком був той, що лучив сеньйора та його людину (під людиною тут слід розуміти васала, *fidelis*. – І. Н.)” [Цит. за: 7, с. 45]. У конфлікті українських шляхтичів Криницьких, батька та сина, уособлюється світоглядна зміна переходу, як її означає Аляйда Ассман, „від феодальної до національної історичної пам'яті”: від того періоду, коли „окрема людина розуміла себе не як індивіда, а як носія імені, (у випадку Криницьких – шляхетського прізвища. – І. Н.), як члена спільноти (у цьому випадку – шляхтича, вірного сюзеренові. – І. Н.). Вона набувала ідентичності від цілого, частиною якого була. Індивіди скороминущі, тоді як генеалогічне дерево та родові ім'я, навпаки, безсмертне. [...] Готовність віддати життя на користь доброго імені родини було одним із засадничих принципів феодальної етики” [1, с. 85]. Таку феодальну консервацію у середовищі

української шляхти середини XVII віку, як небезпечну тенденцію, що загрожує народженню модерної національної спільноти, зауважує й у художньому творі Ю. Радзикович: „Був це час, коли козацька старшина, головню та, що була ближче гетьманської булави, почала сама пошиватися в пани, панські мастки загорнувши і на простих людей дивилися не багато ліпше, як колись дивилися на них пани. Багатство, влада, значення почали входити людям у голови як те чужоземне вино...” [6, с. 296]. Інколи навіть окрема мікродеталь із історії повсякденности демонструє намагання шляхти відокремити себе від посполитого люду. Однією з ознак шляхтича (в цьому конкретному випадку – польського) є його зовнішній вигляд: „Воскував пан Ян вуса, підголював чуприну, закидав вильоти, побрязкував шаблею, щоб кожний знав, що він не хлоп, а шляхтич...” [6, с. 291].

Ця „феодална етика з її імперативами щодо спогадів” про свою вищість і богобраність, висновує далі А. Ассман, „стояла на перепоні великому цілому нації. Вона була настільки ж зайвою для особи як індивіда, так і для зрослої спільноти нації” [1, с. 85].

До художнього декларування переходу від феодально-родової історичної пам’яті до національної перспективи буття автор вдається й на рівні міжлюдських взаємин: головний герой – молодий шляхтич Криницький відкидає шлюб зі шляхтянкою-католичкою, й бореться за збереження кохання до простої українки (сюжетна лінія цього кохання є важливим архітектонічним засобом роману „Полум’я”). Шлюб стає одним із важливих засобів окатоличення, а, одночасно, й безпосередньо корелює із національною ідентифікацією. Українські шляхтичі „всі тісно живуть із хлопами, як це є звичай у руської шляхти, то ж коли (шляхтичі – І. Н.) перейдуть на католицьку віру, то й ціла околиця стане католицькою” [6, с. 52].

Молодий Криницький-шляхтич декларує батькові головні принципи соціальної справедливості та рівності, національно-релігійних засад, за які він іде боротися разом із гетьманом Хмельницьким: „За віру я нашу, стару, благочестиву, за нарід наш, за церкви наші, за мову нашу”. Він же відкидає й стану солідарність із польською шляхтою, оскільки шляхтич-католик, „що наших людей мучить і нашу віру толочить своїми брудними ногами” [6, с. 36], не є кращим за українця-хлопа, і війна ітиме „за те, щоб усі були рівні, так, як вони перед Богом рівні” [6, с. 36]. Власне через таке світобачення відбувається народження нової, за виразом Бенедикта Андерсона, „imagined communities”, („уявної спільноти”).

Саме шляхта, яка володіє землею, селами й кріпаками є причиною українсько-польських воєн, бо „їхні фортуни, їхні піддані тут [...]. Вони саме причина цієї війни. Вони копають ту бездонну пропасть між обома народами, якої вже ніщо не зрівняє [...] бо заглибока вона. Бо ненависть зродилась між обома народами, бо крові пролито вже багато...” [6, с. 367]. Соціальні корені протистояння підтверджуються й словами одного з козаків: „...Простий народ у Польщі також у кайданах і під панським ярмом”. І коли „захотіли польські хлопи ярмо з шиї скинути”, полк краківського біскупа Гембійського „скупався у рідній йому польській крові” [6, с. 371].

Головний герой усвідомлює свою дорогу правильною – бо це дорога боротьби за свободу. Бо хто „має право орати людиною, наче волом? Хто ж має право знущатися над своїм ближнім? Хто має право жити з праці інших? Хто має право торгувати людьми, як тваринами?...” [6, с. 384]. Так у майбутньому народиться гасло „Воля народам! Воля людині!”. Бо народ – це велетень, що “розбудився і своїми молодими раменами зробив собі місце на землі, щоб дихати й жити. Даремний труд держати його в неволі. Даремний труд скувати знову. Нема кайдан, яких він не розломив би, нема сили, яка стримала б його! [...] Збудився нарід [...] Він – увесь нарід, що в Україні – це той велетень, той силач, що кайдани ломить, пута рве, волі хоче, хоче і рости, і міцніти, і зріти [...] Нарід – це та сила, жива і невмируща” [6, с. 387–388].

Таким чином націософська перспектива, що вимальовується у романі, руйнує попередні середньовічні уявлення: Криницького учили в київській Колегії „про православну, благочестиву віру, чув про князів і королів, про шляхетський стан, про свої повинності як сина коронного, що королеві має служити та як шляхтича віри руської старовинної, що її має держатись...” [6, с. 388]. Таким чином відбувається перехід від релігійно-шляхетської ідентифікації до самоідентифікації національної, з відчуттям себе частинкою народу, що дозрів до розуміння необхідності власної свободи на власній землі, до створення власної держави. Тобто йдеться про всі ознаки народження, становлення й існування модерної нації, не розділеної становими, релігійними бар’єрами. Подібну трансформацію в художній літературі представлено вже в історичних драмах Вільяма Шекспіра: „Феодална історична пам’ять була переведена ним у національну, феодалний етос – у національний. У новій історії індивід розуміє себе частиною всеохопної ідентичности. На місці сакралізованої крові й легітимації через

походження постає ідентифікація зі спільною історією; на місці феодальної пошани до імени – патріотична пошана до нації. Родинна гордість перетворюється на національну” [1, с. 86].

Загалом же конфлікт між батьком та сином Криницькими можна бачити й у ще глибшій перспективі: йдеться про модерну зміну цілої державно-політичної парадигми, перехід від етики і світобачення васальної вірності, яка сформувалася у ранній історії Середньовіччя, до націософської перспективи мислення категоріями римського терміна *res publica*, відхід від світосприймання у категоріях індивідуальної вірності сеньйорові до світогляду примноження спільного добра та публічних інтересів.

У дипломатичній реляції 1667 року гетьман Петро Дорошенко подає ті проблеми українсько-польських взаємин, які характерні були й для періоду історії України, представленого в романі Ю. Радзиковича: „...Служили вони, козаки і гетьман, багато літ королеві, й голови свої за нього клали, а вислужили те, що поляки обернули церкви Божі на унію; король видасть бувало гетьману й старшині привілей на всякі вольності, а потім візьме та й нашле поляків та німців, які не тільки однімають усі вольності, а ще й б’ють козаків, полковників і старшин, мучать, беруть з гетьмана і зі старшин осьмаки хліба та і всякі побори, по багатьох містах церкви Божі опоганили й попалили, а інші на костьоли обернули” [3, с. 152].

Заворушення в Польщі та на українсько-польському пограниччі, на які безпосередній вплив мали українсько-польські війни гетьмана Хмельницького, мають для автора „Полум’я” свою ідеологічно-історичну паралель: можливо тут важить контекстуальна складова того часу, коли писався роман. Тоді, у тому ж просторі, про який йдеться в романі, й через триста років знову ще продовжувалася війна з російськими загарбниками – й українців, і поляків. Один із героїв (посланник Хмельницького) зауважує, „...Шкода, що Костка Наперський показав себе таким малим і недотепним, бо за ним люди були б охоче пішли, знаючи, що в нього королівська кров [...]. Зате коло Познаня ще не втихло і Грабовський куди мудріший від Наперського. Коло Сянока й Добромиля люди шумлять. Белз замінився в попіл, а люди пішли в ліси [...]. У Тарнові двічі палили місто, в Ярославі згорів міст на Сяні [...].” [6, с. 86–87].

Важливу функцію для кристалізації націософської перспективи твору відіграє і його назва. Семантико-семіотична структура символіки полум’я та заграви окреслює народження всезагального національного руху, який остаточно має злутувати націю в єдиний, цілісний організм. При цьому війна набуває усе окресленіших рис полум’я, що охоплює усю Україну, а заграва, яка часто супроводжує пожежі, символізує партизанський рух, який супроводжує безпосередні воєнні дії між польськими та українськими військами.

Такий семіотичний зв’язок реалізується через поетику представлення, наприклад, не самої битви під Берестечком, а через події на українсько-польському прикордонні. Партизанська війна (в якій бере участь і молодий Криницький) проти польської шляхти спрямована власне й на те, щоб відтягнути частину польських військ з-під Берестечка. „Шляхта почала втікати до міст, забираючи з собою все, що тільки можна забрати. Разом з утікачами йшли скрізь жахливі вістки про пожари дворів, про погроми панів у їх власних дворищах” [6, с. 104]. І „щораз більше і більше люду горнулося до ватаг, щораз ширше і ширше розливалися щоночі заграви на темному небі, щораз більший страх поширювався серед шляхти та її прислужників, щораз частіше бігли вістуні нещастя під Берестечко, до королівського табору” [6, с. 105]. Символ заграви („Ген далеко [...] широка заграва впала на захмарене небо і хмари загорілися червоно, неначе напоєні кров’ю” [6, с. 220]), як уже зазначалося, тісно корелює з назвою роману, стаючи безпосереднім елементом лексико-семантичного поля архісеми полум’я, ампліфікуючи її семантичний простір. Юрій Клен писав про образ заграви як про символ столітніх війн і революцій української історії: „Який український поет обмине його? [...] В усій історії нашої пашить подув отої заграви [...] яка ще досі спалахує тут і там, лякаючи своїм тривожним блиском...” [4, с. 831].

Тому власне й образ-символ заграви від спалених маєтків і маєтностей вінчає, здавалося б, завершену повною перемогою під Берестечком битву: після Берестечка польські вояки хочуть повертатися додому – боронити своє майно й життя родин. „Коли в час однієї наради в королівському наметі король лаєв шляхту за те, що хоче повернутися додому, два зухвалі молоді шляхтичі, даючи вираз загальному незадоволенню шляхти, відхили завіси в королівському шатрі й показали на небо, де вже сонце давно погасло. На темному небі далеко-далеко виднілися вогняні відблиски, що ширшали й розливалися у темному просторі (письмівка моя. Йдеться саме про заграви. – І. Н.). Король, побачивши це, втих, а на другий день і сам вирішив повертатися до Варшави” [6, с. 109].

Символіка полум'я у творі набирає різних форм. У польському таборі „під Берестечком серед ляхів така була тривога, що кожен вже нових Пилявців сподівався. Панські вози були спаковані, служба готова, коні готові. Одна іскра могла розпалити вогонь (письмівка моя. – І. Н.), що був би спалив усю польську силу, як суху соломку. До того ще й шляхта почала буритися проти короля” [6, с. 123].

Війна спалює усе, що уособлює мирний час. Передмістя Львова спалили польські міщани: „Самі спалили [...]. Тепер тільки руїни стоять. Гляньте: чорні димарі, і руїни, і спалені дерева довкола Львова. Все передмістя [...]” [6, с. 129–1230]. Війна, знову ж, народжується як полум'я: „Це гнів, що назривав так довго, вибух, як вибухає порох, коли на нього іскра впаде, і ніщо того вогню не може спинити, доки він сам не вигорить і не спалиться. Це жадаба відплати покривдженої людини, поневірюваної, погорджуваної, битої, пробудилася, шукаючи крові й пімсти” [6, с. 349]. Символіка полум'я-повстання, яке захоплює усе ширші простори, знаходить своє вираження й у інших символах стихії: „Кожний знав тільки, що [...], що буря прийде скоро й буде жахлива. [...] Річка Бог (Буг – І. Н.) плила, як завжди, збираючи по дорозі пильно й терпеливо води з усіх поблизьких річок та потоків” [6, с. 338].

Символіка полум'я стає й алюзією до відомої пісні-гимну на слова Олеса Бабія (покладені на музику Омеляном Нижанківським, випускником Музичної Академії Відня): „Зродились ми великої години, / з пожеж війни і з полум'я вогнів...” – як квінтесенції боротьби й XVII, і XX віку. Метою цієї уявної спільноти (яка керується гаслом: „...Плач не дав свободи ще нікому, / А хто борець – той здобуває світ”) стане „Соборна Українська Держава – вільна, міцна, від Тиси по Кавказ”.

Поруч з усім, в уста одного з героїв твору автор вкладає історіософську ідею, як би пішла далі історія Європи після полум'я воєн Хмельницького, якщо б татари не зрадили союзників-українців під Берестечком. Ця зрада була обдуманною й змінила можливий хід подій: „Що сталось би з Польщею, коли б гетьман перемиг був під Берестечком? Вона мусила б упасти. Була б малим королівством, без України й без Литви. Тоді справжніми панами б стали ми. Могутня була б тоді наша козацька держава! Що сталось би тоді з татарами? [...] Крим малий. Сухий степ і гори. З чого жили б ті кочовики, що до роботи не звикли, а знають тільки випасати коні, красти й грабити?”. Хан же не перейшов на бік Польщі, бо „тоді могло було пропасти козацьке військо і Польща була б засильна для татарів” [6, с. 125–126]. Один із героїв твору приходять до висновку, що „ім (татарам – І. Н.) вірити, то так як вірити отруйній гадюці, що не вкусить” [6, с. 274]. Татарин, навіть якщо його мати була україною, буде жадібним до здобичі й лише це буде підставою його союзницьких устремлінь. Казарум-ага – уособлення такого напівукраїнця-напівтатарина: „Брудний довгий халат, волохата шапка неозначеної краски, брудні руки, брудна борода. Зате кінь під ним повнокровний, сідло на ньому дороге, густо сріблом вибиване і така ж кінська зброя. Скісні очі татарина ніяк не зраджували, що його мати була донькою старого січовика. Ті очі світилися тепер жадібно на вид здобичі, до якої він не мав права...” [6, с. 350].

Для героїв твору релігійна традиція є безпосередньо пов'язана із національною самоідентифікацією. Церковне братство при Успенській церкві у Львові утримує школу, шпиталь, притулок для старців. Їх утримують „усі, що на цій землі вродилися, на ній вирости, її в свою душу прийняли, нею жили. Ціла львівська земля, ціла старожитня галицька волость” [6, с. 131]. Таке націєсофське узагальнення є алюзією до Шевченкового визначення нації: „І мертві, і живі, і ненароженні”.

Роман „Полум'я”, окрім занурення в художнє освоєння історії Хмельниччини, концентрується й на вирішенні (в межах філософського знання) проблем історіософії міжнародних взаємин між народами-сусідами: „Бог нам дав за сусідів ляхів. Сусіди, як сусіди. Завжди щось між ними є. Рідко коли живуть у дружбі [...]. Не помагав же їм наш Сагайдачний, коли на них турецька навала йшла? Не був він разом із ними під Москвою? Так, був Суліма, були Павлюк і Наливайко, але був і Сагайдачний. Тепер уже не те. Тепер між нами і ними розрив, розрив такий, що не скоро його вода змиє і час затре” [6, с. 381]. Однак конфлікти, які розпалюють полум'я війни, усе ж мають не лише національні корені, а радше соціальні й релігійні (хоча вони безпосередньо пов'язані із національними. Можна б сказати, що національні є первісними, але найскравіше проявляють себе у соціально-релігійному протистоянні). Ці соціо-культурні причини Хмельниччини формулює для Кисіля його рідна сестра, яку розділяє з братом смерть її чоловіка. Адам Кисіль твердить, що „те, що я робив, робив на те, щоб спокій був у цій нашій Отчизні, щоб кожний міг своїх вольностей і достатків заживати”, на що йому заперечує сестра: „Хто кожний? [...]. Ви не говорите про людей, Адаме. Ви говорите про шляхту. Вона, шляхта, тих вольностей і так заживала аж забагато. Вона хотіла всього і всього їй було мало. Вона поставила ногу на все: на людську працю, на піт на сльози на родину, ба, навіть на душу...” [6, с. 269].

З проблемою національної війни тісно пов'язана й проблема розуміння служіння батьківщині. Зрадник заслуговує на зневагу й від свого народу, й від чужинців: серед своїх за те, „що ви пішли на службу чужим, свій рідний край зрадивши”; є й такі, що „вас ненавидять, є такі, що вами погорджують”, а інший народ зневажає „за те, що їм служите, проти своїх власних єдинокровних братів виступаючи [...]”. Вони дивляться на вас, як на собаку” [6, с. 268].

У суперечці з тим же Адамом Кісилем Юрій Немирич сформулює поняття батьківщини: „Є одна Отчизна на світі, так як є один Бог. Відступити від своєї отчизни, то так як відступити від Бога і від себе самого”. А коли батьківщина нас не приймає такими, якими ми є, „то нам треба змінитися. Треба нам стати такими, якими отчизна нас хоче мати” [6, с. 336].

Роман Юліяна Радзиковича „Полум'я”, що присвячений подіям XVII віку, є одним із прикладів того, як у художньому творі може бути реалізована ідея національного світобачення, філософського уявлення про можливі шляхи розвитку певного народу – у його прагненні створення власної держави. Основна ідея освоєння історії у творі – художнє представлення зміни націософської парадигми, яка формується у полум'ї війн Хмельницького: перехід від середньовічних уявлень про васальну вірність сюзеренові до модерної ідеї творення нації, в якій васальна вірність трансформується у вірність своїй нації, її національним, геополітичним, соціо-культурним, економічним устремлінням.

Література

1. Ассман Аляйда. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті. – Київ: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – (Серія „Зміна парадигми”; Випуск 15).
2. Державин Володимир. Національна література як мистецтво // Україна і Світ. – Ганновер 1949. – Зошит 1. – с. 19–25.
3. Дорошенко Дмитро. Гетьман Петро Дорошенко (Огляд його життя і діяльності). – Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1985. – 712 с.
4. Клен Юрій. Слово живе і мертво // „Вістник”. – 1936. – Кн. 11. – С. 828–834; Кн. 12. – С. 902–915.
5. Колінгвуд Робін Дж. Ідея історії. – Київ: Основи, 1996. – 615 с.
6. Радзикович Юліян. Полум'я. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1963. – 390 с.
7. Reynolds Susan. Lenna i wasale. Reinterpretacja średniowiecznych źródeł. – Kęty, 2011. – 1115 s.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ: ВТЕЧА ЯК ПРОЯВ САМОТНОСТІ

Наталія Нікоряк, Катерина Калинич. Філософський потенціал літературного тексту: втеча як прояв самотності.

Розглядається феномен самотності – один із ключових у контексті японської літератури. Об'єктом зацікавлення з найдавніших часів була особистість, яка здатна піти наперекір суспільству, чужа для всіх, а водночас намагається віднайти істинну себе. Зазначається, що свого піку тема самотності досягла у ХХ ст., особистість стикається із соціальними катастрофами і прагне подолати жорстокий хаос повсякденності. Зауважується, що найповніше дана концепція втілюється у творчому доробку відомого японського письменника Кобо Абе. Зокрема, аналізуються фактори соціальної самотності та їх прояви в образній системі роману „Спалена карта”.

Ключові слова: Кобо Абе, „Спалена карта”, самотність, втеча, відчуженість, самопізнання.

Наталія Нікоряк, Катерина Калинич. Філософский потенциал литературного текста: побег как проявление одиночества.

Рассматривается феномен одиночества – один из ключевых в контексте японской литературы. Объектом интереса с древнейших времен была личность способная пойти наперекор обществу, чуждая всем, пытающаяся найти истинную себя. Своего пика тема одиночества достигла в ХХ ст., личность сталкивается с социальными катастрофами и стремится преодолеть жестокий хаос повседневности. Отмечается, что наиболее полно данная концепция воплощается в творчестве известного японского писателя Кобо Абе. В частности, анализируются факторы социального одиночества и их проявления в образной системе романа „Сожженная карта”.

Ключевые слова: Кобо Абе, „Сожженная карта”, одиночество, бегство, отчужденность, самопознание.

Natalia Nikoryak, Kateryna Kalynych. Philosophical potential of the literary text: escape as a manifestation of solitude.

The phenomenon of solitude is defined in the article as the key one in the context of the Japanese literature. Since ancient times a personality has been the object of interest that is able to oppose the society and is a stranger for all and at the same time he tries to find himself as true. The topic of solitude reached its highest in the 20th century when a personality faces with social catastrophes and tries to overcome a cruel chaos of everyday life. This concept is given to the fullest in the creative works of a famous Japanese writer Kobo Abe. Besides the factors of social solitude and their manifestations in the image system of the novel „The burnt map” are analysed.

Key words: Kobo Abe, „The burnt map”, solitude, escape, self-cognition.

Спілкування – один із найголовніших важелів сучасності. Сьогодні важко уявити людину, яка б не володіла цими навичками. Проте дане вміння не рятує індивідів від самотності, адже можна відчувати її згубну дію, спілкуючись з іншими й живучи в багатомільйонному місті. Концепція самотності неодноразово ставала в центрі наукових студій від давнини до сучасності: Августин Аврелій, Гегель, Б. Паскаль, Г. Д. Торо, С. К'єркегор, Е. Гуссерль, Ж. П. Сартр, М. Бубер, Е. Фромм [див.: 5; 8]. Проте і сьогодні, незважаючи на значну кількість досліджень даного феномену, ця концепція надзвичайно актуальна, оскільки будь-яка наукова сфера (філософія, психологія, соціологія, педагогіка) вивчає лише окремі її прояви.

Дослідження самотності в контексті японської літератури – доволі продуктивне, оскільки цей феномен міцно закорінений в японській свідомості. Відомо, що самотність може проявлятися як психічний стан окремої особистості, або ж бути національним явищем. Саме „країна сонця, що сходить” наділила своїх мешканців атрибутом самоти. Зумовлено це, очевидно, географічними, історичними, релігійними, гендерними та ментальними чинниками. І хоч японці не визнають і бояться самотності, проте вона є невід'ємною частиною їхнього життя.

Одна з перших японських фольклорних пам'яток „Кодзікі” засвідчує, що об'єктом зацікавлення є особистість, яка здатна піти наперекір суспільству, чужою для всіх, хоча й намагається віднайти істинну себе. У більшості текстів зображується взаємодія „герой – соціум”, що є спричинне виникнення самотності. Свого піку дана тема досягла у ХХ столітті, коли особистість стикається із соціальними катастрофами і намагається подолати жорстокий хаос повсякденності (Сііна Макото „Жовтий намет на даху”, Акімото Ясусі „Я кохав тебе більше всіх”, Екуні Каорі „Літне покривало”, Ісіда Іра „Зірка з фольги”, Оцу Іті „Ісіноме”, Харукі Муракамі „Привиди Лексінгтона”) [див.: 10]. Людина часто відчуває свою некоріненість, відірваність від інших індивід усвідомлює свою „бездомність”, чужість. У таких випадках люди намагаються „спалити всі мости” і йти далі в пошуках нового життя, яке б повернуло відчуття повноцінності, важливості, дало змогу позбутися почуття самоти. Саме таку втечу від суспільства описує в своєму романі „Спалена карта” видатний японський письменник Кобо Абе [1].

Уже в перших рядках тексту автор подає сюжетну зав'язку: звернення дружини в детективне агентство щодо пошуків її чоловіка. „Ім'я зниклого – Хіросі Немуро. Стать чоловіка. Вік 34 роки. Заняття – начальник відділу торговельної фірми „Дайнен”. Зниклий – чоловік заявниці. Відтоді як він зник 6 місяців тому, ніяких звісток від нього не надходило” [1, с. 212]. Здається, що це просто детективна історія, де амбіційний детектив повинен викрити злочинців і повернути зниклого Немуро його дружині. Проте Кобо Абе ставить перед собою важливіше завдання – показати самотніх людей, які тікають від цього світу, тікають від себе, намагаючись знайти правильний шлях у цьому складному житті.

Психологи стверджують, що самотність – це всеохопне явище, яке дає можливість індивіду повністю зануритись у себе. Вона допомагає зрозуміти, хто Я в цьому житті. Тому, виділяючи феноменологічні та когнітивні елементи, людина усвідомлює, що самотність – це особлива форма самопізнання [див.: 7]. Зазвичай у процесі буденного самоусвідомлення людина здатна сприймати себе не як окрему особистість, а як частину єдиного цілого, тому всі наші дії будуються на тісному взаємозв'язку з Іншими. Інколи індивід втрачає такі зв'язки. Він болісно, а іноді із серйозними негативними наслідками переживає таку втрату. Зовсім інша справа, коли людина відчуває себе чужою серед інших, коли намагається обірвати всі контакти і тікає від суспільства, як це робить чоловік заявниці Хіросі Немуро. Так, проявляється важка форма самотності, коли індивід відчуває, що він всюди „не на своєму місці” [7]. Англійський філософ Е. Бьорк зазначає, що абсолютна самотність, тобто та, яка виключає будь-яке спілкування, є причиною величезного незадоволення і суперечить цілям людського існування, оскільки навіть сама смерть вселяє менший жах [див.: 6].

Відомостей про зниклого героя не так уже й багато. Відсутні описи зовнішності, проте Кобо Абе чітко окреслює характер даного персонажа: Хіросі Немуро – цілеспрямована особистість, „він був скоріше твердим, хоча не належав до того типу людей, хто вдається до ефектних прийомів – одним ударом досягає цілі, – але, як розгнівана жаба, будь-що-будь, він, починаючи діяти, робився непохитним – ні за що, мовляв, не відступлю” [1, с. 247]. Поставивши собі за мету зникнути, він робив усе можливе, щоб цього досягти.

Психологи зазначають, що самотні люди поведуться доволі тихо, вони мало розмовляють, частіше за все виглядають сумно й намагаються бути непоміченими [див.: 7]. Колеги по роботі характеризували Хіросі як нетовариську особистість, яка не хотіла йти на контакт: „він нікого не любив, замкнутим був – наприклад, запросить в бар і сидить мовчить хвилин десять, а то і двадцять – важко бувало з ним” [1, с. 255]. Дана поведінка чітко свідчила, що в Немуро проявлялися ознаки самотності, однак оточуючі ігнорували їх або просто не хотіли помічати.

Важливим етапом у життя кожної особистості є її самоствердження в соціумі. Для того, щоб самоствердитись і стати частиною соціального життя, необхідно знайти роботу. Зниклий персонаж „Спаленої карти” займав важливу посаду – начальник відділу торговельної фірми „Дайнен”. І хоч на цій посаді він пропрацював недовго (потім несподівано зникає), проте уперто йшов до того, аби стати начальником відділу й мати гарну репутацію: „Немуро дійсно, як би це краще висловитися, належав до типу людей, відданих роботі, які не здатні були на брехню. Коли людина з добре підвішеним язиком займається торгівлею, борючись зі своїми конкурентами, він, як будь-яка спритна людина, перетворюється у пройдисвіта із чорною душею, готового кому завгодно горлянку перегризти. Але Немуро був не таким. Через чесність, нерідко нерозумну, або через якусь іншу причину це була рідкісна натура – його гаманець можна було спокійно використовувати замість сейфу” [1, с. 247]. Проте навіть ця хороша посада, якої він так прагнув, не допомогла Немуро позбутися відчуття самотності. За спостереженнями В. А. Адамченко та Л. В. Пятілетової, найбільш схильні до самотності працівники великих корпорацій. Такі працівники зазвичай замкнуті, їм заборонено розповідати щось про себе, а особливо про справи фірми навіть дружинам, адже якась розмова може бути використана проти них. Тому вони стають мовчазними, малотовариськими, скритними, що призводить до відчуженості та самоти [2]. До такого типу людей можна віднести і Хіросі Немуро.

Самотність породжує страх перед майбутнім: якщо теперішнє таке безнадійне й порожнє, то чого чекати завтра. Самотні – песимісти, вони викликають почуття жалю до себе, не довіряють оточуючим, оскільки ті можуть принести лише неприємності, боятися майбутнього, яке принесе лише щось погане. Немуро також переймався стосовно свого майбуття. Для нього було важливо знайти опору, „щоб не ковзати вниз в цьому житті, де на кожному кроці тебе очікує прірва...” [1, с. 310]. У Немуро було своєрідне хобі – дипломи, які змогли б йому дозволи влаштуватись на будь-яку роботу і гарантувати світле майбутнє: „Він захоплювався дипломами. Просто помішаний був на дипломах...

водійських прав у нього було декілька, навіть права на водіння важких вантажівок двох типів, а крім того – диплом радиста, диплом електрозварника, дозвіл на роботу із вибухонебезпечними матеріалами...” [1, с. 308]. Він наголошував, що „дипломи – якір у житті” [1, с. 310]. Проте наявність такого якоря не змогла врятувати героя від самотності та втечі.

Герой поступово почав втрачати сенс життя: він не бачив його ні в інтимних відносинах, ні в соціальних зв'язках, ні в кар'єрному зрості. Беручи до уваги класифікацію психолога С. Г. Корчагіної, начальник відділу переживає „відчужену самотність” [4]. Зниклий Немуро апатично ставиться до навколишнього світу, відчужується від суспільства і близьких людей. За визначенням В. І. Пузько, дані симптоми переживають люди з екзистенційним неврозом [9]. Саме такі люди холоднокровно ставляться до оточуючих (дружина, колеги по роботі), але в емоційному плані вони переймаються, що про них скажуть інші. От як про Немуро згадує його підлеглий: „начальник відділу був важкою людиною і підтримувати з ним відносини було важко. У звичайному, так би мовити, повсякденному, спілкуванні він був добрий з людьми, але внутрішньо належав, як мені здається, до тих, хто нікому не довіряє” [1, с. 373].

Доросла людина сама повинна відповідати за свої вчинки. Часто ця відповідальність лякає. Індивід починає усвідомлювати байдужість Всесвіту, байдужість кожного щодо його існування. Людина розуміє, що вона одна відповідає за своє життя, і в цьому ракурсі вона самотна. Начальник відділу усвідомлює свою самотність. Він змиряється зі своєю немінністю перед навколишнім світом, розуміє, що всі його спроби бути частиною соціуму – невдалі, тому для нього найкращим виходом стає втеча. Він прагне бути відірваним, не мати можливості якось впливати на світ. Здається, що для Немуро нестерпне почуття обов'язку, він не хоче бути перед кимось у боргу і не має бажання нести відповідальність за себе та ближніх. Сам автор настановлює реципієнтів на таку думку: „можливо, звільнення від обов'язку якраз і входить у його наміри?” [1, с. 389]. Герой ніби відчуває, що без своєї згоди він викинутий у цей світ. Він сам-один і раптом починає втрачати буденні орієнтири, які спричиняють відчуття дискомфорту, бездомності. Тому в інших протагоністів виникає думка, що „не завжди розумно гнатися за людиною, яка втекла” [1, с. 374].

Хіросі Немуро не прив'язувався ні до кого, ні в чому не бачив свого спасіння від самотності. Пагубною для героя була думка про буденну рутину. Люди просто перенасичуються повсякденністю і ніхто не намагається з цим боротись: „якщо дивишся зверху вниз, ясно усвідомлюєш, що люди – крокуючі тварини. Здається навіть, що вони не стільки крокують, скільки, борючись із земним тяжінням, старанно тягнуть свій мішок із м'ясом, набитий нутрощами. Всі повертаються. Приходять туди, звідки пішли. Йдуть для того, щоб прийти назад. Прийти назад – ціль, і, щоб зробити товсті стіни наших будинків ще товстішими і надійнішими, йдуть запасатись матеріалом для цих стін [1, с. 219]. Немуро не бачить сенсу в такому житті, він не хоче змиритися з подібним існуванням, тому стає тією людиною, „яка йде і не повертається” [1, с. 219]. Кобо Абе, як автор з оригінальним художнім баченням світу та людини, надзвичайно тонко розкриває психологію особистості, людини, яка переживає глибоке почуття самотності-бездомності [5].

Зауважимо, що доволі часто людина навіть не підозрює про перші паростки самотності. Будучи непередбаченим до цього, індивід починає страждати, хоча в деяких осіб самотність проявляється епізодично, тому вони нормально ставиться до цього явища. Проте, коли самотність стає хронічною, вона справляє згубний вплив. Індивід починає усвідомлювати всю безнадійність боротьби, змиряється із ситуацією і вже не здатен на протидію [див. про це: 7]. Саме така неможливість протидіяти самотності спостерігається ще в одного героя „Спаленої карти” – детектива, якого було найнято на пошуки зниклого Хіросі Немуро.

Відомо, що спочатку в нього була зовсім інша професія. З його слів, „дружина найняла детектива, щоб спостерігати, як я себе поведжу. Однак детектив цей раптом перемертнувся і вимагав з мене грошей за те, що він буде мовчати. У мене рильце було в пушку – це правда, але, коли тобі так безпардонно не довіряють, потрібно бути цілковитим дурнем, щоб намагатись зберегти обличчя!” [1, с. 335]. Ще відтоді герой розуміє свою самотність: йому не довіряють, їхні стосунки з дружиною погіршуються, і хоч чоловік ще не зовсім її втратив (надалі вони продовжують спілкуватися), проте він доволі чітко відчуває емоційну самотність [7].

Причиною їхнього розлучення, як стверджує дружина, було відкриття власного ательє, де вона працювала швачкою. Враховуючи тогочасні японські традиції, дружина детектива повинна була б сидіти вдома і займатись домогосподарством, натомість вона взяла на себе „функції чоловіка” і

відкриває свою справу. Таким чином, детектив відчуває свою нікчемність, його думку не враховують і він просто не знає, як виявити внутрішній протест: „ти ігнорувала мої заперечення, і врешті зробила все по-своєму. Я не збираюсь докоряти тобі. Адже зрештою ти виявилась права, я ж помилявся – це незаперечний факт... Ревність... ні, тут щось інше... схоже, але, думаю, інше... питання ось в чому: чому завжди помилявся один я, а ти ніколи не помилялась?” [1, с. 335–336]. Неспроможність примиритися з даною ситуацією змушує героя просто втекти з дому. І хоч для нього цей крок характеризувався просто втечею від дружини, проте він тікає „від життя... Від того, що змушує без кінця хитрити, від напруги, ніби доводиться ходити по канату, від того, що робить тебе полоненим рятувального кола – загалом від усього цього безкінечного суперництва...” [1, с. 337].

Дружина детектива перестає проявляти до нього будь-які почуття, не робить ніяких спроб до примирення і здається, що вона ніби навмисно підштовхує чоловіка до втечі. Змінюючи професію, детектив зізнається: „Я тільки і роблю, що шукаю інших людей, а зараз, навпаки, мене розшукують – не можу заперечувати, що це мені не подобається, я не брешу... але, говорячи ці слова, з боєм думаю, що повинен їх сказати не шефу, а , насамперед, своїй дружині... скільки разів я навідував її, дзвонив їй, а вона ще жодного разу мені не подзвонила... і це дуже погано... можливо, те, що мені не вистачає сміливості мовчки чекати, поки вона сама не прийде розшукувати мене, так роз’їло наші відносини?” [1, с. 365]. Отже, можна стверджувати, що детектив переживає ще один вид самотності – ситуативну [11].

Американський соціолог Д. Рісмен вважає, що основною причиною самотності є те, що індивіди часто орієнтуються на інших осіб. Такі люди змиряються з будь-якими обставинами і ситуаціями, прагнуть подібатись іншим і зрештою втрачають власне „Я”. Як наслідок, такі люди стають залежними від оточуючих, від їхньої уваги [4]. У детектива також проявляється залежність від своєї дружини, проте він розуміє, що можна жити зовсім по-іншому. Познайомившись із заявницею і займаючись пошуками її чоловіка, детектив починає розуміти його. Він намагається повторити долю зниклого, але щось заважає йому це зробити. Детектив зізнається: „я просто зобов’язаний виправдовуватись перед ним, який пішов і не повернувся назад, за свою нерішучість: і не тікаю, і не повертаюсь” [1, с. 340]. Герой ніби наважується зникнути, але він надто прив’язаний до соціуму і не хоче визнавати свою самотність. Це прояв ще однієї самотності – тимчасової або періодичної [4].

Детектив не випадково обирає таку професію – він може „копатись в брудній білизні” інших людей, весь час перебуваючи в тісних контактах із ними. Можливо, саме шпигунство й викриття інших дозволяє герою самоствердитися, зрозуміти, що він не гірший за інших, відчути свою затребуваність у непростому суспільстві. На думку психолога К. Р. Роджерса, саме суспільство змушує людей жити за певними зразками, чим обмежує свободу кожної особистості. А це в свою чергу призводить до конфлікту між зовнішнім „Я” (взаємодія з іншими особами) та істинним внутрішнім „Я” [див. про це: 7]. Гостро відчуваючи двобій між даними „Я”, детектив розуміє, що „насправді я загубив самого себе. Ні, можливо, не я загубив самого себе, а я загублений самим собою” [1, с. 421]. Як і зниклий чоловік заявниці, детектив хоче зупинити час, повернутись на старт і почати все з початку, адже усвідомлює, що виконання соціальних ролей нічого не дає, насправді теперішнє існування не має ніякого сенсу. Тому він стверджує: „мені потрібен зараз світ, вибраний мною самим. Особистий світ, вибраний по власній волі” [1, с. 430]. Потрібно „втекти в таке місце, де гарантована свобода простору. А тут я загублю не лише час, але і простір і виявлюся замурованим у стіну дійсності” [1, с. 427].

Однак детектив усвідомлює, що самотній не лише він. Усі люди вкинуті у цей світ і кожен намагається втекти від нього, від самих себе. Невипадково один з працівників фірми „Дайнен” кілька разів наголошує: „Більше вісімдесяти тисяч зникло безвісти. Неймовірно. Як бачите, випадок з начальником відділу Немуро-сан винятком не назвеш” [1, с. 369]. І далі: „Виходить, на тисячу людей один зниклий безвісти... це, думаю я, дуже серйозно.. а якщо додати ще людей, які фактично не втекли, але хочуть втекти, – цифра буде жахливою... мабуть, в меншості виявляться не ті, хто втекли, а, скоріше, ті, хто залишився...” [1, с. 390]. Таким чином, Кобо Абе чітко вказує, що проблема набула масштабних розмірів і є глобальною, тому простого рішення бути не може.

Як бачимо, дві ключові причини самотності, на які вказують дослідники: суспільство, яке обмежує індивідів у соціальних контактах (як наслідок, людина відчуває себе покинутою, ізольованою і пригнобленою), і сама особистість, яка прагне розірвати всі контакти з відкритим до неї суспільством [3], чітко відбиваються на поведінці всіх героїв роману „Спалена карта”. І хоча вони й живуть у невеликому містечку, проте відчувають вторгненість у свій життєвий простір, що викликає бажання захиститись і відокремитись. Як наслідок, усі мешканці стають замкнутими і відчуженими, обираючи

самотність – як найкращий варіант для подальшого існування: “Коли зранку в переповненій електричці я здавлений з усіх сторін настільки, що видихнути не можу, мене огортає гостре відчуття страху. Зі скількома людьми, зі скількома десятками, сотнями людей, знайомих в обличчя, зіштовхуюсь я кожного дня, і мені починає здаватися, що в цьому світі я маю чітко визначене місце проживання, але варто придивитись – і виявляється, що люди, які щільним кільцем оточили мене, всі цілковито чужі, і цих чужих значно більше” [1, с. 390].

Саме самотність надає людині великий діапазон свободи, з яким не хоче миритись суспільство, тому воно боїться самотніх людей і не сприймає їх. Тому так багато одиноких індивідів включені в соціум, живуть, відчуваючи свою самоту серед потоку Інших. І не дивно, що, „люди, які діловито тут снують, якщо подумати, також тимчасово зниклі безвісти. На все життя, на кілька годин – різниця лише в часі” [1, с. 377].

Отже, людина відчуває себе самотньою з моменту свого народження, і цей феномен супроводжує її протягом всього життя. Однак не всі індивіди здатні із цим миритися. Багато осіб намагаються налаштувати тісні контакти з іншими, вберегтися від почуття самотності, налагодити міцні духовні зв'язки. Але все ж не завжди вдається цього досягти. Ті, хто зазнав невдач, замикаються в собі, відчужуються від інших та прирікають себе на самотність (як-от детектив). Проте існують особи, які зовсім не прагнуть бути частиною соціуму. Для них важливо зберегти свою індивідуальність, внутрішнє „Я”, для таких єдиний вихід – це втеча (зниклий герой Хіросі Немуро). Утім, у будь-якій ситуації індивід стикається з таким явищем, як самотність, яка закорінена у внутрішній природі людини, є частиною її психологічної конституції і, здавалося б, індивідам не так важко її пережити. Як психологічно точно змалював Кобо Абе, кожна особа самотійно шукає власний шлях, який би допоміг їй подолати самотність.

Література

1. Абе Кобо. Избранное / Кобо Абе; [пер. с япон. В. Гривнина ; вступ. ст. Н. Т. Федоренко]. – Москва : Правда, 1998. – 560 с.
2. Адамченко В. А. Одиночество мужское и женское: гендерные грани антропологической экспертизы [Электронный ресурс] / В. А. Адамченко, Л. В. Пятилетова // Гуманитарные научные исследования. – 2017. – № 4. – Режим доступа : <http://human.snauka.ru/2017/04/23601>.
3. Доній Н. Є. Самотність як територія ризику суспільного життя людини / Н. Є. Доній // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 55–60.
4. Корчагина С. Г. Психология одиночества : учебное пособие / С. Г. Корчагина. – Москва : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 228 с.
5. Мовчан М. М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс / М. М. Мовчан // Філософські обрії. – 2008. – № 20 – С. 124–137.
6. Пасынков А. С. Контексты одиночества: Определения одиночества [Электронный ресурс] / А. С. Пасынков. – Режим доступа : http://zhurnal.siwatcner.ru/p/pasynkow_a_s/8.shtml.
7. Представление об одиночестве в психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yastudent.com/psixologiya/predstavlenie-ob-odinochestve-v-psixologii.html>.
8. Пузанова Ж. В. Философия одиночества и одиночество философа / Ж. В. Пузанова. – Москва : РУДН, 1988. – С. 47–58.
9. Пузько В. И. Экзистенциальный невроз как бегство от одиночества / В. И. Пузько // Теология, философия и психология одиночества: материалы научной конференции, 1995. – Владивосток : ВГГА, 1995. – 113 с.
10. Хронуполо Л. Ю. Проблема социальной изоляции в произведениях японских писателей конца XX – начала XXI века / Л. Ю. Хронуполо // Проблемы литератур Дальнего Востока : материалы 5-й Международной научной конференции, 27 июня – 1 июля : в 3 т. – Санкт-Петербург. : СПбГУ, 2012. – Т. 3. – С. 291–299.
11. Шитова Н. В. Социально-психологические особенности одиноких женщин : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 „социальная психология”/ Н.В. Шитова. – Курск, 2009. – 22 с.

ПСИХОАНАЛІЗ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОСТМОДЕРНІЗМ: „ПОДІБНЕ БЕЗ ПОДІБНОСТІ”

Андрій Печарський. Психоаналіз і літературний постмодернізм: „Подібне без подібності”.

Стаття присвячена актуальним проблемам і цілям психоаналізу та літературного постмодернізму, які, на думку автора, діаметрально протилежні і суперечать один одному, оскільки для постмодерністів істина є відносною, а для психоаналітиків суб'єктивною; психічна реальність й емпіричне „Я” для перших – „порожня інтелектуальна конструкція”, а для других – об'єкт дослідження. Звідси – критика таких термінологічних умовиводів: „постмодерністський психоаналіз”, „постмодерністська модель світобачення психоаналізу” і т. п. Цей парадокс окреслений в статті іронічним висловом „подібне без подібностей”. У дослідженні продемонстровано світоглядну невідповідність щодо взаємозв'язку постмодерністських літературних теорій і психоаналізу загалом.

Ключові слова: дискурс, відображення дійсності, відносна істина, суб'єктивна істина, Его, автор, герой, форма, зміст, текст, психічна реальність.

Андрей Печарский. Психоанализ и литературный постмодернизм: „подобные без подобия”.

Статья посвящена актуальным проблемам и целям психоанализа и литературного постмодернизма, которые, по мнению автора, диаметрально противоположны и противоречат друг другу, поскольку для постмодернистов истина есть относительная, а для психоаналитиков субъективной; психическая реальность и эмпирическое „Я” для первых – „пустая интеллектуальная конструкция”, а для других – объект исследования. Отсюда – критика таких терминологических умозаключений: „постмодернистический психоанализ”, „постмодернистическая модель мировоззрения психоанализа” и т. Этот парадокс описанный в этой статье ироничным выражением „подобное без сходств”. В исследовании продемонстрировано мировоззренческую несоответствие по взаимосвязи постмодернистских литературных теорий и психоанализа в целом.

Ключевые слова: дискурс, отражение действительности, относительная истина, субъективная истина, Эго, автор, герой, форма, содержание, текст, психическая реальность.

Andrij Pechars`kyi. Psychoanalysis and literary postmodernism: „Similar without similarity”.

The article is dedicated to actual problems and goals of psychoanalysis and literary postmodernism, which, from the author's point of view, are diametrically opposite and contradict each other, as for postmodernists verity is relative and for psychoanalysts is subjective; psychic reality and empirical „I” for the first ones – „empty intellectual construction” and for the second ones – an object of the research. Hence – critics of such terminological conclusions: „postmodern psychoanalysis”, postmodern model of world look of psychoanalysis etc. This paradox is described in the article with one ironic word „similar without similarities”. An outlook discrepancy concerning interconnection of postmodern literary theories and psychoanalysis in general.

Key words: discourse, reflection of reality, relative verity, subjective verity, ego, author, hero, form, content, text, psychic reality.

У літературознавчих статтях часто надуживають такі вислови: „постмодерністський психоаналіз”, „постмодерністська модель світобачення психоаналізу” і т. п. Якщо вдуматися в суть речей, то схожі фрази абсолютно не відображають реальний стан речей, а навпаки набувають суперечливого змісту, парадоксального умовиводу, що можна окреслити як „подібне без подібностей”, оскільки психоаналіз і постмодернізм насправді суперечать один одному.

А. Компаньйон у праці „Демон теорії. Література і здоровий глузд” (1998) висвітлив демонізацію парадоксальних ідей звільнення від Істини та їх наукову абсурдність. Література постмодернізму, на його думку, втрачає „здоровий глузд” [див.: 4], проголошуючи домінування форми над змістом, означувального над означуваним, сигніфікації над репрезентацією, семіозиса над мімесисом тощо. Він розкриває суперечливі питання, порушені в інтерпретаціях сучасних теоретиків щодо автономного існування постмодерної літератури стосовно реальної дійсності. У тлумаченні мімесиса (грец. μίμησις – подібність, наслідування), яке є одним з основних принципів естетики – літературознавці починають розуміти реалізм не як „відображення дійсності”, а як „дискурс”, який містить код розуміння мистецтва. Водночас емпіричне Я є не більш ніж „порожня інтелектуальна конструкція”, а отже, не може відображати істину, яка, на думку постмодерністів, є відносною.

У літературознавчому контексті, де відсутні сталі об'єктивні критерії, суб'єктно-емпірична модель психоаналітичної парадигми теж відсутня. І. Фізер зауважив, що „постмодернізм поставив під сумнів усі ті філософські та психологічні концепції нашого „Я”, які наділяють його структурною єдністю, часовою тривалістю і трансцендентністю, себто здатністю виходити за межі часової та просторової приреченості” [7, с. 77].

Отже, теорія топічної, структурної, динамічної моделей психічного апарату З. Фрейда, концепція архетипів К. Г. Юнга, теорія комплексу неповноцінності А. Адлера чи гуманістичний психоаналіз Е. Фромма, К. Горні, для яких істина не відносна, а суб'єктивна, не підлягають загальномасштабній постмодерністській тенденції. Проте інколи поява новаторських психоаналітичних теорій постмодерністська свідомість вважає предтечею власної появи. Так, фрейдівська інтерпретація неусвідомленого у сприйнятті багатьох постмодерністів відкрила шлях до їхнього „розуміння децентралізованої суб'єктивності” [див.: 2, с. 464], а лаканівське ототожнення несвідомого із структурою мови зумовило „перекодування” графологічної знакової системи. Про це М. Павлишин зауважував: „Постмодернізм вітає відпружену й легку культуру, що відповідає популярному смакові...” [6, с. 219].

Багато науковців вважає, що психоаналіз перетворився на парадигмальну світоглядну науку синтетичного характеру, нову „соціальну інституцію”. Відтак основну методологічну роль дедуктивного й індуктивного підходів у клінічному та прикладному психоаналізі відіграв фрейдизм, який у глибинній психології став основним „маркером” науковості, яром якого є топічна (неусвідомлене, підсвідоме, свідомість), структурна (Воно, Я, Над Я) і динамічна моделі розуміння психічного апарату людини, виводжені архетипною теорією К.-Г. Юнга та лінгвістичним структуралізмом Ж. Лакана.

Для постмодернізму поняття парадигми взагалі не існує, зрештою як і привілейованого становища психічної інстанції „Я” індивіда, причинно-наслідкових зв'язків його емоцій, почуттів чи психологічної детермінованості поведінки героїв у художніх текстах.

Ідеологія постмодернізму, на думку Р. Барта, розкривається у запереченні істини, раціонального порядку, науки і закону. Грунтуючись на художніх творах, Р. Барт створив текстуальну ілюзію розширення меж творчості, так звану „галактику означників, а не структуру означуваних” [1, с. 14], розсіяна нескінченність яких не відкриває наукову перспективу, а лише обмежує автора (без твору він деперсоналізується) і текст (формується за принципом „задоволення / насолоди”, а не за принципом „психічної реальності”), читача (позбавляє його смислу) і критика (насаджує йому тавро „ката”). Літературознавча „вседозволеність” демонізувала світоглядні цінності людини, зокрема, з'явилося постмодерністське поняття „смерть Бога (death of God)” [див.: 2, с. 393].

Окрім Р. Барта, концепцію знака заперечив французький культуролог М. Фуко. На його думку, автор не може „виражати себе в письмі”, оскільки він „захоронений” власним текстом. М. Фуко домагається знеособлення митця, оскільки вважав, що він не ототожнюється із суб'єктом висловлювання у творі.

Не слід прочитувати текст, не враховуючи автора, який створив його. Текст дав змогу народитися твору та увічнитися у ньому. Постмодернізм, запровадивши поняття „смерть автора” в тексті, заперечив складну і неоднозначну постать письменника, завдяки якому з'явився саме такий текст.

Водночас „пересичений постмодерний розум” (Б. Тихолоз) продукує духовно-моральну кризу представників французького постструктуралізму та деконструктивізму, оскільки знімав з автора відповідальність за висловлені ідеї. Ідеї „смерті автора” і „літератури” не поширились, нині на думку І. Фізера, залишаються непродуктивними.

Відтак західноєвропейське літературознавство постмодернізму започаткувало інтелектуальний атеїстичний дискурс, опосередкований феміністичними, постструктуралістськими тенденціями Ж. Дерріди, Р. Барта, Ю. Крістивої, Е. Сісу, Л. Ірігаде, К. Клемана та ін. Вони, дотримуючись тенденції синтезу різних наук, психоаналітичну свідомість підпорядковували деконструктивістській практиці. Український опонент постмодернізму С. Квіт попереджав про негативний вплив асиміляції в „чужу риторіку” [див.: 3, с. 4], оскільки тоді доведеться разом із позитивними якостями засвоювати негативні.

Так психоаналітичну літературну інтерпретацію, започатковану І. Франком, в українському літературознавстві не продовжували. Однак у першій третині ХХ ст. до неї спричинилися С. Балеї, А. Халецький, В. Підмогильний, Я. Ярема, Я. Коган, Є. Перлін та ін. Так, І. Хмелевський у праці „Патологічний елемент в особистості і творчості Ф. Ніцше”, проаналізувавши твори „Так казав Заратустра”, „По той бік добра і зла”, зазначив, що вони були написані у стані „маніакальної екзальтації”. Це дало змогу простежити миттєві невмотивовані зміни настроїв від депресії до ейфорії, а також хворобливі асоціації у творенні символічно-образної структури тексту, характерної для шизоїдної установки в творчому процесі. Такий психічний стан унеможлиблює створення наукового трактату, натомість є потенціалом для написання ліричного твору.

Ф. Ніцше, якого полюбляють цитувати постмодерністи, прагнув повернутися до пережитої історії цивілізації – язичницькими втіхами і вірою в безкінечність земних благ. Хворобливе мислення повернуло

його Самість у замкнене коло магії, відмежувавши реальне „Я” Ніцше від Істинного Бога. Однак душевний стан автора, який мотивувався тезою „Бог умер!”, характеризувався егоцентричністю, ідеалом „надлюдини”.

Своєрідною антитезою постмодерністській атеїстичній свідомості є цікавий факт з клінічної практики К. Г. Юнга, в основі якої була невротизація едіпового комплексу молодій дівчини-студентки, а саме проєкція образу батька на аналітика. Незважаючи на нескладний випадок неврозу, позитивні зміни не простежувалися. Тоді лікар, ретельно дослідивши всі сновидіння і фантазії пацієнтки, у яких його образ був наділений усіма божественними атрибутами, зрозумів, що дівчина має сильну потребу в Спасителі. К. Г. Юнг сказав їй те, що думав: „Абсолютно очевидно, що я не Бог, що вашому несвідомому необхідний Бог. Це важливо і справді необхідно для вас. Те, що було раніше, не змогло задовольнити цю потребу; ви лише інтелектуальна іграшка у своїх руках, така сама, як і я у своїх, але ми цього не знаємо... Це кардинально змінило світ. Я вилікував її, тому що задовольнив потребу несвідомого” [8, с. 311].

Отже, лише детермінована Богом свідомість, може привести людину до інсайту й бажаного терапевтичного результату.

Проблематика психоаналітичної комунікації в контексті постмодернізму постає і стосується постфройдизму як авангардно-літературної теорії другої половини ХХ ст., зокрема деконструкції класичного психоаналізу Ж. Дерріди, Г. Блума, шизоаналізу Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі (одного з напрямів сучасного постструктуралізму), психокритики Ш. Морона, феміністичної критики Ю. Крістєвої, Е. Сікеу, Л. Ірігарай, С. Кофман, К. Міллет, гендерних досліджень Б. Фріден, С. Бем, Р. Столлер, що перебувають в опозиції до основних орієнтирів психоаналізу: логоцентризму, патріархальності й пошуку істини.

Йдеться про так званій „модерн” у філософському та літературно-психоаналітичному дискурсах. Зорієнтованість на новизну (модернізацію) зумовлена історично, тобто виникає лише на певному етапі літературного розвитку і перебуває під впливом різних чинників, які її зумовлюють (Л. Скупейко). У цьому сенсі едіпальність фройдизму як психологічно-мотиваційний світоглядний вектор, на думку постмодерністів, утрачує ознаки „універсальності” в контексті міждисциплінарних зв’язків. Так, представники французького постструктуралізму Ф. Гваттарі й Ж. Дельоз, опонуючи фройдизму, який, на їхню думку, репрезентував капіталізм, розробили власну концепцію шизоаналізу, висвітлену в працях „Анти Едіп” (1972) та „Капіталізм і шизофренія” (1980). Вони ствердили: єдине, що залишилося в людині на зламі віків, – це „чисте бажання” без будь-якого суб’єкта чи об’єкта.

На думку Гваттарі і Ж. Дельоза, упродовж тисячоліть людство осягнуло істину і смисл життя. Отже, вони проголошували песимістичну маніфестацію „вмираючого світу”, створюючи враження свого „останнього слова” у західноєвропейській інтелектуальній думці. Якщо К. Маркс нещадно критикував капіталізм за соціальне відчуження в міжособистісних стосунках, то Ф. Гваттарі і Ж. Дельоз – за те, що викликає в підсвідомості індивіда комплекс Едіпа. Це зумовило появу опозиційної праці „анти-Едіп”, головною метаморфозою якого є „тіло без органів”, що виражає середовище „чистої інтенсивності” абстрактного бажання. Тобто, якщо немає очей – немає доцільності бачити, не відбувається перетравлювання – не виникає потреба їсти, відсутній мозок – немає необхідності мислити тощо. Природні бажання, що виражають людську екзистенцію, у конкретній життєвій ситуації не варті уваги, через це індивіди стають „машинами бажання”, які потребують урбанізації та науково-технічного прогресу для задоволення власних потреб.

Безкінечним матеріалізованим пристрастям соціуму, на думку Ф. Гваттарі і Ж. Дельоза, може протистояти лише безпредметне бажання, що є ознакою шизофренії. Отже, за „гуманістичною теорією” філософів, бути шизофреніком, незрозумілим і зневаженим суспільством, – модно: він вписується у форму протесту проти капіталізму. Якщо бажати шизофренічно невідомо чого, то невідомо що і виробляти. Перед капіталістичним устроєм постає дилема: або не виробляти нічого, або усе – для перестраховання. Це засвідчує крах міжринкових відносин, опротестований шизофреніком. Капіталіст в уявленні філософів – експлуататор-гнобитель, з яким не міг морально впоратися європейець, через те, що він є заручником едіпового комплексу та ситуації.

Сучасний Едіп – це сутність капіталізму, що хоче позбавити індивіда свободи і зумовити потребу в Едіпі-структурі. Натомість анти-Едіп – це постать, що намагається побороти капіталістичну експлуатацію та міжособистісне відчуження. Для реалізації цього бажання люди повинні стати шизофреніками. Це єдиний шлях до внутрішньої свободи індивіда, який перебуває під тиском механічних і політичних технологій. Улюблені постмодерністами філософи, абсолютизуючи божевілля людини з екзистенційного маргінесу соціуму, доходять до абсурду. Не шизофренічний анти-Едіп

здатний звільнити суспільство з урбанізовано-відчуженого стану, а лише духовно-моральна людина, на якій не можливо зробити будь-який бізнес, що уможливить зруйнування несправедливого капіталізму. Це розв'яже проблему.

Методологічною домінантою шизоаналізу є спроба зруйнувати класичну психоаналітичну парадигму у світі Логосу взагалі. Натомість Ф. Гваттарі і Ж. Дельоз, окрім бунту проти несправедливого соціального ладу, нічого не запропонували. Більше того, вони розглянули шизофренічну людину, яка потребує реальної допомоги не з аспекту терапії, а як засіб до відповідної цілі – зниження капіталістичного устрою.

До антикласичної психоаналітичної парадигми належить і феміністична критика із її нетерпимістю до фрейдизму, проблематикою тілесності, протилежних статей, емансипації, деконструкції системи цінностей, гіноцентричності тощо. Фемінізм зародився у фразі Симони де Бовуар („Друга стать”) про те, що „жінкою стають, а не народжуються”. Впливова група „Психоаналіз і політика”, яку очолювала аналітик А. Фук, заманіфестувала, що психоаналіз і філософія – важливі віхи жіночої емансипації. Згодом Л. Ірігаре, Е. Сісу, Ю. Крістева ввійшли до складу цього угруповання, створивши йому імідж постмодерністських представниць фемінізму. Вони поставили собі за мету „вивести на поверхню внутрішні суперечності метафізичного дискурсу, який надає перевагу суб'єктові певності (cogito), тобто безтілесній та універсалізованій свідомості, що ідентифікується як чоловіча” [цит. за: 2, с. 444].

Л. Ірігаре, егоцентрично визначаючи жінку як сексуальну ідентичність у собі й лише для себе, намагалася зруйнувати традиційно усталений для слабшої статі екзистенційний вектор, виражений у фразі: „Церква, діти, кухня!” Ці думки спостерігаються у К. Мілет, яка відкидала те, що жінку Єву („матір усього живого”) назвав Адам, вона була створена з ребра чоловіка, змій спокусив у гріхопадінні саме її, Господь Бог, „який створив світ, обійшовся без жіночої допомоги” [5, с. 94] тощо.

У біологічному аспекті К. Мілетт не влаштовувало, що „для жінки сенс життя полягає в продовженні роду” [5, с. 332], у психоаналітичному – вона не змирилася у сексуально-психологічному розмежуванні протилежних статей (чоловічий – активний, жіночий – пасивний тощо).

Таке постмодерне феміністичне світосприйняття, що протистоїть і релігійній і психоаналітичній свідомості, вкотре доводить відмову від спроб дослідження глибинних екзистенційних проблем людини. Адже суть будь якої теорії в постмодернізмі, в літературному зокрема, це перевернути правдиву концепцію, перспективну ідею, раціональну думку з ніг на голову і подати її як „деконструкцію” (Ж. Дерріда). Таким чином про постмодернізм можна сказати словами Стівена Гокінга, що „найстрашніший ворог знання – це не його відсутність, а ілюзія його присутності”.

Отже, психоаналіз і літературний постмодернізм суперечать один одному, оскільки для постмодерністів істина є відносною, а для психоаналітиків суб'єктивною; психічна реальність й емпіричне „Я” для перших – „порожня інтелектуальна конструкція”, а для других – об'єкт дослідження.

Література

1. Барт Р. S/Z / Ролан Барт. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
2. Енциклопедія постмодернізму [за ред. Чарлза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора]. – Київ: Основи, 2003. – 503 с.
3. Квіт С. В межах, поза межами і на межі / Сергій Квіт. – Київ: Асоціація „Нова література”, 1999. – 78 с.
4. Компаньон А. Демон теорії. Література и здравый смысл / Антуан Компаньон. – Москва: Изд во Сабашниковых, 2001. – 334 с.
5. Мілет К. Сексуальна політика / Кейт Мілет. – Київ: Основи, 1998. – 619 с.
6. Павлишин М. Українська культура з погляду постмодернізму / Марко Павлишин // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – Київ: Час, 1997. – 447 с.
7. Фізер І. Американське літературознавство: Історико критичний нарис / Іван Фізер. – Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 108 с.
8. Юнг К.-Г. Символическая жизнь / Карл Густав Юнг. – Москва: Когито Центр, 2003. – 326 с.

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ОГУЯ У ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАЖАНСЬКОГО

Олександр Попович. Внесок професора Олександра Огуя у дослідження життя і творчості Івана Бажанського.

Стаття присвячена з'ясуванню внеску відомого українського мовознавця Олександра Огуя у дослідження життя і творчості українського письменника і педагога кінця XIX – початку XX ст. Івана Бажанського. Зокрема висвітлено роль вченого у підготовці та виданні щоденника майстра пера з часів Першої світової війни – „Війна. Щоденник-хроніка. 1914–1918/22”.

Ключові слова: війна, щоденник, мемуари, письменник, педагог, спогади.

Александр Попович. Вклад профессора Александра Огуя в исследование жизни и творчества Ивана Бажанского.

Статья посвящена выяснению вклада известного украинского языковеда Александра Огуя в исследование жизни и творчества украинского писателя и педагога конца XIX – начала XX в. Ивана Бажанского. В частности освещена роль учёного в подготовке к изданию дневника мастера пера со времён Первой мировой войны – „Война. Дневник-хроника. 1914–1918/22”.

Ключевые слова: война, дневник, мемуары, писатель, педагог, воспоминания.

Alexander Popovych. Contribution of Professor Alexander Ogyu to the study of the life and creative activity of Ivan Bazhansky.

The article deals with the contribution by the famous Ukrainian linguist Alexander Ogyu to the study of the life and work of the Ukrainian writer and teacher of the late 19th - early 20th centuries Ivan Bazhansky. In particular, the role of the scientist in the preparation and publication of the pen master's diary from the First World War – („The War. Diary-chronics. 1914–1918/22”) is analyzed.

Key words: war, diary, memoirs, writer, teacher, memories, reminiscence

Іван Миколайович Бажанський (1863–1933) – талановитий український педагог, письменник, перекладач, громадський діяч, фотоаматор, залишив по собі в українській культурі Буковини глибокий слід. Основні роки його творчої діяльності припадають на межу XIX і XX століть, коли національне життя в краї набувало організованих форм. За своєю громадською активністю, глибоко національними переконаннями він зайняв почесне місце у ряду буковинських письменників і педагогів, таких як Ю. Федькович, Є. Ярошинська, Ом. Попович та ін. Чернівецька народна газета „Руска Рада” в 1901 р. (ч. 36. 7(20) вересня) під заголовком „Примірний народний діятель” видрукувала автобіографічний лист І. Бажанського, писаний на прохання редакції часопису. У передслові публікації зазначалося: „Наш народний писатель Іван Бажанський [...] є один з світліших учителів рускої [української – П. О.] молодіжи і діяльний, і добродійний член чернівецьких руских товариств, особливо „Рускої Школи”. Так редакція авторитетного українського часопису високо оцінила тридцятивосьмилітнього вчителя – директора школи із села Вікно над Дністром.

За свідченням І. Бажанського, писати художні твори він почав ще будучи учнем 4-го класу Дорошівецької школи на Заставнівщині. Справжній прихід в українську літературу відбувся, коли з творами обдарованого вчителя з Вікна познайомився редактор чернівецької „Буковини” – письменник і педагог Осип Маковей, з яким у перші два десятиліття XX століття єднали приятельські творчі стосунки. Саме він відчув у пробах пера І. Бажанського небуденний талант і опублікував у газеті кілька його творів: оповідання „Мертвецька Єлена” (1896. Ч. 272–275), „3 моєї подорожі до Сучави” (1896. Ч. 251–253), „Комісія” (1897. Ч. 107. 15 травня), „Пригода на ярмарку” (1897. Ч. 257. 18 листопада). Вважаємо, що з цих перших публікацій І. Бажанський привернув до себе увагу критики як письменник.

Активне звернення до життя і творчості визначного буковинця XIX – перших трьох десятиріч XX ст. розпочалося лише в другій половині XX ст. і особливо у роки відродження Української держави наприкінці XX – початку XXI століття. Так у 60-х–70-х роках минулого століття до висвітлення життя і творчості І. Бажанського звернувся О. Романець [23]. Спогадами про батька зі сторінок обласних, районних газет ділилася донька Ольга Шевчукевич (Іван Бажанський (спогади про батька) // Рад. Верховина. 1963. 1 березня; 1978. 27 червня; Син Буковини [до 110-річчя з дня народження буковинського письменника-демократа] // Рад. Верховина. 1973. 24 лютого; Педагог і письменник // Червона зірка. 1973. 24 лютого). Була гордою за свого обдарованого дідуся й онука – поетеса Зоря Колотило (Січ „Просвіти”, патріот // Вижницькі обрії. 2001. 25 травня).

Певну сміливість наприкінці 70-х років проявив відомий український літературознавець Ф. Погребенник. Невелику енциклопедичну статтю „Бажанський Іван Миколайович” він помістив у другому виданні

УРЕ [22], а наприкінці 80-х років учений видрукував під такою ж назвою статтю в УЛЕ [21]. Таким чином ім'я письменника і педагога І. Бажанського стало відомим всеукраїнському читачеві.

У 80-х роках невелика стаття про майстра слова з'явилася й в I томі УРЕС в 3-х томах (вид. 2-ге. К., 1986. С. 13). У 90-х роках ім'я І. Бажанського увійшло до „Енциклопедії українознавства” (Львів, 1993. Т. 1. С. 8). Косівський дослідник-краєзнавець І. Пелипейко написав статтю „Бажанський Іван” до видання „Гуцульщина в літературі: довідник” (Косів, 1997. С. 8). Згодом М. Богайчук вмістив невелику довідкову статтю „Бажанський Іван Миколайович” у словнику-довіднику „Література і мистецтво Буковини в іменах” [5, с. 24]. Цей же ж автор разом з кіцманським педагогом Р. Дубом вперше запропонували вивчати письменницький доробок І. Бажанського у школі зі сторінок посібника для учнів 5–11 класів та вчителів української літератури „Письменники Буковини” [7, с. 89–92]. Автори відвели невеликий розділ „Іван Бажанський (1863–1933)” у посібнику для учнів початкових класів „Письменники Буковини – дітям” [6].

Добре ім'я буковинського письменника і педагога доніс читачам Р. Дуб в енциклопедичному виданні „Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини” [10, с. 4]. Вижниччанин М. Іванюк інформацію про І. Бажанського зафіксував у подібному виданні – „Літературно-мистецька Вижниччина: бібліографічний довідник” [12].

У 2001 році ім'я І. Бажанського увійшло до хрестоматійного видання „Письменники Буковини” за редакцією Б. Мельничука та М. Юрійчука (Ч. І). Критико-біографічну статтю та майже десяток поетичних і прозових творів до друку у цій книзі підготував літературознавець І. Руснак [24]. У співавторстві з І. Червінською він в 2003 р. підготував перше монографічне дослідження „Народу віддані життя і праця: творчий шлях Івана Бажанського” [25].

Серед численних публікацій про автора „Мертвецької Єлени” важливе місце відводимо нинішньому голові Чернівецького об'єднання НСП України В. Джуранові, стараннями якого в 2002 р. у видавництві „Прут” з'явилися „Вибрані твори: проза” І. Бажанського [2]. До збірки увійшло 6 творів: „Жебрачка”, „Мертвецька Єлена”, „З моєї подорожі до Сучави”, „Як Іван Дикий шукав правди”, „Три дукати”, „Рідна дитина”. Роком пізніше В. Джуран упорядкував другу книжку письменника „Вибрані твори. Поезія і проза” [3]. Цьому ж авторові належить упорядкована ним брошура „Дорошівецький сівач: репортажі, інтерв'ю” [9]. Окрім того, В. Джуран постійно інформував читачів про заходи, пов'язані з іменем І. Бажанського, зі сторінок „Голосу краю” – часопису Заставнівщини, редагованого ним на початку двохтисячних років.

Список поціновувачів слова І. Бажанського можна було б продовжувати. Та, на жаль, жоден з них до 2006 року не міг посилатися на „Щоденник-хроніку...” письменника і педагога, якби, за словами відомого філолога-україніста Н. Бабич, „чернівецький професор-германіст, а радше – багатогранний учений Олександр Огуй не натрапив під час пошуку матеріалів з історії назв грошових одиниць на розрізнені машинописні аркуші, які, виявилось, були зі щоденника-хроніки І. Бажанського” [1].

Автор цих рядків частково був свідком того, як професор Олександр Огуй розпочинав працю над унікальною пам'яткою мемуарної літератури. У 2003 році під час зустрічі на кафедрі української літератури Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича з професором О. Огуєм ми завели мову про літературний процес Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століть. У процесі обміну думками про ті чи інші явища української літератури краю Олександр Дмитрович зізнався, що він знає у Чернівцях людину, в якій зберігається „Щоденник” з часів Першої світової війни українського письменника–буковинця, педагога і першого фотографа в краї І. Бажанського і за певну винагороду цю цінну для історії та літератури річ можна було б викупити. Звичайно, мене, як одного з викладачів курсу „Література Буковини”, ця інформація зацікавила, однак коштів я на той час не мав, щоб придбати цей скарб. Згодом, під час чергової зустрічі, шанований професор повідомив, що йому вдалося придбати цю пам'ятку мемуарної літератури, писану живим свідком реальних подій Першої світової війни, і має на меті підготувати її до видання окремою книгою.

Тоді ж я дізнався, що „Щоденники” І. Бажанського зберіг його зять Опанас Шевчукевич – чоловік доньки Ольги, яка свого часу уклала бібліографію творів батька і підготувала до друку частину щоденників, назвавши її „Війна”. Внучка ж І. Бажанського від доньки Наталки – Зірка Колотило – переписала текст з оригіналу у півтора десятка зошитів, а внук Яснозір Шевчукевич – син Ольги, зробив комп'ютерний набір.

Як справжній вчений, О. Огуй з почуттям відповідальності поставився не тільки до опрацювання самого рукопису (машинопису) „Щоденника-хроніки”, але й водночас глибше вивчив історичний та літературний контекст на перетині позаминулого та минулого століть, він детально опрацював життєпис і творчість письменника, що спостерігаємо з наукового апарату, використаного у виданні. А це історичні джерела про Першу світову війну німецькою, російською, українською мовами, архівні матеріали, зокрема архів Бажанських-Шевчукевичів.

О. Огуй не відразу подав до видавництва „Щоденник-хроніку”, він, як і годиться, спочатку апробував свої міркування з приводу нового джерела історії та факту мемуарної літератури, як цікавого джерела з погляду лексики української мови, на сторінках періодики та наукових збірників. Так, напередодні виходу у світ твору І. Бажанського у „Голосі краю” (Заставна, 2006. 15 лютого) з’явилася у співавторстві з Ю. Поліщук стаття „Нове джерело до історії та мови Буковини: До 143 річниці з дня народження Івана Бажанського”. Обласна газета „Буковина” (2006. 1 березня) надрукувала статтю „Колись то наші потомки будуть читати...”: Сторінками недрукованих щоденників Івана Бажанського. У збірнику „Слов’янські обрії” [16] побачила світ наукова стаття „Неопубліковані щоденники Івана Бажанського як нове джерело до історії та мови Буковини”. „Буковинський журнал” у рубриці „Наші першодруки” вмістив розлогу, глибоко продуману статтю О. Огуя „Щоденник бурхливої епохи (1914–1918): хроніка „Війна” буковинського просвітителя Івана Бажанського” [18]. Тут же на продовження статті оприлюднено фрагменти щоденника „Війна” та „Перші дні тяжкої війни”, редаговані автором статті „на основі трьох варіантів – двох друкованих Ольгою Шевчукевич та одного писаного з оригіналу – З. М. Колотило, які перенабрали на комп’ютері Я.О. Шевчукевич та О. Я. Щербан” [18, с. 151]. Погоджуємося з упорядником, що публікація щоденника мала б стати „безцінним скарбом для майбутніх психологів, істориків (у т.ч. і військового мистецтва), економістів, філологів-україністів, письменників-романістів” [18, с. 147].

Про широке використання праці І. Бажанського вже засвідчив сам О. Огуй. За рік до появи „Щоденника-хроніки”, як відомий дослідник-нумізмат, видав монографію „Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774–1918/21)” [15]. У вступній статті до книги „Іван Бажанський. Війна: щоденник-хроніка 1914–1918/22” [17] автор зізнається, що „свідчення І. М. Бажанського про особливості ціноутворення та грошового обігу воєнних років лежать в основі” його монографії. Доречно згадати й думку Н. Бабич, яка після видруку щоденників писала: „...Особистість Івана Бажанського треба вивчати в курсі історії Буковини, а не тільки в історії літератури і педагогіки”, оскільки він „багато подорожував та фотографував”, „проводив археологічні розкопки в урочищі „Коритниця” [...] та в літописному Хмелеві (нині Карапчів), заснував шкільний історичний музей” [20, с. 231].

Отже, до виходу в світ щоденників І. Бажанського упорядник О. Огуй здійснив колосальну підготовчу роботу. Він репрезентував їх у різних ракурсах у майже десятці наукових та популярних публікацій. Після оприлюднення цієї надто важливої праці для історії та культури Буковини вона здобула прихильні відгуки у рецензіях та різного роду інформаціях. Значення книги І. Бажанського в тому, що автор, як очевидець подій буковинської історії періоду Першої світової війни, у 440 щоденних записах зафіксував для нащадків правду, яка „мовчала понад 90 років” (В. Михайловський), і яку оживив наш талановитий вчений-сучасник О. Огуй. Таким чином, він втілює у реальність мрію доньки І. Бажанського Ольги Бажанської-Шевчукевич, яка вірила, що нехай і після смерті, але доля її батька всміхнеться йому.

Важливо, що О. Огуй вписав працю І. Бажанського у контекст подібних творів європейських літератур, як, наприклад, „Вогонь” Анрі Барбюса; „Записки кавалериста” поета М. Гумельова; буковинські записи воюючих сторін: лейтенанта австрійської артилерійської розвідки, філософа Л. Вітгенштейна та майбутнього російського письменника артилериста В. Катаєва; спогади публіциста С. Цвейга про перебування в Галичині. Імпонує думка О. Огуя, що непересічна цінність записів сільського вчителя в тому, що у них „можна побачити гіркоту тих, хто пережив війну, і ця гіркота не зіставна навіть із жахом Пер Гюнта у божевільні” [17, с. 7].

О. Огуй виконав надзвичайно вагомую роботу, адже заповнив одну з білих плям у дослідженні життя і творчості різнобічно обдарованого письменника-буковинця. Як зазначає в рецензії на твір Ольга Стецька, „зображена Бажанським всеохопна картина війни дає змогу глибше проникнути в історію її настання, збагнути багатогранність людського життя в нелюдських умовах, попередити можливе лихо. Щоденник І. Бажанського – правдивий літопис війни” [26, с. 219]. Насамкінець додамо,

що цінність щоденникових записів І. Бажанського ще й в тому, що окремі думки їх автора зберігають свою актуальність й понині, особливо в умовах російсько-української війни. Чим не сучасним є запис у щоденнику від 17 травня 1915 року? Він адресований саме тим, хто розпалив кровавий конфлікт на Сході України: „Не все то одно читати по газетах про війну, а бачити її очима; і знов не все одно, хто її бачить. Є люди, що називаються „культурні” люди, що любуються в тім, як бачать широке поле засіяне порозриваними людськими тілами, закрашене людською кровією, [...] як видить, як в небо здіймаються чорні стовпи диму з горючих сіл. [...] – Та є люди, що інакше на те все дивляться, інакше думають. – Прийдіть подивіться очима на цю війну ті, що сь те її хотіли і викликали – побачите. Ваші кости будуть проклинати ще в десятім поколінні” [4, с. 52]. Цю ж думку засудження війни Бажанський поет повторив у вірші „Війна”:

„Ви не люди, ви гірше катів
Ви падлюки мерзенні, лукаві
Ви підняли братів на братів
Самі ж хочете жити у славі
Ну і слава ж вам, слава повік
Але слава із крові пожарів
А спімне вас колись чоловік
То спімне вас гірш диких варварів” [4, с. 221].

І. Бажанський чи не найбільше уславив своє ім'я як письменник у жанрі мемуарної літератури. Його щоденники можна поставити в один ряд зі щоденниками Марка Черемшини, Мирона Кордуби, Костя Балицького, Макса Вітнера та ін. І в тому, що вони дійшли до сучасного читача велика роль належить чернівецькому вченому-філологу Олександрю Дмитровичу Огусві.

Література

1. Бабич Н. Говіркою про світову війну: щоденник-хроніка Івана Бажанського 1914–1918 років: Бажанський І. Війна: щоденник-хроніка. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 234 с. // Діалектологічні студії 7: Традиції і модерн. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. С. 349–355.
2. Бажанський І. Вибрані твори: проза / Упор. В.Т.Джуран. Чернівці: Прут, 2002. 104 с.
3. Бажанський І. Вибрані твори. Поезія і проза / Упор. В. Т. Джуран. Вишніця: Черемош, 2003. 108 с.
4. Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка. 1914–1918/22. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 236 с.
5. Богайчук М. Бажанський Іван Миколайович // Література і мистецтво Буковини в іменах (словник-довідник). Чернівці: Букрек, 2005. С. 24.
6. Богайчук М., Дуб Р. Письменники Буковини – дітям. Чернівці, 2000. 72 с.
7. Богайчук М., Дуб Р. Письменники Буковини. Посібник для учнів 5–11 класів та вчителів української літератури. Чернівці, 1998. 312 с.
8. Гнеп М. Буковина – фотосвідчення очевидця: Першому фотоаматору Буковини Івану Бажанському 26 лютого виповнилося б 140 років // Свобода слова. 2003. 27 лютого.
9. Джуран В. Дорошівський сівач: репортажі, інтерв'ю. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. 68 с.
10. Дуб. Р. Бажанський Іван Миколайович // Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини. Чернівці, 1998. 90 с.
11. Іванюк М. Бажанський Іван Миколайович // Літературно-мистецька Вишниччина. Частина 1. Вишніця, 1992. С. 3.
12. Іванюк М. Бажанський Іван Миколайович // Літературно-мистецька Вишниччина: бібліографічний довідник. Вишніця, 2001. С. 9.
13. Михайловський В. Над кушиком полину // Буковина. 1993. 6 березня.
14. Огуй О. „Колись то наші потомки будуть читати...”: Сторінками ненадрукованих щоденників Івана Бажанського // Буковина. 2006. 1 березня.
15. Огуй О. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774–1918/21). Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 578 с.
16. Огуй О. Неопубліковані щоденники Івана Бажанського як нове джерело до історії та мови Буковини // Слов'янські обрії. Вип. І. К.: НАН України, 2006. С. 353–357.
17. Огуй О. Нове джерело до історії Першої світової війни на Буковині // Бажанський Іван. Війна. Щоденник-хроніка. 1914–1918/22. С. 4–10.
18. Огуй О. Щоденник бурхливої епохи (1914–1918): хроніка „Війна” буковинського просвітителя Івана Бажанського // Буковинський журнал. 2006. №2. С. 145–151/158.

19. Огуй О., Поліщук Ю. Нове джерело до історії та мови Буковини: До 143 річниці з дня народження Івана Бажанського // *Голос краю*. 2006. 15 лютого.
20. Олександр Дмитрович Огуй: Світлом був і до Світла полинув! Бібліографія до 60-річчя від дня народження / Упор. О. Я. Івасюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 400 с.
21. Погребенник Ф. Бажанський Іван Миколайович // *УЛЕ*. Т.1. К., 1988. С. 110.
22. Погребенник Ф. Бажанський Іван Миколайович // *УРЕ*. 2-ге вид. К., 1977. Т.1. С. 320.
23. Романець О. Іван Бажанський // *Жовтень*. 1963. №10. С. 136–138.
24. Руснак І. Іван Бажанський (1863–1933) // *Письменники Буковини. Хрестоматія. Ч.1* / За ред. Б. І. Мельничука, М. І. Юрійчука. Чернівці: Прут, 2001. С. 310–332.
25. Руснак І., Червінська І. Народу віддані життя і праця (Творчий шлях Івана Бажанського). Чернівці: Рута, 2003. 152 с.
26. Стецька О. Щоденник-хроніка Івана Бажанського „Війна” // *Буковинський журнал*. 2011. №4. С. 209–219.

ПСИХОАНАЛІЗ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА 1880-1900-х РОКІВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ФІКЦІЇ

Ван Сяююй. Психологічний аналіз у художній прозі Івана Франка 1880–1900-х років: до проблеми літературної фікції.

У статті розглянуто з погляду психоаналізу проблематику любові у художній прозі Івана Франка 1880 – 1900 х років („Лель і Полель”, „На дні”, „Із записок недужого”, „Маніпулянтка”, „Не спитавши броду”, „Для домашнього огнища”, „Основи суспільності”, „Перехресні стежки”, „Герой поневоли”, „Батьківщина”, „Сойчине крило” та ін.), в основі якого – співвідношення між художньою фікцією і реальністю, що оприявлюють „обличчя тексту” і „внутрішню драму” автора. Дослідниця в аспекті психоаналізу піддає сумніву однозначність інтерпретації Франкової метафори „тричі мені являлася любов” із „Зів’ялого листя” (дещо перебільшеної в літературознавчій візії) і виводить із життя та творчості письменника ще одну дослідницьку формулу: „Дві Ольги” – „дві любові” Івана Франка. Ідеться про перше кохання митця Ольгу Рошкевич і Ольгу Хоружинську – його дружину.

Ключові слова: психобіографічний метод аналізу, антропологія любові, гіпопітуїтаризм, прототип, „фігури неусвідомленого”, літературна фікція, перенесення, Едіпов комплекс, архетип, текст, художній образ, символ та ін.

Ван Сяююй. Психологічний аналіз в художественной прозе Ивана Франко 1880–1900 х гг: к проблеме литературной фикции.

В статье рассмотрены под взглядом психоанализа проблемы любви в художественной прозе Ивана Франко 1880 1900 х гг. („Лель и Полель”, „На дне”, „Из записок больного”, „Манипулянтка”, „Не спросив броду”, „Для домашнего очага”, „Столпы общества”, „Перекрестные тропинки”, „Герой поневоле”, „Отечество”, „Крыло сойки” и др.), в основе которого лежит соотношение между художественной фикцией и реальностью, что индивидуализирует „лицо текста” и „внутреннюю драму” автора. Поэтому исследовательница в психоаналитических ракурсах подвергает сомнению однозначность интерпретации метафоры Франко „трижды мне являлась любовь...” с „Увядшего листя” (несколько преувеличенной в литературоведческом мышлении) и выводит формулу из образа жизни и творчества писателя еще одну исследовательскую формулу: „Две Ольги” – „две любви” Ивана Франко. Речь идет о первой любви писателя Ольге Рошкевич и Ольге Хоружинской – его жене.

Ключевые слова: психобиографический метод исследования, антропологическая любовь, гипопитуитаризм, прототип, „фигуры бессознательного”, литературная фикция, перенос, Эдипов комплекс, архетип, текст, художественный образ, символ и др.

Wang Xiaoyu. Psychoanalysis in art proeses of Ivan Franko's between 1880 and 1900: the problem of literary fiction.

The article deals with issues of psychoanalysis the problem of love in art proeses of Ivan Franko's between 1880 and 1900. („Lel and Polel”, „Depths”, „From the notes sick”, „Manipulyantka”, „Not asking ford”, „For home hearth”, „Fundamentals of publicness”, „Cross trails”, „Hero bondage”, „Homeland”, „The Jay's Wing” etc.) The author reveals his „face text” and „domestic drama” through the relationship between fiction and fiction reality. So in terms of psychoanalysis the researcher questions the unambiguous interpretation of Franko's metaphor „three photographs and images me love” with „Withered Leaves” (Somewhat exaggerated in literary vision), and displays that the life and works of the writer are a research formula „Two Olgas” – „Two Loves” by Ivan Franko, which is about the first love of the artist – Olga Roshkevych and his wife – Olga Horuzhynska.

Key words: psychobiographical method of analys, anthropology of love, hypopituitarism, prototype, „shapes of the unconscious” literary fiction, transfer, Oedipus complex, archetype, text, character, symbol and others.

Психоаналітичне „прочитання” художньої прози І. Франка 1880–1900-х рр. у вимірі антропології любові настільки багатогранне, що, акцентуючи на феномені одних неусвідомлених психічних процесів персонажів, мимоволі випускаєш з уваги інші. Тому важливо комплексно й системно підійти до проблеми. Із цього приводу можемо навести слушні міркування Ф. Б. Сімона про те, що „психоаналіз знаходиться не деінде, як у просторі інтимних комунікацій” [9, с. 8].

Тим творчим „простором інтимних комунікацій” письменника для більшості дослідників українського класика стала його поетична збірка „Зів’яле листя”, у якій літературознавці, зіставивши біографічні факти автора, без жодних труднощів упізнали образ Ольги Рошкевич („одна несміла, мов лілея біла...”), Юзефи Дзвонковської („явилась друга – гордая княгиня...”) і Целіни Зигмунтовської Журовської („явилась третя, жінчина чи звір?...”) [див.: 7].

Справді, усі ці жінки, що траплялися в житті І. Франка, мали великий вплив на митця й частково відображені в постатях його персонажів, зокрема у прозових творах „На дні”, „Маніпулянтка”, „Із записок недужого”, „Лель і Полель”, „Не спитавши броду”, „Для домашнього огнища”, „Основи суспільності”, „Перехресні стежки”, „Герой поневоли”, „Батьківщина”, „Сойчине крило”. Інші жінки в

житті письменника (Ольга Білинська, Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер), Наталя Кобринська, Климентія Попович, Ася Шехович та ін.) не відіграли помітної ролі в його інтимних порухах душі.

Отже, одна з вагомих літературознавчих проблем психобіографічного методу полягає, хоч як це парадоксально, саме в інтерпретації прототипу. Адже дослідники творчості того чи того митця, виводячи риси характеру конкретної особи, часто забувають, що уява автора здатна не лише синтезувати реальні враження, а й домішувати до них фантазії, мрії, бажання, тобто творити „художню фікцію”. Тому в багатьох випадках доцільніше відшукувати не „прототип” персонажа, а „фігури авторового неусвідомленого”, які неможливо звести в якусь логічну художню цілісність, бо вони перебувають поза сюжетною канвою, наратологічною розповіддю й синтагмою. У психоаналітичних вимірах твір „читається” по іншому. У його основі – співвідношення між художньою фікцією і реальністю, що оприявлюють „обличчя тексту” та „внутрішню драму” автора.

Із цього приводу можна навести слушні міркування львівських мовознавців (Ф. Бацевич, С. Бук, Л. Процак, Л. Сваричевська та ін.), які в колективній монографії запропонували комунікативний, когнітивний, стилістичний і статистичний підходи до розгляду Франкового роману „Перехресні стежки”: „В образі Рафаловича легко вгадуємо і близького Франкового приятеля адвоката Олесницького, і ліричного героя „Зів'ялого листа” – самого Франка; у рисах Регіни – Целіну Журовську та Ольгу Рошкевич. <...> Не дарма ж З. Франко трактує цикл з життя української інтелігенції у творчому доробку письменника як глибоко біографічний” [16, с. 9]. Дослідники дають змогу збагнути, що в образі героя може бути закодований не лише один, а й два, а то й більше реальних життєвих, художньо модифікованих прототипів.

Отже, з погляду психоаналізу можна піддати сумніву однозначність інтерпретації Франкової поетичної метафори „тричі мені являлася любов” з однойменного вірша (дещо перебільшеної в літературознавчій візії) і вивести з його життя та творчості ще одну дослідницьку формулу: „Дві Ольги” – „дві любові” І. Франка. Мова про перше кохання митця – Ольгу Рошкевич і про Ольгу Хоружинську – його дружину.

До такої думки мене спонукала інша етнокультурна ментальність, відмінна від європейської – китайська, яка тяжіє до сенсорно раціональних злагоджених культур, українська ж – до інтуїтивно-етичних. Звідси відмінності сприйняття феномену любові. Далекосхідне розуміння інтимних почуттів людини щільно пов'язане з баченням долі як життєвого шляху Дао (道); останній дає відповідь на екзистенційні питання. Що важливіше в любові: холодний розум чи теплі почуття; піклування чи бажання?! Хто дорожчий: людина, котра йде поруч із тобою в житті й долає всі труднощі, чи людина мрій і сподівань, недоступна у стосунках?!

Любов – це самодосконалення особистості, яка проходить через доленосну „жертву егоїзму” до найбільш повного розкриття своєї віри й душевних порухів, тобто віднаходження цілісності жіночого (阴 Инь) і чоловічого (阳 Ян) начал. Інакше кажучи, доля наливає в чашу життя людини скільки позитивної енергії, стільки вона заслуговує на своєму шляху Дао.

Зрештою, подібні екзистенційні ідеї даосизму простежуються і в концепціях психоаналізу, зокрема в долеаналізі; його творець Л. Сонді зауважував: „Віра – це особлива доля, що ґрунтується на загальнолюдських потенціалах, могутній імпульс, якого надає вся повнота специфічних успадкованих задатків, а виховні й соціальні чинники навколишнього середовища або сприяють цьому, або чинять перепону. Віра зазнає нападу інтелекту, озброєного логікою. Вона отримує свій об'єкт у Дусі, але існує тільки в „Я” [15, с. 134]. Тому зневіра в „щасливу долю”, на думку Л. Сонді, – це розлад самого „Я” людини.

Правдива любов має „розумну долю”, тому варто захоплюватися не її „прекрасною казкою”, а її „прекрасною реальністю”. Ідеться про Ольгу Хоружинську – дружину Франка, яка, на жаль, через необ'єктивні оцінки в інтерпретації антропології любові письменника опинилася десь на марґінесі його інтимних порухів душі. Хоча до 160 років від дня народження Каменяра цю прогалину українська інтелігенція намагалася якоюсь мірою виправити; зокрема, Дніпровський міський телевізійний театр показав моновиставу „Жінка, яка йшла поруч...” (режисер Л. Колосович) на основі дуетної п'єси „Таїна буття” Т. Іващенко – про історію подружнього життя І. Франка.

Психологи підраховали, що поняття „любові” налічує понад п'ять тисяч визначень. Можна давати різні пояснення цьому феномену, утім із психоаналітичного погляду важливо, як його розумів сам Франко. Ще замолоду в січні 1879 р. він писав до Ольги Рошкевич: „Любов <...> повинна опиратися на стислий науковий аналізі власних характерів, цілей, змагань <...>, на докладнім пізнанні

людської природи взагалі, на пізнанні тих прав натуральних, котрим підлягає людський дух і людське тіло” [18, т. 48, с. 149].

Звідси – раціональний підхід у тлумаченні любові (братерської, божественної, материнської, еротичної) І. Франка як письменника й науковця, що враховує універсальну діалектику вчення про природу людини, в якій окрім бестіарності важливу роль відведено й вищому духовному світу. Вельми показові в цьому контексті заковані новозавітні архетипи риби („Як Юра Шикманюк брів Черемош”), терену, примари дитини („Терен у носі”), дороги („Сойчине крило”, „Батьківщина”), долі („Перехресні стежки”) та ін.

Загалом письменник розглядав „любов” як живу енергетичну систему в трьох основних аспектах. По перше, будучи завжди громадським діячем, він трактує феномен еротичної любові чоловіка і жінки здебільшого як продуктивну соціальну функцію. „А друге, – пише він у листі до Ольги Рошкевич, – що потрібно, – се високої, гуманної і чесною цілі, за котру б то подружжя боролось спільною силою весь вік: тота боротьба одна може вічно піддержувати їх любов, бо, люблячи свою спільну ціль, мимоволі любиться і ціниться кожного, хто йде до тої самої цілі” [18, т. 48, с. 115].

І. Франко, по суті, сказав те саме, що й Антуан де Сент Екзюпері: „Любити означає не дивитися один на одного, любити – означає дивитися в одному напрямку”. Така соціальна глибина Франкової любові домінує в усій його прозовій творчості 1880–1900 х років, за винятком хіба оповідань „Сойчине крило” й „Батьківщина”. Приміром, у романі „Лель і Полель” здавалося б, „еротична” і „братерська” любов за логікою сюжету має взяти гору над „соціологізованою”, адже довела братів близнюків Начка і Владка до самогубства, зламала їхню волю, згасила жагу до боротьби за краще майбутнє простого люду; проте автор наприкінці твору вирішує інакше. Їхня кохана жінка Регіна продовжує громадську справу братів близнюків, виховуючи в тому ж дусі і свого малого сина – „вірною образу батька” Владка. Ба більше, смерть головних героїв, навпаки, увічніює „соціологізований” образ любові. Слід зазначити, що антропологія любові персонажів з антисоціальним характером сповнена сумовитого колориту й приречена фатумом, наприклад образ Олімпіади („Для домашнього огнища”).

„А третій варунок щасливого подружжя, – запевняє Франко в листі до Ольги Рошкевич, – при теперішніх обставинах – се обопільна свобода ділання: одно не повинно в’язати другого, повинно бути вирозуміле на всякі похибки другого...” [18, т. 48, с. 115].

За всіма світоглядними критеріями, які відчитуємо з кореспонденції письменника, найбільш вдалим для нього „скомплікованим паралелограмом” жіночого характеру була саме дружина Ольга Хоружинська, а не перше кохання – Ольга Рошкевич, у якій не вистачало „обопільної свободи ділання”. Вона не була „вільною людиною”, бо надто вже залежала від думки батьків, котрі відіграли кардинальну роль у її долі. З погляду психоаналізу – це класичний Едіпів комплекс, ситуація й конфлікт, що виринали в інтимних стосунках дочки священника Ольги і студента Франка. „Батько Рошкевич, – як писав Р. Горак, – жорстокий у поведінці, „тверда рука”, точніше, деспот, від гніву якого в хаті всі тремтіли” [див.: 2].

Цю родинну „безвольність характеру”, де дівчина не може вийти заміж „за своєю волею”, простежуємо в образі Франкової Регіни („Перехресні стежки”), Олімпіади („Основи суспільності”), Рифки („Борислав сміється”), Ганни („На дні”), Ольги („Із записок недужого”) та ін.

Хоча всі героїні за складом характеру різні, проте вони – „фігури авторового неусвідомленого”, те художнє дзеркало його Едіпової ситуації замолоду. Нерідко І. Франко воліє приховати свої сердечні почуття, бажання і мрії, метаморфізуючи їх у конкретні образи-символи, але чуттєва ідея уяви шукає конкретної плоти і промовляє правду вустами героїв. Можливо, ця конфліктна ситуація зі священником Михайлом Рошкевичем, батьком його коханої дівчини, так глибоко запала в душу письменника, що він до кінця життя так і не зумів подолати особисті образи та об’єктивно переосмислити суть передсмертної сповіді й таїнство святого Причастя [див.: 10].

На відміну од Ольги Рошкевич, Ольга Хоружинська не потрапила під вплив родини, яка наполегливо відмовляла її від шлюбу з І. Франком, а сама обрала свою долю. Вона була вірною і сповненою любові дружиною письменника, народила йому трьох синів і дочку, писала публіцистичні, наукові статті, видавала журнал „Життя і слово”.

Високоосвічена Ольга Хоружинська – перша помічниця, радник, меценат і домашня секретарка І. Франка, котра вільно володіла французькою, німецькою, англійською мовами. Завдяки їй він продовжив і закінчив вищу освіту в Чернівецькому університеті. Згодом, за кошти дружини поїхав до Відня, де написав і захистив 1893 року докторську дисертацію на тему „Варлаам і Йоасаф – старохристиянський духовний роман і його літературна історія”.

Незважаючи на численні факти, що характеризують достатньо гармонійне подружнє життя Франків, у літературознавчу орбіту пересудів і упереджень потрапляють чимало протилежних доказів. Наприклад, спогади очевидців й епістолярії самого І. Франка, котрий у листі зв'язався А. Кримському: „З теперішньою моєю жінкою я одружився без любові, а з доктрини, що треба оженитися з українкою і то більш освіченою, курсисткою. <...> ...Ну, та дарма, судженої конем не об'їдеш” [18, т. 50, с. 114].

Так, любов певною мірою зумовлена долею людини. У Франковій ситуації вона здебільшого промовляла мовою „вчинків”, а не „почуттів”. Любов – це Реальне психічне людини, а не Уявне. Тому Франкове зізнання Кримському, що „одружився без любові” ще не свідчить про остаточні висновки. Адже цілком вірогідно, що в момент написання листа письменник керувався пристрастями, а не реальним сприйняттям дійсності, і виходив не з екзистенційної сутності любові, а лиш із чуттєво-емоційної.

З погляду психоаналізу, у подружжя Франків була інтелектуально-світоглядна спорідненість – навіть у душевних недугах [див.: 10]. Неусвідомлене психічне людини, – як дослідив З. Фройд, – упізнає собі подібне – безпомилково [див.: 19].

Проблема психобіографічного методу в аналізі Франкової творчості полягає в тому, що часто літературознавці розглядають епістолярій письменника поза художньою наратологічною розповіддю, сюжетною канвою, синтагмою й отримують доволі сумнівні „результати”. Наприклад, прототипом образу Регіни в романі „Лель і Полель” вважають Целіну Журовську Зигмунтовську. Такі міркування не безпідставно виникли на основі певних біографічних фактів і листа І. Франка до А. Кримського такого змісту: „Фатальне для мене було те, що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. <...> її впливом були мої писання „Маніпулянтка”, „Зів'яле листя” <...> і недрукована повість „Lelum-Polelum <...>” [18, т. 50, с. 114–115]. Утім, образ Регіни в романі „Лель і Полель” такий різноманітний і суперечливий, що годі уявити його символічну ауру, під якою маскувалась би лише одна реальна особа.

Дослідники вже давно спостерегли, що творчість І. Франка приховує психоаналітичний код „колізії двійництва і цілісності” та „візії передбачення”. Із погляду психобіографічного методу одні літературні критики, зокрема Т. Гундорова, Б. Тихолоз, Н. Зборовська, Р. Чопик, слушно звернули увагу на Франкову „колізію двійництва і цілісності” в оповіданні „На дні” [див.: 1], поемах „Похорон” [див.: 21], „Мойсей” [див.: 6, с. 147], романі „Лель і Полель” [див.: 17]. Інші ж, зокрема М. Мочульський, Я. Мельник, А. Печарський, – указали на „візію передбачення” чи т. зв. „почуттєвий біографізм” письменника в романі „Перехресні стежки” [див.: 12], у тій же поемі „Похорон” [див.: 10, с. 28], оповіданні „Терен у носі” [13, с. 251].

Загалом, подібний спосіб Франкового „зчеплення” окремих художніх образів, портретів і реальних подій простежується в романі „Лель і Полель”. Постаті близнюків Начка і Владка – це психічні інстанції „слабкої” і „сильної”, „чуттєвої” і „раціональної” натури авторового „Я”.

Цікаво, що стосунки Регіни і Владка в багатьох моментах нагадують взаємини Франка із дружиною Ольгою Хоружинською й нареченою Ольгою Рошкевич: це спонтанне вінчання, риболовля в гірських карпатських потоках, допомога бідним і знедоленим селянам, а також емоційно-чуттєві рефлексії інтимних реалій у законному шлюбі: „Владко поведився з нею вільно, без тіні надмірної закоханості, але з тією вишуканою чемністю й увагою, яка завжди була йому притаманна. Регіна ж, навпаки, сама досить помітно виділяла його з поміж інших чоловіків...” [18, т. 17, с. 384]. Зрештою, саме закінчення твору – оспівування жінки, яка гідно продовжує громадську справу чоловіка після його смерті, – теж відповідає біографічним фактам подружжя Франків і своєю тональністю, пафосом суголосне віршу „Моїй дружині” (1886), який з'явився ще за рік до завершення роману „Лель і Полель” (1887).

Навіть психологічний і зовнішній портрет головної героїні твору – неоднозначний, якщо зіставляти його із жінками, котрі сколихнули серце письменника. Регіна – шатенка, як і полька Целіна Журовська Зигмунтовська, але у сприйнятті друзів Владка „дуже бліда і худа... Більше нервів, аніж тіла” [18, т. 17, с. 364], що радше нагадувала невисоку, худорляву з великими очима Ольгу Хоружинську. Адже, за спогадами сучасників, „пані Зигмунтовська була спокійної вдачі <...> висока ростом, сильно збудована” [14, с. 134].

Отже, художньо змодельовані стосунки Регіни і Начка віддзеркалюють складні інтимні почуття Франка вже до Целіни Журовської Зигмунтовської. У їхню сюжетну лінію вплетений реальний образ рідної тітки польки поштарки, а також реальна історія з виграшем лотереї й аферистом Шнайдером. Про це довідуємося з архіву письменника, у якому зберігається лист без дати такого змісту: „Шановний добродію! <...> Чутка також ходить, що Журовська по смерті мужа виграла на якийсь льос

досить значну суму, але той льос був в посіданню Шнайдера, котрий мав його обманути дуже огидно” [8, № 1602, с. 341–342].

Щоправда, на скрижальх часу всі ці охудоженні родинні проблеми Целіни Журовської Зигмунтовської в „Лелі й Полелі” судилося вирішувати Владкові як адвокату „сильної й раціональної” сторони реального авторового „Я”. Франкова „символічна автобіографія” інтимних почуттів украй загострила ситуацію любові, в орбіту якої ввірвалася хвиля нереалізованих сердечних почуттів і здорового глузду. Нестерпний розпач охопив Начка (головного редактора прогресивного громадського журналу „Гінець”), коли йому прийшлося обирати між особистим і громадським, між любов’ю до жінки і любов’ю до батьківщини. Перемога першого почуття – рівноцінна смерті другого, як утрати свого соціального „Я”.

Такі психічні художні рефлексії стали відбитком найінтимніших переживань автора, зафіксованих у листі до Ольги Рошкевич; тут він рішуче відкидає пропозиції коханої облишити політичну діяльність і боротьбу. „Кілька разів чув я від тебе слова, – пише І. Франко, – покинь тоту роботу, віддайся мені, старайся наперед злучитися зо мною, а тогди вже побачимо, що далі робити. Ти не знаєш, скільки важкої боротьби причинили мені тоті слова, і безперечно були вони причиною не одного разячого дисонансу в моїх листах, до тебе писаних. Думка, що я для тебе мав би покинути своє переконання, видалася мені такою дикою, негідною тебе і мене, що не раз бували хвилі (в тюрмі), коли я насили відганяв від себе твій образ” [18, т. 48, с. 110].

Показове стосовно художньої типізації життєвого матеріалу те, що чимало сучасних літературознавців у романі „Лель і Полель”, зосібна Т. Бровінок (Гундорова), Р. Чопик, А. Швець, Б. Тихолоз та ін., убачали „близнюковий міф у його численних варіантах...” – генотип реальної колізії двійництва. Приміром, Р. Чопик прототипом Франкового героя Начка вважає самого автора, якому „фатальна жінка” Регіна відмовила у взаємності інтимних почуттів. „Неспроста „Начко”, – слушно аргументує дослідник, – вчився на філософському факультеті, укінчивши який працює газетярем (Франко у цей час – кореспондент „Kurjera Lwowskiego”)... <...> „Владко” – це „Франко в кон’юнктиві”; той, чию долю письменник хотів би мати, як допіру хотів, аби те, що він робить і як він робить у суспільнім і творчім житті, не заважало його особистому щастю... (Можливо, він мав на увазі Ольгу Рошкевич; можливо, „Владкову” „Регіну”...) [21, с. 137].

Так образ Начка і Владка в романі „Лель і Полель” – це „колізія двійництва” автора, а їхня смерть (самогубство), за теорією архетипів К. Г. Юнга, – переродження духу індивідуума, намагання досягнути свою цілісність (Самість). Щоправда, реальне самогубство – це „шлях до Бога без запрошення”.

Подібні художні елементи „живо само поховання” у творчості Франка зустрічаємо й у поемі „Похорон”. Проте у прозовому творі не лише авторова проекція містить „колізію двійництва” (образи Начка і Владка), а й любовний об’єкт (образ Регіни), на який спрямовані нереалізовані фантазії, бажання, сподівання, мрії. Із цього приводу Т. Гундорова слушно зауважила, що авторова „колізія двійництва стає метафорою самопізнання, символічним проявом несвідомих бажань, зняття маски” [3, с. 89].

До проблеми психобіографічного методу аналізу роману „Лель і Полель” І. Франка можна зарахувати й сакральне значення архетипу „риби”, пов’язаного як із християнським, так і з язичницьким світовідчуттям. У незакінченій повісті „Не спитавши броду” закохана в Бориса пані Міхонська влаштувала з ним парі, хто більше наловить риби, „той мусить виконати бажання іншого” [18, т. 18, с. 455]; в оповіданні „На лоні природи” між братами дітьми точиться суперечка, виникає конфлікт щодо вбитого клена; у новелі „Як Юра Шикманюк брів Черемош” випадково зловлена в Черемоші велика рибина відвертає героя від спланованого ним убивства.

У творі „Лель і Полель” І. Франка спільна риболовля Владка й Регіни несе містичний підтекст, що асоціюється з їхнім „вимолюванням щасливої долі”. Пригадаймо, як Киселевська заспиртувала „шматок білої твердої маси й кинула у воду” [18, т. 17, с. 461], і в такий спосіб зуміла спіймати очманілого клена. Автор, наче спеціально вказує на неприродній улов рибини, застерігаючи молоду пару від щасливого сп’яніння їхнього майбутнього життя. „ – Регіно моя, – шептав Владко, притуляючи її обличчя до свого чола, – вір у щастя й не бійся долі. Бо що таке доля? Наша доля – це наше власне „я”, наші почуття й пристрасті, а хіба вони не завжди поєднанні з коханням? <...> Я й тепер вже почуваю себе впевненим у майбутньому... Що мені доля? В моїх очах – зорі моєї долі... Люба моя, ангеле мій! Смерть у цю хвилину... Га! – крикнув він зненацька зміненим, пронизливим голосом, відпхнув Регіну, обіруч схопився за голову й навznak упав на камінь” [18, т. 17, с. 465].

Умить Владко відчув сильний головний біль. Він пригадав, що подібний приступ охопив його, коли брат Начко колись у дитинстві „захворів був на запалення легенів; але на цей раз приступ був страшний, жакливий” [18, т. 17, с. 466].

Містичний зв'язок братів близнюків трактується за сюжетотворенням як „таємний код”, розшифровка їхнього патерну, індивідуальної „мандали” („магічного кола”) *amor fati*. Адже ця несвідома метафізична сутність двох братів, що характеризує нероздільну цілісність духовного образу (Анімус) особистості, відсилає нас до платонівського міфу про андрогінів – перших людей, кожен із яких оприявлений одночасно жінкою і мужчиною. Вони були досконалими та щасливими, тому боги із задрощів розрубали їх навпіл. Із того часу ці половинки перебувають у постійних пошуках одне одного, щоби знову злитися в єдине ціле й повернути собі первинну життєдайну силу.

Цей міфічний топос роздвоєного Я – індивіда, позбавленого власної цілісності, чітко простежується в образах слабкого, чуттєвого Начка і сильного, раціонального Владка („Лель і Полель” І. Франка) як душевний стан самого автора. Його Я, ослаблене конфліктом між особистими інтимними почуттями і громадським обов'язком, поступово втрачає здатність до психологічного синтезу власних психічних інстанцій, сповнюючись страхом сумління перед авторитарним Над Я й невротичним острахом перед силою пристрастей, які продукує „Воно”. У художній містифікації динаміку цього психологічного процесу добре ілюструє передсмертний лист Начка до Владка: „Мій дорогий брате! Я відходжу до матері. Жодних запитань! Жодних жалів! Жодних докорів! Інакше не можу. В цю хвилину я пригадую собі останні материні слова: „Бог вам щаститиме, доки ви будете разом”. У цих словах моє прокляття. Бо я розійшовся не тільки з тобою, а навіть й із самим собою, зі своєю душею, зі своїм переконанням” [18, т. 17, с. 450]. Тут ідеться про зміну ідеологічно-світоглядного напрямку власної газети „Гінець” заради прихильності коханої жінки Регіни.

Так опрозорується доленосна психологічна правда митця: розрив між його „мрією” і „дійсністю” з елементами містики. У цьому аспекті можна говорити про реальні об'єкти Франкової любові (Ольгу Рошкевич та Ольгу Хоружинську) й ідеалізовані (Целіну Журовську та Юзефу Дзвонковську). З дуету реалій „вінчання” і „шлюбу” авторова поетична фантазія вимальовувала „ідеал жінки”, що постав в образі Регіни.

У романі „Лель і Полель” герої брати близнюки за настановою старого діда в'язня мають право відкопати захований скарб лише тоді, коли їм сповниться 24 роки. Власне на теренах Австро-Угорщини чоловіків такого віку вважали повнолітніми й вони могли офіційно одружуватися. Другий арешт письменника також збігається із цим віком. Прикметно й те, що батько Франка був старший від матері на 24 роки й познайомилися вони на танцях.

Ці, здавалося б, незначні деталі певною мірою опрозорюють письменникову функцію „маскування фактів”, із яких і вибудовуємо психобіографічну парадигму його художньої творчості.

Отже, маємо всі підстави вважати, що образ Регіни в романі „Лель і Полель” – це не прототип якоїсь однієї конкретної особи, а містифікація ідеального образу жінки в уяві митця, овіяна постатями не лише Целіни Журовської, а й Ольги Рошкевич та Ольги Хоружинської.

Важко добачити в прозі І. Франка різницю між його сутністю і маскою, за якою приховується особиста драма митця. Утім, зіставивши з художньою містифікацією письменника його біографічні факти, емоції, почуття, бажання, які оприявлені в епістоляріях, стикаємося з авторовим трансфером (перенесенням) – особливим психологічним процесом, що прикметний зміщенням несвідомих уявлень, реакцій і поведінки.

Адже відомо, що інтимна кореспонденція митця – засвідчує не лише вияви його непроминальної любові, а й розчарування і внутрішній біль від гострого леза жорстокої дійсності. Молодий Франко змушений удаватися до найрізноманітніших способів, щоб конфіденційно підтримувати листування з Ольгою Рошкевич, утаємничити їхні стосунки від суворого погляду її батька. Він то передає друзями книжку, де наколює букви, а з них кохана ночами складає лист, то надсилає чистий аркуш паперу, який потрібно було потерти цибулиною, щоби проявився текст. Не менш драматичний був процес листування з Юзефою Дзвонковською чи Целіною Журовською.

Звідси в героїв підсвідомо зароджується почуття остраху чи негативне упереджене ставлення до будь якої кореспонденції. Так в оповіданні „Із записок недужого” наратор розмірковує: „Лист, до мене! Чень від неї? <...> Але що се я зараз, мов розбитий, не можу відважитись узяти до рук сей лист? Лежить на моїм бюрку, як його сестра положила, адресом наверху, спокійно, рівнодушно, мов загадка життя. Хто се писав той адрес?” [18, т. 15, с. 210–211]. Або Масінова реакція на кореспонденцію в оповіданні „Сойчине крило”: „Я здавна боюся всяких листів і сам не пишу їх, хіба дуже рідко, в

урядових або ділових справах. Кожний лист – се бомба. Може показатися іноді, що се шоколадна бомба, але з верхнього вигляду ніхто не може пізнати, чи то бомба не наладована мелінітом і чи не розірве тебе в найближчій хвилі” [18, т. 22, с. 59].

Нерідко листи героїв у прозових творах Франка модифікують особистісні інтимні переживання самого письменника, які час від часу оживали в його пам’яті. Приміром, в оповіданні „Маніпулянтка” іронічне ставлення Целі до любовних листів закоханого в неї рудого молодого пана, львівського газетяра Семена Стоколоса цілком збігається з холодним скепсисом Целіни Журовської щодо Франкових любовних епістолярних зізнань, адресованих до неї.

Із психобіографічного погляду цікавий є образ Ольги Невірської, етимологія прізвища якої походить від слова „невірна”, що може символізувати Франкові ревності. Адже після розлуки з Ольгою Рошкевич він у листах не раз звинувачував кохану в „невірності” її обіцянок. Цей факт має і зворотній бік – Франкову „невірність” інтимних почуттів у взаєминах із дружиною. Звідси – несвідомі авторові думки щодо „приворотного зілля”, від передозування якого помирає щойно згадана героїня „Маніпулянтки”.

Відтак письменник, компенсуючи недале залицання до Целіни Журовської, не забув „покарати” її як спокусницю. Адже у творі поштарка ледь не потрапила в „шлюбні тенета” доктора Темницького, котрий, принизивши її соціальний статус, мав намір фінансово узалежнити, а потім скористатися нею як жінкою. Ось така підсвідома заплутана гра реальних постатей і художніх образів символів!

У психобіографічному аспекті варто згадати й те, що Целіна Журовська була сиротою й повністю залежала від тітки, яка мала власний будинок у Львові. М. Мороз писав: „Раз підійшов (Франко – В. С.) до віконця і запитав (Целіну. – В. С.): „Czy nie bkdzie odpowiedzi na moje listy?” Вона сказала: „Nie, nie bkdzie”... Тітка була людиною „суворих правил”. Вона строго тримала в своїх руках усе, довкіл неї... Часто говорила Целіні, що може вийти заміж тільки за чоловіка зі становищем і що не може розраховувати на те, що в неї є камениця. Вона, тітка, має свої діти. Крім того, Целіна була на державній службі (на пошті у відділі рекомендованих листів і poste restante – В. С.), мала декрет, який мусила б втратити, виходячи заміж. Одного разу тітка сама сказала І. Франкові, щоб він „вибив собі Целіну з голови” [11, с. 202–203].

Цей факт глибоко запав Франкові в душу, бо вкотре повторилася доленосна історія з родичами його коханої людини, які розбивають усі надії письменника.

До інтимної кореспонденції долучився й образ Киценки з оповідання „Батьківщина”, у якому героїня, не відповідаючи на жодний лист Опанаса Моремухи, згодом приїжджає помирати до нього на батьківщину, важко занедужавши. Так автор волів унаочнити трагічну долю Юзефи Дзвонковської і своє відношення до улюбленої жінки, котра будучи смертельно хвора на сухоти, не могла відповісти йому взаємністю.

Отже, як бачимо, чимало образів-символів, „фігур неусвідомленого психічного” у прозових творах І. Франка свідчать, що творча діяльність для нього стала компенсацією нездійснених бажань і мрій, даючи змогу реалізувати „ерзац задоволення” письменника. „Митець, – уважав З. Фройд, – робить те саме, що й дитина у грі, створюючи світ, до якого ставиться дуже серйозно, тобто вкраплює багато захоплень, і водночас різко відмежує його від дійсності” [20, с. 94].

Франко був не лише митцем, а й активним громадським діячем, тому „соціальне” тло його творів переплетене з „особистим”. Літературні критики часто протиставляють образи Бовдура і Андрія Темери з оповідання „На дні” як антагоністичні, хоча насправді зі психоаналітичного погляду їх слід розглядати як „фігури неусвідомленого” одного цілого: обидва зазнали нещасливого кохання і злиднів, обвинувачують у цьому несправедливу державну владу, яка своїм беззаконням виключає із процесів суспільного розвитку значний соціальний прошарок людей.

Утім, якщо в образі Андрія Темери легко впізнати самого автора на основі збіжності біографічних фактів із художнім вимислом, то з образом Бовдура – справа складніша. І. Франко, по суті, цією алегоричною постаттю «звіра у людській подобі» хотів показати, до чого може скотитися будь яка людина, коли втратить соціальне Я і здатність любити. Зазнавши певне розчарування в суспільному ладі Австрійської імперії й в особистому житті, автор не виключає можливості, що в духовному плані й він може уподібнитися Бовдурові. Адже приголомшливу історію написано за три дні під сильним враженням другого арешту. Цей твір, як слушно зауважив І. Денисюк, – „особливого автопсихологічного вольтажу” [4, с. 75], що містить багато біографічних елементів. „Це документ із тих його бурхливих літ, коли мрії про особисте щастя розвіялись фата морганюю. Роман з Ольгою

Рошкевич закінчується фатально: її присилувано вийти заміж за іншого, а Франко, арештований і гнаний жандармами, звів „високу школу дна суспільства” – тюрми й нічліжкові ями...” [4, с. 75].

Образ Бовдура в динаміці частково уособлює мізерні крихти авторового неусвідомленого „Я” – скривдженого і несправедливо затолоченого на „дно суспільства”. Адже за художньою містифікацією неотесаного героя криється образа, відчай і вибухова вдача молодого революційно налаштованого Франка.

Психопатичний образ Бовдура найяскравіше віддзеркалює в художній прозі письменника 1880 – 1900 х рр. тогочасне „дно суспільства” і стан душі злидених, нещасних, бідних людей. Герой ще змалку опинився на нещасливому „дні” жорстокої долі, не зазнавши в осиротілому дитинстві батьківської любові. Найприємнішими його спогадами було те, як він валявся п’яний у брудній корчмі, а пси лизали йому необтерті від залишків їжі губи. Це був найкращий поцілунок долі в його житті.

Такі нестерпні умови розвивали у Бовдура гіпопітуїтаризм – дуже рідкісну хворобу, яка в майбутньому не дає змоги людині діставати задоволення від любові, отримувати радість і захоплення. Хоча Бовдур теж колись любив, нехай і зв’язаною садистичною любов’ю. Він належав до тої категорії людей, яких із погляду „душевних органів чуття” називають „мертвонародженими”, бо вони живуть і відчують лише на фізіологічному рівні. Бовдура цікавило лише те, як досхочу поїсти й випити. Почувши, що в Андрія Темери сховані гроші, він перерізує вночі йому горлянку. „І все ж, – слушно зауважує І. Денисюк, – людини в Бовдурі не вбито. Затолочена на дно душі іскорка людяності в момент психологічного катаклізму яскраво спалахує. Ось Бовдур стоїть на колінах перед трупом Андрія в калюжі крові. „ – Прокляття на вас, посіпаки! – казав він. – Адить! – і він приложив руку до зіваючої рани Андрія, переділяючи її долонею впоперек на дві половини, – адить, отсе моя половина, а отсе ваша половина”. Таким чином, половину вини за злочин Бовдура Франко переносить на суспільний лад” [4, с. 83].

Герой звір Бовдур з оповідання „На дні”, пройшовши на підсвідомому рівні своєрідну душевну трансформацію в уяві автора, вирине потім у „Перехресних стежках” в образі божевільного злорадного Барана, який безкарно вершить долі людей. Так письменник дає збагнути, що „добро і зло”, „любов і ненависть” за своєю суттю мають присмаки не лише особистісного, соціального, а й містичного характеру.

Чи то будуть романи Франка „Лель і Полель”, „Для домашнього огнища”, „Основи суспільності”, „Перехресні стежки”, оповідання „На дні”, „Маніпулянтка”, „Герой поневолі”, „Сойчине крило”, „Батьківщина” й ін., у них завжди помітна провідна думка митця, що любов – не стосунки, а стан душі. Бо взаємини – це вже матеріалізований наслідок внутрішніх порухів людини. Ось чому „голий досвід”, так звана практика любові не може ошчасливити Франкових героїв. Усі вони, будучи тінню самого автора, наче ходять по замкненому колу власних пристрастей і не можуть вирватись із нього, доки не визначаться, хто дорожчий серцю: людина, яка йде поруч із тобою в житті й долає всі труднощі, чи людина мрій і сподівань?!

Відповідь на питання дає саме життя Франка, яке запевняє, що правдива любов має „розумну долю”, а чи усвідомлював це письменник, чи ні – важко сказати. Утім психобіографічний метод аналізу уможливує в художній парадигмі митця відстежити межу між художньою фікцією і дійсністю.

Література

1. Бровінок [Гундорова] Т. Колізія двійництва в романі Франка „Лель і Полель” // Радянське літературознавство. – 1981. – № 6. – С. 57–65.
2. Горак Р. Тричі мені являлася любов. Повість есе. – Київ: Дніпро, 1987. – 268 с.
3. Гундорова Т. Франко не Каменяря. Франко і Каменяря. – Київ: Критика, 2006. – 352 с.
4. Денисюк І. Суспільно-психологічна студія або „живопись дна” // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 75–85.
5. Загакайло О. Кохання Франка. – 2016. – 27 серпня. URL: <https://dt.ua/CULTURE/kohannya-franka-.html>
6. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. – Київ: Академвидав, 2006. – 504 с.
7. Іван Франко „Зів’яле листя”: тексти, матеріали, дослідження / Упоряд. П. Салевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 425 с. (Серія: „Українська філологія: школи, постаті, проблеми”. – Вип. 7)
8. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, відділ рук., ф. 3.

9. Кьонінг К, Сімон Ф. Б. Між кушеткою і однобічним дзеркалом. Системна терапія для психоаналітиків – психоаналіз для системних терапевтів. Діалог / К. Кьонінг, Ф. Б. Сімон. – Ів. Франківськ: „Місто НВ”, 2006. – 144 с.
10. Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916. – Дрогобич: Коло, 2006. – 439 с.
11. Мороз М. Автобіографічний елемент у ліричній драмі Івана Франка „Зів’яле листя” / Іван Франко „Зів’яле листя”: тексти, матеріали, дослідження / Упоряд. П. Салевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 200–216.
12. Мочульський М. Одно видіння Івана Франка // Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – с. 106–114 – (Серія: „Франкознавчі студії”. – Вип. 3).
13. Печарський А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 466 с.
14. Ракочі Й. Спогади про Целіну Зигмунтовську // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів: Каменярь, 2003. – Вип. 3. – С. 130 – 136.
15. Сонди Л. Судьбоанализ. – Пер. с нем. А. Тихомиров. – Москва: Три квадрата, 2007. – (Серія: bibliotheca hungarica. – Вип. 8). – 480 с.
16. Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки» / За ред. Ф. Бацевича. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 376 с.
17. Тихолоз Б. „Zwei seelen leben, ach, in meiner brust” (міфологема дводушництва у життєтворчості Івана Франка) / Богдан Тихолоз // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150 річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 845–858.
18. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: „Наук. думка”. – 1976–1986.
19. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – Москва: Наука, 1991. – 456 с.
20. Фрейд З. Психоаналитические этюды. – Минск: ОО „Попурри”, 1997. – 608 с.
21. Чопик Р. „Zwei seelen leben, ach, in meiner brust” (до генези Франкового роздвоєння) // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна, 2004. – Вип. 35. – С. 130–140.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ЛІРИКИ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО 60-Х – 70-Х РР.

Євгенія Цера. Особливості поетичного синтаксису лірики Миколи Вінграновського 60-х – 70-х рр.

У статті розглянуто в аспекті частотного коефіцієнта (ЧК) найуживаніші стилістичні фігури в поезії М. Вінграновського цього періоду: анафору (ЧК – 0,014), тавтологію (ЧК – 0,011), риторичні запитання (0,027), риторичні оклики (0,05), риторичні звернення (0,021) інверсію (0,046). Вивчено також фігури, застосовані децю рідше: рефрен (0,006), анепифору (0,002), кондублікацію (0,006), кільце (0,001), параномазію (0,005), ампліфікацію (0,007), хіазм (0,001), полісиндетон (0,003), асиндетон (0,0007). Виявлено яскраві зразки індивідуально-авторських афоризмів, зокрема апофегм.

Ключові слова: стилістичні фігури, анафора, рефрен, епіфора, кондублікація, параномазія, ампліфікація, хіазм, кондублікація, асиндетон, риторичні фігури, інверсія, частотний коефіцієнт.

Евгения Цера. Особенности поэтического синтаксиса лирики Николая Винграновского 60-х – 70-х гг.

В статье рассмотрены в аспекте частотного коэффициента (ЧК) наиболее употребляемые стилистические фигуры в поэзии М. Винграновского этого периода: анафору (ЧК – 0,014), тавтологию (ЧК – 0,011), риторические вопросы (0,027), риторические восклицания (0,05), риторические обращения (0,021) инверсию (0,046). Изучены также фигуры, применяемые несколько реже: рефрен (0,006), анепифору (0,002), кондубликацию (0,006), кольцо (0,001), параномазию (0,005), амплификации (0,007), хиазм (0,001), многосоюзие (0,003), бессоюзие (0,0007). Выявлены яркие образцы индивидуально-авторских афоризмов, в частности апофегма.

Ключевые слова: стилистические фигуры, анафора, рефрен, эпифора, кондубликация, параномазия, амплификация, хиазм, кондубликация, бессоюзие, риторические фигуры, инверсия, частотный коэффициент.

Eugenia Tsera. Features of the poetic syntax of lyricist Nikolai Vigrinovskiy of the 60's - 70's.

The article deals with the most commonly used stylistic figures in the poems of M. Vinhranovskii of this period: anaphora (CHK - 0.014), tautology (CHK - 0.011), rhetorical questions (0.027), rhetorical exclamations (0.05), rhetorical inversions (0.021) inversion (0.046) As well as the figures that were used somewhat less frequently in the poet's work: refrain (0.006), anepifora (0.002), condilation (0.006), ring (0.001), paranomization (0.005), amplification (0.007), chiasm (0.001), polysyndetone (0.003), asidetone (0.0007). Vivid examples of individual author's aphorisms, in particular apopogems, are revealed.

Key words: stylistic figures, anaphora, refrain, epiphora, condylation, paranomy, amplification, chiasm, condilk, asidetone, rhetorical figures, inversion, frequency coefficient.

Микола Вінграновський – поет-шістдесятник, який органічно поєднав особистісний та всеохоплюючий буттєвий рівні, який у своїх дебютних „Атомних прелюдах” (1962) метафорично вражаюче відкрив космічні та земні простори і простори духу, який і у наступних збірках – „Сто поезій” (1967), „На срібному березі” (1978) – плавно і безпосередньо „переходив від „глобальності” до „інтимності” [2, с. 557]. Творчі пошуки припали на 60-70-ті роки, які не припинялися і надалі, щоразу збагачуючись новим досвідом, проходячи етапи змінності та розвитку, набираючи нових якостей. Поетичні шукання одразу ж віддзеркалювалися у поезиці автора, що й спричинило зацікавлення нею.

Поетичний синтаксис є важливим елементом поезики віршованого твору. Вивчення цієї складової базується на розгляді стилістичних фігур, які охоплюють чималі текстові межі та є основою розбудови синтаксичних одиниць.

Принадні міркування щодо поезики Миколи Вінграновського, зокрема часткові огляди елементів поетичного синтаксису, наявні у працях І. Дзюби, М. Ільницького, В. Моренця, Т. Салиги, Л. Старовойт, Л. Талалая, Л. Тарнашинської.

Однак, спеціального дослідження, присвяченого частотному аналізу синтаксичних фігур великого поета, на жаль, немає.

Поетика ліричних творів нашого автора, а особливо синтаксис, тенденційно зближується із поезикою народної лірики. Багато дослідників творчості М. Вінграновського вважають, що основною рисою його поетичності творчості є фольклорність. На цьому особливо наголошує Т. Салига. Найбільше ця риса позначається на формуванні синтаксичної бази його поезії. Для фольклору надзвичайно природним є вживання повторів, що формує особливу ритмомелодійну канву твору. У поєднанні цього прийому із оригінальним мисленням поета, що підкреслюється виразними анафоричністю та рефренністю, отримуємо неповторний синтаксичний каркас лірики М. Вінграновського.

Розглянемо поетичний синтаксис М. Вінграновського детальніше. Задля одержання кількісних даних скористаємося запропонованим Б. Ярхо показником частотного коефіцієнту (ЧК) – відсотковим відношенням конкретного поетичного елемента до загальної кількості рядків [17, с. 139]. Цей показник успішно використали у своїх дослідженнях В. Півторак, О. Романиця, Р. Пазюк.

Фундамент поетичного синтаксису поета становлять повтори. Часто автор використовував стилістичну анафору (ЧК – 0,01). Єдинопочаток рядків нерідко фіксуємо у межах строфи або ж у межах цілого вірша.

Іноді у строфі простежуємо одразу 2 різні анафори: Попереду народження й прощання, / Попереду минучість й неминучість, / Шумить мені годин бистротекучість, / Шумить мені не перша, не остання... [1, с. 87], Я тій сльозі сказав: не йди. / Я тій сльозі сказав: сиди. / Сиди, не плач, моя сльоза, / Сиди, не плач, як я сказав [1, с. 182], Степліло подихом легким, / Степліло в прикрошах минулих / Тепло заснулої руки, / Тепло щасливих губ заснулих [1, с. 222], Півслова правди дорогої, / Півслова сонця уночі – / І слово правди дорогої, – / І слово сонця уночі! [1, с. 248]. Дещо менше простежується використання цієї фігури у рядках різних строф. Яскравим прикладом такого вживання анафор є вірш „Тринадцять руж під вікнами цвіло”, де у трьох строфах із шести наявний повтор словосполучення, яке зазнає своєрідної градації, адже з кожною строфою помітно зменшується його використання:

Тринадцять руж під вікнами цвіло.

Тринадцять руж – чотирнадцята біла.

Тринадцять дум тривожило чоло,

Тринадцять дум – чотирнадцята збігла.

Тринадцять руж під вікнами рида,

Тринадцять дум навилися на ружі...

Руда орда копиць у виднокружжі,

І сонця кров солом'яно-руда.

Тринадцять руж – тринадцять кружелянь:

Червоне жовтим, жовте сірим душиться.

Ця гіркота пригашених страждань,

Ці білі квіти суму на подушці... [1, с. 138].

Подібне явище зустрічаємо і у поезії „Кінотриптих”, тут анафора також виражена у формі числівника:

Триста ночей я губами квітчав

Твою сірооку голову.

Триста ночей я страждав і мовчав,

Повен бажань і голоду.

Триста розлук поміж нами було,

Триста прощань поміж нами.

Триста небес понад нами сплигло –

Сонце закрили плями [1, с. 138].

У вірші „Встав я – ранній птах” три перші строфи із п'яти у першому рядку містять анафору встав я..., мабуть, це єдиний приклад упорядкованого вживання фігури, адже автор частіше вживає несистемну кількість єдинопочатків у віршах.

Анафора іноді може мати подвійне смислове навантаження, одразу виконуючи роль ще і риторичної фігури: Совість моя! Знаю – день мій новий. / Совість моя! Не забудь – я живий! [1, с. 98], Скажи мені, Дніпре, в якому стражданні, / Із серця якого народжений ти? / Скажи мені, Дніпре, в які сподіванні, / З якої упав на степи висоти? [1, с. 127].

Порівняно з анафорою поет менше використовував рефрен (ЧК-0,006). Здебільшого це повтор певних рядків на початку і наприкінці вірша. Цю фігуру фіксуємо у таких поезіях: „Прелюд №13!”, „Минулося. І вже не треба...”, „Марія”, „До нас прийшов лелека”, „Фуга”, „Мерані!”, „Заходить сонце. Сніг іде...”, „Я дві пори в тобі люблю”, „До думи дума доруша”. Останній названий вірш варто навести повністю, адже автор системно використовує повтори різного типу, зокрема рефрен:

До думи дума доруша...

Стодоли дум – в одну стодолу!

Дивись і думай, моя доле, –

До думи дума доруша.

Стобальним, стоглобальним болем

До неба дибиться душа.
До думи дума доруша...
Стодоли дум – в одну стодолу!
Любов болить! Любов болить!
Дощів водневих гробопаді...
Докіль не буде в людства злади?!
Любов болить... любов болить...
Страждання, голод, здирства, зради...
З людей здоров'я жебонить...
Любов болить! Любов болить!
Дощів водневих гробопаді[1, с. 157].

Цікавим є використання рефрену, що продукується в усіх рядках однієї строфи: Непевний кроче мій, іди! / Непевний кроче мій, іди!! Непевний кроче мій, іди!!! / Непевний кроче мій, не йди...[1, с. 145]. У цій строфі спостерігаємо і висхідну градацію, що особливо посилюють знаки оклику, кількість яких зростає з кожним рядком, однак у останньому різко спадає напруга.

Епіфорі, що базується на єдинозакінченні, М. Вінграновський приділяв помітно менше уваги. Здебільшого вона вживається разом із анафорою у вірші, витворюючи складну синтаксичну фігуру – симплоку. Проілюструємо її двома строфами із вірша „Вона була задумлива, як сад”:

Вона була задумлива, як сад.
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.
Вона була, мов сад і мов не сад.
Вона була урочиста, як ніч.
Вона була оденька, ніби ніч.
Вона була в червоному, мов ніч.
Вона була, мов ніч і мов не ніч [1, с. 144]

У поезії „Золоті ворота” простежуємо використання самостійної епіфори, зокрема вона ще виконує і функцію риторичного звертання: Не кричи мовчанням, Катерино! / Згодою світися, Катерино! / Вірою світися, Катерино! / Не хизуйся, зблідла Катерино![1, с. 93]. Зауважимо, що у наступній строфі автор вже використовує це звертання як єдинопочаток, передаючи таким способом надекспресивні і важливі думки, на яких варто акцентувати увагу: Катерино! Ось твоя хустина! / Катерино! Вже немає впину! / Катерино! Вітер за дверима! / Катерино! Ти його дитина![1, с. 93].

Нерідко поет використовував анепіфору, яка зв'язує повтором окремих слів чи словосполучень початок і кінець суміжних мовних одиниць (строфу) або й однієї одиниці (віршовий рядок). ЧК – 0,002. Таке кільце (обрамлення) фіксуємо у віршах „Димить стерня над синіми ярами”, „Боюсь поворухнутись... тишина”, „До порога моєї землі”.

Попередні вірші демонструють анепіфору, що обрамлює безпосередньо весь ліричний текст, але простежуємо ще і кільце строфи:

До порога моєї землі
Поспішай, моя доле строга.
Коле осінь золоторога
Теплі лапи сумних журавлів.
В зачарованій млі на ріллі
Розверсталася сива дорога...
До порога моєї землі
Поспішай, моя доле строга [1, с. 80].

Щодо кільцевої будови рядка, то такий прийом автор застосував лише шість разів: Любила, проклинала і любила...[1, с. 102], Люблю я думать. Я люблю [1, с. 128], Одійде, і моя біля тебе пора одійде, / Не одійде, не знаю, але не одійде „...” Одійде, і твоя біля мене пора одійде, „...” Одійде і пора – і моя, і твоя одійде [1, с. 269].

Підхоплення (повтор слова чи словосполучення в кінці одного рядка і на початку наступного), або інша назва анадиплозис (ЧК – 0,003), фіксуємо у небагатьох випадках, зокрема у таких рядках: Для мене найпроблемніша з проблем – / Проблема серця і чола народу [1, с. 124], І за прощання! Вип'ю за прощання – / Прощання ще не зраджувало нам [1, с. 126], Оті білі гуси в червоних чоботях, / В

червоних чоботях, в хустинах рябеньких [1, с. 140], Я завинив, бо не доніс чогось, / Чогось такого необхідного, одного [1, с. 193], Боязко й різко плачемо ми уві сні над сповилою / Ми над сповилою в темних ночах по ночах [1, с. 242].

Частотний коефіцієнт кондублікації, прийому, що полягає у кількарязовому, безінтервальному повторі слова в рядку, становить 0,006: Мовчу!..Мовчу!.. Я спомини жену! [1, с. 113], Тут все! Тут все! Тут тільки птиць немає [1, с. 139], Усе, усе – водою з-під човна [1, с. 146], Він вільний. Вільний! Вільний і щасливий [1, с. 165], Кажу ж, кажу ж у звітrenomу сні [1, с. 181], З шовковиць лист, з шовковиць лист учора / Упав тихенько, вухо опустил [1, с. 222], Була? Була. Не верне [1, с. 267], Та буде, та буде дорога сивова [1, с. 267].

Лише п'ять разів автор використав хіазм: Мій Києве, гайда до неї / Гайда, мій Києве-листопад [1, с. 178], У зимі, в осені, у літі, у весні: / Весною, літом, восени, зимою [1, с. 181], Не маю зла до жодного народу. / До жодного народу в світі зла не маю [1, с. 192], Над лиманом білять синім, / Білять білим над лиманом [1, с. 258], Я тебе обнімав, говорив, цілував, / Цілував, говорив, обнімав – обнімаю [1, с. 263].

Нерегулярно М. Вінграновський використовував звукову анафору, різновидом якої є полісиндетон (ЧК – 0,004). Нагромадження сполучника і спостерігається не лише на початку, а й у середині рядків: Той ліс зашумить, і ті сні ізйдуть, / І являть тебе вони в небі і в морі, / У синьому небі, у синьому морі... / Тебе вони являть і так і замруть [1, с. 184].

Також і може виконувати функцію єдинопочатку у рядках:

І вічно я шукаю лиш тебе,
Знаходжу вічно, вічно не знаходжу –
І, може, тому я творю добро
І мучу Землю, світ і все на світі
Єдиним запитанням: щастя, де ти?
І Всесвіт мені вказує на тебе!..
І я іду дорогою Любові,
І вічно не пройду її ніяк... [1, с. 103].

Асиндетон (безсполучниковість), що за словами А. Ткаченка „надає викладові стислості, динамічності, насиченості” [15, с. 278] зустрічається ще рідше, ніж багатосполучниковість. Проілюструємо цю фігуру рядками, у яких додатково ще яскраво використана ампліфікація (детальніше у наступному абзаці): Що я кажу з непокритою головою / жодного слова брехні / жодного грама підступства / підлості / хитрощів / чи недовір'я / наклепів [1, с. 190].

Ампліфікацію поет застосував уже не так спорадично порівняно з попередніми фігурами (ЧК – 0,007). Вона характеризується накопиченням однорідних елементів мови з метою увиразнення мовлення та ще більшого емоційного впливу на читача.

У вірші „Учора я ще в цьому колі жив” жито велику кількість таких однорідних елементів:

Я думав, що ж, міщани, ну, міщани,
Із пледями, торшерами, борщами,
Вареннями з малин, суніць, ожин,
З лимонів, клюкв, смородин, абрикосів,
Із райських яблук, аличі, брусниць,
Айви, кизилу, сливи, полуниць,
З вишень японських, горобин московських,
Із київського місяця і зір [1, с. 138].

Говорячи про накопичення певних мовних елементів, варто сказати про тавтологію (ЧК – 0,01), що базується на повторі того самого слова. Створюється це явище виключно з художньою метою. Зразків тавтології у ліриці М. Вінграновського не бракує: Вулканився в вулкану Землю / Кривавий Африки вулкан! [1, с. 128], Для мене найпроблемніша з проблем – / Проблема серця і чола народу [1, с. 124], спечалений печаллю [1, с. 130], За літом літо, літо, літо лове [1, с. 143], Як давнє диво з-поміж дивних див [1, с. 143], І ти мовчиш. Мовчання й те мовчить [1, с. 143], журись журбою [1, с. 146], ридавши ридма [1, с. 147], димаровий дим [1, с. 152], І самота-одина / У ній одніє й на світанні [1, с. 237], Довго-довго давнє літо давніло [1, с. 248], Лиш далечінь синьоблагальна / Когось благала: не пускай!.. [1, с. 253]. Чимало прикладів тавтології фіксуємо у вірші „І є народ...”: Як міниться усе! І дурень той, хто зміни / Незмінно заміня вчорашнім днем без змін „...” Та брів народ. Де бродом, де без броду, / Без нас, нетяг, тягнувсь з не бути в будь „...” Він зміна змін. Йому нема заміни [1, с. 148].

М. Вінграновський часто експериментує із зіставленням слів різних за значенням, але близьких за звучанням, саме тому у його віршах не рідко зустрічаємо параномазію (ЧК–0,005). Проілюструємо використання цієї стилістичної фігури такими рядками: Страждаю я,/ Страждає труд, / А хмари небо труть і труть [1, с. 145], І її гори – моє горе [1, с. 145] Бо я неначе не живу, / Свою надію неживу [1, с. 145], Над гаєм грає пtiчий грай [1, с.151], зойки сойки в плавнях [1, с. 160], Болиш? / Боли ж! Боли, / Бо лине крик [1, с. 171], На срібнім березі Дніпра / Слов'янства золота столице, / Світанку мови і добра, / Вікно у світ стооке і столице [1, с. 190], Ще не скреснув мороз, далина не воскресла [1, с. 263].

У поезії автора „Атомних прелюдів” примітним є також використання градації: фіксуємо зразки клімаксу, антиклімаксу, а також зламаного клімаксу. Клімакс, наростання значення, подібно кінематографічному прийому (від малого до більшого) простежуємо у рядках:

Приглянувся я: за планом виник план.

Твій крупний план – неспинена і рвійна

Хурделиця краси, аж племін по кістках.

Середній план твій – радість мого мрійва.

Загальний план твій – діти на руках...[1, с. 135]

Висхідна градація може поєднуватися із гіперболічними фразами, риторичними окликами та ампліфікацією. Тоді наростання значення підсилюється ще більшою напругою, а очікування стає вже чимось нестерпним, проте той максимум все ж не настає, автор залишає читачу лише риторичне запитання (хоча саме його можна і вважати за досягнення потрібного апогею): Ще мить! Ще мить! І ще єдина мить! / Любов чи смерть! Свобода а чи гніт! / І вічне вже владарювання ночі?/ Усе роздягнуто, і зближуються кроки – / Серця, держави, квіти, літаки, / І космос, і розлуки, і роки – / Усе роздягнене, оголене... на доки? [1, с.187]

Антиклімакс, тобто звуження значень, фіксуємо у таких рядках вірша „Коли моя рука, то тиха, то лукава”, де поступово поет метафорично переводить погляд з водойми на лодію, потім на кермо, на руки і ще вужче – на краплину:

У білій лодії тоді ми пливемо

По водах любовців між берегами ночі:

І голоси у гніздах ластівочі

Стихають тихо... Золоте кермо

Заснулої хмарини понад полем,

І спить рука в руці, і на щоці

Краплина щастя, вказана болем,

До ранку світиться...[1, с. 176].

У поезії М. Вінграновського простежується використання зламаного клімаксу, у якому відбувається наростання значення до певного рівня із наступним спадом. Цей прийом яскраво ілюструють три завершальні строфи вірша „Я скучив по тобі, де небо молоде”:

...Зимовий сад під вороном білів.

Стояли очі у вікні сухому.

Смеркалося. Година йшла на сьому.

Життя лежало тихо, як посів.

І глянув я на тебе з білоти,

Забіг туди, забіг і звідти глянув!

Тебе я прошу: з погляду, з туману,

З могил і вітру серце відпусти!

Душа моя в цвітінні, і немає.

Нема цвітіння – більшого нема!..

А снігодоц над вовком пролітає

І Ріг Кривий поволі обніма [1, с. 251].

Розглянемо ще не менш помітні і значущі риторичні фігури, що слугують також і прийомами патетики у ліриці поета. М. Вінграновський часто використовує риторичні оклики (ЧК – 0,04), що часто поєднані з іншими стилістичними прийомами, надаючи певним словам/фразам у ліричному тексті ще більшої гучності і виразності з-поміж інших. Наведемо кілька прикладів: Прощальний час

надій прощальних! [1, с. 173], Ще мить, ще мить! І ще єдина мить! / Любов чи смерть! Свобода а чи гніт! [1, с. 187], В мені це почуття: воно від космосу! [1, с. 193], Мовчу!.. Мовчу!.. Я спомини жону! [1, с. 113], Насторожені думи летять, як туман![1, с. 126], Втечу! Втечу хоча б у слові! [1, с. 139], Тут не ганьба, не жах, а норма!!! [1, с. 139].

Риторичні звертання фіксуємо рідше, ніж оклики, але вони завжди містять конкретного адресанта: людина, народ, країни, абстрактні явища, природа. Частотний коефіцієнт цієї риторичної фігури – 0,02. Наведемо приклади таких апелятивів: Привіт тобі, ріко моєї долі![1, с. 101], Совість моя! Говорити хочу! [1, с. 98], Вставай, рибалко! Гаснуть метеори [1, с. 104], Клекочучий Дніпре! Немеркнучий Дніпре! [1, с. 127], Мій світе, світку, світотенько, / Мій світонько, світище мій!.. [1, с. 128], Тремти, Туреччино! Він вирушив до тебе [1, с. 147], Ганьбо! Ганебино! Ганьбище ти над нами! [1, с. 171].

Риторичні звертання (ЧК–0,02), що не потребують відповіді, теж, як і попередні риторичні прийоми, свідчать про особливо напружений та емоційний стан ліричного героя: Хто ж дасть мені хоч ніч із тих ночей? / Із тих одвертостей хоч крихітливу крихту? [1, с. 111], В яким переброді / Народ переходить в майбутні світи?.. [1, с. 127], Я плачу: людство, де ти? Земле, де ти? [1, с. 138]. Наведемо ще іронічно-гіперболізовані риторичні запитання: Прозрімо! Люди ми чи ні? / Чи ми раби борщу і сала? [1, с. 174], Кому брехав? Кому служив – почім? / Для чого жив, убогий ти і голий?! [1, с. 187].

М. Вінграновський дуже часто використовував інверсію. Частотний коефіцієнт становить 0,05. Непрямий порядок слів зафіксований у більшості віршів. У якості прикладу наведемо такі рядки: Тебе дивлюсь я серцем і думками, / Тебе люблю я всевіттом, і людством [1, с. 123], Початок і кінець твій загубився... / Багряною півчарою схилився / В вологих сонцетінях небозвід [1, с. 125], Сміється й світ мій... Тануть тіні / У вчора зимньому чолі, / І в цьому світлі-сміховинні / Сміється й слово на столі [1, с. 150], Дружиною мені приснилися ви [1, с. 165], Хлюпотить на обличчях слів / Лоскотливий цнотливий легіт... [1, с. 170].

До синтаксичної будови ліричного твору уналежнюємо також і літературні афоризми. У літературознавстві існує класифікація афоризмів, яка передбачає такі види:

- 1) авторський (апофегма),
- 2) анонімний (гнома),
- 3) переказовий (хрія) [15, с. 291].

У віршах М. Вінграновського наявні авторські афоризми, що найчастіше мають філософський характер, ніж дидактичний. Тому у цьому разі маємо справу із апофегмами. Наведемо кілька індивідуально-авторських афоризмів: І той любов'ю повниться до світу, / Хто рідну землю має під собою [1, с. 68], Як мало ненавидіти й любити! / І як багато жити, щоб тільки жити [1, с. 78], Щасливий той, хто, і зазнавши мук, / Життя прожив прозоро і натхненно. / Щасливий той, хто серця світлий звук / Проніс в трагедіях епохи недаремно [1, с. 83]. У кожному дні своя пора світанна, / У кожному серці дні поновлення своє [1, с. 86], Для щирих слів велике серце треба мати, / Для грізних днів і душу треба грізну! [1, с. 94], Бо хто життя сучасністю згубив, / Тому чужа майбутнього упевність [1, с. 115], Нам дуже й дуже треба жити – / Свобода в нас і – з нас іде! [1, с. 157], Все буде так, як нам воно присниться, / Все буде так, як скаже нам кінець [1, с. 221]. Коментування цих авторських сентенцій навряд чи потрібні, тут все виражено лаконічно, прозоро із мітками власного досвіду та власного світовідчуття.

Отже, поетичний синтаксис М. Вінграновського багатий на різноманітні вияви, у ньому злилися фольклорне начало та неабиякий поетичний досвід і все це обрамлено витонченою майстерністю автора добирати слово так, аби воно грало неймовірними відтінками і створювало разом з іншими мелодійний ритм поезій. Найчастіше використано анафору, рефрен, риторичні фігури, тавтологію, інверсію. Дещо рідше зустрічаємо інші фігури: кондублікацію, кільце, параномазію, асиндетон, полісиндетон.

Література

1. Вінграновський Микола. Вибрані твори / Микола Вінграновський; упор. Мирослав Лазарук. Серія „Шістдесятники”. – К. : Смолоскип, 2013. – 872 с.
2. Дзюба І. М. Микола Вінграновський // Іван Дзюба. З криниці літ.: У 3 т. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”. – Т. 3: Літературні портрети; Дніпровський меридіан; Зі спогадів. – 2007. – С. 547–578.
3. Ільницький М. На перехрестях віку: [вибр. праці]. У 3 кн. Кн. 1 / Микола Ільницький. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 838 с.

4. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (Стилістика): Фігури і тропи / І. Качуровський. – Мюнхен; Ніжин, 1994. – 135 с.
5. Пазюк Р. Поетика віршованих творів Богдана Лепкого : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / Р. В. Пазюк. – Чернівці, 2016. – 20 с.
6. Півторак В. Поетика віршованих творів Юрія Федьковича : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / В. В. Півторак. – Тернопіль, 2009. – 20 с.
7. Потебня А. Эстетика и поэтика / А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
8. Романиця О. Поетика віршованих творів Осипа Маковея Федьковича : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / О. В. Романиця. – Чернівці, 2013. – 19 с.
9. Салига Т. „...Цей Микола Вінграновський...” / Тарас Салига // Слово і Час. – 2011. – №11. – С. 56–65.
10. Салига Т. Микола Вінграновський: „...не одійде мій голос, голос мій не відлюбитися...” / Т. Ю. Салига // Слово і час. – 2012. – №1. – С. 17–29.
11. Салига Т. Поет – це слово, це його життя... / Тарас Салига // Дзвін. – 2004. – №11/12. – С. 166–126.
12. Святовець В. Словник тропів і стилістичних фігур / В. Ф. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 176 с.
13. Старовойт, Л. В. Поетика лірики Миколи Вінграновського / Л. В. Старовойт // Літературна Миколаївщина: навчальний посібник до курсу „Літературне краєзнавство” для студентів філологічних спеціальностей / Л. В. Старовойт. – Миколаїв: Іліон, 2014. – С. 113–125.
14. Тарнашинська Л. Гармонія парадоксів як художнє над завдання: Микола Вінграновський // Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління. – К.: Смолоскип. – 2010. С. 282–333.
15. Ткаченко А. Мистецтво слова : [підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Анатолій Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповнене. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 448 с.
16. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика: [учеб. пособие] / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
17. Ярхо Б. Методология точного литературоведения: Избранные труды по теории литературы / [изд. подготовили М. В. Акимова, И. А. Пильщиков и М. И. Шапир]. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 927 с.

УДК 378 (07)

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Алла Антофійчук. Основні підходи до навчання фонетики у системі вищої освіти.

Незначна кількість наукових досліджень з методики навчання фонетики у вищих навчальних закладах, відсутність розробки теоретико-методичних засад навчання зумовили актуальність цієї розвідки. У статті здійснено огляд праць методичного характеру, що стосуються підходів до навчання фонетичних явищ майбутніх філологів. Описано сучасні підходи, серед яких особистісно орієнтований, компетентісний, системний, комунікативно-діяльнісний, етнокультурологічний, проблемний та функційно-стилістичний. Визначено також принципи, на яких базуються підходи.

Ключові слова: фонетика, фонетичні явища, методика викладання української мови, підходи навчання, принципи навчання.

Алла Антофійчук. Основные подходы к обучению фонетике в системе высшего образования.

Незначительное количество научных исследований по методике обучения фонетике в высших учебных заведениях, отсутствие разработки теоретико-методических основ обучения обусловили актуальность данной статьи. В статье представлен обзор работ методического характера, касающиеся подходов к обучению фонетики будущих филологов. Описаны современные подходы, среди которых личностно ориентированный, компетентностный, системный, коммуникативно-деятельностный, этнокультурологический, проблемный и функционально-стилистический. Определены принципы, на которых базируются подходы.

Ключевые слова: фонетика, фонетические явления, методика преподавания украинского языка, подходы обучения, принципы обучения.

Alla Antofiiuchuk. Basic approaches to phonetics learning in higher education.

The small number of scientific researches on the teaching of phonetics in higher educational establishments, the lack of development of theoretical and methodological foundations of education have made this intelligence relevant. The article reviews the methodological works concerning approaches to the teaching of phonetic phenomena of future philologists. Modern approaches are described, among which are personality-oriented, competent, systematic, communicative-activity, ethno-cultural, problematic and functional-stylistic. The principles underlying the approaches are also identified.

Key words: phonetics, phonetic phenomena, methodology of teaching the Ukrainian language, teaching approaches, principles of teaching.

Будь-яка мова сприймається і вивчається, насамперед, на фонетичному рівні, адже ядром мови є усна форма її вияву, яка має звукову реалізацію і характеризується слуховим сприйманням, вимовлянням, говорінням. Саме тому курсу фонетики відведено особливу роль у системі навчальних дисциплін для студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Сучасні підходи до вивчення фонетики ґрунтуються на засадах когнітивної й комунікативної методики навчання мови. В основі комунікативної методики – акцент на матерії мови, її звуковій системі; оцінці виражальних можливостей певної мови, розвиток чуття мови і усного мовлення, усвідомлення взаємозв'язку мовленнєвих умінь та навичок з базовими знаннями про словниковий склад мови та її граматичного ладу. Когнітивна методика навчання української мови передбачає використання комплексу взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць, що лежать в основі пізнання й формування концептуальної мовної картини світу і певного результату створення образу світу в уяві носія мови [7].

Метою навчальної дисципліни „Фонетика” для студентів філологічних факультетів є ознайомити їх з основними поняттями фонетики, загальними умовами творення і сприйняття звуків, різноманітними звуковими перетвореннями, що покладені в основу фонетичної системи української мови і забезпечують її функціонування як основного засобу комунікації.

Завданнями навчальної дисципліни є сприяння цілісному, всебічному опануванню об'ємного теоретичного матеріалу з фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії. Саме ці знання ляжуть в основу подальшого вивчення розділів курсу „Сучасна українська літературна мова”, як лексикоголоія, фразеологія, морфеміка та словотвір, граматики. Завдання викладача полягає ще й в тому, щоб сформувані у майбутніх філологів системний підхід до аналізу мовних явищ, виробляти науковий лінгвістичний світогляд та базові навички проведення самостійної науково-дослідницької роботи,

вчити виконувати індивідуальні завдання, практично оволодівати фонетичними, фонологічними, орфоепічними, графічними, орфографічними нормами сучасної української літературної мови. Саме такі теоретичні й практичні прийоми при навчанні звукової системи мови допоможуть глибше збагнути певні фонетичні явища, закріплять навички культури усного та писемного мовлення студентів, що сприятиме кращому взаєморозумінню, виробленню вмінь точно передавати думки.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні розуміти взаємозв'язки та взаємозумовленості між різноманітними звуковими процесами, їх причини та закономірності вияву. А також студенти повинні знати теоретичні відомості про звуковий склад української мови, його артикуляційно-акустичну характеристику, визначення опорних понять курсу, функціональну специфіку основних одиниць мови – звуків, фонем, складу, наголосу, інтонації, принципи орфографії, норми літературної вимови та основні причини їх порушення. Студенти-філологи повинні вміти записувати текст фонетичною та фонематичною транскрипціями, розпізнавати та пояснювати фонетичні зміни у словах (асиміляцію, акомодацию, дисиміляцію, спрощення, чергування тощо), вільно оперувати теоретичними та історичними відомостями, відповідною науковою термінологією, що передбачена курсом, здійснювати фонетичний розбір, пояснювати фонетичні процеси та умови їх реалізації.

Важлива роль при розробці методичних рекомендацій навчання фонетики відводиться зв'язку з орфоепією, орфографією, морфемікою та словотвором, морфологією, синтаксисом.

Фундаментом будь-якого навчального процесу, його організація, принципи добору навчального та ілюстративного матеріалу є базові стратегічні напрями, підходи до навчання, що об'єднані усіма компонентами системи навчання: метою, завданням, змістом навчання, шляхами й способами їх досягнення, діяльністю учителя та учня, технологіями навчання, системою контролю та критеріями оцінювання.

Отже, методичні орієнтири навчання фонетики базуються на конкретних підходах до навчання. М. Пентиліук до традиційних аспектів „лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний, а також нові – народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно-орієнтований” [2, с. 24–25].

О. Горошкіна, аналізуючи лінгводидактичні засади навчання української мови, виділяє такі підходи: „особистісний, психолінгвістичний, загальнодидактичний, системно-лінгвістичний, професійно-спрямований, психологічний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, етнокультурологічний” [5, с. 87–89].

З. Бакум у монографії „Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії” (Кривий Ріг, 2008) основними визначає такі підходи до вивчення фонетики:

- 1) особистісно зорієнтований;
- 2) компетентнісний;
- 3) системний, або системно-лінгвістичний;
- 4) комунікативно-діяльнісний;
- 5) етнокультурологічний підхід;
- 6) проблемний підхід;
- 7) функційно-стилістичний [1, с. 129].

Особистісно зорієнтованим підходом до навчання передбачено саморозвиток особистості як суб'єкта пізнавальної діяльності, забезпечення викладачем можливостей для реалізації конкретної мовної особистості у різних видах мовленнєвої діяльності, для формування й становлення духовних та інтелектуальних якостей, для формування суб'єктивного сприйняття світу його аналізу [4].

Компетентнісний підхід ґрунтується на міждисциплінарних, дифузних зв'язках і формує базу для формування ключових та предметних компетентностей. Л. Овсієнко вважає, що саме компетентнісний підхід є „одним із основних у процесі підготовки майбутніх компетентних фахівців будь якої сфери діяльності, у тому числі майбутніх учителів-філологів. Адже сучасний молодий спеціаліст повинен мати фундаментальні знання, ґрунтовну практичну підготовку, бути креативним, творчим, уміти працювати в колективі. Компетентний фахівець є конкурентоздатним не лише на національному, а й на світовому ринках праці” [6, с. 82].

Важливим методологічним засобом у навчанні фонетики є системний підхід, в основі якого принцип системності як пізнавальної та навчальної діяльності. Ю. Шабанова подає таке визначення системного підходу у навчанні: „Системний підхід – напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи” [8, с. 15]. Цей підхід реалізовується у аспекті цілісного бачення фонетичних явищ і враховує такі основні етапи навчальних дій: поділ цілого на частини; пошук способів

згрупування окремих елементів у єдине ціле; вивчення взаємозв'язку та взаємодії елементів цілого між собою та зв'язок їх з єдиним цілим; вивчення взаємодії та взаємовпливу складників цілісної системи.

Комунікативно-діяльнісний підхід у навчанні фонетики найефективніше зrealізується на практичних та семінарських заняттях, оскільки він передбачає засвоєння теоретичних знань та практичних навичок через спілкування. В основі цього підходу – мовленнєва діяльність студентів, у якій основними видами є моделювання ситуації живого спілкування, застосування різних видів мовленнєвої діяльності, поєднання групової та індивідуальної мовленнєвої діяльності студентів.

Ефективність реалізації цього підходу полягає у створенні можливостей спілкування викладача зі студентами у процесі навчання та засвоєння знань. Комунікативно-діяльнісний підхід передбачає впровадження системи різноманітних комунікативних вправ, які спонукають студентів до спілкування, органічно розвивають та вдосконалюють їхні мовленнєві вміння й навички, забезпечуючи гармонійний перехід від відтворення мовлення до самостійного його створення, до правильного, унормованого, досконалого мовлення у різних мовленнєвих ситуаціях. З. Бакум зазначає, що у таких випадках дієвим та дуже продуктивним є залучення рольових ігор, що зорієнтовані на різні життєві ситуації [1].

Етнокультурологічний підхід передбачає залучення до навчальної бази викладача автентичних ілюстративних матеріалів, широке використання культурологічних коментарів, пояснювальних текстів. Цей підхід ефективно зrealізується як у текстовому, так і позатекстовому компонентах заняття.

Ефективним вважають проблемний підхід до вивчення фонетичних явищ. У цьому підході поєднано самостійну пошуково-познавальну роботу студента з наявними у науці здобутками. Цей підхід дає можливість активізувати навчальну діяльність студентів, розвивати в них вміння розв'язувати нетипові наукові та життєві ситуації, мислити нешаблонно, знаходити відповідь на поставлене завдання серед нестандартних способів розв'язання. Основне поняття проблемного підходу – проблемна ситуація, коли студент не може пояснити фонетичне явище відомим йому способом і починає відходити від стереотипних шляхів, шукаючи інші необхідні прийоми й методи роботи. У такому випадку можливі чотири способи реалізації проблемного підходу:

- 1) викладач формулює проблему і сам її розв'язує – це так званий проблемний виклад;
- 2) викладач ставить проблему й разом зі студентами знаходить відповідь – спільне навчання;
- 3) викладач дає завдання студентам самостійно знайти відповідь на проблемне питання – дослідження;
- 4) студенти самостійно формулюють проблему й самостійно знаходять відповідь – творче навчання.

В основі функційно-стилістичного підходу принципи цілісного, системного навчання мови. Цей принцип не передбачає ізоляції фонетики від інших мовних рівнів – лексики, граматики, історичної граматики, стилістики. Саме такий підхід уможливило правильному формуванню в студентів навичок аналізу мовних явищ, зокрема фонетичних.

Аналіз науково-методичних досліджень дає підстави стверджувати, що провідним підходом при навчанні фонетики української мови є особистісно орієнтований. Це природньо, оскільки він передбачає вироблення стратегій і тактик навчання, що передбачають врахування особливостей індивідуального розвитку та самоосвіти студентів.

Особистісна орієнтація навчання „передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень, заохочення до самостійності у вивченні мови, самопізнання і саморозвитку” [3, с. 22].

Уміла реалізація підходів до вивчення фонетичних явищ буде конструктивною за умови використання й принципів навчання.

Навчання фонетики, відбір навчального ілюстративного матеріалу підпорядковується двом основним критеріям. По-перше, відповідно до потреб спілкування (фонетичні одиниці – звуки та інтонами – можуть виконувати смислорозрізнавальну функцію). По-друге, провідною мусить бути критерій нормативної вимови, хоча студентам подають особливості діалектних та просторічних фонетичних відхилень.

Фонетичні знання викладають відповідно до принципу уваги до матерії мови, за яким навчальний процес побудований з проєкцією на розвиток мовленнєвого апарата, органів артикуляції, дихання, творення звуків. Не менш важливим є також принцип оцінки виразності мовлення, при якому до уваги беруть інтонаційне оформлення мовлення, пониження чи підвищення голосу з метою вияву

емоційних станів, розвиток ритмомелодики фрази – засоби, що відображають внутрішній світ фонетичними засобами мови.

Провідним у сучасних умовах навчання у системі вищої освіти є текстоцентричний принцип навчання, в основі якого трактування тексту як найвищої й найважливішої форми реального вияву комунікативної сутності мови.

Текстоцентричний підхід у навчанні фонетики, на думку З. Бакум, зреалізовується на таких засадах:

- текст – засіб пізнання мови як поліфункційного явища;
- текст є найважливішим засобом пізнання української культури;
- навчання фонетики відбувається на базі тексту як мовної одиниці;
- текст є мовленнєвим витвором, результатом використання системи мови, оскільки на його засадах вивчається мова в дії, засвоюються закономірності функціонування фонетичних засобів у мовленні;
- текст – це основний засіб опанування усіма формами вираження українського мовлення;
- текст – засіб створення ситуацій, що є основою для здійснення реального спілкування [1, с. 150].

Крім цього, у методиці навчання фонетики зреалізований ще один принцип – принцип вивчення фонетики у зв'язку з іншими лінгвістичними дисциплінами: орфоєпією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом, пунктуацією. Такий принцип комплексного підходу передбачає засвоєння усіх рівнів мови у тісному їх взаємозв'язку.

Отже, презентовані вище підходи та принципи навчання фонетики сучасної української мови взаємопов'язані. Гармонійне використання різних підходів є методологічним підґрунтям вивчення та засвоєння студентами фонетичних явищ і формується на єдності принципів, технологій, методів, прийомів, засобів, форм навчання.

Література

1. Бакум З. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : Монографія / Зінаїда Павлівна Бакум. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Брахнов В. М. Явища асиміляції в консонантизмі української мови / Володимир Михайлович Брахнов. – К. : Наукова думка, 1970. – 102 с.
3. Бровченко Т. О. Словесний наголос у сучасній українській мові / Тамара Олександрівна Бровченко. – К. : Наукова думка, 1969. – 250 с.
4. Варзацька Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 5–19.
5. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / Олена Миколаївна Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
6. Овсієнко Л. Компетентісний підхід до навчання: теоретичний аналіз // Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Педагогіка). – №2 (57). К., 2017. – С. 82 – 87
7. Пентилюк М. Актуальні проблеми української лінгводидактики в дослідженнях учених-методистів / Марія Пентилюк // Дивослово. – 2016. – № 9. – С. 2 – 5.
8. Шабанова Ю. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю „Педагогіка вищої школи” / Ю.А. Шабанова– Д.: Національний горний університет, . – Д. : НГУ, 2014. – 120 с.

ХРИСТИЯНСЬКІ НОМЕНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНІЙ ПОЕЗІЇ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Ігор Грималовський. Християнські номени в українській духовній поезії XVIII – початку XIX століття.

У статті автор стисло аналізує погляди різних дослідників на проблеми виокремлення і класифікації української релігійної термінології, розмежовує сфери функціонування християнських термінів і номенів, а також групує християнські номени, наявні в українській духовній поезії XVIII – початку XIX століття.

Ключові слова: релігійна термінологія, християнські номени, духовна поезія.

Игорь Грималовский. Христианские номены в украинской духовной поэзии XVIII – начала XIX столетий.

В статье автор сжато анализирует взгляды разных исследователей на проблемы выделения и классификации украинской религиозной терминологии, разграничивает сферы функционирования христианских терминов и номенов, а также группирует христианские номены, имеющиеся в украинской духовной поэзии XVIII – начала XIX столетий

Ключевые слова: религиозная терминология, христианские номены, духовная поэзия.

Igor Grymalovskyi. Christian Names in Ukrainian Spiritual Poetry of the Eighteenth – the beginning of the Nineteenth Centuries.

In the present paper, the author analyses the views of different scholars on the problems of singling out and classification of Ukrainian religious terminology. He differentiates the spheres of functioning of Christian terms and names as well as groups Christian names available in the spiritual poetry of the eighteenth – beginning of the nineteenth centuries.

Key words: religious terminology, Christian names, spiritual poetry.

Українська термінологія постала, безперечно, давно, але в силу відомих суспільних та історичних причин вона не мала змоги повнокровно функціонувати. Систематично розвиватися і поповнюватися новими одиницями вона почала лише в останні десятиліття, коли українська мова утвердилася в усіх галузях науки. У попередні періоди найбільший сплеск уваги до української термінології спостерігався у 20-их роках минулого століття (часи „українізації”). Тоді вийшла велика кількість термінологічних словників різних галузей, а також було створено багато термінів на власне українському ґрунті.

Найдавнішою є термінологія християнсько-релігійної галузі, адже зародилася вона тоді, коли на українських землях почала утверджуватися нова релігія, а разом із нею – різножанрові сакральні писемні джерела. Базу християнської термінології становили „номінації, утворені на основі рідних східнослов'янських коренів. Нерідко бралися номінації з назв поганських вірувань. Та систематизуючу роль зіграли, очевидно, грецькі запозичення...” [6, с. 35–36].

Одним із перших дослідників української релігійної термінології, був учений із діаспори (Німеччина) Олекса Горбач. (Мовознавцям, які працювали в Україні, в радянські часи звертатися до цієї тематики „не рекомендувалося”). У праці „Українська народна релігійно-християнська термінологія” [2] він детально проаналізував становлення і розвиток української християнської термінологічної системи в загальнослов'янському контексті, навів приклади класифікацій, показав різні погляди на цю проблему.

У праці О. Горбача заслуговує на увагу те, що він аналізує релігійну лексику різноманітних писемних пам'яток, як-от: „Устав святого князя Володимира” [2, с. 105], „Церковний устав князя Ярослава” [2, с. 116], „Зерцало Богословія” К. Транквіліона-Ставровецького [2, с. 119–120], „Требник” П. Могили [2, с. 121–124]. З останньої праці наведено особливо багато прикладів, але серед них є такі, що їх належність до релігійних термінів, є, на наш погляд, сумнівною: *бумага* (обтирати миро чи елей), *ковшикъ с ушкомя или держалномъ, ножици (къ постриженю власовъ), покрывало, столецъ* [2, с. 121].

З початком українського відродження релігійна лексика (як і в цілому богословський стиль) стала об'єктом досліджень як філологів, так і богословів. В українському мовознавстві на сьогодні існує багато поглядів на те, що зараховувати до релігійних термінів і як їх класифікувати. Так, наприклад, М. Скаб ділить богословську термінологію на 24 тематичні підгрупи за формулами тлумачення у „Словнику української мови” [10, с. 179]. Позитивним є те, що дослідниця залучає до аналізу терміни, що номенують не тільки реалії християнства, а й інших релігій (*Агни, Аллах, Кришна; мечеть, синагога; Веди, Коран*) [10, с. 179–180].

Н. Бабич вважає термінами богословського стилю „лексичні одиниці, які пов'язані: а) з церквою (храмом, його облаштунками), б) з парафією, в) зі святами і г) з чинодіяннями” [1, с. 163].

Н. Пуряєва виокремлює п'ять предметно-тематичних терміногруп: 1) назви виконавців та учасників богослужінь; 2) назви богослужбових предметів, їх різновидів та частин; 3) назви богослужінь, обрядів, священнодій, їх різновидів та частин; назви молитов, виголосів, пісне співів, читань; 4) назви храму та його частин; 5) назви церковних свят, постів, загальниць [7, с. 13].

У підручнику „Українське термінознавство” проаналізовано джерела походження і функціонування аналізованого шару лексики [6, с. 34–36], але у зазначеній праці нічого не сказано про класифікацію цієї групи слів.

Грунтовним лексикографічним джерелом у цій галузі є „Релігієзнавчий словник” за ред. А. Колодного і Б. Лобовика [9]. Праця містить близько 2000 статей, які охоплюють поняття, що стосуються всіх світових релігій і течій у них. У 1994 році вийшов „Малий українських церковно-історичний словник” М. Дешиці [3]. У цій роботі тлумачаться основні поняття християнства, проте більшість статей присвячена розповідям про святих та діячів українського богослов'я.

Як свідчать спостереження, уніфікація релігійної термінології – процес доволі складний, а тому потребує уважного вивчення і вдумливого аналізу. Насамперед, на наш погляд, необхідно чітко окреслити її межі, відкинувши вирази, які явно не є термінологічними одиницями: евфемізми, перифрази, а також найменування світських реалій. Вважаємо, що до термінів у цій галузі повинні належати лексеми, які означають поняття, безпосередньо пов'язані з вірою, обрядовістю, культовими спорудами тощо. Саме такий підхід спостерігаємо у чіткому і логічному визначенні Н. Пуряєвої: „Українська церковно-обрядова термінологія – це система лексичних засобів (слів і словосполучень), які, позначаючи реалії та поняття, пов'язані з виконанням церковно-обрядового акту, функціонують у ролі знакових засобів спілкування в обрядовій практиці (богослужіння) та при її описі (літургіка – наука про богослужіння)” [8, с. 353].

З огляду на вищевикладене, слова на позначення релігійних понять, які наявні у духовній поезії XVIII – поч. XIX ст., ми не вважаємо термінами. Перша причина – сфера функціонування цієї лексики. Аналізовані вірші були, безперечно, розраховані на широке коло читачів, а термін, за визначенням Б. Головіна, є професійним поняттям та призначений для задоволення специфічних потреб спілкування у галузі певної професії [Цит. за: 5, с. 10]. Н. Пуряєва, аналізуючи церковно-обрядові терміни, вказує, що вони функціонують у повному своєму вияві лише у Требнику та Служебнику, оскільки ці джерела належать до вузькоспеціальної літератури [7, с. 360].

Друга причина полягає в тому, що для християн назви усіх понять, пов'язаних з вірою, мають певний (найчастіше – позитивний) емоційно-експресивний потенціал, а однією з основних ознак терміна є експресивна нейтральність [див., напр.: 5, с. 13]. Саме тому слова, які у науковій богословській літературі є релігійними термінами, у духовній поезії так називати недоречно. Н. Дзюбишина-Мельник, називає їх стилістично маркованими лексемами, які пристосовані до використання в конфесійному стилі [4, с. 16–17]. Ми пропонуємо іменувати ці лексичні одиниці **християнськими номенами**. Словник української мови за ред. В. Жайворонка подає таке визначення номена: *назва конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва і т. ін. (на відміну від термінів)* [12, с. 646].

Аналіз зібраного фактичного матеріалу виявив, що тексти української духовної поезії XVIII поч. XIX століть містять значну кількість таких лексем, які ми поділили на кілька груп.

До першої зараховуємо назви божественних і святих осіб. У межах цієї групи виокремлюємо дві підгрупи. Першу складають лексеми для найменування триєдиного Бога і Божої Матері: *Горе намъ буде // Богъ насъ забуде* (Ферл., с. 7); *Надѣю тилко имѣю на Бога и Творца* (УРА, XI, с. 551); *Ти (Св. Ілля – І. Г.) всегда предъ Богомъ стоиши, // Со аггели ликуеши, // А о вѣрнихъ Бога молиши* (Сп. Гр. с. 42); *Рани въ сердца наша вложѣмъ // Предъ Богомъ всѣ ся смирѣмъ* (Ферл., с. 50); *Єдиному Богу Творцу Хвала* (Ферл., с. 54) *Видѣ Богъ Отець, же мрър погибаеть* (Ферл., с. 10); *Коль страшно имя твое, Боже, Ктожь разумомъ поняти може? // Саваофъ, Адонай, // Владый в адѣ и в раи* (Б., 1790; №65). В останній цитаті містяться слова, що у старому Заповіті вживалися замість імені іудейського Бога Ягве (Яхве). Як зазначено у „Релігієзнавчому словнику”, „Саваоф (...войовничий, бог воїнства) – один із епітетів іудейського Бога Ягве. У християнстві Саваоф ототожнюється з першою особою Трійці – Богом-отцем” [10, с. 228]. Лексеми „Адонай” вказане джерело не містить. Її значення знаходимо у „Малому українському церковно-історичному словнику” М. Дешиці, де вказано: „означення Бога у Старому Завіті; при вимовлянні замінює ім'я Ягве, Єгова” [3, с. 8]. Наведений приклад – єдиний у нашому фактичному матеріалі, де використано слово „Адонай”. Лексема „Саваофъ” наявна ще в одному богословському вірші у формі звертання. В опублікованому І. Франком церковнослов'янському

апокрифі про 72 імені Бога (одноіменна стаття) серед переліченої зазначеної кількості найменувань Усевишнього (суміш власних імен, символів, перифразів) слова „Адонай” теж немає [13, с. 77], що спонукає до висновку про його рідковживаність, а також про те, що автор цитованого вірша був, як для свого часу, освіченим богословом.

Для іменування другої особи Святої Трійці використовують такі слова, як Бог (часто з прикладкою *син*), Господь, словосполучення Син Божий, а також власне ім'я – Ісус Христос, яке вживають як у цілому, так і по частинах. Наприклад: *Да вѣчною почтетъ насъ славою // Всепрославляемый Христось Богъ* (Б., 1790; №55); *Витаемъ ты, увелбена, // Сыном Богомъ посажденна* (УРА, X, с. 455); *...Его (Адама – І. Г.) Син Божій с некла вибавляетъ* (Мирон, с. 455); *...Ми будемъ славити Господа с Тобою* (Божою Матір'ю – І. Г.) (УРА, IX, с. 184); *Ко Господу припадѣмо // И ко Дѣвѣ притецѣмо* (Сп. Гр., с. 43); *Господь с тобою, Панно чистая, радуйся* (УРА, IX, с. 60); *(Св. Варвара – І. Г.) Исусъ Христа возлюбила* (Ферл., с. 43); *Христос воскрес, воистину воскресъ, // Хвала его повыше небес* (УРА, X, с.414); *(Ап. Петро – І. Г.) // Проповѣсть Христа предъ человеки Предъ владыками и предъ языки* (Б., 1790; №199); *Христос приидетъ всѣхъ судити* (Ферл., с.14); *Кій язык не долженъ естъ пѣти Христа воскресша* (Б., 1790; №55); *Исусъ вопрошенъ: якъ научаеши, // Почто законъ нашъ разоряеши* (Ферл., с. 22).

Третю особу Трійці в аналізованій нами поезії автори завжди іменують **Дух Святий**, причому в усіх випадках у цьому словосполученні фіксуємо інверсійний порядок слів, наприклад: *Разумъ всѣмъ намъ Богъ просвѣтилъ // Духа Святого на насъ испустилъ* (Ферл., с. 13); *Дивное веселя Духа Святого...* (УДВ, №211, с. 253); *Дух Святій сходитъ видомъ голуба* (Сп. Гр, с.48); *Господь з тобою, Панно чистая, радуйся, // Дух Святій найде на ты, уготовися* (УРА, IX, с. 60); *Емпіръ пресвѣтлѣйшій // Даде гласъ яснѣйшій:// ...Пріимите Духъ Святій* (Б., 1790; №61); (Богородище – І. Г.) // *Рождалас Ісуса през Духа Святого* (Сп. Гр, с. 41);

Для назви Божої триєдності вживається лексема „Трійця”, яка у більшості випадків функціонує із постійним прикметником – означенням „свята”, наприклад: *(Св. Параскева – І. Г.) естъ от Тройцы в небѣ вѣнчана* (Б., 1790; с. 152); *(Св. Варвара – І. Г.) Святѣй Тройци угодила, // же тяжкѣ муки страдала* (Ферл., с. 46); *...Поклонъ дати Святѣй Тройцѣ* (Ферл., с. 13); *Святу Тройцу всѣ вѣхваляймо...* (Ферл., с. 12); *Тройцу святую нераздѣлимую // В тріехъ лицехъ несѣкомую // Будемъ вихвалити и прославляти* (УРА, X, с. 421); Найяскравіше, на нашу думку, сутність триєдиного Бога передано у такій цитаті: *Съ небесе глас от Отца походит, // Дух Святій на Христа исходитъ, // Тройцу чести научает // И всѣхъ вѣрнихъ просвѣщает* – яко **Богъ** (Сп. Гр, с. 18).

На означення Богородиці в аналізованих нами творах використовують перифрази, метафори, символи, тому християнські номени тут функціонують в обмеженій кількості: *...Со Богородицею Дѣвою святою, // котрую сполне славим на вѣки с тобою* (Ісусом – І. Г.) (Сп. Гр, с. 41); *...Входитъ... воводящая солнце Дѣвица* (Б., 1790; №89); *Панъ предвѣчный з Дѣви народилься* (УРА, X, с.438); *Прійде Архангель в Назаретъ ко Дѣвѣ* (Сп. Гр, с. 35).

До другої підгрупи увійшли номени на позначення ангельських чинів: *Ангели ... пѣсни сладкиѣ пояху* (УРА, X, с. 442); *Аггели ся думѣють. // На Творца зрѣти не смѣють* (УРА, XI, с. 535); *Архангель паки Гавріиль вѣщаает* (Сп. Гр, с.37); *Архангели спѣвають* (УРА, X, с. 535); *Имя твое (Богородиці – І. Г.) честнѣйшее, паче херовымъ // Превознеслося еси вище серафымъ* (Ферл., с. 28); *Яко Богомъ предизбранную, матер и дѣву прекрасную, // Херувим честнѣйшую, серафим славнѣшу, // Превышшую аггелъ и всѣхъ архангель // Достойно ест всегда славити...* (Сп. Гр, с. 34).

Наступну групу християнських номенів, представлених в аналізованій нами духовній поезії, складають назви „богоугодних людей” [11, с. 179]. Наводимо фрагменти текстів: *Апостоли дуютъ ся, чудес его (Ісуса. І. Г.) лякають ся* (УРА, X, с. 335); *Собралися апостоли бяху затворени...* (УРА, X, с. 335); *Ученици... погребюша пророка (Іоана. І. Г.) // В честь и во славу* (УРА, X, с. 446); *Которого пророци здавна оглашали, // Того днес убогие ясла прияли* (УРА, X, с. 64); *Крестителя усердно благаймо, // Бо намъ зѣднал Бога Отца, // Царя Христа и всѣхъ творца – у небѣ* (Сп. Гр, с. 19); *...Мученика восхвалите // Дімітрія угодника* (УРА, X, с. 309).

Далі ми виділили групу слів, які називають людей – послідовників християнського віровчення: *Радуймося нынѣ вси вѣрніи // Зачатіи Дѣвы Маріи* (Б., 1790, №96); *Нѣнѣ ми вси, христіяни, // Приуподобѣмся воскресшему откупителю* (УРА, X, с. 334); *Онъ (Михаїл – І. Г) естъ всѣмъ вѣрнымъ христіанамъ // От враговъ душевнихъ оборона* (УРА, X, с. 271); *Запад врагомъ принеси, // Христіяновъ возгласи, // о Дѣво* (УРА, XI, с. 537); *Азъ есмь всегда христіянынъ* (Ферл., с. 39); *Тогда*

созвалъ (Іоан Сучавський – І. Г.) **православнiя** // Повѣдаеть имъ вся бывшая (Ферл., с. 40); **Люде православнiѣ**... глави прикланяють (Ферл., с. 61); **Ми же, правовѣрнiе, тебе прославляем** (Сп. Гр, с. 41). Лексема „правовірни” тут ужита зі значенням „людина, яка суворо дотримується догматів певної віри, релігії” [12, Т. VII, с. 507–508].

У наступну групу християнських номенів ми включили найменування служителів церкви: *Тебе (Богородицю-І.Г.) архієрее превышме митрь носятъ, // Тебе вси ієрее руками подносятъ* (Сп. Гр, с. 40); **Патріярси** воспѣвають. // С плачемъ на крестъ взирають (УРА, XI, с. 483); *Хвалятъ тя вси патріярси* (Сп. Гр, с. 38); *Въ вѣвторокъ рано браму облягли (турки- І. Г.) // Законникови главу изтяли* (УРА, XI, с. 516); *Явися Іоанъ презвитеру* (Ферл., с. 40); *Рекутъ Пилату архієрее. // Абы кустодию в гробъ запечаталь // Жебъ Христа з ученыкъ котрій не украль* (УРА, X, с. 288); *Іевгеній святитель основаль обитель // В Черновецкомъ градъ* (Ферл., с. 61). Зауважимо, що слово „святитель” вживається також і з іменами представників небесних сил. Наприклад: *Честъ дадѣмъ и мы святителю* (Миколаю – І. Г.) (Б., 1805, №178); *(Св. Василій- І. Г.) Христа... вѣрный бивѣ святитель* (Б., 1790, №180).

Наступну виокремлену нами групу християнських номенів становлять назви культових установ, споруд та їх елементів: *...В Почаевскомъ естъ монастырь // Стопа твоя, Богомати* (Б., 1790, №111); *А в монастырь плачуть, ридаютъ* (УРА, XI, с. 517); *Войска приступили, // Гору оточили, // На ней же монастырь давный...* // *Где Пречистой образъ славный* (УРА, X, с. 343); *Иди Богъ Слово на крестъ стояло...* // *Капатазма въ церквѣ впол ся розодрала* (Мирон. с. 119); *И самъ идетъ паша // Зѣло з великими войски. // Бы монастырь взяли* (УРА, X, с. 432); *Бѣсурманъ, кровопролитель // Обступилъ войскомъ сію (Почаївську-І.Г.) обитель* (Б., 1790, №111); *Евгеній святитель основаль обитель* (Ферл., с. 61); *Моцѣ...// Олтарю на хранение даша // Близъ престола положила* (Ферл., с. 40); *Благовонны кадила кадиша* (Ферл., с. 39); *Икона чудесно сіяет...* (УРА, XI, с. 493); *Вѣрнии ридаютъ // Предъ образъ падаютъ* (УРА, X, с. 343).

Зауважимо, що слово „собор” у значенні „кафедральний чи головний храм міста або монастиря” [9, с. 311] в аналізованих нами творах не вживається, а слово “церква” з семантикою „християнська культова споруда” [9, с. 372] ми знайшли тільки у трьох випадках: *Усѣ Бога прославиша // Моцѣ въ церквѣ унесоша* (Ферл., с.40); *Капатазма въ церквѣ впол ся разодрала* (Мирон, с. 119); *В пятокъ падало камѣнна и опоки // А нынѣ в церквѣ текутъ славнiе потоки* (УРА, IX, с. 82).

У інших випадках лексема „церква” функціонує зі значенням „тип релігійної організації, що складався в ході розвитку як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв’язків зі світськими групами і організаціями, передусім державними” [9, с. 372]: *Церкви Христовы учителю красный (Сава – І. Г.)* (УРА, XI, с. 545); *Ти бо еси Мирлікіи слава, // Церкви Христовой священная глава, Николае святителю* (Б., 1805, №172); *Павель Христовыя церкви быѣ гонитель, // Показася скоро тая ревнитель* (Б., 1790, №199); *Слава Церквамъ строителеви широкого свѣта* (Богу. – І. Г.) (УРА, XI, с. 551); *Испросите церкви, юже водрузисте; // Властiю и словомъ крѣпко утвердисте* (апостоли – І. Г.) (Б., 1790, №200).

Лексема „собор” в аналізованій нами поезії вживається зі значенням „збір”, „зібрання”. Наприклад: *Радуйтеся, всѣмъ вѣрнихъ днегъ усѣ собори* (Мирон., с. 119); *Иродъ велми смутился, // Оусѣ дѣти повбиваль // Соборъ Христу избралъ* (Ферл., с. 19); *Радуйтеся, святыхъ ликъ собори* (Сп. Гр., с. 35); *Радость була въ Едемѣ, // Что вже соборъ зѣбраный* (Ферл., с. 19); *Веселися, зборе ангелски* (УДВ, с. 138). Остання цитата є, безперечно, яскравим підтвердженням тези про семантику слова „собор” в аналізованих творах.

Наступна група релігійних номенів – назви писемних джерел християнської релігії. Вона є нечисленною: *Орель выспръ паряцій на воздухъ без мѣри...// Вначалѣ бѣ слово, возгремѣлъ христово // Вѣрнымъ Євангеліе* (Б., 1790, №188); *Орель в небо возлѣтае, // Солнца правды поглядае, // Пишет: в началѣ бѣ слово // Євангеліе Христово* (УРА, X, с. 418); *Приход же, Христе, з дячными слугами, // Добавь веселости своими псалмами* (УДВ, с. 17); *Сего мѣсяца в десятый псалом крыкнѣмо* (УДВ, с. 34); *Христось мя оукрѣпиль... // Аби псалми искладати* (Ферл., с. 47).

Остання група релігійних номенів, що містяться у духовній поезії XVIII – поч. XIX ст. – назви злих сил та місць їхнього перебування – є найчисленнішою. Причину цього факту ми вбачаємо у тому, що українці, будучи людьми глибоко вірними, весь час пам’ятали про відплату за гріхи, вчинені у земному житті. Наводимо приклади: *(Невірні. – І. Г.) ідутъ у муку, сатанѣ в руку* (Ферл., с. 56); *Діаволь, свѣтъ, тѣло // Лстятъ на все зло дѣло // Насѣ окаянных* (Б., 1790, №140); *Люде, котрѣ не хотятъ тебе (Богородицю. – І. Г.) хвалити, // Ти поидутъ во геенну с діаволомъ жити* (Ферл., с. 29);

(Богородиця. – І. Г.) *демонъ отгонить, всѣхъ насъ боронить* (Ферл., с. 28); *Онъ (св. Михаїл. – І. Г.) мечемъ бѣсовъ проганяеть* (Б., 1790, №158); *Бог бо вѣдалъ его мисли зліе, // Же Люципер мовиль слова тїе...* (УРА, XI, с. 229); *Видить гемонъ свѣтлѣ лицѣ* (Ферл., с. 38); *І Адамъ бо вѣмъ в пеклѣ тое днесь стѣваеть // Гди самъ Христось от ада юж днесь его вызволяеть* (Мирон, с. 120); *Христос с пекла людѣ випроважаеть* (УРА, IX, с. 80); *Ко ней (Богородици. – І. Г.) бо кто прибигаеть...// Той будет збавленній от вѣчной геени* (Сп. Гр., с. 34); *Алеж чистецъ ни єст пекло, // Там пукута лекшиа* (УДВ, с. 69). Остання цитата вказує на те, що автор сповідував католицьку віру, оскільки православ'я не визнає наявності чистилища.

Вважаємо за доцільне окремо розглянути функціонування в аналізованих віршах лексеми „небо”, оскільки в духовній поезії її семантичне наповнення досить багатопланове. У суто матеріалістичному значенні „видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола” [11, Т. V, с. 249] слово „небо” трапляється в нашому фактичному матеріалі лише двічі: *Якъ много зрится свѣтилъ на небѣ, // Такъ много святыхъ привлечеть* (Богородиця. – І. Г.) *к себѣ* (Б., 1790, №89); *В небо очи свои ахъ поднеси не смѣю* (Сп. Гр., с. 43).

Найчастіше в аналізованих духовних віршах лексема „небо” має значення “місце перебування душ праведників після смерті”. Це ілюструють такі приклади: *Христос. – І. Г.) вины нашѣ рачиль отпустити, А по смерти учинити участниками неба* (УРА, X, с. 318); *Гды прыйде наша кончина, // Проси намъ Бога едина (Варваро. – І. Г.) // Бысмо могли в небѣ жити* (УРА, X, с. 439); *Не плачте, мати, ваишѣ дѣти // Взяти єсть до неба* (УРА, XI, с. 439); *Пойдемъ до неба, бо насъ тамъ треба // Богу хвалу давати* (Ферл., с. 56); *Избавъ насъ, о Панно, от наглои смерти // Бисмо тя, хвалили в небѣ вѣчне жили* (Сп. Гр., с. 34).

Численною є група прикладів, де слово „небо” вжито зі значенням „місце перебування Бога і святих”: *Ісус з небесъ възвѣщаеть // Вѣнецъ тебѣ посилаеть – Крестителю* (Сп. Гр., с. 18); *Ци не лѣпше тебѣ (Ісусові – І. Г.) // В небѣ було жити* (УРА, IX, с. 62); *Рачилєс тєразъ з неба иступити (про Ісуса – І. Г.)* (УРА, с. 62); *Дай, благая мати, // В небѣ оглядати // Сина твоего* (УДВ, с.177); *Зъ неба ангелскіє гласи // Славят Бога во вся часи* (УРА, IX, с. 394); *Годно би тя (Фавор. – І. Г.) небомъ звати // Поневажєс годна мати // Бога на своемъ тронѣ* (УРА, X, с. 281).

Як бачимо, аналізована лексика у духовній поезії функціонує у контекстах, які не є стилістично нейтральними, тому називати ці слова термінами тут недоречно. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні функціонування і, відповідно, встановлення статусу цих слів у інших текстах.

Література

1. Бабич Н. Д. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному конфесійному стилі / Надія Бабич // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 161–168.
2. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія і лексика / Збірник мовознавчої комісії наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Руси-України / Олекса Горбач // Наукові записки Українського вільного університету. – Ч.13. Філософічний факультет. – Мюнхен, 1988. – С. 99–146.
3. Дешиця М. Малий український церковно-історичний словник./ Мирослав Дешиця – Львів : Основа, 1994. – 153 с.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови / Наталія Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – Вип. 45. – К., 1994. – С. 17–25.
5. Д'яков А. Основи термінотворення (семантичні та соціолінгвістичні аспекти)/ А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько – К. : Видавничий дім „КМ Academia”, 2000. – 216 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
7. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряєва – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
8. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія / Н. Пуряєва // Українська мова в церквах / За ред. Н. Мозера. – Відень, 2005. – С. 353–411.
9. Релігієзнавчий словник / За ред. Колодного А. та Лобовика Б. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
10. Скаб М. Богословська термінологія у „Словнику української мови” / Марія Скаб // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13–15 травня 1998 р.). – Львів, 1998. – С. 178–183.
11. Словник української мови. В 11-и т. – К. : Наук, думка, 1970–1980.
12. Словник української мови. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: Видавничий центр „Просвіта”, 2012. – 1317 с.
13. Франко І. Я. Церковнослов'янський апокриф про 72 імені Бога / Іван Франко // Твори: У 50-и т. –Т. 35.–К., 1982. – С. 76–84.

Перелік умовних скорочень

- Б., 1790** – Богогласник. П'єсни благогов'їйныя. – Почаїв, 1790.
- Б., 1805** – Богогласник. П'єсни благогов'їйныя. – Почаїв, 1805.
- Мирон** – Мирон. Вирши на Воскресение Христово // Кіевская старина. – Т. XXXVII, 1892. – С. 119–122.
- Сп. Гр.** – Грушевський М. С. Співаник з початку XVIII в. // Записки НТШ. – Т. XV. – Львів, 1897.
- УДВ** – Гнатюк В. Угро-руські духовні вірші. – Львів, 1902. – 272с.
- УРА, IX** – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. IX. – Львів, 1913.
- УРА, X** – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. X – Львів, 1914.
- УРА, XI** – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. XI – Львів, 1925.
- Ферл.** – Ферлєсевич В. П'єснѣ, псалми, стихи – Чернівці, 1849. – 78 с.

НАЙДАВНІШИЙ ШАР ФОЛЬКЛОРНОЇ ОНІМІЇ

Наталія Колесник. Найдавніший шар фольклорної онімії.

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених сакральному підпростору українського пісенного фольклору. З'ясовано причини багатошаровості язичницької міфонімії, засвідченої народнопісенними текстами, та описано її структуру. Обґрунтовано доцільність вивчення цієї частини сакральної онімії для виявлення архаїчних уявлень українців про функції імен у суспільстві та принципи номінації, характерні для міфологічної парадигми називання.

Ключові слова: фольклоронім, сакральний онімний простір, фольклоронімний простір, міфонім, міфоперсонім.

Наталія Колесник. Самый древний слой фольклорной онимии.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных сакральному подпространству украинского песенного фольклора. Выяснены причины многослойности языческой мифонимии, засвидетельствованной народнопесенными текстами, и проанализирована ее структура. Обосновано целесообразность изучения этой части сакральной онимии для выявления архаичных представлений украинцев о функциях имен в обществе и принципах номинации, характерных для мифологической парадигмы наименования.

Ключевые слова: фольклороним, сакральное онимное пространство, фольклоронимное пространство, мифоним, мифоперсоним.

Natalia Kolesnyk. Ancient layer of folklore onyms.

The article continues the cycle of author's publications, dedicated to sacral subspace of Ukrainian song folklore. The reasons of poly layered of heathen mythonymia are determined, certified by national song scripts, and its structure is described. It is substantiated the expediency of studying of this part of sacral onyms for the revealing of the archaic conceptions of Ukrainian people about the name functions in the society and the nomination principles, typical for the mythological paradigm of nomination.

Ключові слова: folklore onym, sacral onym space, folklore onym space, mythonym, myth personim.

Власне язичницька міфонімія є найдавнішим шаром сакральної онімії. Початки цієї частини сакрального фольклоронімного простору сягають первісної магії, безпосередньо пов'язані з міфологічним типом мислення і, очевидно, є найдавнішим втіленням міфологічної концепції власної назви.

Міфонімна частина сакрального фольклоронімного простору впродовж багатьох тисячоліть функціонування народнопісенних текстів пройшла кілька етапів розвитку; має багатошарову структуру, кожен із шарів якої пов'язаний з певним періодом розвитку суспільства та містить відповідні йому власні назви. У межах цього компоненту сакрального фольклоронімного простору умовно можна виокремити кілька сегментів, що спричинене еволюцією давніх вірувань наших предків: від фетишизму, тотемізму, анімізму, первісної магії через демоністичне до віри в богів [15, с. 54–55]. Фольклористи, етнолінгвісти говорять про нижчу та вищу міфологію. На думку М. Худаши, якщо „началом творення нижчих божеств – божків, демонів чи духів – був культ духів природи, то началом творення вищих божеств був культ духів предків”. Учений вважає, що з ними органічно пов'язане походження праслов'янських язичницьких божеств, а отже, і їхніх імен, причому як головних божеств, так і другорядних [24, с. 180]. До складу цієї частини сакральної фольклоронімії, окрім найменувань персоніфікованих явищ природи, назв божеств, що втілювали віру наших пращурів у предків духів, увійшли також уже власне язичницькі теоніми.

Оскільки „язичництво наше, безперечно, давніше і за українську етнічну єдність (існує, імовірно, з XI ст.), і за єдність праслов'янську (існувала, імовірно, з кінця II тисячоліття до н. е.), ховаючись у індоєвропейській глибині” [10, с. 91–92], збереженість фонду міфонімів кожної зі стадій у кожному зі слов'янських фольклорів (основного, а нерідко й єдиного джерела їх вивчення) дуже нерівномірна. До того ж частина давніх сакральних імен зі зміною вірувань, пристосовуючись до нових умов функціонування, зазнавала трансформацій, що нині утруднює однозначне визначення їх належності до однієї зі стадій.

Сьогодні, як ми вже згадували, релігійні уявлення праслов'ян ділять на три типи: перший з типів пов'язаний з фетишизмом, тотемізмом, анімізмом, первісною магією; другий – демоністичний; третій – віра в богів [15, с. 54–55]. Пристаємо до думки тих дослідників, які вважають, що культ духів природи був основою віри в нижчі божества, яка, у свою чергу, передувала вірі у вищі божества. Учені говорять про анімістичні вірування всіх індоєвропейських народів як один із перших типів язичницьких вірувань, з ним пов'язують

віру в духів природи. Цій стадії, на нашу думку, відповідають засвідчені українським пісенним фольклором міфоперсонами.

Міфологи вважають, що на початках слов'яни поклонялися дереву й воді. М. Еліаде, розмірковуючи над питанням релігійного та світського як двох способів буття людини впродовж усієї історії існування людства (цій проблемі присвячена його відома книга „Священне і світське” (1957)), говорить про історію релігій (від найпримітивніших до найбільш витончених) як опис ієрофаній, виявів священних реальностей (наприклад, втілення Бога в Ісусі Христі є для християнина ієрофанією найвищого порядку). До елементарних ієрофаній учений зараховує вияв священного в будь-якому об'єкті, камені чи дереві. Йдеться, на його думку, „про таємничий акт, вияв чогось „потойбічного”, якоїсь реальності, що не належить нашому світу, у предметах, що становлять невід'ємну частину нашого „природного” світу... Священний камінь залишається каменем; зовні (тобто зі світського погляду) він нічим не відрізняється від інших каменів. Зате для тих, для кого в цьому камені виявляється священне, навпаки, його безпосередня, дана у відчуттях реальність перетворюється на реальність надприродну. Тобто для людей, що володіють релігійним досвідом, вся Природа здатна являти собою космічний священний простір. Космос цілком постає як ієрофанія” [25, с. 3]. Дослідники усної народної творчості говорять про притаманне людині того часу наївне олюднення всієї природи і як наслідок міфічного мислення загальну персоніфікацію, що не виділяє людину з природного і соціального довкілля, зберігаючи риси дифузності та нерозчленованості [16]. У первісних ритуалах, обрядах слов'яни вшановували божество в різних виявах природи.

Оскільки космос, як ми вже згадували, на думку М. Еліаде, постає у всій своїй повноті як ієрофанія [25, с. 3], цілком закономірно відбувається обожествлення природних явищ, найвагоміших для життя давньої людини: небесних світил, атмосферних явищ. На вшануванні руськими слов'янами-язичниками цілком відповідних життю землеробського народу сонця, вогню, землі, вітру наголошував М. Костомаров [14, с. 264]. Подібну позицію обіймав і О. Веселовський, який персоніфікацію природних явищ первісною людиною пов'язував з необхідністю їх пояснення, бо „там передбачалася найбільш сильна присутність життєвої основи” [3, с. 103]. За допомогою обрядів і ритуалів первісна магія мала впливати на різні явища природи (дощ, грозу, повінь, сніг, вегетативні сили природи тощо), а також – на потойбічний світ з користю для світу живих.

Астральна символіка трапляється в багатьох українських колядках і щедрівках: *Світить їм сонце в одно віконце, / А ясен місяць в друге віконце, / Ясні зорі світять довкола, А в тій церквці аж три віконці. / Перше віконце – то ясне сонце, / Друге віконце – то ясен місяць, / Третє віконце – ясні зіроньки, / Ясні зіроньки – то їх дітоньки...; Гой оден король: сонечко ясне, / А другий король: місячик красний, / А третій король: зірничок субор; Три гості сидять, три товариші. / Один товариш – ясне сонечко, / Другий товариш – та місяченько, / Третій товариш – та дрібен дощик?; Будуть до тебе з неба гості. / Що первий гостю – ясен місяцю, / А другий гостю – ясне сонечко, / А третій гостю – дрібен дощ іде; Красне сонце – господиня, / Ясен місяць – пан-господар, / Дрібні зірки – то їх дітк; Старше колідник – світле сонце, / Друге колідник – есний місяцю, / Третє колідник – з дробен дошыку* і т. д. У кількох проаналізованих колядках контексти однозначно вказують на божественну природу сонця, місяця й зірок: *Шо на небі молодик – / До то божий чоловік; / Шо на небі зора – / До то божая жона; / Шо на небі зірочки – / До то божі діточки*. Вдова у пошуках сина звертається до сонця, місяця, зірничі: *Біг помагай, Біг, світле сонейко! Біг помагай, Біг, ясен місячок! Біг помагай, Біг, ясна зірничка!*. Натрапили ми на персоніфіковані образи Сонця й Місяця також у записаних від українців з Підляшшя веснянках: *Там за лесом, за бором, / За синенькім єзьором. // Там сонечко іграло, / З місяцьом розмовляло*. Я. Головацький в „Очерке старославянського баснословія, или Мифологии”, що вийшов друком у Львові 1860 року, говорить, що слов'яни „обожнювали видимі сили природи чи, власне, вшановували божество у явищах природи” [6, с. 38].

Не обминув увагою згадані вище, а також інші (сьогодні усвідомлювані вже як апелювати) найменування І. Нечуй-Левицький. Учений пані господиню, її дочку красну панну і сина красного панича з обрядових пісень вважає нашими давніми світлими богами [17, с. 8]. Зібравши всі розкидані в обрядовій поезії їхні прикмети, І. Нечуй-Левицький переконали, що пані господиня – це Богиня Сонце, у веснянках це дівчина Рожжа, образ весняного сонця, атрибути якої пізніше будуть перенесені на св. Параскеву, а в колядках – на Богородицю [17, с. 10–13], красна панна – Богиня Зоря [17, с. 14–15], біла дівчина, Настя з веснянок, дівчина-шинкарочка – Богиня Хмара, німфа небесної води [17, с. 15–18], молодий панич – Бог Громолик, бог блискавки й грому, найчастіше названий Йваном [17, с. 18], дівчина у колядках та веснянках – це Богиня Весна [17, с. 38]. В одній з маланкових пісень у записах М. Гайдая 1920-х років з Поділля натрапляємо на пряму вказівку зв'язку образів Василя і Меланки з образами місяця і зорі (відоме у фольклорі явище

паралелізму): *Ой за горою, за кам'яною, / Зійшов місяць враз з зорою. // Зійшов місяць, ще й зора ясна, / Аж там Маланка качура пасла. // Пасючи загубила, / Шукаючи заблудила. // Виблудила в чистеє поле, / Аж там Василь плужком оре.*

На думку В. Кононенка, „найбільш підлягають корекції відповідно до традицій, звичаїв, обрядів, культури, зрештою – і менталітету” архетипні символи певного народу [12, с. 49]. Згадані вище символи, безперечно, можна покваліфікувати як архетипні. І вони не лише були збережені, але й нерідко поєднані в українській народній поезії із християнськими символами. Це свідчить про їхню „актуальність” і за нових часів, а також про здатність народнопісенного тексту зберігати не лише міфоніми, але й давні смисли та конотації останніх. Сучасний мовець лексеми *сонце, місяць, зоря* швидше сприймає як апелюючи, а не як власні назви, але хтозна, чи так було й у ті давні часи, коли постали зацитовані вище тексти.

Ю. Карпенко аналізовані найменування в добу язичництва кваліфікував як синкретичні сакральні, оскільки на той час „розщеплення назв на власні і загальні у сфері сакральній ще не відбулося”. Реліктом цього тривалого, розлогого історичного процесу дослідник уважав нинішню можливість подвійного трактування назв *сонце* і *місяць* (для широкого загалу) та *Сонце* і *Місяць* – для астрономів і ономастів [10, с. 100]. Перегукуються з думками мовознавця спостереження інших авторитетних учених. Одушевлення, уособлення й обожнювання різних об'єктів та явищ природи, як зауважив М. Худаш, відбувалося „під їх побутовими назвами” [24, с. 14]. В. Топоров, розмірковуючи над суттю міфологічних назв, дійшов висновку: „Кожне слово первісно було іменем, воно було сакральним” [23, с. 35]. Сучасний російський лінгвіст В. Болотов, висловлюючись щодо лінгвістичного статусу онімів та їх функціонування в тексті, іменники *сонце, місяць* вважає ідеальними власними назвами, бо з позицій сучасної ономастики „в усіх соціальних полях загальнонародної мови вони виділяють один денотат”. На думку дослідника, їм притаманне енциклопедичне значення, бо їхні параметри спрямовані на розкриття внутрішньої структури тільки одного об'єкта. А також припускає, що первісно такі іменники, як вода, вогонь, хоробрість, дерево були вживані і як абстрактні, і як конкретні, і як контекстуальні власні назви [1]. Чітку висловлює свою позицію щодо співвідношення *загальна назва / власна назва* на початковому етапі розвитку мови О. Карпенко: на думку вченої, „загальна назва потребує абстрагування, до якого ще треба дорости”. У процесі виникнення мови назви спершу сприймали як власні: так зрозуміліше, конкретніше, тобто первісно імена були принципово онімичними [9, с. 294].

Пов'язані з астральною символікою не лише згадані вище найдавніші міфоніми, але й подальші найменування теж до неї дотичні. Уся обрядова поезія слов'ян, яка „виникла не як мистецтво, а як засіб осмислення світу”, із потреби магічного впливу на Космос, була пов'язана із солярними культами, давність яких сучасні дослідники вимірюють вісьмома тисячами років, тобто вважають такими, що сягають доби неоліту [7, с. 38, 45, 48, 51]. Ритуальна магія звернення до Сонця і Неба тісно поєднана з трьома віхами календарного циклу, а відповідно – й аграрної обрядовості: весняним рівноденням та зимовим і літнім сонцестояннями. Ще М. Костомаров у праці „Слов'янська міфологія” (1847) звернув увагу на поділ року в багатьох народів Сходу, а також у німців і слов'ян на три частини – весну, літо і зиму, о отже, початок, середину і кінець у житті природи, та пов'язував його зі світлоносною силою бога Триглава [13, с. 21–22]. А. Іваницький, узагальнивши спостереження багатьох своїх попередників, говорить про колядування на зимове сонцестояння (зимові ініціації) як сакральний поштовх початку землеробського року; веснянки пов'язує із магічною передачею енергетики роду й племені – сонцеві та природі, поєднанням людської енергетики із силами природи, а всю літню обрядові пісні (купальські, петрівчані, гребовицькі, жнивні та ін.) трактує як матеріалізацію наслідків магічної ініціації зимового сонцестояння [7, с. 15–25]. Обрядова поезія трьох згаданих циклів фіксує чи не найповніше давню міфонімію. Незважаючи на насиченість святами осіннього періоду, в українському фольклорі не виокремився цикл пісень, пов'язаних з осіннім рівноденням. Восени всі основні землеробські роботи були завершені і життя людини вже не було так безпосередньо узалежене від примх природи, як доти, а отже, й зменшувалася потреба магічних ритуалів, звернених до природних стихій.

Склад проаналізованих фольклорних міфонімів цілком корелює із запропонованим А. Іваницьким розумінням суті обрядової поезії та її безпосереднього зв'язку із солярними циклами. Насамперед привертає увагу не лише цілковита відсутність міфонімів, пов'язаних з обрядами, виконуваними восени (відповідний пісенний цикл, про що згадано вище, просто не сформувався як окремішність), але й те, що християнські оніми, які мають стосунок до осінньо-зимових (доріздвяних) свят, не належать до популярних у народнопоетичному дискурсі. У зібраному матеріалі маємо нечисленні випадки використання агонімів *св. Дмитро, св. Михайло, святі чудотворці Кузьма й Дем'ян, св. Варвара* і жодного вживання агонімів

св. Наум, св. Анна: *У святого Дмитра труба із срібла... / А як затрубив ще й святий Дмитро, Та й покрив зимков усі гори біло...; Благослови, Господи, Кузьма-Дем'ян, / Ладо моє!*. Найпопулярнішими із сакральних онімів, пов'язаних з осінню, є геортоніми. Більшість із них з'явилися в пісенному фольклорі доволі пізно, тобто вже тоді, коли християнство остаточно усталилося в житті українського суспільства як панівне релігієвчення.

Репертуар міфонімів, засвідчених зимовим народнопоетичним циклом, теж небагатий, але причини цього інші. Загальновідомий факт, що різдвяно-новорічні пісенні жанри зазнали чи не найбільшої християнізації, бо давнє свято народження *Сонця* церква свідомо поєднала з народженням *Ісуса Христа*. Аналізуючи християнські оніми у колядках і щедрівках, ми переконалися, що чимало з них за християнською подобою приховують зв'язок із давніми архетипами, семантикою ще язичницьких міфонімів. *Коляда* є одним із небагатьох збережених у зимовому циклі обрядової поезії „чистих” міфонімів. Нині, окрім назви свята, ця лексема має також значення ‘старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями’, ‘обрядова різдвяна пісня’, ‘винагорода за колядування’ [21, с. 237], тобто є і уособленням самого свята, і назвою обрядової пісні, і назвою ритуального дару. У словнику „Славянские древности” лексему витлумачено як термін, що позначає Різдво та пов'язані з ним обрядові реалії [20, т.2, с. 568]. Щодо первісного її значення думки дослідників розділилися: одні розглядають її як насамперед теонім [5, с. 183; 18, с. 116], інші – як геортонім [8, с. 271; 17, с.39; 19, с. 656]. В. Войтович вважає її багатофункційною одиницею, яка називала і бога, який розпочинає новий господарський рік, і богиню-мати молодого Божича-Сонця, і стародавній обряд уславлення богів піснями та винагороду за нього [4, с. 240]. К. Сосенко трактує її як другу, технічну назву різдвяного свята [22, с. 92]. Попри те, що походження цієї назви „темне з лінгвістичного й етнічного огляду”, а сама вона багатозначна (і назва свята, і назва Дідуха-прадіда, і назва колача на Святий Вечір, і святочна жертва тощо), учений пояснює її як таку, що „виражує активний культ і вселюдний релігійний настрій народу, народний душевний зов до релігійної служби Богу” [22, с. 92–93, 97]. У проаналізованих записах пісенного фольклору не зафіксоване використання цього слова як найменування персоніфікованого образу. Про можливі втрачені зразки такого вживання говорять засвідчені у російських народних піснях приклади у записах ХІХ ст.: *Їхала Коляда / В мальованому возочку, / На вороному конику!* (цит. за Войтовичем, [4, с. 240]). Але що завадило остаточному усталенню чи збереженню міфоніма *Коляда* в українській обрядовій поезії, сьогодні сказати важко. Можливо, сприяла цьому тотальна адаптація різдвяного обрядового циклу до християнських свят, що спричинило повну заміну міфонімів на біблієоніми; або просто не склалися умови для антропоморфізації давнього образу і перетворення його на божество. Виявлені приклади вживання не дають однозначної відповіді.

Лексема *коляда* та її різні фонетичні й словотвірні варіанти трапляються насамперед у складі стійкого повтору на початку щедрівок, колядок та засівалок, переважно дитячих. Трапився подібний рефрен і в буковинській колядці господареві: – *Пане господарю, чи спиши, чи чуєши? / Гей, коляда! Чи спиши, чи чуєши? / Чи спиши, чи чуєши? Чим нас віниуєши? / Гей, коляда! Чим нас віниуєши?* Учені вбачають у частині рефренів давні магичні заговори, звернені до сил природи, зокрема й до сонця [7, с. 10]. Впадають в око численність та варіативність сталих сполук, до складу яких увійшов міфонім (*коляда, коляда; коляда, колядиця(а); коляда, колядень; колед, коледиця; колядниця, колядниця; коляд, коляд, колядниця(а); колядин-дин; коляд, колядин; коляден(ь), коляден(ь); колядин, колядин; коляд-коляд-колядочка; колед, колед, коляда; коляд, коляд, колядин*), що, на нашу думку, доводить як їхню давність, так і колишню поширеність та причетність до ритуальної практики. Також аналізована лексема має прозору внутрішню форму: як „коло – круг, колесо” пояснював її значення ще М. Костомаров [13, с. 99].

Сьогодні в українській ономастиці немає одностайного погляду на статус аналізованого міфоніма: М. Худаш, наприклад, навіть не згадує *Коляду* в переліку слов'янських язичницьких божеств, а Ю. Карпенко зараховує її до вигаданих, „кабінетних” богів [11, с. 162]. Опрацьований матеріал не дає підстав для однозначного висновку. Безперечним є лише те, що лексема *коляда* належить до сакральних назв: прозора внутрішня форма, поширеність, варіативність, входження до сталих фольклорних сполук та існування цілого гнізда утворених від неї апелятивів свідчать про те, що вона могла іменувати якийсь із персоніфікованих образів різдвяних ритуалів. Учені, які вивчали процеси апелятивації онімів в календарній обрядовості, відзначають їх поширеність. Апелятивацію онімів нерідко супроводжує метонімічний перенос. Увійшовши в систему граматичних, словотвірних та інші відношень, властивих справжнім апелятивам, такі сакральні назви часто стають похідними для творення прикметників, субстантивованих прикметників, дієслів, віддієслівних іменників [2, с. 138–141]. Мабуть, основи цієї тенденції започатковані ще в міфонімії і лексема *коляда* яскраве свідчення цього.

На нашу думку, близькими функційно до сполук зі словом *коляда* та його варіантів є також повтори із словом *щедрик*: *щедрик-бедрик*; *щедри(і)к-ведри(і)к*; *щодрик на бедрик*; *щедрик-петрик*; *щедрик, Петрик*; *щедрики, ведрики*; *чедрик, ведрик*; *щедрик-педрик*; *щедрий, щедрий, щедрівниця*. Безперечно, уживані в них слова з коренем *щедр-* стосуються геортоніма *Щедрий вечір* на позначення язичницького свята. О. Потєбня під час аналізу лексики різдвяних обрядів принагідно потрактував український приспів *Щедрик-ведрик* як тотожний сербському *Сяй, Боже* та як такий, що підкреслював віру давньої людини в залежність її добробуту від світла богів [18, с. 106]. Запропоноване О. Потєбнею пояснення дає підстави розглядати назву як колишній міфонім, внутрішня форма *щедрика* цілком відповідає суті пов'язаного з ним свята.

Підсумуємо. З-поміж язичницьких міфонімів міфоперсоніми збережені чи не найкраще, сприяло цьому кілька чинників. По-перше, вони не були замінені на християнські теоніми, як це сталося з іншими назвами, бо названі ними об'єкти обожнювання не мали і не могли мати відповідників у новій релігії – християнстві. По-друге, хоча в новій релігійній парадигмі для них уже не було місця в сакральному онімному просторі, прозора внутрішня форма цих лексем давала змогу легко долати межу апелятив / онім у зворотньому напрямку, семантична вмотивованість легко вписала їх в апелятивний простір колишніх ритуальних текстів. По-третє, ці коливання в діапазоні „апелятив-онім” не були цілковито новою властивістю аналізованих назв, бо в час їх виникнення та існування, вони, ймовірно, не були ні власними, ні загальними в сучасному розумінні – протиставлення онімів та апелятивів у зазначеній сфері могла ще не сформуватися. До того ж, на час запровадження християнства аналізовані міфоніми, напевно, уже не були актуальними і сприймалися як фольклоризми.

Очевидно, проаналізовані міфоніми виникли задовго до прийняття християнства, яке започаткувало нову, теологічну концепцію власного імені в Європі, на протигагу попередній – міфологічній. Засвідчені давніми обрядовими текстами, що мали на меті поєднати людську енергетику із силами природи, найменування персоніфікованих образів відображають пантеїстичні та частково анімалістичні погляди наших предків. Як елементи міфологічної онімної системи імена, на думку багатьох дослідників, окрім денотативного та конотативного, наділені сигніфікативним значенням, яке збігається із сигніфікативним значенням відповідного апелятива, що яскраво продемонстрували проаналізовані назви. Проблема статусу цих лексем поки що не має однозначного розв'язання. Сьогодні в ономастиці побутує думка про розмитість межі *онім-апелятив*. У міфологічній традиції, як ми переконалися на прикладі пісенного фольклору, чіткої межі між власними і загальними назвами не існувало.

У пропонованій розвідці ми проаналізували міфоперсоніми, засвідчені передовсім зимовою обрядовою поезією, однак чи не найповніше з усіх обрядових пісень давню міфонімію зберіг весняний обрядовий цикл, але про це йтиметься вже в подальших студіях.

Література

1. Болотов В. И. Лингвистический статус имени собственного и его функционирование в тексте В. И. Болотов // Ономастика. – Вып. XXV. – Кн. 1. – Ч. 1 Имя и культура. – 1993. – С. 37-46.
2. Валенцова М. М. Употребление имени собственного в функции апеллятива (на материале календарной обрядности) / М. М. Валенцова // Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст. – М., 2001. – С. 138–141.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – Л. : Художест. лит., 1940. – 648 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : в 2 т. / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. I. – 449 с.
6. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / Уклад. Я. Головацьким. – К.: Довіра, 1991. – 94 с.
7. Іваницький А. Обрядові пісні та їх генеза (вступна стаття) / Анатолій Іваницький // Український обрядовий фольклор західних земель : Музична антологія (Бесарабія. Бойківщина. Буковина. Волинь. Галичина. Гуцульщина. Закарпаття. Лемківщина. Підляшшя. Поділля. Полісся. Покуття. Холмщина) / Відп. ред. Г. А. Скрипник; упоряд. та вступ, стаття А. І. Іваницького. – Вінниця : Нова Книга, 2012. – С. 8–65.
8. Іларіон, митрополит Дохристиянські вірування українського народу: Іст. реліг. монограф. / Митрополит Іларіон. – К. : Ат „Обереги”, 1992. – 424 с.
9. Карпенко О. Ю. Проблеми когнітивної ономастики. Монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 326 с.
10. Карпенко Ю. Питання про найдавніші форми слов'янського язичництва: Ономастичний аспект / Юрій Карпенко // Acta onomastica. – Praha, 1995. – R. 36. – S. 91-100.
11. Карпенко Ю. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування (II). Бог / Юрій Карпенко // Волинь-Житомирщина. Вип. 10, 2003. – С. 163–164.
12. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.

13. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
14. Костомаров Н. И. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею / Н. И. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики та літературознавства. – К. : Либідь, 1994. – С. 257–279.
15. Лобовик Б. Демоністичні вірування праслов'ян // Історія релігії в Україні / Навч. посібник за ред. А. М. Колодного і П. Я. Яроцького. – К. : Знання, 1999. – С. 54-55.
16. Мелетинський Е. М. Статус слова и понятие жанра в фольклоре [Электронный ресурс] / Е.М. Мелетинский, С. Ю. Неклюдов, Е. С. Новик // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. Отв. ред. П. А. Гринцер. М.: Наследие, 1994. – С. 39–104. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/175202/>
17. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К. : АТ „Обереги”, 1992. – 88 с.
18. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // Символ и миф в народной культуре / Александр Афанасьевич Потебня / Сост., подг. текстов ст. і комент. А. Л. Топоркова. – М.: Лабиринт, 2000. – С. 92–328.
19. Скуратівський В. Т. Русалії / Василь Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
20. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н.И. Толстого. – М. : Международ. отношения, 1995. – Т.1. – 1995. – 584 с.; Т.2. – 1999. – 697 с.; Т.3. – 2004. – 704 с.
21. Словник української мови : В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
22. Сосенко К. Різдво – Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь / Ксенофонт Сосенко. – К. : Український письменник, 1994. – 286 с.
23. Топоров В. Н. Предыстория литературы у славян. Опыт реконструкции: (Введение к курсу истории славян. литератур) / В. Н. Топоров. – М. : Издательский центр Российского гос. гуманитарного университета (РГГУ), 1998. – 319 с.
24. Худаш М. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств : Монографія / Михайло Худаш. – Львів, 2012. – 1062 с.
25. Элиаде М. Священное и мирское / Пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. – Москва: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ (У вінок шани професору Костянтину Герману)

Олена Кульбабська. Патріарх української діалектології (У вінок шани професору Костянтину Герману).

У статті окреслено життєвий і творчий шлях відомого українського діалектолога, доктора філологічних наук, професора Чернівецького університету Костянтина Федоровича Германа, якому цього року мало би виповнитися 91 рік. З'ясовано внесок ученого в розвій лінгвоукраїністики та слов'янського мовознавства.

Ключові слова: Костянтин Герман, українська діалектологія, лінгвогеографія, діалектний синтаксис, діалектна стилістика, діалектна текстологія.

Елена Кульбабская. Патриарх украинской диалектологии (Светлой памяти профессора Константина Германа).

В статье представлен жизненный и творческий путь известного украинского диалектолога, доктора филологических наук, профессора Черновицкого университета Константина Федоровича Германа, которому в этом году должно было исполниться 91 год. Определен вклад ученого в развитие лингвоукраинистики и славянского языкознания.

Ключевые слова: Константин Герман, украинская диалектология, лингвогеография, диалектный синтаксис, диалектная стилистика, диалектная текстология.

Olena Kulbabska. Patriarch of Ukrainian dialectology (In the chaplet of honour to the professor to Kostyantyn to German).

The article describes the life and creative path of a famous Ukrainian dialectologist, Doctor of Philology, Professor of Chernivtsi University Kostyantyn Fedorovych German, who should turn 91 this year, the contribution of the scientist to development of Ukrainian linguistics and Slavic linguistics.

Key words: Kostyantyn German, Ukrainian dialectology, dialectal syntax, dialectal textual criticism.

*Літературна мова, постійно розвиваючись і збагачуючись, повинна обов'язково зберегти своє обличчя. Саме тому вона мусить перебувати в якнайтісніших зв'язках з народними говірками – живими свідками її історії і виразниками неповторності її національного духу. Це зобов'язує нас дуже уважно, глибоко й ретельно досліджувати українське територіальне усне народне мовлення
(К. Ф. Герман).*

„Зрушились зими, збудились води і задзвеніла земля од співу потоків. Розсипалось сонце пилом квіток, легким ходом ідуть по царинках нявки, а під ногами у них зеленіє перша трава. Зеленим духом дмухнули смереки, зеленим сміхом засміялися трави, на всьому світі тільки дві барви: в зеленій – земля, в блакитній – небо... А долем Черемош мчить, жене зелену кров гір, неспокійну й шумливу...” (М. Коцюбинський). Із Сірука на Околону, з Околени на Синичену кичеру водограйно дзвенить пісня: „...Як згадаю – стишу кроки. Ой, Розтоки, ой, Розтоки”...⁴.

*15 червня 1928 року в мальовничому карпатському селі „Буковинської Швейцарії”, у Розтоках, у селянській родині зяяніла зоря **Костянтина Федоровича Германа**. Його прадід Юрій воював у загонах народних месників під проводом Лук'яна Кобилиці, а дід був мужнім плотогоном-бокарашем, водив плоти аж до Галаца. Від своїх предків отримав хлопчик уперту вдачу і працьовитість, цілеспрямованість у досягненні мети.*

⁴ За сучасним територіально-адміністративним поділом Розтоки (інші назви села „Тисова Рівня”, „Тисоваровна”) належать до Путильського району Чернівецької області, а в кінці XIX століття і до хрущовської адміністративної реформи – до Вижицького повіту (району). Найдавніші письмові згадки про населений пункт фіксуємо в 1501-му році („Історія міст і сіл УРСР”).

Герб с. Розтоки поділений на дві частини – синю і зелену – ламаною лінією, нагадуючи вершини гір. У синьому полі розміщено золоте тисове дерево. На зеленому полі розміщено золоту річку, яка розгалужується на окремі русла. Герб увінчаний декоративним картушем та золотою сільською короною (з п'яти колосків). Нижче щита розміщена стрічка зеленого кольору з надписом населеного пункту „Розтоки”.

Родина Германів жила небагато: землі було лише 24 аршини (1 арш. = 28 дюймів, тобто 71,12 см), тому батько – Федір Юрійович – змушений був працювати лісорубом, а пізніше теж плотогоном, щоб прогодувати свою сім'ю. Мати – Єлена Іллівна – тяжко працювала на своєму й чужому ґрунті (у радянські часи в колгоспі імені Кірова), утім, завжди знаходила час, щоб прищепити своєму синові та молодшій дочці Пелагеї відповідальність і дисциплінованість, людяність і повагу до гуцульських традицій та народних звичаїв. Можна зрозуміти, як хлопець шанував день 3 червня, коли щороку Православна церква згадує рівноапостольних царя Костянтина та його матір царицю Єлену, адже це були їхні з неньою спільні іменини. На все життя запали в дитячу душу слова, що їх колись почув з неба цар: „*Костянтин, почута молитва твоя, дерзай, не бійся! Я – з тобою!*”. І Кость (так пестливо називали хлопчика в родині) з Богом у серці держав, підкорював свою Говерлу!

У побожній сім'ї панувала атмосфера глибокої любові, відчуття нерозривного взаємного зв'язку й відповідальності один за одного; шанобливе ставлення до кривної родини. І передовсім сім'я, рідне село, яким захоплювалася Леся Українка („щось там гарне і срібне, як мрія”), стануть тим єдиним місцем, куди завжди з незмінним рвінням повертався Кость.

В одній з автобіографій Костянтин Федорович зазначив: „Я народився в той період, коли Буковина знаходилася під румунською окупацією. Початкову освіту семирічну здобув у селі Розтоки, у сільській школі, де навчався лише румунською мовою, хоч жодного румуна в селі не було”. Перебуваючи в чужомовній освітній стихії, довелося йому захопити глибоко в серці любов до рідного українського слова й материнської пісні, плачучи надію, що, попри все, його народ „велика доля жде” (за Ю. Федьковичем). Щоправда, румунську Кость швидко опанував і вільно володів нею впродовж усього життя. Окрім того, пізніше захопився вивченням французької, молдовської та російської мов, читав зі словником польською і німецькою, що, безперечно, стало в нагоді під час дослідження буковинських говірок, у встановленні етимології багатьох запозичених слів.

Війна перервала успішне навчання здібного хлопця, а тому разом із батьком працював на лісорозробках. Біда чорна прийшла до хати Германів у липні 1944 р., коли Федора Юрійовича проти його волі вивезли на роботу в Німеччину, до міста Грайц (провінція Тюрингія). Шістнадцятирічний Костянтин мусив працювати на повну силу, щоб допомогти матері вберегти сім'ю від голодної смерті. Можна лише уявити радість Єлени та дітей тоді, як у червні 1945 р. чоловік (хоча й знесилений) нарешті повернувся в рідне село. Отож знову прийшов для юнака час братися до навчання, щоправда, у вечірній Розтоківській семирічній школі, бо ще два роки поспіль допомагав батькові по господарству, працював плотарем, сплаваючи ліс Черемошем. Знання свої здобував більше самотужки: із завзяттям багато читав художньої літератури, вчив історію, малював, грав на сопілці.

У повоєнному 1947 році Кость вступив до Вижницького училища прикладного мистецтва (тепер – Вижницький коледж прикладного мистецтва імені В. Ю. Шкрібляка) на відділення художньої обробки деревини. Час був скрутний і голодний, а тому учневі випадало щотижня ходити горами 18 кілометрів (!), щоб побути вдома з рідними. 1951 року з відзнакою закінчив навчання, здобувши й повну середню освіту, і спеціальність художника-різьбяра по дереву (його дипломна робота – декоративний різьблений таріль з орнаментальним мотивом – ще й нині зберігається в музеї цього мистецького навчального закладу).

Однак працювати за обраною спеціальністю відмінник-випускник не зміг, бо на той час кооперативні об'єднання художнього виробництва (артілі) з'явилися лише на Косівщині та в Львові. Саме тому пішов учителювати в буковинські села *Мариничі та* Багна тодішнього Вижницького району, де викладав українську мову та літературу, історію в V–VII класах семирічної *Мариничівської* школи (з 24.08.1951 р. по 15.01.1952 р.) і Багнянської неповно-середньої школи (15.01.1952 р. по 10.08.1952 р.), а також навчав своїх перших учнів такої поширеної серед гуцулів прикладної справи, як різьбярство. Педагогічна справа припала йому до душі. Спраглий до знань юнак і сам мріяв навчатися далі, зануритися в чарівний Всесвіт Слова.

Нерідко до того, що є правдиво нашим, ми йдемо манівцями. Так, покликання до української філології, загартоване мандрами між гірськими селами й школами, привело Костянтина до Чернівців, де він, починаючи з першого вересня 1952 року, здобував вищу освіту в Чернівецькому державному університеті на *денній формі* філологічного факультету (відділення української мови та літератури). У рідній alma mater *познайомився зі своєю однокурсницею Марією Михайлівною Волошенюк (1934 р. н.) й у 1956 р. став з нею на весільний рушник – довжиною в щасливих 30 років.*

Хоча студентські роки були матеріально скрутними, а все ж компенсувалися жагою до знань, цікавими літературними вечорами, мандрівками по місцях Франка, Стефаника, Черемшини. Якщо вести мову про коло його університетських товаришів, то Костянтин Герман навчався в один час із письменниками Степаном Будним і Наталею Кашук, майбутніми науковцями й викладачами університету – дійсним членом Академії мистецтв України, ректором Київського театрального інституту імені І. Карпенка-Карого Ростиславом Пилипчуком, професорами Михайлом Пазяком, Богданом Мельничуком та Іваном Лисим, доцентами Степаном Далавураком, Анатолієм Добрянським, Михайлом Чернопиським.

Богдан Мельничук, тодішній студент першого курсу, згадує, що до 26-літнього третьокурсника Костянтина, як і до філфаківських викладачів та ще кількох поважних за віком студентів-фронтовиків, він завжди звертався на „Ви”, утім, це ніяк і ніколи не впливало на їхні теплі взаємини [9, с. 12]. Від студентських років запам'ятався йому Кость Герман як редактор і художник стіннівок, учасник університетського ансамблю, танцюрист, який не пас задніх ні в поривному „Аркані”, ні в іскрометній „Гуцулці”. А ще – як фольклорист, адже до збірника **„Буковина в піснях”** (Чернівці, 1957) його упорядники Г. І. Сінченко, В. О. Пасічний та О. С. Романець включили твори „Ой мала я у коморі гречку”, „Не хилися явороньку” та „Про заморську долю”, записані Костянтином у його рідній Путильщині. Знані ним незчислені народні казки, перекази увійшли до книжок **„Казки Буковини. Казки Верховини”** (Ужгород, 1968) та **„Казки Буковини”** (Ужгород, 1973) Михайла Івасюка, напр., „Хочеш до раю – кукурікай!”, „Як Федькович їхав до Відня”.

Будучи активним учасником занять літературної студії університету, Костянтин і сам спробував себе в літературі, наприклад, у вишівській багатотиражці „Радянський студент” за листопад 1956 р. опублікували оповідання «На шляху до світла», підписане псевдонімом „К. Бутинар” (бутинарь, -я, бутиненник, -а, відтвняк, -а, чол. – зах. лісоруб, який працює на лісорозробці [7, с. 31]). З яких міркувань не підписався автор власним прізвищем, можна лише здогадуватися. Імовірніше за все – через надмірну скромність [9, с. 13].

Однак найголовнішими для студента Германа були щоденні дослідницькі пошуки в галузі історії мови, діалектології, синтаксису й стилістики, на які запалювали професори Чернівецького університету, завідувачі кафедри української мови Олексій Нилович Савченко та Іван Григорович Чередниченко. Саме від них юнак отримав потужний імпульс до наукової роботи з мовознавства.

Перед українським мовознавством стояла нагальна проблема – створення джерельної бази для діалектологічних студій української мови. Визначальну роль в активізації мовознавчих досліджень у Радянській Україні в 40-х роках відіграла Республіканська діалектологічна нарада в Києві в 1948 р., у роботі якої взяв участь О. Н. Савченко. На засіданні жваво обговорювали програму для збирання діалектологічних матеріалів на теренах України. Повернувшись до Чернівців, він організував серйозну наукову роботу з вивчення говорів Північної Буковини, до якої залучив викладачів, аспірантів і студентів кафедри.

Активним учасником діалектологічних нарад був також професор кафедри І. Г. Чередниченко, автор питальника з лексики та фразеології для збирання діалектологічного матеріалу західноукраїнських говорів (Львів, 1948) та „Програми-питальника для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говірок” (Чернівці, 1957). За його ініціативи на філологічному факультеті ЧДУ організовують експедиції для записування говіркового мовлення, діалектологічну практику для студентів, розпрацьовують теми курсових і дипломних досліджень на матеріалі буковинських говірок. Отже, ще будучи студентом, Костянтин Герман захопився вивченням скарбів живої народної мови, записував діалектні тексти та фольклор Розтік і прилеглих гуцульських сіл.

1957 рік став етапним у його житті: по-перше, за рішенням Державної екзаменаційної комісії від 18.06.1957 п'ятикурсник одержав диплом № 100058 із відзнакою за спеціальністю „Філолог, учитель української мови та літератури”, а по-друге, у щасливу годину – 26 серпня – народилася його донечка-первісток Галинка (шлюбне прізвище – Крушницька).

Дипломованому спеціалісту на той час виповнилося 29 років. І знову він повернувся до педагогічного фаху: поїхав за розподілом разом із молодою дружиною, – теж учителькою української мови та літератури, – у Сторожинецький район Чернівецької обл. Тут п'ять років (із 15 серпня 1957 р. по 19 жовтня 1962 р.) працював директором Староброськівської восьмирічної школи № 1 і паралельно вчителем української мови та літератури. У 1959 році був обраний депутатом Староброськівської сільської ради (до 1962 р.), всіляко допомагав місцевим жителям розв'язати нагальні життєві

проблеми, хоч самому на початку 60-х довелося зазнати тяжких втрат: 1961 року помер світлої пам'яті батько, а в 1963 році – дорога ненька...

Як це часто буває з нами на цій грішній землі, хочемо ми цього чи ні, але кожному доводиться пережити час, коли „з журбою радість обнялась...”. Такий момент настав і в житті Костянтина Федоровича: 1962 року в зазначеному вище професійно-громадському статусі та вже будучи батьком двох дочок (меншенька Лариса, – після одруження Щербаль, – народилася 9 березня 1961 року) переїхав із сім'єю в Чернівці та вступив до заочної аспірантури при кафедрі української мови ЧДУ. У характеристиці райвно, підготовленої для подання в ректорат Чернівецького університету, зазначено, що К. Ф. Герман, дисциплінований і досвідчений працівник, зарекомендував себе як успішний організатор навчально-методичної роботи в школі, який згуртував навколо себе висококваліфікований учительський колектив. До того ж шанований директор навчального закладу ніколи не залишався осторонь життя села: організував лекторську групу, сам активно виступав із науково-популярними лекціями, проводив цікаві бесіди, брав участь у методичних нарадах... Та найважливіше, що під час педагогічної роботи він виявив неабияку схильність до творчості, до наукових досліджень особливостей говіркового мовлення буковинців.

11 жовтня 1962 р. аспірант-заочник Костянтин Герман написав на ім'я ректора ЧДУ Корнія Матвійовича Леутського заяву з проханням прийняти його на роботу на посаду старшого лаборанта кафедри української мови філологічного факультету. У документі він зазначив: „Всі обов'язки, покладені на мене, буду виконувати добросовісно. Думаю, що на цій роботі мені буде зручніше продовжувати працювати”. Адміністрація університету 22 жовтня 1962 р. затвердила кандидатуру Германа К. Ф. на цій посаді та призначила його науковим керівником завідувача кафедри **Івана Григоровича Чередниченка**, який, однак, через рік переїхав на роботу до Краснодара.

Проф. Чередниченко спрямував наукові пошуки молодого дослідника в царину синтаксису зв'язного мовлення. Річ у тому, що вивчення говорів на теренах України активно провадилося здебільшого на лексико-фраземному рівні (напр., 1961 р. захистила кандидатську дисертацію з лексики буковинських говірок асп. кафедри української мови В. А. Прокопенко). Водночас синтаксичні особливості буковинських говірок залишалися поза увагою дослідників, хоча про необхідність їх ґрунтовного аналізу йшлося на всіх діалектологічних нарадах в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні. Зокрема, ідею вивчення синтаксичних засобів говіркової комунікації Іван Григорович обговорив із **проф. Борисом Олександровичем Ларіним**, із яким довгий час листувався.

У 1963 році кафедру української мови очолив доцент **Іларіон Іларіонович Слинко**, який координував роботу колективу над укладанням „**Матеріалів до словника буковинських говірок**” (вийшло друком шість випусків) (про здобутки кафедри див: [6; 3]).

Над дослідженням мовлення буковинців працювали доценти **Юрій Олександрович Карпенко**, **Марія Василівна Леонова**, **Валентина Адольфівна Прокопенко**, **Корній Михайлович Лук'янюк**, **Тамара Порфирівна Заворотна**, викладачі **Петро Михайлович Недільський**, **Сидонія Василівна Мойсюк**, **Василина Василівна Яківчик** та ін. До цієї важливої справи долучився також аспірант Костянтин Герман, співавтор 5-го випуску „Матеріалів...”.

На рідній кафедрі К. Ф. Герман пройшов через всі шаблі професійного росту. На початках обіймав посаду викладача-погодинника (з 01 січня 1963 року), а згодом за результатами конкурсу був зарахований до штату кафедри української мови – з 22 листопада 1965 р. Він розробляє і проводить практичні заняття з історичної граматики, діалектології та сучасної української мови. Окрім навчально-методичної роботи, Костянтин Федорович активно працює над дисертацією: влітку обходив пішки „всі Карпати”, ретельно призибуючи під час самостійно організованих численних діалектологічних експедицій фактичний матеріал для наукового аналізу. У цей період учений-початківець виформовує в собі свою знамениту рису, своєрідний „знак якості” творчого доробку – надзвичайну уважність до фактів, звичку фіксувати, вибирувати, перевіряти, „йти від фактажу” до чітких висновків й узагальнень.

Перша його публікація („Контекстуальні зв'язки у буковинських говірках), природно, була присвячена синтаксичним особливостям буковинської говірки й надрукована в матеріалах XIX сесії Чернівецького університету в 1963 році. Перші спостереження молодого вченого над дискурсом говіркового зв'язного мовлення, стилістичними особливостями та будовою фрази закладає підвалини таких нових і актуальних тепер напрямів наукових досліджень, як „діалектний синтаксис”, „діалектна стилістика” та „діалектна лінгвістика тексту”, які ще чекають на сучасні наукові студії з позицій новітніх досягнень української та зарубіжної лінгвістики.

Досить детально досліджує Костянтин Герман синтаксис складного речення буковинських говірок, що пізніше стане предметом його кандидатської дисертації. Окремі статті він присвячує складнопідрядним реченням (зі сполучниками та сполучними словами), складносурядним і складним безсполучниковим реченням. Дослідник передовсім звертає увагу на особливості вживання засобів зв'язку предикативних частин у складних реченнях (наприклад, сполучника та сполучного слова *шо*, *то*, *а*, градаційних сполучників на особливості взаємозалежності предикативних одиниць у складносурядних реченнях, на окремі інослов'янські запозичення в синтаксисі складного речення (на матеріалі буковинських говірок), а також спільні елементи синтаксису українських говірок і молдовської мови.

Старанність, стриманість, внутрішня делікатність молодого педагога й дослідника імпонувала колегам, і вони рекомендували Германа К. Ф. на посаду старшого викладача кафедри української мови. Більшістю голосів – 19 із 21 – вчена рада філологічного факультету та ректор К. М. Леутський (наказ № 549 від 20 грудня 1967 р.) затвердили рішення кафедри.

Ця подія ще більше заохотила Костянтина Федоровича до реалізації спільного зі своїм науковим керівником задуму. І в 1968 році він успішно захистив **кандидатську дисертацію на тему „Складні речення у буковинських говірках”**, узагальнивши особливості будови складної фрази, її відмінностей від літературної мови, специфіку вживання сполучників тощо. У науковій праці дослідник використав діалектні зв'язні тексти, зібрані автором в 32 населених пунктах Чернівецької області в 1962–1966 рр. за допомогою методики експериментальних (польових) досліджень – найскладнішої з-поміж усіх методів, а також діалектний матеріал кафедри української мови – зв'язні тексти з 84 населених пунктів Буковини. Крім того, джерельна база дисертації охоплює історичні пам'ятки (наприклад, „Українсько-молдавські грамоти XIV–XVII ст.”) і твори буковинських письменників – Ю. Федьковича, Є. Ярошинської, Д. Харов'юка, І. Синюка, О. Кобилянської та ін., що дало підставу для обґрунтованих висновків. „Така ретельність і сумлінність у доборі матеріалу йшли від розуміння неперехідної цінності діалектних свідчень для науки і культури; вони стали визначальною рисою усіх наступних праць К. Ф. Германа”, – констатували в статті „Пам'яті професора Костянтина Федоровича Германа” професори Павло Юхимович Гриценко й Ніна Василівна Гуйванюк [5, с. 148].

Новоспечений кандидат філологічних наук, маючи вже п'ятирічний стаж у виші та 20 наукових публікацій, активно взявся за організаційну роботу: його двічі обирають на голову профбюро факультету; на громадських засадах впродовж 20-ти років виконує обов'язки секретаря Чернівецького обласного відділення товариства радянсько-румунської дружби (голова – проректор по заочному та вечірньому навчанню Микола Васильович Ляхович); активний член Товариства „Знання” України – наймасовішої в ті часи громадської науково-просвітницької організації – та *Чернівецького* обласного об'єднання Всеукраїнського товариства „*Просвіта*” ім. Т. Г. Шевченка; голова секції методики проведення лекцій; відповідальний за виховну роботу в студентському гуртожитку, а також організацію цивільного захисту; виконувач обов'язків заступника декана філологічного факультету (замість К. М. Лук'янюка, 1980 р.) тощо. За відповідальне ставлення до громадських доручень К. Ф. Германа нагородили багатьма грамотами університету й органів державного управління в місті й області.

Із 28 червня 1971 року за ухвалою кафедри української мови та одноголосним рішенням вченої ради філологічного факультету К. Ф. Германа перевели на посаду в. о. доцента (відповідний наказ підписав і ректор Костянтин Олександрович Червінський). У перспективному плані роботи доцента, у п. 5, зафіксували наступне: „Зобов'язати кандидата філологічних наук Германа К. Ф. обрати тему докторської дисертації і розпочати роботу над нею”. Побажали, як мовиться, у добру годину...

Вчене звання доцента кафедри української мови Чернівецького державного університету Герману Костянтину Федоровичу присвоїли за рішенням ВАКу від 14 квітня 1976 р. (протокол № 66/62). Проте цій події передувала інша: у вересні 1974 року доцент Герман пройшов підвищення кваліфікації у Відділі історії української мови та діалектології Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. За час стажування виконав значний обсяг роботи. Зокрема, у бібліотеці Інституту узагальнив досягнення в ділянці слов'янської діалектології, фонології, морфології та експериментальної лінгвістики; зробив пробні осцилограми голосних звуків українських говірок Північної Буковини; ознайомився з обладнанням експериментальної фонетичної лабораторії, методами картографування лінгвістичного матеріалу, а також принципами укладання першого тому „Атласу української мови”.

Одержаний новий досвід був цінним для Костянтина Федоровича як учасника наукового проекту „**Атлас української мови**”, постійного активного члена **Міжнародної робочої групи з укладання „Загальнослов'янського лінгвістичного атласу”** (далі – ЗЛА). Він був співавтором цієї лінгвістичної

праці впродовж 1969–2006 рр., зокрема його 26 карт опубліковано в 10-ти томах ЗЛА, а 3 карти передано до комісії в 2006 році. До того ж у планах майбутнього доктора філологічних наук була не лише монографія та дисертація, а й „Атлас українських говірок Північної Буковини” у 2-х томах, що побачили світ у Чернівцях 1995 року (т. 1 : *Фонетика, фонологія*, 410 с. ; із 322 картами) та 1998-го (т. 2 : *Словозміна. Службові слова*, 216 с. ; із 220 картами) [див. про це детальніше: 8; 10].

К. Ф. Герман – прибічник лінгвогеографічного напрямку в діалектології. Він був переконаний, що в результаті лінгвогеографічного картографування певної території ми одержуємо сучасні ареали поширення діалектних явищ певних рівнів мови. Це дає змогу зробити детальніший аналіз сучасного стану живого діалектного мовлення, класифікувати територіальні особливості, бачити інтерференцію між своєрідними діалектами, оцінити вплив літературного мовлення, з'ясувати характер міжмовних контактів, відмежувати загальнономовне, інтердіалектне від вузьколокального. Хоча характер ізоглоси, її конфігурація, „лінгвістичний ландшафт» самі по собі не пояснюють історії явищ, а проте ізоглоса є продуктом усього пройденого мовою історичного шляху розвитку” [1, с. 16].

Прикметно, що вчений збирав матеріали для своїх праць по всій Буковині за однією **авторською Програмою** (1995 р.), орієнтованою на південно-західні наріччя української мови, що охоплює 651 питання, у т. ч. з фонетики – 103, морфології – 218, синтаксису – 270. У кожному українськомовному населеному пункті К. Ф. Герман зробив магнітофонні записи, які мали лягти в основу іншої праці – „Українські говірки Північної Буковини: збірник текстів розмовної мови” (на жаль, ця праця залишилася лише в проєкті, як і „Лексикографічний портрет села Розтоки Путильського району Чернівецької області”). Для формування фонотеки й лексичної картотеки своїх праць, цінних для української діалектології, діалектної лінгвогеографії та ареалогії, Костянтин Федорович щорічно організував та очолював, починаючи з 1963 року по 1994 рік, **понад 156 діалектологічних експедицій** по Південній Буковині, частині Галичини, на Поділля, у Північну Молдову, у яких брали активну участь викладачі та студенти-філологи ЧНУ.

Саме завдяки багаторічній і копіткій роботі К. Ф. Германа мовознавча громадськість має змогу тримати в руках фундаментальну монографію „Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: **Фонетика, фонологія**” (1995), у якій запропоновано вичерпний аналіз фонетичних рис українських говірок досліджуваного регіону з історичними коментарями та лінгвогеографічним представленням. Окремі розділи присвячено питанню походження цих говірок, зв'язкам із іншими говірками та з українською літературною мовою. „Діалектні особливості, узагальнює автор праці, – є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могили, кістки та зброя” [2, с. 3]. І діалектолог, „подібно до археолога, знімаючи пізніші мовні нашарування, знаходить більш давні, співвідносить їх з певними етапами історії народу, з часом їх зародження та розвитку. Однак це можливе лише у випадку, якщо явища лінгвістичної географії будуть систематично вивчатися у нерозривному зв'язку з історією їх формування за внутрішніми законами мови та історією народу, якому належать діалекти” [там само, с. 13]. Дібраний широкий фактичний матеріал, глибокий аналіз мовних явищ з оперттям на причиново-наслідкові зв'язки та внутрішні закони розвитку мови, переконують, що К. Ф. Герман добре знає „технологію” діалектологічних студій, усі секрети цієї скрупульозної праці, що має не лише лінгвістичне, але й екстралінгвальне значення, зокрема щодо питання автохтонності українського населення на Буковині. Це відзначає і рецензент його праць Я. В. Закревська: „К. Герман не опускає гострих моментів, а, навпаки, пам'ятає про них постійно і тоді, коли описує фонетичну й фонологічну системи українських говорів Північної Буковини в лінгвогеографічному аспекті, і тоді, коли /.../ висвітлює історію виникнення, шляхи формування і розвитку окремих мовних явищ чи поглиблено вивчає зв'язки українських говірок Північної Буковини з сусідніми українськими говорами, а також з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами” [8, с. 685].

У 1996 році на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту української мови НАН України Костянтин Федорович успішно захистив **докторську дисертацію „Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика, фонологія”**, у якій репрезентував лінгвогеографічний опис фонетичної та фонологічної систем українських говірок території Північної Буковини на сучасному етапі, а також висвітлив історію появи, розвитку та формування цих діалектних явищ, з'ясував причини, що зумовили ці зміни. Офіційні опоненти дисертації – Ярослава Василівна Закревська, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу мовознавства Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича; Степан Пилипович Бевзенко – доктор

філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського педагогічного інституту; Іван Григорович Матвіяс – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України – у своїх відгуках констатували, що теоретичні напрацювання К. Ф. Германа як діалектолога вражають панорамністю репрезентації емпіричного матеріалу, своїм загальноукраїнським – і ширше – загальноєвропейським характером.

Результати польових досліджень та наукових узагальнень учений апробував на багатьох діалектологічних нарадах і семінарах, міжнародних наукових форумах в Україні та за її межами, на всеукраїнських конференціях – із належною географією – Київ, Львів, Дніпропетровськ, Житомир, Ужгород, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Варшава, Бухарест, Мінськ, Москва, Ленінград, Горький, Воронеж, Кишинів тощо. У полі зору дослідника постійно перебували такі важливі питання, як походження та класифікація українських говірок Буковини, міждіалектна інтерференція та взаємодія говірок з літературною мовою в ареальному аспекті, лінгвогеографічні та порівняльно-історичні аспекти в діалектології.

За рішенням Вищої атестаційної комісії від 11 лютого 1997 р. здобувач кафедри української мови одержав диплом доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – „Українська мова”, а 01 вересня 1997 р. ректор Степан Степанович Костишин на засіданні вченої ради університету урочисто вручив номінанту атестат професора кафедри історії та культури української мови.

Професор Герман входив до редколегій наукових видань, із-поміж яких: „Словник буковинських говірок” (Чернівці, 2005); „Культура фахового мовлення” (Чернівці, 2005, 2006, 2011, 2014); „Науковий вісник Чернівецького національного університету: Слов'янська філологія” (з 1996 по 2011 рр.), „Українська діалектологія” (м. Львів), „Галицько-буковинський хронограф” (історико-філологічний науковий збірник, м. Івано-Франківськ); „Актуальні проблеми синтаксису”, „Проблемні питання синтаксису” та „Українська мова на Буковині: минуле і сучасне” (м. Чернівці) тощо.

Багато праці доклав учений на рецензування монографій і словників, опонування дисертацій, написання відгуків про автореферати кваліфікаційних досліджень аспірантів і докторантів з мовознавчої проблематики. Заслугує поцінування думка проф. Германа К. Ф. щодо уважного підходу до тлумачення діалектних слів. Наприклад, у статті „Лексика південно-західного наріччя у Словнику української мови” (К., 1974) він уточнює лексичне значення десяти слів, як-от: „БЕРБЕНИЦЯ (I, 157). Читаємо пояснення – 'діжечка, барило'. Отже, виходить, що бербениця є діалектний синонім до слів діжка, барило. Однак це не так. Бербениця в Карпатах – це спеціальний бондарський вузький невисокий посуд заввишки 75–90 сантиметрів, діаметром 30–35 сантиметрів, і призначається головним чином для транспортування молочних продуктів верхи на конях. Отже, тут тлумачення слова треба було дати не через відсилання до інших слів, тому що вони створюють неправильну уяву про предмет, про його призначення, а через пояснення, дефінітивне визначення, оскільки маємо справу із специфічним предметом побуту” [4, с. 67]. Спало на згадку, як Костянтин Федорович за рішенням Чернівецької спеціалізованої вченої ради (крім того, він був членом спецради в Ужгородському національному університеті) експертував дисертацію асп. кафедри сучасної української мови Шатілової Наталії Олександрівни „Ідіостиль Сидора Воробкевича” (експертний висновок підписав 5 квітня 2011 р., за три дні до відходу в засвіти). На берегах рукопису він не лише уточнював тлумачення діалектних лексем, а й намалював простим олівцем до них ілюстрації... Як завше, його зауваження були присутніми, думки – логічними й оригінальними, тон – доброзичливим.

Під керівництвом д. філол. н., проф. Германа виконано й захищено дві кандидатські дисертації зі спец. 10.02.01 – українська мова: „Українські говірки Південної України” / Крістіна Іванівна Чорней (захист дисертації – 30 червня 2004 р., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); „Словозміна іменних частин мови в українських говірках Північної Буковини” / Лілія Георгіївна Гажук-Котик (захист дисертації – 11 грудня 2009 р., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Не менш вагомими були досягнення чернівецького професора в навчально-методичній роботі. Упродовж роботи в університеті довелося викладати практично всі навчальні дисципліни: „Сучасна українська мова”, „Методика викладання української мови”, „Старослов'янська мова”, „Історична граматика української мови”, „Історія мовознавства”, „Історія лінгвістичних учень”, а також розробляти й читати студентам кілька спецкурсів: „Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови”, „Взаємодія української літературної

мови з територіальними діалектами”, *творчо керувати науково-дослідницькою роботою студентів. Для організації самостійної роботи молоді К. Ф. Герман поставив собі за мету підготувати навчальні та навчально-методичні посібники з грифом МОНУ та ЧНУ, яких чимало в його творчому доробку: шість доповнених видань „Культури фахового мовлення” та „Ділової української мови” (у співав.; заг. ред. професора Н. Д. Бабич); „Контрольні завдання з історичної граматики української мови” (1973); „Навчальні завдання для проведення діалектологічної практики” (1975); „Основи наукових досліджень” (1982), „Історія української мови. Вступ до вивчення курсу” (2001) тощо.*

Нагромаджений науково-педагогічний досвід прислужився під час викладання української та російської мови в Сорбонському університеті, куди Костянтина Германа відрядили в 1981 році за міждержавним договором між СРСР і Францією та відповідно до наказу Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти (у Парижі він працював до 05 липня 1982 р.).

Коли після відзначення 75-річчя з дня народження в 2003 році з проф. Германом К. Ф. не підписали контракт на новий термін, він стійко витримав цей життєвий удар і... приступив до викладання курсу **„Українська мова за професійним спрямуванням”** у Чернівецькому фінансово-юридичному університеті (нині – Буковинський університет), у якому до 2008 року очолював кафедру філологічних дисциплін. У штаті цього структурного підрозділу на той час було 6 викладачів української мови та літератури (к. філол. н. Валігура Г. А., Токарюк М. М., Миронюк М. Д., Лашак О. М., Морараш Г.), а в 2008 році – уже 20 викладачів української мови й іноземних мов, української та зарубіжної літератур. Кость Федорович ретельно планував річні плани роботи кафедри, готував сам відкриті лекції та відвідував заняття колег, виступав із доповідями на актуальні мовознавчі теми, готував аналітичні огляди новинок наукової та методичної літератури тощо. До його наукового доробку додалося нових 10 праць, у яких автор виклав цінні спостереження щодо проблем наукової інтерпретації лінгвістичних атласів, взаємозв’язків між антропонімією та етнімією в українських говірках Буковини, розвитку лексики українських говірок Буковини в ХХ ст., архаїчних конструкцій у системі складних речень української мови тощо. На ґрунті вимогливого ставлення передовсім до себе, професійності й вродженої інтелігентності йому вдалося сформуванати колектив одностайців, сприяти їхньому фаховому росту.

За багаторічну плідну наукову роботу, особистий внесок у розвиток національної освіти на Буковині Костянтин Федорович Герман став лауреатом **обласної премії імені Юрія Федьковича** (1995 р.), а 2008 року за високу професійну майстерність та трудові досягнення одержав почесну відзнаку-орден **„За розбудову освіти”**.

Із 28 серпня 2008 р. по 8 квітня 2011 р. Костянтин Герман обіймав посаду завідувача кафедри філологічних дисциплін у Буковинській державній фінансовій академії (м. Чернівці), де продовжив досліджувати лексичні й синтаксичні особливості буковинських говірок, міждіалектні взаємини в говірках Буковини та слова із символічним значенням у книгах Святого Письма Старого Заповіту (опублікував 8 статей у фахових виданнях України). До того ж проф. Герман К. Ф. не переривав співпрацю з рідним Чернівецьким університетом і брав активну участь у реалізації двох фундаментальних держбюджетних науково-дослідницьких тем під керівництвом завідувача кафедри сучасної української мови, проф. Ніни Гуйванюк: **„Функціонування сучасної української мови на тлі взаємодії локальних чинників та загальноєвропейських тенденцій”** (2005–2007 рр.); **„Вербальні і невербальні ресурси української мови: історичний і сучасний аспекти комунікації”** (2008–2010 рр.).

Буковинцям ім’я Костянтина Германа відоме зі шпальт газет „Буковина”, „Час”, „Доба”, „Буковинське віче” і „Зориле Буковиной”, у яких він постійно публікує матеріали на злободенні теми, відзначаючи важливі культурні та історичні дати, обстоюючи в своїх публікаціях інтереси України та утверджуючи державний статус української мови, як-от: **„Замітки про гуцульське мистецтво”** (1957), **„З історії міст і сіл Буковини”** (1967), **„Словник мови творів Івана Франка”** (1970), **„Походження назви Україна”** (1995), **„Біля витоків слов’янської писемності”** (1999), **„Щоб встали з великого сну (До днів Тараса Шевченка)”** (2003), **„Як довго ждали ми своєї волі слова: Оборона закону про державність української мови – це боротьба проти ревізії і неповаги до Конституції України”** (2005), **„За українську мову й вишиванку – страта”** (2008) тощо.

Отже, науково-методичний доробок доктора філологічних наук, професора Костянтина Федоровича Германа презентують:

- **1** одноосібна монографія;
- **6** монографій і фольклорних збірників (у співав.);
- **26** карт у 10 томах „Загальнослов’янського лінгвістичного атласу” (у співав.);

- **542** карти в 2-х томах одноосібного „Атласу українських говірок Північної Буковини”;
- **1279** словникових статей (літера С) у „Словнику буковинських говірок”;
- **89** статей і тез доповідей з української діалектної мови, ареалогії, фонетики, граматики, синтаксису, стилістики українських діалектів, а також діалектогенезу, взаємодії українських діалектів і літературної мови, міжмовних контактів, ономастики;
- **156** наукових експедицій для збирання діалектних матеріалів до „Атласу буковинських говірок” і „Атласу української мови” (1963–1994 рр.)
- **5** рецензій на монографії та словники;
- **4** навчальні посібники з грифом МОНУ;
- **8** навчальних посібників, рекомендованих редакційно-видавничою радою Чернівецького університету;
- **42** статті в часописах.

8 квітня 2011 р., саме на Благовіщення, перестало битися серце Великої Людини-життєлюба, шляхетного чоловіка, визначного вченого, патріота рідного краю і великої Батьківщини, професора Костянтина Федоровича Германа. Випускниця Чернівецького університету, лауреат Шевченківської премії, письменниця Марія Матіос у книзі „Вирвані сторінки з автобіографії” називає свого односельчанка й викладача Костянтина Федоровича Германа чесною і порядною людиною.

15 червня цього року йому мало б виповнитися 91 рік від дня народження. Отож у цей світлий день складемо вінок шани нашому справжньому Вчителеві, мудрому Наставнику, надійному й щирому Другові, який ознаменував цілу епоху в українській лінгвістиці – від живомовного слова буковинських говірок до ґрунтового тлумачення його в загальнослов’янському контексті, до золотих скрижалів історії та культури рідного народу.

Література

1. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія : монографія / К. Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 392 с.
2. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах. Фонетика, фонологія : автореф. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 – „Українська мова” / Герман Костянтин Федорович ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1996. – 46 с.
3. Герман К. Ф. Українські говірки Буковини у світлі мовознавчих досліджень / Костянтин Герман // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. Вип. 547–548 : Слов’янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 124–135.
4. Герман К. Ф. Лексика південно-західного наріччя у „Словнику української мови” / К. Ф. Герман // Інформаційні матеріали Наукової ради з проблеми „Закономірності розвитку національних мов у зв’язку з розвитком соціалістичних націй” : допов. і повід. / АН Української РСР; Відділ мови, літератури та мистецтвознавства; відп. ред. М.А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1974. – Вип. 16. – С. 63–69.
5. Гриценко П. Пам’яті професора Костянтина Федоровича Германа / Павло Гриценко, Ніна Гуйванюк // Українська мова : [науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України] / гол. ред. В. Німчук. – 2011. – № 2. – С. 147–149.
6. Гуйванюк Н. В. Професор Костянтин Герман – учений і педагог / Н. В. Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць на пошану проф. К. Германа з нагоди його 75-річчя / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 170–171 : Слов’янська філологія. – С. 5–11.
7. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. – 232 с.
8. Закревська Я. В. К. Ф. Герман. Атлас українських говірок Північної Буковини. Фонетика, фонологія. – Чернівці, 1995. – 410 с.; К. Ф. Герман. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах. – Чернівці, 1995. – 392 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXXXIV. Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 684–689.
9. Мельничук Б. З погляду молодшохурника [Текст] / Богдан Мельничук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць на пошану проф. К. Германа з нагоди його 75-річчя / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 170–171 : Слов’янська філологія. – С. 12–14.
10. Скаб М. В. „Атлас українських говірок Північної Буковини” К.Ф.Германа / М. В. Скаб // Галицько-буковинський хронограф. – 1997. – № 1–2. – С. 201–203.
11. Скаб М. Велике досягнення буковинської діалектології [Текст] / Марія Скаб, Мар’ян Скаб // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць на пошану проф. К. Германа з нагоди його 75-річчя / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 170–171 : Слов’янська філологія. – С. 15–17.

АНАЛІТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОДИНИЦІ НОМІНАЦІЇ У МОВІ ТВОРІВ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Оксана Максим'юк. Аналітичні конструкції як одиниці номінації у мові творів Ольги Кобилянської.

У статті здійснено системний аналіз аналітичних конструкцій, стержневим компонентом яких виступає неозначений займенник, схарактеризовано особливості семантико-синтаксичної сполучуваності неозначених займенників з різними прикметниковими та зрідка іншими формами; пов'язано використання семантико-синтаксичних єдностей з авторським стилем Ольги Кобилянської.

Ключові слова: аналітичні конструкції, синтаксичні номінації, семантично неподільні словосполучення, синтаксично зв'язані словосполучення, вільні синтаксичні словосполучення, перифрази, неозначений займенник, валентність.

Оксана Максим'юк. Аналитические конструкции как единицы номинации в языке произведений Ольги Кобылянской.

В статье осуществлен системный анализ аналитических конструкций, стержневым компонентом которых выступает неопределенный местоимение, охарактеризованы особенности семантико-синтаксической сочетаемости неопределенных местоимений с различными прилагательными и изредка другими формами; связано использование семантико-синтаксических единств с авторским стилем Ольги Кобылянской.

Ключевые слова: аналитические конструкции, синтаксические номинации, семантически неделимые словосочетания, синтаксически связанные словосочетания, свободные синтаксические словосочетания, перифразы, неопределенные местоимения, валентность.

Oksana Maksymiuk. Analytical unities as nomination items in the language of Olga Kobylyanska's works.

The article deals with the systematic analysis of analytical constructions, the core component of which is an indefinite pronoun, features of semantic-syntactic compatibility of indefinite pronouns with different adjectives and occasionally others forms are characterized; the use of semantically-syntactic unities with the author's style of Olga Kobylyanska is described.

Key words: analytical constructions, syntactic nominations, semantically indivisible phrases, free syntactic phrases, paraphrases, indefinite pronoun, valence

Крім однослівних номінацій, у мові творів Ольги Кобилянської фіксуємо чимало різноманітних сполученневих назв, які номінують якийсь предмет, явище чи поняття. Письменниця використовує семантично-неподільні словосполучення різних типів, серед яких помітне місце займають ті, що є назвами неозначених понять, часто загадкових, які не мають відповідних, однослівних, чітко семантично окреслених номінацій.

З листування Ольги Кобилянської з Лесею Українкою загальновідомими стали назви „хтось чорненький” (Ольга Кобилянська) та „хтось біленький” (Леся Українка) як своєрідні перифрази, якими послуговувались кореспондентки. Можемо припустити, що ці перифрази були обрані для постійного послуговування у листуванні не випадково. Очевидно, вони були взаємно „симпатичні” обом поетичним натурам, тому що містили елемент таємничості, чогось ще не пізнаного, яким вони щедро ділилися як щирі подруги і посестри по перу. Крім того ці перифрази давали змогу менше вживати займенник „я”, чого вимагає епістолярний жанр. Перифрастичні сполуки „хтось біленький”, „хтось чорненький” уможлилювали уникати цього. Порівняймо: „Але **хтось чорний** своєму мовчанню не винен” (У, 601). „Одна старша образована акторка піддала **комусь чорненькому** цю гадку” (У, 602). „Се **комусь чорненькому** так страшне подобалось, і він був такий гордий на когось біленького...” (У, 601). „Однак коли б **хтосічок** пішов на те, мусили б **хтось біленький і чорненький** конче бачитись і децю особисто обговорить конче” (У, 602). Крім займенників хтось (когось, комусь), у листуванні використовуються оказіональні назви хтосічок, які утворюють так само семантично-неподільні словосполучення з прикметниками, як-от: „**Хтось** приходить до **когось біленького** з тою великою просьбою, щоб той **хтосічок біленький** прочитав оповідання” (У, 602). Подекуди ці назви були навіть трикомпонентними, як-от: „І **хтось** знає, на сцену міг би поставити її або **хтось біленький хтосічок** (Леся Українка – О. М.), або І. Франко” (У, 602). Такі і подібні семантико-синтаксичні сполучення надзвичайно продуктивні у мові художніх творів Ольги Кобилянської, відображають особливості її світосприйняття.

Синтаксична природа таких словосполучень ще остаточно не з'ясована. Поза увагою мовознавців залишився цілий пласт семантико-синтаксичних єдностей, які будуються за різними моделями, визначаються лексичним наповненням та ономазіологічними параметрами різних частин мови, які, поєднуючись,

утворюють особливий тип синтаксичного позиційно стійкого зв'язку. З'ясування синтаксичної природи і характеру такого зв'язку має неабияке значення. На цьому, зокрема, наголошував Є. В. Кротевич, аналізуючи проблему словосполучень як „будівельного матеріалу речень”. Учений зазначав, що вивчення різних форм та різновидів словосполучень сприяє глибшому з'ясуванню структурно-семантичних особливостей мови, також дає змогу простежити взаємодію різних категорій граматики (морфології та синтаксису), з одного боку, і лексико-семантичних та граматичних категорій – з другого [4, с. 175].

Словосполучення є результатом активного пізнавального процесу, при якому одне поняття залежить від іншого. І „встановлення цієї залежності” найчастіше відбувається бінарно (парами повнозначних слів) як результат одного руху думки”, – підкреслював Л. А. Булаховський [3, с. 265].

Учені звертають увагу і на різний ступінь злитості компонентів у словосполученнях, що становлять „єдине, але розчленоване поняття”. Проте, ця характеристика стосується передусім так званих „вільних синтаксичних словосполучень”, які „розчиняються” в реченні, розпадаються на різні однослівні засоби вираження членів речення. Однак у реченнєвій структурі частина словосполучень не розпадається, а залишається складеною, нерозчленованою назвою „єдиного поняття”. Саме такі словосполучення і послужили предметом наших спеціальних спостережень. Синтаксично зв'язані словосполучення, як і синтаксично вільні, будуються за структурною схемою підрядних словосполучень, мають граматичне значення суб'єктне, об'єктне, означальне, апозитивне, комплетивне, обставинне (темпоральне, локальне, каузальне і т. ін.). Відрізняються вони від синтаксично вільних більшим ступенем семантичної спаяності компонентів. Щодо їх класифікації, то на жаль, у мовознавстві не існує поки що чітких критеріїв їх диференціації. Проте заслуговує на увагу сам підхід мовознавців до виділення типів словосполучень за ступенем злитості їх компонентів [7]. Учені називають різну кількість найпоширеніших цілісних словосполучень (кількісно-іменних, займенниково-іменних, займенниково-займенникових, іменниково-іменникових та ін.). Вважаємо, що їх системний опис не тільки доповнить теорію „малого синтаксису”, але й уможливить пізнання особливостей художнього стилю відомої української письменниці Ольги Кобилянської, яка активно послуговувалася синтаксично- та семантично-неподільними словосполученнями, як номінативними одиницями.

Метою нашої статті є здійснення системного аналізу семантично-нерозкладних словосполучень, стрижневим компонентом яких виступає неозначений займенник, схарактеризувати особливості семантико-синтаксичної сполучуваності неозначених займенників з різними прикметниковими та зрідка іншими формами; пов'язати використання семантико-синтаксичних єдностей з авторським стилем Ольги Кобилянської.

Про узагальненість семантики займенників писали І. Г. Матвіяс, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, означальне та неозначені займенники володіють „найвищим ступенем узагальнення” [5, с. 50]. За функціонально-синтаксичною характеристикою займенникові іменники виконують ті ж синтаксичні функції, що і власне-іменники, проте „своєрідність семантики займенникових іменників порівняно із власне-іменниками полягає в тому, що перші лиш опосередковано позначають предмети, пов'язуючись із конкретною ситуацією” [там же с. 49]. Вони не містять конкретної назви предмета, передаючи тільки загальну (категоріальну) граматичну інформацію, тобто вони лише вказують на предмети, спеціалізуючись на вираженні узагальненої предметності.

І. Р. Вихованець уточнює займенникову семантику. Узагальнено-вказівна їх мовна семантика „наповнюється конкретним змістом у конкретній ситуації мовлення чи в контексті: узагальнено-вказівний мовний параметр займенникових іменників поєднується з конкретним їх мовленнєвим характером у висловленні” [с. 50]. Проте і займенникова семантика відрізняється різним ступенем градації конкретності й абстрактності. Специфіку займенникових іменників становить і те, що вони, виявляючи своє внутрішнє семантичне членування, по-різному співвідносяться з мовною узагальненою вказівністю і мовленнєвою опосередкованою конкретністю.

Найвищим ступенем узагальнення виявляється в заперечних, питальних, неозначених та означальних займенниках. Найбільш конкретними є особові займенники та зворотний себе, присвійні, предмети, що виражають приналежність особі мовця, співрозмовника та третій особі, яка не бере безпосередньо участі в комунікативному акті.

Займенник хтось називає неозначено, досить загально якусь людину чи істоту. Сполучаючись із прикметниками, займенникова сполученнєва назва стає значно конкретнішою. Отримуючи характеристичне ім'я (характерну ознаку, виражену прикметником), семантично-неподільне словосполучення отримує новий номінативний статус як особливої одиниці номінації. Порівняймо:

Можна б подумати, що той чоловік, або заодно чимсь гризеться, або що йому лише недавно помер **хтось дорогий і рідний** (III, 98). Господи! Чи їй привиджається **хтось знайомий**? (У, 56). Рут рада б бачити коло сина **когось щирого і прихильного** нещасному (III, 25). Івоніка [...] майже ніколи не припускав **когось чужого** до вуліїв (II, 28).

Замість займенника хтось у значенні істоти використовується у творах Ольги Кобилянської у подібних семантико-неподільних словосполученнях відносний займенник хто у різних відмінкових формах, як-от: *Це особливо, коли заходив **хто чужий** в її гарні ... кімнати* (У, 11). Особливо часто займенник хто сполучається з означальним займенником інший. Напр.: *Чи, може, хоче **хто інший** кроки сліпця стерегти?* (III, 131). *Одначе слухачка не рухалася з місця, **хто інший** – також ні, всі сиділи* (У, 33). *У домі Федоренків було з давніх-давен відомо, що там ... робилося для дітей якнайменше, щоб зате тим більше побільшувати масток, – не для **кого іншого**, як, власне, знов для тих самих дітей* (У, 8). *Стипендія надана **кому іншому** цим разом* (У, 80). *Вона [стипендія] виплачується ще **кому іншому*** (У, 25).

З подібним значенням використовується в позиції стрижневого слова займенникового словосполучення заперечний займенник ніхто: *Я перший; **ніхто інший** не сміє бути тим „першим”* (У, 17). – *Але від часу смерті мого нареченого я ще майже перед **ніким чужим** не співала* (У, 77).

У кожному випадку семантико-синтаксичні єдності зберігають відмінності у значенні (відносно-предметне хто, неозначене хтось та заперечне ніхто). Це простежуємо і в кореферентних співвідношеннях займенникових нерозкладних словосполучень з іменниковими, в яких опорним словом виступає іменник з послабленою семантикою „людина”, „жінка”, „чоловік” і под. Але в цих випадках словосполучення переходить в розряд синтаксично вільних. Порівняймо: *„Стипендія надана **кому іншому**. Сказано: є ще гідніші від Аглаї Феліцітас Федоренко”* (У, 80) // *Стипендія надана **іншим людям** ... Рут рада б бачити коло сина **когось щирого і прихильного** нещасному* (III, 25) // *Рут рада б бачити коло сина **щиріших і прихильніших** до нещасного людей*. За ступенем семантичної злитості більш конкретними є семантико-синтаксичні єдності займенників з прикметниками, ніж займенникові поєднання типу хтось інший. Порівняймо: // *Рут рада б бачити коло сина тих людей, **хто** були щиріші і прихильніші до нещасного*.

Таких співвідношень словосполучення з означальним займенником інший не мають (типу „хтось, хто інший”, „хтось, хто був іншим” і под.).

У ролі опорного слова як синонім до неозначеного займенника хтось вживаються і неозначені займенники хто-небудь та дехто: *...а я вам свій гріх оповім, щоб його лише з **ким-небудь** добрим поділити й чимсь прощення одержати* (III, 102). *Ніколи не сміла я бути дотепнішою, це або те розуміти ліпше, як **дехто інший** з знайомих жінок нашого товариства або моїх „товаришок”* (III, 78). Як бачимо з останнього прикладу, займенник інший компенсує неповноту семантики сполучуваністю з іншими лексемами, утворюючи семантико-синтаксичну єдність на зразок: **дехто інший** з знайомих жінок.

Більшу потенційну семантико-синтаксичну валентність щодо сполучуваності з прикметниками виявляють займенники не особової семантики щось, що, ніщо. У мові творів Ольги Кобилянської вони надзвичайно поширені. Наприклад, модель семантико-синтаксичних єдностей з неозначеним займенником щось утворюють, за нашими спостереженнями 88 різних прикметників: **щось** (неясне, цінне, сумне, мокре, неказанне, любе, мрійне, шовкове, звичайне (2), більше (2), несподіване (5), незнане, потужне, заборонене, темне, грішне, самолюбне, вузьке, велике-велике, смутне, найтонше, найкраще, велике (5), нероз’яснене, дрібне, чуже (4), значне (2), далекосягле (2), нове (6), могутнє, похмуре, страшне (5), важке, грізне, сильне (5), здорове, поважне, пишне, чудове, лучче, інтелігентніше, симпатичне, тонке, добре, гарне, неповнолітнє, дитинне, прекрасне, приманливе, оживаюче, довершене, лихе, строге, невмолиме, гірке, ясне, непрошене, незвичайне, окреме, подібне (7), відповідне, погане, блискуче, чудне, пречудне, певне (4), недобре (2), горде, гаряче, недоступне, викінчене, краще, лякаючи, тасмниче, спільне, сонячне, значуще, добре, прикре (2), несправедливе, неописане, немиле, каз очне, неможливе, заважаючи, біле, болюче, значне). Значно меншу потенційну сполучуваність виявляють займенники **хтось** (інший (4), дорогий, рідний, чужий (2), біленький (8), чорний, чорненький (4), щирий, прихильний, мудрий); **дещо** (прикре, гарне, величаве, нове, цікаве, зайве); **хто-небудь** (добрий) та ін. Наприклад: *„Отже, я мушу **щось певне** знати”* (III, 51). *Параска роздивляється, мов пані, як прийде в хату; най ліпше в себе розглянеться, там скорше найде **щось погане**, як в нас!* (II, 328). *Вона лиш знає, що він стрілив чимось у неї, викликав **щось страшне*** (У, 86). *Це буде бодай **щось** нове, бо Аглая Феліцітас потребує щохвили нової акції для своєї душі* (У, 84). ...

Саме в тій хвилі сталося **щось несподіване** й усунуло відповідь (У, 80). Де знаходився хор, близько чи далеко, я не знав, а знав, що діялося **щось пречудне!** Сильне! (У, 67). Вигадлива, жадібна подія, а на будуче – **щось незвичайне** заповідала (Ш, 54). Я ж потребувала також **щось ясне**, якогось сонця в моїм невеселім житті (Ш, 60). Дзвони церкви накликували на неї почуття, неначе **щось непрошене** тиснулося в її душу і випивало супокій, котрого вона потребувала (Ш, 10).

Як бачимо, більшість семантико-синтаксичних єдностей, утворених сполученням неозначеного займенника щось з прикметниками, називають якийсь стан людини, її почуття, відоме чи неточно окреслене явище, що ще не отримало однослівного відповідника-назви.

В інших випадках такі семантико-синтаксичні словосполучення називають речі більш конкретні, про які можемо здогадатися із контексту (це подія, конкретний предмет тощо). Наприклад: ... Ти готова появитися завтра й оповісти нам **щось подібне** з твого життя (Ш, 67) (про подію). Напишіть **щось подібне** прозою (У, 593) (твір). Но скоро буду мати **щось відповідне**, вишло rado (У, 591) (твір). Як живеться Вам, дорогий товаришу? Чи пишеться знов **щось нове?** (У, 572) (твір). Та я лише відчуваю, що ти не ідеши слідом своєї матері, а себе за **щось незвичайне**, наче за якусь тропічну рослину, вважаєш... (Ш, 81). Тому ти й годна потішатися думкою, що сама церква, чи його вже, чи твоя, є **щось окреме** для себе (Ш, 104).

Рідше такі сполучення набувають особової семантики, як-от: З неї мусило б **щось пишне, чудове** вийти, гординя й честь для нашого народу (Ш, 61). Коло стола, заваленого паперами, сидить **щось дрібне** і пише (Ш, 399).

Прикметники, що поширюють у семантично-неподільному сполученні займенник щось, належать здебільшого до розряду якісних, допускають утворення компаративних форм та містять у своїй морфемній будові суфікси суб'єктивної оцінки. Наприклад: Моя душа відчинена приймати саме **щось найтонше й найкраще** (Ш, 83). Доньки нашого духовенства виховуються тепер гарно й тонко, їх виховання трактується далеко поважніше, як, приміром, у родин урядовців, що вважають себе все за **щось краще й інтелігентніше** (Ш, 79). Рідше з займенником щось пов'язуються відносні прикметники та дієприкметники: Як сполошений кінь, що побачив нараз **щось несподіване й незнане**, так кинулася і вона вбік (У, 71). І вона [дитина], дрібна, ніби бачить **щось-то** між деревами душею. **Щось прекрасне, приманливе, щось озираюче** її (Ш, 415). В окремих випадках спостерігаємо повтори прикметників: **Щось велике, і слухне, і радісне** жде на неї (Ш, 186). **Щось велике і несподіване** жде її, **щось нероз'яснене, що ще потребує часу** (Ш, 85).

Рідше сполучається займенник щось з займенниковими формами інший і таке, напр.: Люди чи **інше щось** – вона не знала (У, 54). Його предмет – історія мистецтв Східної Європи і **щось там ще інше** (У, 22). Все, що дає нам життя в своїм бігу, все воно не те, що нам дійсно потрібно, а звичайно **щось інше** (Ш, 21). – Ти не була ніколи **чим іншим**, як лиш донькою знаного лихваря... (Ш, 18). За моїх часів значило **щастя щось інше** (Ш, 119).

Вказівний займенник такий, сполучаючись з неозначеним займенником щось, утворює неозначену, абстрактну семантичну єдність, яка далі розкривається або порівняльним зворотом або підрядною частиною, напр.: Наша любов, мамо, то **щось таке**, як казка (Ш, 86). ...Та, на мою думку, тоді воно й не було б ніяким героїським учинком, про які мова, а **чимось таким**, що впливало б само з душі й було б через те **природне!** (Ш, 93).

Поєднання неозначеного займенника щось із неозначеним якимсь пояснюється означальною частиною: Олекса тепер так сильно викликував і ображав у мент **якесь щось**, котре він уже не раз хотів опанувати (Ш, 125).

Особливістю художньої мови Ольги Кобилянської можна вважати об'єднання прикметникових форм у синонімічні ряди навколо займенника щось. Ці ряди можуть бути одно-, дво-, три- і більше компонентними, як-от: **Щось сильне, здорове** не могла вона сотворити без молодої сили (Ш, 323). ...діло йде вже справді про **щось поважне й далекосяжне** (Ш, 90). ... з неї було б, мабуть, **щось велике й значне** вийшло (Ш, 61). В його очах таке упокорення – то **щось гарне й велике** (Ш, 22). Може б, тоді і написав **щось нове та сильне** (У, 608). Я відчувала се все так глибоко, що мені видались усякі так звані „приватні почування” **чимось грішним, самолюбним і вузьким** (Ш, 394).

У деяких синонімічних рядах займенник щось повторюється: Рівночасно гукнув вистріл, я впав, далі зачув коло серця пекучий біль, відтак **щось мокре**, а далі, ніби крізь раптовий сон, **щось несказанне, любе, мрійне... шовкове** (У, 67). **Щось чуже й значне, щось далекосяжне** надходить ... і бере верх ... (Ш, 104). Се ж було **щось заборонене, щось темне**, чого він не любив (Ш, 293).

Семантико-синтаксичною валентністю прикметника, що входить до семантично-неподільного словосполучення, зумовлюється його поширення іншими словоформами, напр.: *Ніколи не буває йому щось у мені неясне, не настроює прикро або ворохливо* (III, 115). *Щось симпатичне для нього було в її рисах ...* (III, 21). – *Вірте мені, коли ми те. Що вважаємо за щось менше цінне в житті, сповнюємо чесно й точно, то все-таки не пішло наше життя марно й безкорисно* (III, 120).

Може поширюватись прикметник і прислівником зі значенням міри та ступеня вияву ознаки, як-от: *... обов'язок – то щось дуже звичайне, лиш щось більше* (У, 71). *Досі її всі пестили і за щось і через щось подивлялися – але тут нараз стає її щось цілком нове, несподіване в дорозі й серці* (У, 46). *Він говорив живо й радісно, однак між його словами дзвеніло щось неказанно сумне...* (III, 28).

Узагальнено-вказівною семантикою займенника щось визначається його поширення його підрядною вміщу вальною частиною з корелятивною парою „щось – що”, порівняймо: В того п'яниці є щось неповнолітнє й дитинне, що показує йому світ завсіди гарним і в рожевім світлі! (III, 35). *Се ж було щось заборонене, щось темне, чого він не любив* (II, 293). *Щось велике, несподіване жде її, щось нероз'яснене, що ще потребує часу* (III, 185). *З ним уступило в хату щось, що немов стісняло ... щось чуже, похмуре* (II, 279). *Вона мимоволі похилила голову на груди і почала молитися. Тихенько і з невиразним бажанням у серці, що то помирить щось важке, грізне, непомириме, що вже від довгих літ тяжіло на ній ...* (III, 10). *... Щось мусить статися. Щось потужне, велике, щось, чого досі не було* (III, 295).

У деяких випадках натрапляємо у мові творів Ольги Кобилянської і на поширення опорних компонентів таке, таким і под. підрядними частинами міри та ступеня, напр.: *В очах Тетяни заблестіло нараз чимось таким гордим і сильним, таким гарячим і недоступним, що Мавра заніміла* (III, 204).

На поширення семантико-синтаксичного як опорного компонента підрядною частиною впливає не лише ономасіологічна природа неозначеного займенника щось, але й його сполучуваність з узгоджуваним прикметником.

У структурі речення семантико-синтаксичне словосполучення з компонентом щось може поширюватись і порівняльними зворотами, що також визначається валентністю прикметника компаративної форми, як-от: *Ми звикли уважати її як уже не за єретичну, то бодай за щось менш довершене, як наша церква* (III, 102). *Може, то єсть щось, як казав Гамлет, більше, між небом і землею, ніж наша шкільна мудрість утримує* (III, 397).

Сприяє поширенню підрядною частиною і вказівний займенник такий (таке), що входить як антецедент до семантико-неподільного словосполучення, як-от: *Чувство опозиції супроти мачухи, хоть би і найшляхетнішої, се щось такого несправедливого, а проте такого сильного, що його неувзглядити – просто неможливо* (У, 161). *А тепер це щось таке чуже, несподіване, щось такого лякаючого і гарного рівночасно, що вона зараз загине ...* (У, 86).

Рідше функцію антецедента виконує займенник те, замінюючи займенник щось: *... вважай, мій сину, що я розповідаю тут про п'ятилітню дитину, й слово „захват” уживаю навмисне, бо це якраз було те гарне й пориваюче в тій дитині, що воно, маленьке, було в своїм думанні й почуванні таке сильне* (III, 58).

Особливістю сполучуваності займенника щось з прикметником у мові творів Ольги Кобилянської потрібно вважати її неузгодженість у відмінку, коли займенник стоїть у називному чи знахідному, а прикметникова форма – у родовому. Порівняймо: *Щось страшного втиснулося в її серце і рвало його. Щось страшного, гіркого, неописаного* (II, 280). *І ніхто не доповняв тяжкої думки до кінця, ніхто ніби не говорив щось певного* (II, 278). *По просьбі Марійки, збігалася Домініка по всіх ворожках околиці, аби розвідатися щось про убійника. Але ні одна не могла сказати щось певного* (II, 278). – *Чи вона мала в дитинстві щось спільного з оцею малою артисткою, мамо?* (III, 64). *Не гнівайтесь, але я так переконана, що ви в силі з того всього щось кращого і сильнішого зробити. Що не можу отсе промовчати!* (У, 163). *В кілька день по від'їзді професора Чорная трапилося щось прикрого* (У, 88). *... і вслід за тим щось дивного й страшного сталося* (У, 67). *... бо від прочих я ледве що діждуся щось певного* (У, 570). *Я для вас щось кращого придумала...* (III, 396). *Господь потребує теж щось доброго, і я цим потішала себе довгі літа* (III, 26). *Щодо мене, то я маю в його присутності таке почуття, немовби трапилось щось значущого* (III, 98). *Щось чужого почула на санках, і те чуже мусила тепер везти* (III, 333). *... Щось сонячного проб'ється для мене в руху оточуючого життя* (III, 358).

І хоч за продуктивністю такі сполучення займенника щось з прикметником у родовому відмінку поступаються частотою вживання перед узгоджуваною їх сполукою, все-таки їх використання помітне. Почасти воно позначене певною фразеологізацією (типу: *трапилося щось страшного, чи щось подібного, сказати щось певного*). Такі звороти засвідчені нами не лише в художніх творах письменниці,

але й у її листах, тобто вони були природними у її слововжитку. Хоч паралельно вживає Ольга Кобилянська й узгоджувані відповідники, як-от: *Я не міг чогось подібного сподіватися...* (У, 29).

Неузгоджене використання прикметникових форм з неозначеним займенником щось засвідчує ще раз їх семантичну спаяність і використання в ролі одного члена речення (підмета чи об'єктного поширювача).

Рідше семантико-синтаксичні єдності утворюють інші займенникові форми, синонімічні до неозначеного займенника *щось*, – як, наприклад, неозначений займенник *дещо*: *І поволі, поволі дійшло до того, мій сину, що я мусила **дещо** зайве з хати продавати...* (III, 40). *Він також там багато **дечого** гарного, величавого, нового, цікавого бачив і навчився* (У, 22). *Перебув **дещо** прикре в житті й постановив не женитися ніколи* (У, 81); неозначений займенник *що-небудь*: *А коли ні, то вона кидає все і або вступає до поштової служби, або прийме вчительську посаду, або **що-небудь** інше* (У, 57). *Вона сидить і або пряде, а як ні то вирізує з дерева **що-небудь**. Хрести, ложки, мисочки або **що-небудь** інше **дрібне**, що їй на думку прийде* (II, 329); заперечним займенником *ніщо*: *Не жде тебе **ніщо** інше, як обов'язки жінки, жінки священика, обов'язки українсько-руської жєницини* (III, 108). *Руська жінка не є **нічим** ні **гіршим**, ні **ліпшим**, як вірним дзеркалом свого мужа* (III, 352). *В тім, здається, не було **нічого** дивного, що вона оповіла* (У, 76). *Але нехай не гніваються, бо чорненський несказанно бідний в своїм життю і не має вже давно **нічого** доброго і ясного на цім світі* (У, 603); відносний займенник *що*: *Звернув спокійно увагу на **що** інше* (У, 57). *Вона думає про **що** інше* (У, 25). Особливості синтаксичної номінації семантико-синтаксичних єдностей з означальним займенником *інший*, визначаються його ономазіологічними характеристиками. „Займенник *інший*, – зазначає І. Г. Матвіяс, – в основній своїй синтаксичній функції означення служить для відмежування означуваного предмета, особи чи явища від відомих уже предметів, осіб або явищ, протиставляє означуваний предмет, особу чи явище першому, попередньому, якщо вони з якого-небудь погляду становлять один ряд” [8, с.70].

Своєрідною є контамінація трьох займенників у семантико-синтаксичній єдності, як-от: *Маю справді „свідоцтво” на те, але тут, – сказала й вдарилася в чоло, – говорить мені **щось** **що** **інше*** (У, 71).

Узгоджувані прикметники (рідше – займенники), незважаючи на наявність у реченні означуваного щось, до певної міри сприймаються як субстантивовані і виступають у постпозиції. На цій особливості наголошує, зокрема, І. Г. Матвіяс [8, с.104].

Щодо синтаксичної функції в реченні, то семантико-синтаксичні єдності неозначених займенників з прикметниками можуть займати синтаксичні позиції підметів, присудків, дуплексивів, а також об'єктних поширювачів.

Таким чином, аналіз семантико-синтаксичних єдностей з неозначеними займенниками хтось, щось та їх еквівалентами виявив велику кількість семантико-синтаксичних єдностей, що є особливою формою номінації у мові творів Ольги Кобилянської. Ці сполуки є назвами реалій об'єктивної дійсності з абстрактним значенням (почуттів, емоцій, станів, явищ, подій), рідше – назвами з конкретним предметним чи особовим значенням. Завдяки великій потенційній здатності неозначених займенників хтось, щось поєднуватися з прикметниками, семантико-синтаксичні неподільні словосполучення дали змогу письменниці заглибитися у таїну ментальності людської душі і людського споглядання, задовільнити потребу художньо-філософського осмислення таких явищ дійсності, які залишаються у багатьох моментах непізнаними, загадковими. Значна продуктивність використання семантико-синтаксичних єдностей з неозначеними займенниками у мові творів Ольги Кобилянської дає підставу для висновку про багатство художньої уяви письменниці, прагнення відповісти на багато запитань, з'ясувати нез'ясоване, назвати, конкретизувати його – оте абстрактнее, непізнане хтось або щось, привернути увагу до нього небу дужих читачів.

Література

1. Бабайцева В. В. Современный русский язык: Синтаксис / В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – 271с.
2. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка. Уч. пособие. – Херсон, 2001. – 494 с.
3. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка: В 2-х т. – Т.1. – К., 1952. – С. 265.
4. Видатні вчені Львівського університету ХХ століття. Євгеній Володимирович Кротевич. – Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С.175.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 50.

6. Дудко І. В. До питання про основні напрями функціонально-семантичних досліджень неозначених займенників / Наука і суспільство: Зб. наук. пр. – Т 22. – Вип.. 2. – Ч.2. – К.: Логос, 2000. – С. 252–262.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 130 с.
9. Фурашов В. И. О сочетаемости неопределенных местоимений с прилагательными и причастиями // Русский язык в школе. – 1974. – №6. – С. 82–88.

ТЕРМІН „ДУХ”У СЛОВНИКАХ

Тетяна Новікова. Термін „дух” у словниках.

У статті досліджено проблеми визначення терміна „дух” у 37 словниках, розглянуто їх значення, проведено порівняльний аналіз. Насамперед проаналізовано значення цієї лексичної одиниці в тлумачних словниках української мови, зокрема у „Словнику української мови” в 11 томах (далі – СУМ 11), „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (далі – ВТССУМ), „Словнику української мови” в 20 томах (далі – СУМ 20). Також розглянуто трактування терміна „дух” у галузевих словниках, наприклад: П. Е. Герчанівська „Культурологія: термінологічний словник”, С. У. Гончаренко „Український педагогічний словник”, Енциклопедичний словник символів культури України, „Психологічний словник» за редакцією Н. А. Побірченко, „Релігійнознавчий словник» за редакцією А. Колодного та Б. Лобовика, О. П. Сидоренко „Словник релігійнознавчих термінів”, „Соціолого-педагогічний словник” за редакцією В. В. Радула та ін. Серед 37 досліджених словників простежуємо 21 фіксацію терміна „душа”.

Ключові слова: душа, духовність, лексикографія, семантика, українська літературна мова, лексична одиниця, термін.

Татьяна Новикова. Термин „дух” в словарях.

В статье исследованы проблемы определения термина „дух” по 37 словарям, рассмотрены их значения и проведен сравнительный анализ. Проанализировано значение данной лексической единицы в толковых словарях украинского языка: „Словник української мови” в 11 томах (далее – СУМ 11), „Великий тлумачний словник сучасної української мови” (далее – ВТССУМ), „Словник української мови” в 20 томах (далее – СУМ 20). Также изучены словарные статьи термина „дух” в отраслевых словарях: П. Э. Герчанивская „Культурология: терминологический словарь”, С. У. Гончаренко „Український педагогічний словник”, „Енциклопедичний словник символів культури України” под редакцией В. П. Коцура, „Психологічний словник” за редакцією Н. А. Побірченко, „Релігійнознавчий словник” за редакцією А. Н. Колодного та Б. А. Лобовика, О. П. Сидоренко „Словник релігійнознавчих термінів”, „Соціолого-педагогічний словник” за редакцією В. В. Радула и др. Среди 37 исследованных словарей прослеживаем 21 фиксацию термина „дух”.

Ключевые слова: душа, духовность, лексикография, семантика, украинский литературный язык, лексическая единица, термин.

Tatiana Novikova. Definition „spirit” in ukrainian dictionaries.

In the article the problems of definition of the term „spirit” in 37 dictionaries are investigated, their meanings are considered, the comparative analysis is made. First of all, the importance of this lexical unit in the interpretative dictionaries of the Ukrainian language is analyzed, in particular in the „Dictionary of the Ukrainian Language” in 11 volumes, „The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian Language”, „The Dictionary of the Ukrainian Language” in 20 volumes. Also considered is the interpretative term „spirit” in the industry dictionaries, for example: P. E. Gerchanivska „Culturology: A Glossary”, S.U. Goncharenko „Ukrainian Pedagogical Dictionary”, Encyclopedic Dictionary of Symbols of Culture of Ukraine, „Psychological Dictionary” edited by N. A. Pobirchenko, „Religious Dictionary” edited by A. Kolodny and B. Lobovik, O.P. Sidorenko „Dictionary of Religious Terms”, „Sociological and Pedagogical Dictionary” edited by V. V. Radula et al. Among the 37 dictionaries studied, we trace 21 fixations of the term „spirit”.

Key words: spirit, spirituality, lexicography, semantics, Ukrainian literary language, lexical unit, term.

Вступ. Проблема духовності належить до тих філософських проблем, які прийнято називати „вічними”. Вона особливо актуалізована у складні періоди людської історії, коли принципово нові життєві явища та обставини коригують способи й засоби життєвого вибору, соціального самовизначення індивідів. У Концепції духовного розвитку України нині наголошено на вагомості й першочерговості духовної основи суспільного життя, оскільки саме духовний вимір стане пріоритетним у виборі моделі розвитку українського суспільства, що потребує становлення чітких духовних принципів.

Духовність, яка є переважно категорією міфологічно-релігійного, цілісно-синкретичного світорозуміння, етимологічно походить (з індоєвропейських мов) з поняття „дух”. Термін „дух”, зазвичай, має релігійний зміст, позначає явище, що за своїм визначенням не має чіткої просторово-часової локалізації. Тобто дух (як і духовність) втілює в собі принцип холонності, синергії, взаємозв’язку (зв’язок, взаємина, як вважає О. І. Уємов, „становить річ з елементів”), взаємодії, опосередкування одного іншим, відображуючи фундаментальний вимір буття – цілісність (Вознюк, 2013: 35).

За словами М. Бердяєва, категорія „духовність” увібрала в себе невід’ємні домінанти – Дух і душу. Автор зауважував, що людина є духовною істотою, в ній є духовна енергія, але в неї немає духовної субстанції, яка є в душі і тілі. Дух є ніби подих Божий, який проникає в сутність людини і повідомляє їй найвищу гідність, найвищу якість її існування, внутрішню незалежність і єдність. Учений наголошував, що Дух є Дух Святий. Він завжди захисник, помічник, розрада, істина, краса, добро, смисл, свобода

(Бердяев, 2006: 383). А. Шопенгауер зазначав, що Дух – „не що інше, як Благодать Божа, яку ототожнюють з Божественними енергіями” (Шопенгауер, 2005: 275). До ознак Духу, за М. Бердяєвим, належать свобода, смисл, цінність, творча активність, любов, звернення до вищого божественного світу і єднання з ним (Бердяев, 2006: 380). Дух є істина Душі, її вічна цінність (Бердяев, 2006: 367).

Актуальність дослідження. Аналіз літератури з проблеми формування духовності особистості доводить, що поняття „духовність” активно досліджують у філософській, психологічній та педагогічній літературі. Так, зокрема, поняття „дух” і „духовність” стали поширеними після розпаду радянської ідеології. В українській філософії відродження цих понять розпочав С. Пролєєв, а продовжили досліджувати проблему В.І. Абрамов, А. Алексеєнко, Є. Бистрицький, С. Возняк, В. Громов, А. Осіпов, І. Степаненко, В. Табачковський, Н. Хамітов, А. Черній та ін. Психологічні аспекти духовності знайшли відображення в роботах М. Боришевського, О. Зеліченка, В. Зінченка, В. Знакова, В. Константинова, В. Москальця, Е. Помиткіна, В. Пономаренка, Ж. Юзвак, С. Савчина та ін. Дослідженням проблеми духовності займалися чимало педагогів, серед яких – І. Бех, В. Болотіна, М. Боришевський, Г. Ващенко, В. Костів, А. Макаренко, В. Павленко, Н. Побірченко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Струманський, В. Сухомлинський, В. Шадриков та багато інших. Утім, дискусії щодо змісту цих термінів продовжуються.

Виклад матеріалу. Розглянемо, яке визначення терміна „дух” засвідчено в українських словниках.

Зокрема, СУМ 11 дає досить широке та змістовне пояснення до слова „дух”, яке має вісім значень: **Дух**, чол. 1. род. у, тільки одн. Психічні здібності, свідомість, мислення. / У матеріалістичній філософії і психології – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, вищий продукт її. / В ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить ніби в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії. 2. род. у, тільки одн. Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу. 3. род. у, тільки одн. Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь. / Суть, істинний смисл; зміст чого-небудь. / Який-небудь елемент, що визначає поведінку, характер, напрям думок і т. ін. 4. род. а. За міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини. *Злий (нечистий, лихий і т. ін.) дух; Дух тьми* – за релігійними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі зло; сатана, чорт. *Святий дух* – за християнським віровченням – третя особа святої трійці. 5. род. а, тільки одн. За релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа. 6. род. у, тільки одн., *розм.* Процес удихання й видихання повітря (перев. в сталих словосполученнях); дихання. 7. род. у, тільки одн., *розм.* Те саме, що *повітря*. / Тепле, нагріте повітря. 8. род. у, тільки одн., *розм.* Те саме, що *запах*; аромат. * *Образно* (Білодід, 1971: II, 442).

Як бачимо, перше, друге та третє значення змістовно пов’язані – указують на внутрішній, психічний стан людини. Четверте значення є релігійним. На нашу думку, фразеологізми до цього значення, повинні мати інший порядок: *Святий Дух* перед згаданими вище фразеологізмами. Тим паче, що в самому тлумаченні подано інверсійний порядок загальних значень слів, на відміну від тих, що входять до власних назв, порівн.: „за міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини» і «Злий (нечистий, лихий і т. ін.) дух; Дух тьми” і „Святий дух”.

„Короткий тлумачний словник української мови” за редакцією Д.Г. Гринчишина фіксує чотири визначення поняття «дух», які також засвідчені й у СУМ 11: **Дух**, ч. 1. род. у., *лише одн.* Психічний стан, загальне внутрішнє спрямування, свідомість. 2. род. у, *лише одн.* Процес вдихання і видихання повітря. 3. Запах. 4. род. а. За міфологічними і релігійними уявленнями – надприродне, безтілесне створіння, яке нібито може втручатися в життя людей і природи (Гринчишин, 1988: 73–74). На відміну від СУМ 11 у другому значенні втрачено позначку *розм.*, засвідчено фонетичне виправлення „удихання” (Білодід, 1971: II, 442) → „вдихання” (Гринчишин, 1988: 73).

У четвертому релігійному визначенні наявний іронічний, саркастичний відтінок, який часто відображався в критичних оцінюваннях релігійних текстів того часу.

„Новий тлумачний словник української мови” (у 4 т., 1998 та в 3 т. 2008) В.В. Яременка й О. М. Сліпушко (Яременко & Сліпушко, 1998: I, 868–870; Яременко & Сліпушко, 2008: I, 627–628) до слова „дух” дає ті ж значення, що й СУМ 11. Убачаємо єдину незначну зміну – відсутність слова „ніби” в першому значенні, що дає змогу говорити про зміну радянських поглядів щодо існування релігії та функціонування її лексики, зокрема: 1. // В ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить ніби в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії (Білодід, 1971: II, 442) → 1. // В

ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії (Яременко & Сліпушко, 1998: I, 868–870; Яременко & Сліпушко, 2008: I, 627–628).

ВТССУМ передав ті ж значення, що й СУМ 11 (Бусел, 2005: 332). Єдину зміну, яку простежуємо – написання словосполучення *Святий Дух* та *Свята Трійця* з великої літери: *Святий дух* – за християнським віровченням – третя особа святої трійці (Білодід, 1971: II, 442) → *Святий Дух* – за християнським віровченням – третя особа Святої Трійці (Бусел, 2005: 332). На нашу думку, зважаючи на відсутні атеїстичні позиції укладачів минулих часів, варто було б змінити й порядок фразеологізмів до четвертого значення, а також зберегти зміну зі словом „ніби” в першому значенні, яка вже засвідчена була в „Новому тлумачному словнику української мови” (у 4 т., 1998 та в 3 т. 2008) В.В. Яременка й О.М. Сліпушко.

„Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів” (2009) за редакцією В. В. Дубічинського дає таке визначення поняття „дух”: *Дух*||, ч. 1. *род. -у, м. -сі, тільки одн.* Психічні здібності, свідомість, мислення, напр.: *досягнення людського духу*; у матеріалістичній філософії та психології – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, її вищий продукт; в ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ та є первинним щодо матерії, напр.: *абсолютний дух*. 2. *род. -у, тільки одн.* Внутрішній стан моральна сила людини, колективу. 3. *род. -у, тільки одн.* Загальний внутрішній зміст і напрям чого-н.; істинний сенс; зміст чого-н. 4. *род. -а.* За міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безтілесна істота, яка активно втручається в життя природи і людини. *Злий (нечистий, лихий і т. ін.) д.* – надприродна сила, що втілює зло; сатана, чорт. *Святий Д.* – за християнськими віруваннями – третя особа Святої Трійці. 5. *род. -а, тільки одн.* За релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині; душа. 6. *род. -у, тільки одн., розм.* Тепле, нагріте повітря. 7. *род. -у, тільки одн., розм.* Те саме, що *запах*; аромат (Дубічинський, 2009: 100 000слів, 272).

Якщо порівняти з попередніми словниками, зокрема з СУМ 11 та ВТССУМ, то можна побачити, що суттєвих змін не відбулося. Зазвичай це усічені визначення або значення змінені стилістично з тим самим змістом. Так, у третьому значенні слово „напря́м” змінено на „напрямо́к”, у четвертому значенні „безплотна” – на „безтілесна”. Стилiстичні зміни речень або їх частин простежуємо у тлумаченнях: 3. Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь. /Суть, істинний сенс; зміст чого-небудь (Білодід, 1971: II, 442; Яременко & Сліпушко, 1998: I, 868–870; Яременко & Сліпушко, 2008: I, 627–628; Бусел, 2005, 332) – 3. Загальний внутрішній зміст і напрям чого-н.; істинний сенс; зміст чого-н. (Дубічинський, 2009: 100 000слів, 272); 4. За міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини (Білодід, 1971: II, 442; Яременко & Сліпушко, 1998: I, 868–870; Яременко & Сліпушко, 2008: I, 627–628; Бусел, 2005, 332) – 4. За міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безтілесна істота, яка активно втручається в життя природи і людини (Дубічинський, 2009: 100 000слів, 272).

Спостерігаємо усічення таких речень або їх частин: у третьому – „який-небудь елемент, що визначає поведінку, характер, напрям думок і т. ін.”, у четвертому – „надприродна”, у п’ятому – „що становить суть її життя і відрізняє від тварини”, шосте значення відсутнє загалом – „процес удихання й видихання повітря (перев. в сталих словосполученнях); дихання”, у сьомому – „те саме, що *повітря*”.

Варто зазначити, що видання „Сучасного тлумачного словника української мови: 100 000 слів” (2009) за редакцією В.В. Дубічинського фіксує лексичну одиницю „дух”, а його інше видання – „Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів” (2009) – не засвідчує (Дубічинський, 60 000слів, 2009).

У СУМ 20 спостерігаємо більше змін у значеннях: *Дух*, ч. 1. *тільки одн., род. у.* Психічні здібності, свідомість, мислення. // У матеріалістичній філософії і психології – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, найвищий продукт її. // В ідеалістичній філософії – безсмертне нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії. 2. *род. у, тільки одн.* Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу. 3. *род. у, тільки одн.* Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь. // Суть, істинний сенс; зміст чого-небудь. // Який-небудь елемент, що визначає поведінку, характер, напрям думок і т. ін. 4. *род. а.* Надприродна безплотна істота, яка бере участь у житті природи і людини. 5. *род. у, тільки одн.* За Біблією – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини. 6. *род. у, тільки одн., розм.* Процес вдихання й видихання повітря (перев. в усталених

словосполученнях); дихання. 7. род. у, тільки одн., розм. Те саме, що **повітря**. // Тепле, нагріте повітря. 8. род. у, тільки одн., розм. Те саме, що **запах**; аромат. * Образно (Русанівський, 2013: IV).

У першому значенні вбачаємо зникнення атеїстичних акцентів, порівн.: 1. // В ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить ніби в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії (Білодід, 1971: II, 442; Бусел, 2005: 332) – 1. // В ідеалістичній філософії – безсмертне нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії. Зокрема, з'явилася конкретизація, що дух – це безсмертне начало (Русанівський, 2013: IV). У четвертому значенні, навпаки – усічення: „За міфологічними і релігійними уявленнями – добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини” (Білодід, 1971: II, 442; Бусел, 2005: 332) → „Надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини” (Русанівський, 2013: IV). У п'ятому значенні теж простежуємо трансформацію, зокрема конкретизацію: 5. За релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа (Білодід, 1971: II, 442; Бусел, 2005: 332) → 5. За Біблією – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини (Русанівський, 2013: IV). Зауважимо, що в СУМ 20 максимально представлена лексика зі Святого Письма, тому таке виправлення є доречним і виправданим. До того ж, погоджуємося зі зникненням у п'ятому значенні тлумачення „душа”, оскільки „дух” та „душа” не є абсолютними синонімами. Шосте значення засвідчує незначне фонетичне виправлення, неприродне для української мови: „удихання” (Білодід, 1971: II, 442; Яременко & Сліпушко, 1998: I, 868–870; Яременко & Сліпушко, 2008: I, 627–628; Бусел, 2005, 332) → „вдыхання” (Русанівський, 2013: IV).

Отже, найпомітніші зміни в реєстрі можна спостерігати в СУМ 20. Як зазначено в передмові до цього словника, Україна наприкінці ХХ ст. нарешті здобула незалежність і разом із нею – суверенітет власної мови. Виявилось, що, по-перше, її словниковий склад значно поповнився новими словами; по-друге, не зафіксована лексика з так званої радянської „новомови”; по-третє, змінилася семантика багатьох слів, тому виникла потреба в новому українському лексиконі (Русанівський, 2013: IV). У СУМ 20 простежуємо значне поповнення новими лексемами або окремими значеннями, які з різних причин не були відображені в попередніх словниках, а також релігійну лексику. Однією із засад укладання СУМ 20 є максимально повне представлення лексики Святого Письма, серед якої й чимало церковнослов'янської лексики. Біблійні слова та значення введені в СУМ 20 як пласт лексики, що був мінімально представлений у СУМ 11, а також у зв'язку з тим, що тлумачення багатьох понять і реалій подавали з огляду на тодішню панівну ідеологію – атеїзм (Русанівський, 2013: I, 6).

В інших галузевих словниках теж є декілька фіксацій лексичної одиниці „дух”.

Насамперед, зазначимо, що на межі Середньовіччя і Нового часу французька філософія підсумувала уявлення про дух у „Словнику Французької академії” (1694). Сучасне українське видання „Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей” (2009), посилаючись на „Словник Французької академії”, надає такі тлумачення еспрі, що відповідають поняттю „дух” в українській мові: 1) жива й безтілесна субстанція (в релігійних і теологічних контекстах: Бог, Третя Особа Тройці, добрі й лихі ангели тощо); 2) надприродна потуга, що спричиняє активність душі; 3) у біблійній мові протилежність плоті, матерії; 4) синонім душі, принцип життя, що виражається у диханні; 5) сукупність специфічних якостей душі, обдарованої розумом; 6) легкість і сила розуму, винахідливість, майстерність; 7) синонім здатності судити; 8) склад характеру, темпераменту; 9) охочість до чогось; 10) синонім окремої особистості; 11) загальний мотив людської поведінки; 12) властивий письменникові спосіб світосприйняття, що відображається у творі; 13) тонка субстанція, що міститься у матеріальних тілах і у всіх частинах світобудови; 14) побожна душа, що протистоїть матеріальному, тілесному, мирському, буквальному (Васильченко, Кассен & Сігов, 2009: I, 174–175). Зазначимо, що в цих трактуваннях поняття „дух” пов'язано з активним началом людського життя, точніше з інтелектуально-психологічною діяльністю людини й відображенням її сутності.

В. Г. Кремень, В. В. Ільїн у „Словнику філософських термінів” аналізує „дух” лише як здатність людини бути самосвідомим суб'єктом мислення, почуттів та волі: **Дух** – притаманна людині здатність бути самосвідомим суб'єктом мислення, почуттів і волі, що виявляється в цілепокладанні та творчій діяльності (Кремень & Ільїн, 2005: 425).

У „Тлумачному словнику основних філософських термінів” В. Л. Петрушенка подано повніше, змістовніше й точніше визначення поняття „дух”, не лише з погляду філософії, а й теології: **Дух** – одне з фундаментальних понять філософії та теології, яке позначає онтологічну характеристику такого

начала буття, яке є самодостатнім, вічним, тотожним собі, але в той самий час наділеним найвищою активністю, здатністю творення та усвідомлення себе самого в своїх діях і проявах. Поняття Д. максимально зближується із розумом, енергією, задумом, творчим началом. У той самий час йому приписуються позаматеріальні властивості перебувати поза простором і часом, поза внутрішніми змінами та поділом. Часто постає синонімом до слів „ідея”, „свідомість”, „ідеальне”, „душа” (Петрушенко, 2009: 54–55).

У „Словнику-довіднику для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни „Філософія” Н. В. Козирева теж фіксує розлоге й змістовне тлумачення поняття духу з огляду релігії, онтології та культурології, що визначається смислотворчими й ціннісними категоріями – Краса, Добро, Істина: Дух – складне і неоднозначне поняття: у релігії – сутність Бога і тотожність йому; у культурі – узагальнення явищ ідеального порядку, результат творчості в науці, мистецтві, моралі; система цінностей якою керується людина і суспільство у своїй діяльності. Д. (і похідне від нього – духовність) одержують своє вираження у свободі, творчій активності, піднесених мотивах безкорисливого служіння істині, красі, добру, у зусиллях волі для здійснення шляхетних цілей та ін. Д. – це мудрість, розуміння вищого змісту буття і людського призначення. В онтології поняття Д. протиставляється поняттю матерії (природи) – вони розглядаються як субстанціальні основи буття (Козирева, 2018: 16).

„Український педагогічний словник” С. У. Гончаренка дає три визначення до слова „дух” – філософське, релігійне та психологічне: Дух – 1. Філософське поняття, яке означає ідеальне, безтілесне начало на відміну від матеріального, тілесного начала. Питання про співвідношення Д. і матерії – основне питання філософії. Визнання первинності матерії, вторинності Д. – визначальна риса матеріалізму, визнання першоосновою світу Д. – визначальна риса ідеалізму, спіритуалізму. 2. У християнстві „дух святий” – третя особа святої трійці. 3. Переносно – внутрішній стан, моральна сила людини, колективу (Гончаренко, 1997: 105). Зауважимо, що в тлумаченні слова „дух” словник С. У. Гончаренка (1997 рік видання) у визначенні „дух святий” – третя особа святої трійці” вбачаємо ще залишки заідеологізованого радянського впливу: назву християнського свята „Трійця” та одну з трьох іпостасей Святої Трійці „Дух Святий” зазначено з малої літери. Зокрема, зауважимо, що в третьому визначенні лексема „дух” уже втратила своє переносне значення на синхронному зрізі. На нашу думку, не варто зазначати етимологічне перенесення її значення в педагогічному словнику.

Найповніше та найгрунтовніше визначення поняття духу спостерігаємо у „Словнику із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник” В. В. Рибалки: Дух – поняття духу, духовності вперше з’явилися у релігії і лише після цього стали предметом розгляду в науці, де й дотепер мають неоднозначне трактування. Релігійне тлумачення Духу Святого набуло певної трансформації у релігійно-філософських та філософських поглядах на дух. Так, Л. Фейєрбах у своїй „Історії філософії...” навів погляди на дух Гассенді, загальне і більш точне визначення духу, його реального сенсу і змісту у філософії духу Декарта, і показав зняття ним суперечностей духу і природи. Він проаналізував сутність духу у філософії Мальбранша, різні види пізнання в ній духу; навів думки Спінози про єдність духу і тіла, як і взагалі ідеальних і матеріальних об’єктів, про свободу і чесноти духу або пізнання, про мету духу. Цією метою є „пізнання єдності, котру він має з цілою природою..., його вищим благом і вищою добродієністю є пізнання бога. Бо вище, що дух може піднести, є бог, тобто абсолютно безкінечна істота, без якої ніщо не може ані існувати, ані мислитися... Абсолютна чеснота, або сила духу, тому є пізнання, але вище, що може розуміти дух, є бог, тобто вища добродієність духу полягає у пізнанні бога. Тому пізнання і любов бога як наше вище благо є остання мета духу...”. Як стверджує Л. Фейєрбах, Спіноза вважав, що до „самої сутності людського духу належить те, що він має адекватне пізнання про вічну і безкінечну сутність бога”. У філософії Спінози дух знаходить оригінальне визначення, характеристику свого безсмертя, буття, об’єкту, розуміння сутності, видів (мислячий, релігійний, створений, людський), а також – зіставлення з душею [...] (Рибалка, 2016: 72–75).

Як бачимо, автор простежує історію виникнення поняття духу, аналізує його релігійне та філософське тлумачення, зокрема через релігійно-філософські трансформації, розкриває зміст терміна через погляди філософів – Л. Фейєрбах, Декарта, Спінози, Мальбранша, Гегеля та ін. Дослідник, зокрема, розрізняє релігійний дух та світовий дух: *релігійний дух* – абсолютний дух, істина „для всіх людей”, а „сутністю істинної людської волі є любов”; *світовий дух* може „керувати часом”, він є „рух в самому собі”, як певною мірою „незалежний від пізнання” (Рибалка, 2016: 74).

Визначення поняття „дух” знаходимо й у двох релігієзнавчих словниках. Так, зокрема, Ю. В. Лешан у „Словнику релігієзнавчих термінів” фіксує досить загальне та лаконічне визначення, яке, на нашу думку,

засвідчує більше філософський зміст, а не релігійний: Дух – надприродна сутність, самодостатнє нематеріальне начало, що впливає на стани людини, природні явища і сфери (Лешан, 2005: 281).

Інший „Релігієзнавчий словник” за редакцією А. Колодного дає детальне та ґрунтовне визначення поняття духу, яке засвідчують не лише релігійне значення, а й філософське, психологічне, історичне: Дух – 1) у філософії – самосвідомість людини як суб’єкта пізнання, волі і дії. Поняття не просто психологічне (сукупність функцій свідомості), а й сусп.-історичне: Д. як здатність до цілепокладання й перетворювальної діяльності, продукт становлення і розвитку людини, її сусп. практики; 2) за реліг. уявленнями – безплотна істота як надприродна сутність з властивою їй функцією впливу на стани людини, природні явища і сфери. Віра в Д. пов’язує їх існування з чуттєво сприйнятими образами – дідька, мавки, берегині, дива, домового тощо та здатністю до різного роду перетвілень. Уявлення про Д. складаються в розвинутому первіснообщинному колективі і є продуктом та перевернутою формою усвідомлення успіхів і обмеженості сусп. практики (див. Демонізм). Віра в Д. історично передуює появі теїстич. образів й почасти зберігається в розвинутих релігіях, в т.ч. у християнстві (ЛБ) (Колодний & Лобовик, 1996: 100).

Термін „дух” знаходимо ще в одному джерелі – „Культурологія: термінологічний словник” П.Е. Герчанівської. Словник визначає цей термін з огляду філософії та релігії: Дух – 1) філософське поняття, що означає нематеріальне начало, на відміну від матеріального, природного начала; 2) у релігійних, міфологічних і теософських уявленнях – безтілесна надприродна істота (Герчанівська, 2015: 55). На нашу думку, такі визначення дуже загальні й неоднозначні.

Серед усіх досліджуваних словників знаходимо сучасний термін «дух часу», який часто використовують у мовленні, але вперше зафіксований окремою словниковою статтею. Засвідчив цей термін Алан Г. Джонсон у „Тлумачному словнику з соціології” з дійсним та точним його тлумаченням: **Дух часу – zeitgeist**. Це німецьке слово означає („spirit” – geist – дух), („age” – zeit – час) і стосується поняття про те, що кожний період в історії суспільства може характеризуватись чіткою сукупністю культурних переконань і практичних навиків, які задають певний тон, який буде відображений в мистецтві, політиці і фактично в кожному аспекті суспільного життя. У Сполучних Штатах, наприклад, 50–60 роки вважались ерами, які мали особливий дух, який відрізняв їх від попередніх і тих, які були наступними (Джонсон Алан Г., 2003).

Висновки. Отже, серед 37 досліджених словників 21 видання фіксує термін „дух”. Найзмістовніші пояснення терміна „дух” дають СУМ 20 та „Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник” В. В. Рибалки.

Звернемо увагу й на те, що в тлумаченні лексеми „дух” навіть у словниках пострадянського періоду вбачаємо ще залишки заідеологізованого радянського впливу. Так, зокрема, назву християнського свята „Трійця” та одну з трьох іпостасей Святої Трійці „Дух Святий” часто зазначено з малої літери, використано модальну частку *ніби*, яка висловлює сумнів, непевність, припущення в релігійних значеннях. Варто залишити атеїстичні настанови в минулому, уважніше ставитись до правопису лексем з релігійними значеннями, і не повторювати неправильне написання цих слів.

Зазначимо, що лексична одиниця „дух” слугує твірною основою для терміна „духовність”, що становить об’єкт нашого майбутнього дослідження.

Уважаємо, що людина духовна тією мірою, в якій вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

Література

1. Бердяев Н.А. Дух и реальность. Москва: АСТ; Харьков: Фолио, 2006. 679 с.
2. Великий тлумачний словник української мови. З дод. і допов. / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005.
3. Вознюк О. Духовність як компетентність особистості. *Формування загальнокультурної компетенції майбутніх фахівців*: збірник наукових праць; за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2013. С. 34–45.
4. Герчанівська П. Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ: Нац. Акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. 439 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
6. Джонсон Алан Г. Тлумачний словник з соціології / пер. з англ. Яніна Воробель. Львів: Видавничий центр Львівського нац. ун-ту імені І. Франка, 2003. 479 с.

7. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей: у 4 т. / Васильченко А., Кассен Б., Сігов К. – Київ: Дух і літера, 2009. Т. 1 576 с.
8. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Д. Г. Гринчишина. 2-е вид., переробл. й доп. – Київ: Рад. Школа, 1988. 320 с.
9. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Словник філософських термінів. *Філософія: мислителі, ідеї, концепції*: підручник / Кремень В.Г., Ільїн В.В. Київ: Книга, 2005. С. 498–528 с.
10. Лешан Ю. В. Словник релігієзнавчих термінів. *Основи релігієзнавства*: підручник: навчальне видання вид. – Чернівці. : Рута, 2005 // С. 275–303.
11. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконті, 2008. Т. I–III.
12. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконті, 1998. Т. I–IV.
13. Петрушенко В.Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Вид-во Національного ун-ту „Львівська політехніка”, 2009. 264 с.
14. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
15. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ, Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2016. 424 с.
16. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970–1980. Т. I–XI.
17. Словник української мови: в 20 т. / за ред. В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка. 2010–2017. Т. I–VIII.
18. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни „Філософія” (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / уклад. Н.В. Козирєва. – Харків: ХНУМГ імені О.М. Бекетова, 2018. – 69 с.
19. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: ВД „ШКОЛА”, 2009. 1008 с.
20. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: ВД „ШКОЛА”, 2009. 784 с.
21. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики. О свободе воли. Об основе морали. – Москва: АСТ, 2005. – 512 с.

ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ОЙКОНІМИ З ГІДРОТЕРМІНАМИ В ОСНОВІ

Ярослав Редьква. Префіксально-просторові західноукраїнські ойконіми з гідротермінами в основі.

У статті проетимологізовано 24 західноукраїнські назви населених пунктів колишнього Руського воєводства, структуру яких складають префікси на позначення просторових характеристик (за-, на-, під-, при-) та гідрографічні терміни (псл. *bolto, *ezerь(o), *lug, *laka, *stavь). Встановлено, що ойконіми утворилися за структурно-словотвірною моделлю *za- + псл. гідрографічний термін + *-ъje (напр., Залуччя ≤ *za- + *lak- + *-ъje). Констатується, що встановлена давність субстантивованих ойконімих структур є продуктивним типом деривації у слов'янському оніміконі також і на сучасному (синхронному) рівні.

Ключові слова: внутрішня форма ойконіма, гідронім, гідрографічний термін, ойконім, ойконімна система, просторова характеристика.

Ярослав Редьква. Префиксально-пространственные западноукраинские ойконимы с гидротерминами в основе.

В статье проэтимологизовано 24 западноукраинских названия населенных пунктов бывшего Русского воеводства, структуру которых составляют приставки для обозначения пространственных характеристик (за-, на-, под-, при-) и гидрографические термины (псл. *bolto, *ezerь(o), *lug, *laka, *stavь). Установлено, что ойконимы образовались на основе структурно-словообразовательной модели *za- + псл. гидрографический термин + *-ъje (например, Залучье ≤ *za- + lak- + *-ъje). Констатируется, что установленная давность субстантивированных ойконимных структур является продуктивным типом деривации в славянском онимиконе также и на современном (синхронном) уровне.

Ключевые слова: внутренняя форма ойконимов, гидроним, гидрографический термин, ойконим, ойконимная система, пространственная характеристика.

Yaroslav Redkva. Prefixed Spatial Western Ukrainian Oikonyms with Hydroterms as a Basis.

The article establishes the etymology of twenty-four Western Ukrainian place names of the former Ruske Voivodship which structure is made up of the prefixes that denote spatial characteristics (za-, na-, pid-, pry-) and hydrographical terms (Proto Slavic *bolto, *ezerь(o), *lug, *laka, *stavь). It was established that oikonyms were formed according to derivational model *za + Proto Slavic hydrographical term + *-ъje (e.g., Залуччя Zaluchchia ≤ *za- + *lak- + *-ъje). It is stated that the established age of substantivized oikonymic structures is a productive type of derivation in Slavic onymicon as well as on modern (synchronous) level.

Key words: internal form of an oikonym, hydronym, hydrographical term, oikonym, oikonymic system, spatial characteristics

Сьогодні в українській, та й загалом слов'янській, ономастиці продовжують залишатися дискусійними питання стосовно принципів та мотивів номінації, а також самих механізмів утворення онімів. Найбільшою мірою це стосується, як вважаємо, з'ясування походження назв поселень на старожитніх територіях, тобто історичної ойконімії, а також аналізу взаємозв'язку між мовним знаком, вираженим назвою поселення та її етимологією, скритою у внутрішній формі ойконіма. Адже одним із способів (принципів, мотивів, механізмів) утворення назви поселення є закріплення в ній суто прагматичних функцій, тобто виокремлення конкретної місцевості та жителів, які її населяють. На перше місце тут виступають географічні, просторові, ландшафтні чинники. Сам механізм номінації поселень покликаний забезпечити їхню чітку диференціацію від інших, суміжних, ойконімів, а також – від інших груп топонімів (мікротопонімів, оронімів, гідронімів).

У наших попередніх розвідках ми встановили етимологію історичних ойконімів Галицької та Львівської землі колишнього Руського воєводства на позначення розмірно-просторових характеристик типу: великий – малий, верхній (горішній, вищий, вижній), нижній (низький, нижчий), середній⁵.

Топонімну систему – мікротопонімну, ойконімну, гідронімну – будь-якого окремо взятого географічного терену формує тісна взаємодія між цими групами онімної лексики, яка має контактний

⁵ Редьква Я. Бінарні опозиційні *composita* на означення розмірно-просторових характеристик в історичній ойконімії Руського воєводства (на прикладі Галицької землі) / Я. Редьква // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 752. Слов'янська філологія: Зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – С. 163–171; Редьква Я. Бінарні опозиційні пари верхній (вищий, вижній, горішній) – нижній (долішній, нижчий) – середній на означення розмірно-просторових характеристик у західноукраїнській історичній ойконімії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. – Вип. 1 (27) 2017. – С. 266–271; Редьква Я. Етимологізація бінарних опозиційних розмірно-просторових ойконімів типу 'великий – малий' колишньої Львівської землі Руського воєводства // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 71. – Ч. I. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. – С. 324–348.

характер у вигляді топонімної метонімії. В основі такого типу назв значною мірою лежить також і географічна (топографічна) термінологія, а структурно новоутворені на її базі онімні одиниці складаються з прийменниково-іменникових конструкцій, які підлягають подальшій лексикалізації та онімізуються, потенційно маючи здатність надалі ставати ойконімами.

У запропонованій статті об'єктом нашого дослідження стали 24 ойконіми з території згаданого Руського воєводства (Галицька та Львівська землі), в яких вказівка на розташування поселення виражена за допомогою прийменників на означення простору і які після лексикалізації базових мікротопонімних словосполучень стали префіксами в складі ойконімів. Конкретний предмет дослідження становить семантика й структура ННП, що з'явилися унаслідок лексикалізації гідрографічних термінів (далі – ГТ) – давніх словосполучень із суфіксом *-ъје, як-от: *за болотом, за лугом, за лукою, за ставом, на лузі, під лугом, при озері*.

До таких назв населених пунктів зараховуємо: *Заболотів (2), Заболотівці, Заболотці, Заболоття, Залужжя (3), Залуква, Залуччя, Застав'є (2), Заставки-Яблунів, Заставне (2), Заставці, Підлужжя, Налужжя, Залужжани (Залужжя), Залужжя (3), Підлужжя, Приозерне*⁶.

Словотворча особливість ойконімних утворень полягає в тому, що в них словотвірним компонентом виступають не суфікси, а префікси (або ж префікси + суфікси), додані до готових базових апелятивів – гідрографічних термінів, які сягають праслов'янського періоду та можуть бути реконструйовані на праслов'янському рівні. Структурно-словотвірна модель, за якою утворились названі ойконіми, може мати наступний вигляд: *Залужжя* ≤ *za- + *log- + *-ъје; *Залуччя* ≤ *za- + *lak- + *-ъје і т. ін. Кожен із прийменників указує на якийсь конкретне місцезнаходження чи місцерозташування поселення в географічному просторі (ландшафті).

Базовими для наших ойконімів виступають подані нижче такі гідрографічні терміни: 1) ГТ у складі ойконімів із гелонімною основою: *bolto (*boltišče, *boltisko); 2) ГТ у складі ойконімів із гелонімною основою: *lug (*logъ / *lēgъ), luža (< *lougja), *lakъ / laka; 3) ГТ мікрополя “стоячі води” у складі ойконімів: *stavъ / *stavišče (*-isko) / *ezerъ(o) / *ezerišče (-isko).

Спершу подібні словосполучення стають назвами-орієнтирами, локалізуючи якусь місцевість і перетворюючись у мікротопоніми. Напр., у нашому випадку – це перехід типу: *за болотом* = *За Болотом*; *за лугом* = *За Лугом*; *за лукою* = *За Лукою*; *за ставом* = *За Ставом*; *на лузі* = *На Лузі*; *під лугом* = *Під Лугом*; *при озері* = *При Озері*. Ставши після лексикалізації структурно однослівними утвореннями, прийменники *за-*, *на-*, *під-*, *при-* в складі ойконімів, виконують словотвірно-семантичну роль префіксів, яка зводиться до збереження в їхній внутрішній формі різного роду й характеру просторових відношень, закладених ще на мікротопонімному рівні.

Топонімна (ойконімна, оронімна, гідронімна) мережа цієї території тісно пов'язана з географічним середовищем та кліматичними умовами, що є одним із факторів формування всієї онімної системи. З фізіографічного погляду територія, на якій розташовані аналізовані ойконіми, характеризується сповільненими гідрологічними процесами у руслах приток головної артерії, річки Дністер, що визначає ступінь обводнення цього терену, для якого характерним є повільний плін річок із намулистим дном та низькими грузькими й підмоклими берегами. Водну смугу складають також луки, мокрі балки, руди, стави й озера, зарослі густим очеретом, які нерідко стають болотами [Rudnicki; 72, 73–74]. Саме названі гідрологічні процеси впродовж багатьох століть значною мірою вплинули й на систему називництва поселень у процесі заселення терену, яке первинно відбувалося, як правило, у долинах рік та потоків, поблизу озер та заболочених місць.

У запропонованій статті визначальним є вивчення внутрішньої форми ойконіма та семантики вихідних топографічних назв-апелятивів, тобто „їх зв'язку з характером географічного об'єкта, що отримує назву, а також відношеннями між мотивуючим апелятивним словом і мотивованою власною назвою” [1, 4]. Встановлення етимології подібних назв на основі структурно-словотвірних особливостей ойконімів та гідрографічних термінів, що лежать у їхній основі, покликане виявити переважаючі види основ і словотвірних формантів та взаємозв'язок між ними, який полягає у їхньому варіюванні.

Отож, кінцевою метою нашого дослідження є етимологізація (з'ясування походження внутрішньої форми базових апелятивів) 24 ойконімів Львівської та Галицької земель Руського воєводства із ГТ та

⁶Тут подаємо тільки ННП, без вказівки на їхню адміністративно-територіальну приналежність та джерельні історичні фіксації. Натомість етимологію окремо взятого ойконіма із представленого ряду назв розглядаємо у формі окремої словникової статті.

префіксами просторовості в їхній основі. Тобто відібраний для аналізу ойконімний матеріал складається з онімів, основу яких становлять гідрографічні терміни та префікси із семантикою просторовості. Назви поселень ми включили до представлених нижче гідросемемних типів, всередині яких аналізуємо: ГТ й похідні від них ойконіми; взаємодію між ойконімами та контактними з ними гідронімами, іншими мікротопонімами; визначаємо коливання семантичних полів ГТ у межах кожного типу; вказуємо на характер просторовості, представлений певним префіксом у структурі назви поселення.

1. ГТ у складі ойконімів із гелонімною основою.

***bolto.** Основний вияв та варіанти цієї лексеми надзвичайно продуктивні на всіх теренах Славії: ст. укр. *болото*, рос. *болото*, пол. *bloto*, чеськ. *blato*, схв. *blǎto*, макед. *blato* “*грязюка, трясовина; болото (заросле травою, очеретом); грязюка, розмокла від дощу земля*”, виявляє спорідненість з литовським *báltas* “*білий*” [ЭССЯ; II, 179–180], [Ф. I, 190], [ЕСУМ I, 226–227], [Даль I, 110], [ССУМ I, 110], [Гр. I, 84]. У західнослов’янських мовах ***bolto** звузило своє значення, у ньому відбувся семантичний перехід “*болото*” → “*грязюка*” [Толстой. Слав., 150]. Східнослов’янські мови демонструють стійке значення семою “*болото, низинний простір, звичайно заповнений стоячою водою*” [Толстой. Слав., 145]. На нашій території основне значення терміна *болото* розширюється значенням “*болотиста, мочарувата лука*” [Jurk., 149]. Як протиставлення, намагання до конкретизації, вживається ГТ *bolotnja* “*велике, глибоке болото*” [Jurk., 149], “*дуже розмокла земля*” [ЕСУМ I, 227], представлений потамонімом р. Болотня, що в однойменному НП Болотня [ВТК]. Маємо всі підстави вважати ойконім похідним від гідроніма. Цікаво зауважити, що в російських говорах номенклатурне *болотня* має антонімічну сему „*невелике чи обмежене болото*” [Даль I, 110]. Дериватом лексеми *болото* виступають форми *болотисько, болотище* “*місце, де раніше було болото*” [Марус. Мат., 223], в яких спостерігаємо паралельне функціонування суфіксів **-ище / -исько** на означення *potina loci*. Я. Закревська обстоює думку, згідно з якою ці форманти в слов’янських мовах мали одночасове функціонування на певному історичному етапі, хоча давнішим виявляється **-ище** (*-iŝče < *-ist + *-jo); ці суфікси є взаємозамінними з найбільшою продуктивністю **-исько** або **-ище / -исько** на заході і південному заході України, починаючи з XV ст. [Закр., 28–42] (див. також **boltiŝče* [ЭССЯ II, 179-180], [SP I, 97]).

У діалектах слов’янських мов, зокрема в українських, спостерігається тенденція переходу “*болото, болотиста місцевість*” → “*калюжа, мочар*” → “*грязюка, що висихає*”. Пор.: пот. Болотин (Зк.), пот. Болотина (Зк.), р. Болотиста (Хм.), потч. Болотища (Зк.), р. Болотне (К.) та ін. [СГУ, 62–63].

Нижче подаємо назви 5 населених пунктів із гелонімною основою пл. ***bolto**, у яких прийм. за- виражає просторові відношення:

1. *Заболотів*, Сн. р-н, І-Ф. [АТУ, 127]; Zabłothów 1515, Zabłotów (Zabłothow), m., z. hal., pow. kołom., 1579 [Żdź. XVIII / 1, 102, 170]; 1609 “*opidum Zabłotów*” [SGHal., t. 113, s. 322]; 1615-1616 [SGTremb., t. 112, s. 308]; 1629 [SGHal., t. 125, s. 1320]; 1603 [SGHal., t. 110, s. 1438]; 1628 [SGHal., t. 125, s. 320]; 1633 [SGTremb., t. 119, s. 129]; 1621 (“*Miasto doszczętnie spalone przez Tatarów*”) [SGHal., t. 120, s. 815-816]; Zabłothow 1453 “*... oppidum Zabłothow*” [AGZ XIX, 1045]; Zabłotów 1785-1788 [ЙФМ, 118]; Zabłotow 1790 [RGLZal. (18)]; Zabłotow, z. hal. (Horodenka) [Atl. Jabł. m. 7]; Заблотовъ / Zabłotów 1905 [ПГН, с. 20].

2. *Заболотів*, Чрт. р-н, Тр. [АТУ, 266]; Zabłotow 1647, 1648 [КЗМ]. У XVI ст. не існувало. Від XVIII ст. с. – Заболотівка [З, 189]; Zabłotówka, z. hal., pow. tremb., 1648 [SGTremb., t. 131, s. 64–65]; Zabłotów 1755 [AGZ XXV, 400].

Префікс *за-* у структурі двох назв *Заболотів* виражає просторові відношення „*при вказуванні на місце [...] позад, по другий бік яких хто-, що-небудь знаходиться, міститься*” [СУМ III, с. 12], тобто семантично – це “*населений пункт, розташований за болотом*” як реалією ландшафту. Розуміння суф. **-ів** у структурі цієї назви як посесивного помилково схилило деяких дослідників до пояснення цього ойконіма як відантропонімного (< ОН ***Заболот** відпрізвиськового походження [Худащ, Демчук; 104-105]). Однак незасвідченість антропонімів типу ***Заболот** дає підстави розглядати суф. **-ів** як релятивний (відносний), а сам ойконім – утвореним за допомогою суфіксальної субстантивації применникової конструкції “*за болото*”. На структурну функцію творення іменників (ойконімів) від применникових конструкцій за допомогою суфіксів **-ów, -owa, -owo** (пол.), яким відповідають укр. **-ов, -ова, -ово**, свого часу вказував польський дослідник Мечислав Карась, наводячи приклади типу: *Nagnojów, Podjarków, Zagórowa, Zalasów, Zaszczytowo* [6, s. 7], і що, зрештою, підтверджує нашу версію.

3. *Заболотівці*, Жд. р-н, Лв. [АТУ, с. 178]; *de Zabłotowcze* 1450, *Martinus de Zabłothowcze* 1457 [AGZ XII nr 2832; XIV, s. 292]; *Zabłothowcze* 1457; *super villis ... Zabłothwicze in Zidaczowiensi* 1469,

Zablotowcze 1515, Zablothowcze 1578 [Żdź XVIII / 1, s. 20, 37, 80, 167]; Zabłatowce (XVI w.), z. lw. (Żurawna) [Atl. Jabł. m. 3]; Zabłotowce 1785-1788 [ЙФМ, s. 118]; Zablatowce 1790 [RGLStr. (13)]; Zabłotowce 1893 [SG XIV, s. 190]; Zabłotowce 1931-1938 [SMRP, s. 1937]; Заблотівці 1968 [ІМСУ(Льв.), с. 359].

4. Заболотці, Бр. р-н, Льв. [АТУ, с. 176]; Zablocze 1440, Zablotce (z. Brody) 1488 [AGZ XIV, s. 3; XV, s. 5]; 1494 р. [ІМСУ(Льв.), с. 167]; Zabolotcy XV ст. [АЮЗР VIII / IV, с. 27]; Zablocze 1515, Zablothce 1578 [Żdź. XVIII / 1, s. 72, 153]; Zabłocze (XVI w.), z. lw. (Brody) [Atl. Jabł. m. 2]; Zablotce 1893 [SG XIV, s. 189]; Заблотце / Zablotce 1905 [ПГН, с. 20]; Zablotce 1931-1938 [SMRP, s. 1936]; Заболотці 1968 [ІМСУ(Льв.), с. 167]. Пор. структурно й значеннєво близьку ННП: укр. Заболотці (Вл.) [АТУ, с. 388].

Промовистим підтвердженням топографічного, а не антропонімного походження (див. *Заболотівці* [Худаш, Демчук; с. 105]) назв типу *Заболотці*, *Заболотівці* є свідчення, подане у „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”: „... druga część mieszkańców osiedliła się na płn.-zach. „Za błotami” i nazwała wieś tę Zabłotcami ... ” 1882 [SG III, s. 660] як назва мешканців – *заболотці*, *заболотівці* – за місцем проживання (< пол. *za błotem*; укр. *за болотом*).

5. Заболоття, Гор. р-н, Льв. [АТУ, с. 177]; 1558, 1570 [AGAD / ASK LVI L 1 / III, f. 31]; Zabłocie 1564-1565 [Lustr. 1564-1565, s. 175]; *Zabłocie pod Szczercem* 1565 [Hrusz. III, s. 123]; Zabłocie 1649 [ЖУР III, s. 370]; Zablocze 1790 [RGLZłocz. (14)]. Пор. структурно й значеннєво близькі ННП: Заболотне (Вн., Зк., См.), Заболоття (Вл., Зк., Рв., Чрв., Чрг.) [АТУ, с. 388]. Реконструкція у формі **za- + *bolt- + *-ъje* містить чітку семантичну вказівку на поселення, розташоване “за болотом”.

2. ГТ у складі ойконімів із гелонімною основою: **lug (*lagъ, *lęgъ) / *lakъ, *lakavъсь, *lakja*. Семантична еволюція цих апелятивних форм, надзвичайно поширених у слов'янському світі, не знайшла остаточного вирішення й сьогодні. Їх становлення пов'язане з особливістю географічного середовища та тісним співіснуванням у ньому тотожних реалій. Так, **lug (*lagъ / *lęgъ)* мало первинне значення “низина біля річки, поросла лісом; болото, багнисте місце”. Семантичне поле цього ГТ досить розгалужене у Славії: укр., ст. укр., укр. діал. *луг* “мокра низина над річкою, поросла травом і лісом, і залита водою; ліс у такій низині; багнисте місце, багно, болото; поросла травом і кущами лука; пасовище біля річки; сінокісна низина”; рос. *луг* “лука; низина над річкою; пасовище; яма, наповнена водою; калюжа”; пол., ст. пол., пол. діал. *lug, laqъ, lęq* “гай, невеликий ліс; болото; озеро; луг; вигін біля річки чи в низині; ліс, що заливається водою”; чеськ. *lug, louh* “низьке багнисте місце”, болг. *лъг* “т.с., що і укр.”, полаб. *lāug* “багниста лука” [Ф. II, 527], [ЭССЯ XVI, 139-140, 169-170]; [Brückner, 314]; [Jurk., 140, 153]; [ССУМ I, 557]; [Гр. II, 379], [ЕСУМ III, 237], [Марус. Мат., 236]; [Марус. Назв., 287], [Rudnicki, 25]. Узагальнюючи семантику апелятива *луг*, можна виділити його три синкретичних форми: а) зв'язок із характером і формою рельєфу: “болото”, “вигін, низина”; б) рослинний покрив “ліс, трава, гай”; в) антропогенна діяльність людини: “пасовище, сінокіс”. Пор.: б. Луг (К.), пот. Луг (Зк., Льв.), р. Луга (Вл.) [СГУ, 328]; гай Луг (НП Оплуцько у кол. Радех. пов.), хут. Луги (НП Губин у кол. Буч. пов.), поле Луги (м. Свірж у кол. Перем. пов.) [Експ.].

Синкретичність значень ГТ *луг* ще має вираження, наприклад, у таких топонімах (гідронімах, мікротопонімах, ойконімах): 1. пот. Луги (л. Дністра; між рр. Джури і Серет; НП Устечко Зал. р-ну [СГУ, 329]; 2. пот. і пасовище *Lu h / Lu gi* (НП Торське, Іване-Золоте Зал. р-ну [Schneider; 61, 29, 108]); 3. пот. Луги (п. Бариша; НП Зубрець Буч. р-ну [СГУ, 103]); 4. р. Луг (п. Серету; НП Орихівчик і Маркопіль Терн. і Льв. обл. [ВТК]).

Залуужся, Збар. р-н, Тр. [АТУ, с. 261]; 1444 р. [ІМСУ(Тр.), с. 311]; *села*: ... *Залуже* 1463 [ALS I, s. 54]; Załoszcza (XVI w.), z. lw. (Pomorzany) [Atl. Jabł. m. 6]; Zaluze 1790 [RGLTarn. (17)].

Залуужся, Яв. р-н, Льв. [АТУ, с. 189]; Załuże (w. Jaworów) 1450, *villam Zaluzze* 1454, Załuże (pn. Gródek) 1455, Zaluzze 1456 [AGZ II, s. 85, 151; V, s. 175; XIV, s. 304, 445]; 1454 р. [ІМСУ(Льв.), с. 927]; Załuże (XVI w.), z. lw. (Jaworów) [Atl. Jabł. m. 2]; Załuże, z. lw., pow. lw., 1620 [SGL., t. 373, s. 2411-2412]; Załuże 1620, 1621, 1647, 1660, 1662 [Lustr. 1661-1665 / II, s. 138, 146-147]; Zaluze 1790 [RGLLeop. (12)]; Załuże 1893 [SG XIV, s. 361]; Załuże 1931-1938 [SMRP, s. 1967]; Залуужся 1968 [ІМСУ(Льв.), с. 927]. На давність НП вказують сліди виявленого тут поселення (черепки ліпних тюльпаноподібних горщиків) висоцької культури з IX – VIII ст. до н.е., а також сліди поселення з III – IV ст., знайдені на околиці неіснуючого присілка (хутора) Мурини [4, с. 37, 57]. Пор. структурно й значеннєво близькі ННП: укр. Залуужся (Вн., Вл., Зк., Чрв., Хм.) [АТУ, с. 389].

Залуужся, Рог. р-н, І-Ф. [АТУ, 126]; *Załuże na Świrzu* (Załuże) 1459, 1436, 1447 [AGZ XII, 2929, 1903; XIX, 1060], 1465 [ALS I, 54]; Załuże 1564 [ЖУР I, 155]; Załuże, z. hal., pow. hal., 1631 [SGTremb., t. 118, s.

571]; 1632 [SGTremb., t. 118, s. 572]; Zaluze [Lustr. 1564-1565 / I, s. 229, 248]; Załuże 1616 [Lustr. 1661-1665 / III, 123]; Zaluze 1790 [RGLBrzez. (15)]; Zaluze 1790 [RGLPrzem. (9)]; Zaluze 1790 [RGLStan. (16)]; Załuże, z. hal. (Rohatyn) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]; Załuże, z. hal. (Kołomya) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]

Залужжя, Збар. р-н, Тр. [АТУ, с. 261]; 1444 р. [ІМСУ(Тр.), с. 311]; села: ... Залуже 1463 [ALS I, s. 54]; Załoszcza (XVI w.), z. lw. (Pomorzany) [Atl. Jabł. m. 6]; Zaluze 1790 [RGLTarn. (17)].

Залужжя, Яв. р-н, Лв. [АТУ, с. 189]; Załuże (w. Jaworów) 1450, *villam Zalusze* 1454, Załuże (pn. Gródek) 1455, Zalusze 1456 [AGZ II, s. 85, 151; V, s. 175; XIV, s. 304, 445]; 1454 р. [ІМСУ(Лв.), с. 927]; Załuże (XVI w.), z. lw. (Jaworów) [Atl. Jabł. m. 2]; Załuże, z. lw., pow. lw., 1620 [SGL., t. 373, s. 2411-2412]; Załuże 1620, 1621, 1647, 1660, 1662 [Lustr. 1661-1665 / II, s. 138, 146-147]; Zaluze 1790 [RGLLeop. (12)]; Załuże 1893 [SG XIV, s. 361]; Załuże 1931-1938 [SMRP, s. 1967]; Залужжя 1968 [ІМСУ(Лв.), с. 927]. Пор. структурно й значеннево близькі ННП: укр. Залужжя (Вн., Вл., Зк., Чрв., Хм.) [АТУ, с. 389].

Залужжя, Рог. р-н, І-Ф. [АТУ, 126]; Załuże na Świrzu (Załuże) 1459, 1436, 1447 [AGZ XII, 2929, 1903; XIX, 1060], 1465 [ALS I, 54]; Załuże 1564 [ЖУР I, 155]; Załuże, z. hal., pow. hal., 1631 [SGTremb., t. 118, s. 571]; 1632 [SGTremb., t. 118, s. 572]; Zaluze [Lustr. 1564-1565 / I, s. 229, 248]; Załuże 1616 [Lustr. 1661-1665 / III, 123]; Zaluze 1790 [RGLBrzez. (15)]; Zaluze 1790 [RGLPrzem. (9)]; Zaluze 1790 [RGLStan. (16)]; Załuże, z. hal. (Rohatyn) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]; Załuże, z. hal. (Kołomya) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3].

Залужани (Залужжя), Гор. р-н, Лв. [АТУ, с. 177]; Zaluzie 1578 [Żdź. XVIII / 1, s. 68]; Załuże (XVI w.) [Atl. Jabł. m. 2]; Załuże 1893 [SG XIV, s. 361]; Załuże 1931-1938 [SMRP, s. 1967]; як Залужжя 1968 [ІМСУ(Лв.), с. 258]. Пор. структурно й семантично близькі ННП: Залужжя (Вн., Вл., Зк., Рв., Хм.) [АТУ, 389].

Варіативність назви *Залужжя / Залужани* цього НП, окрім просторового префікса *за-* зі значенням розташування поселення “за лугами” (болотистими луками), у форманті *-ани* (Залужани) додатково містить вказівку на жителів – *залужан*, які проживають у таких місцях. Пор. структурно й значеннево близьку ННП: укр. Залужани (См.) [АТУ, с. 389].

Налужжя, Тереб. р-н, Тр. [АТУ, 265]; Nałuże 1716 [AGZ XXV, 256]; Nałuże, z. hal. (Mikulínce) [Atl. Jabł. m. 7].

Лексикалізований прийменник *на-*, що зрісся з основою ойконіма *Налужжя* семантично вказує на просторові відношення „при позначенні географічних понять, де відбувається яка-небудь дія; при позначенні місця простору, що є кінцевим пунктом руху” [СУМ V, 11], тобто значеннево ойконім можна тлумачити як „село на лугах” – *налужжя* – з подальшою онімізацією.

Підлужжя, Тисм. р-н, І-Ф. [АТУ, 128]; 1469, 1578 [Żdź. XVIII / 1, 39 Supl., s. 89]; *Podłuże ad Tysmienica* 1661 [248, 883]; 1670 [Regestr 1669-1670, 76]; 1765 [Taryffa 1765, 142]; Podluze 1790 [RGLStan. (16)]; Подлуже 1886 [Шем. 1886, 82]; Podłuże 1887 [SG VIII, 435]; Podłuże, z. hal. (Tuśmienica) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]; Подруже / Podłuże 1905 [ПГН, с. 41]; 1914 [Шем. 1914, 206]; Підлуже 1938 [Шем. 1938, 145]. Пор. структурно й семантично близькі ННП: укр. Підлужжя (Днп., Рв.) [АТУ, 426].

Префікс *під-* в ойконімі *Підлужжя* виражає просторові відношення із вказівкою на мешканців території, які „оселилися під лугами”, тобто „біля нижньої частини [...] міститься [...] що-небудь” [СУМ VI, с. 391].

На прикладі вищенаведених ойконімів можемо встановити троякий характер синкретичних форм апелятива *луг*, який майже повністю семантично збігається з *псл. **lǫkь / lǫka*: укр. *лука*, пол., пол. діал. *lǫka, lęka*, ст. сл. *лъка*, рос. *лука*, болг. *лъка*) [Rudnicki, 25], [Brückner, 308], [Jurk., 51, 82], [Толстой, 114-116], [ССУМ I, 557]. Однак, на відміну від апелятива *луг*, лексема **lǫkь / lǫka* розвинула ще одне цілком самостійне значення – “згин; згин берега; вигин річки” [СУМ IV, 553], [ЕСУМ III, 302], [Мурзаевы, 178] на позначення форми та просторових особливостей об’єктів, локалізованих на лугах. Цим і пояснюється близькість значень обох лексем, яку промовисто ілюструють назви: НП Лука (Буч. р-ну, Тр.) [Експ., 90]; с. Лука (І.-Ф.) [1, 86]; пот. та поля *L u k i / L u g i* (НП Більче-Золоте Борщ. р-ну [Schneider; 7, 74]). Пор.: б. Лука (Чрк.) [СГУ, 329].

У поданих нижче ойконімах *Залуква* та *Залуччя* префікс *за-* виконує семантичну функцію: „поселення, розташоване за лукою / луками”.

Залуква, Гал. р-н, І-Ф. [АТУ, 123]; Załukwiany (Załukiew) 1440 [MRPS I, 69]; 1447 р. [ІМСУІ-Ф., 168]; Załukiew (Przedmieście / Stanisławów) [Lustr. 1661-1665 / III, 8-9]; Załukiew 1790 [RGLStr. (13)]; Załukiew, z. hal. (Halicz) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3].

Залуччя, Кол. р-н, І-Ф. [АТУ, 125]; 1579 [Żdź. XVIII / 1, 102]; Załucze 1661-1665 [Lustr. 1661-1665 / III, 63-64, 96]; Załucze 1661 [АЮЗР VII / II, 506]; *Załucze ad Kolaczkowce* 1670 [Regestr 1669-1670, 82];

Zaluka 1758-1765 [АЮЗР IV /1, 559]; Zalucze 1765 [Taryffa 1765, 162]; Zalucze 1790 [RGLZal. (18)]; *Залуче над Прутом* 1886 [Шем. 1886, 45]; *Zalucze*, z. hal. (Sniatyn) 1889–1904 [Atl. Jabł. m. 7]; *Zalucze nad Prutem* 1895 [SG XIV, 357]; Залуче / *Zalucze* 1905 (пор. там же *Залуче над Прутом*) [ПГН, с. 21]. Пор. структурно й семантично близьку ННП: укр. Залуччя (Тр, Хм.) [АТУ, 389].

Давність ойконімів та гідронімів із вихідною основою **lōka* демонструє похідне утворення з **-j(a)*-суфіксальним відносно присвійного значення **lōkь- + -ьj(a) → *lōkja* “що стосується луки, їй належна”, маніфестоване назвою р. Луча (л. Дністра, НП Торське Зал. р-ну [ВТК]). До рефлексів **lōka* зараховуємо апелятив **lōkavь* “вигнутий, кривий, звивистий (про течію річки)” [Ф. II, 532], [ЭССЯ XVI, 144], який, у свою чергу, за допомогою суф. **-ьсь* розвинув праформу **lōkavьсь* “річка, що має криву, звивисту форму русла”. Ця реконструкція характерна для назви м.б. Лукавець (НП Перепельники Збор. р-ну [ВТК]), яка є первинною щодо контактної ННП Лукавець (ст. укр. **Лоукавець*, 1490 р. (назва села на Буковині), *Луківці* та **Лоуковниця*, 1482 р., назва села у Молд. кн.) [ССУМ I, 558]), а також: р. Лукавець (І.-Ф., Жт., Чрн.), р. Лукавиця (І.-Ф.) [СГУ, 330]. Поєднання ад’єктива **lōkavь* зі згаданим значенням із суф. **-isko / -išče* на позначення просторового поняття місця дозволило реконструювати ще одну апелятивну форму основи **lōka - *lōkavisko / *lōkavišče* “місцевість, обмежена кривою звивистою формою ріки”, виражену гідронімом м.б. Луковиська (НП Стратин; суміжжя І.-Ф. та Терн. обл.; [ВТК]) < псл. **lōkavišče*: слн. *lokovišče* “сад”, чеськ. *Lukoviště*, назва села, слн. *lōkovišče* “заросле поле” [ЭССЯ XVI, 147].

3. ГТ мікрополя „стоячі води” у складі ойконімів: **stavь / *stavišče (*-isko) / *ezerь(o) / *ezerišče (*-isko)*.

Загальнономвні апелятиви *став* та *озеро* належать до семантичного мікрополя “стоячі води”. Ці лексеми мають праслов’янський характер і повсюди виступають у функції гідрографічних термінів, пов’язаних із загальним іменуванням стоячих водойм чи суміжніх водних об’єктів (мокрих лук; струмків і потоків, які випливають із них).

А. Лексема **stavь*: рос. діал. *став, ставок, ставочек*, б. рус. *стаў, ставок*; ст. укр. *СТАВЪ*, пол. *staw, stawek, stawik*, н. луж. діал. *staw* [Jurk., 66], [Ф. III, 742] виступає на позначення закритої штучної водойми, ставу (< *staviti* “ставити (греблю)” [Jurk., 66], “теж, що і застава, гребля” [Brückner, 514]). В українській мові апел. *став* (ст. укр. **ставъ, ставь, став*) вперше фіксується в купчій грамоті 1359 року Петра Радціовського у загальнономвному значенні “став” та “загата в річці” [Розов, № 10], [ССУМ II, 377], що, зрештою, підтверджує його походження.

ГТ *став* позбавлений назвотворчої функції, означаючи повсюдно те саме – *став* “штучна водойма для розведення риби”. Проте, залежно від структури назви гідрооб’єкта, номенклатурний термін *став* часто стає базовим для утворення ойконімів.

Подані нижче чотири ойконіми: Застав’є (2) та Заставне (2) можуть бути реконструйовані у формі: **Za- + *stav- + *-ьje*. Семантично префікс *за-* вказує на “заставне [село]” – розташоване “за ставами”, тобто ці ойконіми виступають топографічними номенами-орієнтирами. Назва *Застав’є* (2) зберігає давню форму, а ННП *Заставне* (2) є сучасною. Так, ННП: 1) Застав’є, Тр. р-н, Тр. [АТУ, 266]; *Zastawie* 1790 [RGLTarn. (17)]; *Zastawie*, z. hal. (Tarnopol) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 7] та 2) Застав’є, Буськ. р-н, Льв. [АТУ, с. 177]; *Zastawie* 1790 [RGLZolk. (11)] мають джерельні засвідчення кінця XVIII ст., а ойконіми: 1) Заставне, Пдг. р-н, Тр. [ТК] та 2) Заставне (кол. Ляшки Королівські), Буськ. р-н, Льв. [АТУ, с. 177] називають сучасні, новоутворені поселення.

Пор. структурно й семантично близькі ННП: Застав’є (Вл.), Заставне (Вл., Зк.) [АТУ, 177, 390].

Демінутивна семантика відбита в таких похідних апелятивних утвореннях від *став* як одн. *ставок*: ст. укр. *ставокъ*, 1459 р. „*ставок*” [ССУМ II, 377] та у формі мн. *ставки*, однак гідрооб’єкти, ними поіменовані, позначають не самі ставки семи „малі стави”, а суміжні топооб’єкти (поселення, потоки, мокрі балки) та інші реалії ландшафту, виступаючи із семантикою „заглиблення на місці водойми” [Марус. Назв., 294]. Такими суміжними об’єктами виступають дві назви населених пунктів, в яких префікс *за-* локалізує „заставців” – мешканців, що оселилися „за ставками”:

1. Заставці, Мон. р-н, Тр. [АТУ, 264]; *Zastawcze* 1578 [Żdź. XVIII / 1, 87]; *Zastawce* 1790 [RGLBrzez. (15)]; *Zastawce*, z. hal. (Podhajce) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]; *Zastawce*, z. hal. (Rohatyn) 1889-1904 [Atl. Jabł. m. 3]. Пор. структурно й семантично близьку ННП: укр. Заставці (Хм.) [АТУ, 390].

2. Заставки-Яблунів, Переєм. р-н, Льв. [АТУ, с. 182]. Прикладка Яблунів у цій назві фіксує одночасове існування обох варіантів ойконіма – *Заставки* та *Яблунів*.

Б. Праслов'янська лексема *ezerъ / *ezero: укр. *озеро*, ст. укр. *озєро, озєєрко, озоро* 1455 р., *озєро, озѣро*, 1342 р., болг. *озеро*, пол. *jeziro*, пол. діал. *jezoro, jezero*, слц. *jazero* повсюди виступає з однорідною семантикою „озеро” [ССУМ II, 77], [Jurk., 62], [ЭССЯ VI, 33-34], [Гр. III, 45], [Ф. III, 125], точніше „природна заглибина, наповнена водою”. Порівняно з апелятивом *став*, апелятив *озеро* у термінологічній функції вживається значно рідше на нашій території, що пов'язано, мабуть, з малою чисельністю гідрооб'єктів такого типу. Характерним є також і те, що жителі терену майже не розрізняють значення слів *озеро* та *став*, підмінюючи їх при поясненні одне одним. Подібно до ГТ *став*, апелятив *озеро* та його похідні форми, фактично позбавлені функції номінації, називаючи суміжні об'єкти:

Праслов'янське *ezerъ / *ezero маніфестує назва поселення *Приозерне* (до 13 вересня 1968 – Псари, з 14 вересня 1968 р. – Приозерне [ІМСУ(І-Ф.), с. 478]), Рог. р-н, І-Ф. [АТУ, 127]; Psary 1469, Psari 1578 [Ždž. XVIII / 1, s. 24, 70]; Psari 1476 [AGZ XV, s. 70, 176]; Psary (XVI w.) [Atl. Jabł. m. 2]; II пол. XVIII ст. [ІМСУТр., с. 478]; Psary 1888 [SG IX, s. 247]; Psary 1931-1938 [SMRP, s. 1397]. Пор. структурно й семантично близькі ННП: укр. Приозерне (Крм., Од., Хрс., Чрг.) [АТУ, с. 429].

Префікс (прийм.) *при-* у назві ННП *Приозерне* виражає просторові відношення: на позначення місця, простору, біля або поблизу якого щось розташовується, міститься, де відбувається дія або хто-небудь перебуває [СУМ VII, с. 549]. Просторовий префікс *при-* у структурі назви цього ННП свідчить про те, що біля озер часто виникали поселення, які вказували на заселену „*при озері*” територію. Самих мешканців таких заселених місць, котрі проживали поблизу озер, іменували *озерянами* (< *ezeřanъ: пол. *jeziarzany*, чеськ. *jezeřany, jezeřan* (одн.) „озерний житель, що живе біля озера”) [ЭССЯ VI, 33]). Пор.: ст. укр. **Озеряны*, 1396 р. (назва присілка у Волинській землі) *Озеряни* [ССУМ II, 78]; НП *Озеряни / Jezierzany* у кол. Буч. пов. [Експ., 60]. Примітно, що гідрооб'єкти, локалізовані в межах таких населених пунктів, іменувалися вже секундарним шляхом, тобто переймали на себе назву поселення з внутрішньою „*водною*” семантикою, напр.: пот. *Озеряньський Рів* (л. Драпаки п. Нічлави л. Дністра) поблизу ННП *Озеряни Борщ. р-ну* [ВТК], оз. *Озеряни* (НП *Озеряни*, там же) [ВТК].

Таки чином, семантичне навантаження апелятивів *став, ставище (-исько) / озеро, озерище (-исько)*, реалізованих у назвах населених пунктів із гідротермінами семантичного мікрополя „*стоячі води*”, можна звести до двох груп: 1. ГТ із нейтральною семантикою (загальнономвні): *став, озеро*; 2. гідротерміни, що є спеціалізованими семемами, деривативна будова яких має специфічне семантичне навантаження: *ставище / стависько, озерище / озерисько*.

Отже, висновковуючи, можемо констатувати, що проаналізовані історичні ойконіми колишнього Руського воеводства утворилися шляхом субстантивації прийменникових конструкцій (прийменник + гідрографічна основа) за посередництвом мікротопонімної стадії.

Прийменникові словосполучення функціонально виражають просторові відношення, в яких перебувають поселення стосовно інших об'єктів ландшафту (гідронімів, мікротопонімів). Такого роду ойконіми формують певні ойконімні словотвірні типи, сягаючи своїм походженням досить давнього періоду – (п. пол. XV ст.). Як словотвірна категорія назви поселень із прийменниковими конструкціями в основі відбивають загальнослов'янську словотвірну тенденцію до префіксації. Перехід прийменникових конструкцій на позначення місця в мікротопоніми з їхньою подальшою субстантивацією та її вираженням в ойконімії відповідає подібним назвотворчим процесам у багатьох слов'янських мовах, зокрема польській. Попри вказану давність цих субстантивованих ойконімних структур вони й сьогодні відбивають живомовний словотвірний процес і становлять продуктивний тип деривації на апелятивному та онімному рівнях.

Підсумовуючи нашу розвідку, хочемо наголосити на тому промовистому факті, що формування аналізованих ойконімів, як видно з джерел, проходило в умовах українсько-польської двомовності та здебільшого польськомовної засвідченості. Характерно, що явище білінгвізму не наклало суттєвого відбитку на назви поселень означеної території: польськомовні писемні свідчення найчастіше транслітерують власне українські назви, маніфестуючись лише незначними наближеннями звукових оболонок споріднених мов, вказуючи на деяку специфіку в лексиці й словотворі останніх. При цьому створюється міжмовна варіантність форм одного й того ж ойконіма, яка зберігає інформацію про походження та інтерференцію назви (відображає фізико-географічні особливості території; відбиває етнічні українсько-польські контакти між носіями обох мов на цій території, починаючи з п. пол. XV ст.).

Література

1. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д.Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 144 с.
2. Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. Закревська. – К. : Наукова думка, 1976. – 162 с.
3. Крикун – Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях : статті і матеріали / М. Крикун. – Львів, 2011. – 733 с. : іл., карти.
4. Пелещин М. А. Стародавня Яворівщина : нариси з історії та археології / М.А. Пелещин. – Львів, 1996. – 120 с.
5. Худаш, Демчук – Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.
6. Karaś M. Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich / M. Karaś. – Wrocław, 1955. – 144 s.

Список скорочень

а) джерел:

АТУ – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987р. / Відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1987. – 504с.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859–1914. – Ч. I–VIII. – Т. I–XXXV.

ВТК – Військово-топографічна середньомасштабна карта. Масштаб 1 : 25000.

Гр. – Словарь української мови: в 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. 1–4.

Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: ГИС, 1955. - Т1-4.

Експ. – Матеріали топонімічних експедицій, проведених автором у 1992-1995 рр.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. / Гол.ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982-2012. – т.1-6.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под. ред. О. Н. Трубачева и Ж. Ж. Варбот. – М.: Наука, 1974-2018. – Вып.1-41.

ЖУР – Жерела до історії України-Руси / Вид. М. Грушевський, С. Томашевський. – Львів, 1895–1913. – Т. I–VII.

ІМСУ(І-Ф.) – Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1971. – 639 с.

ІМСУ(Льв.) – Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1968. – 979 с.

ІМСУ(Гр.) – Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – 640 с.

ЙФМ – Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К.: Наукова думка, 1965. – 353 с.

Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С.206-255.

Марусенко Т.А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР // Карпатская диалектология и ономастика. – М.: Наука, 1972. – С.277-299.

Мурзаевы – Мурзаевы Э. и В. Словарь народных географических терминов. – М.: Географиз, 1959. – 303 с.

ПГН – Русско-польский и польско-русский алфавитные перечни географических названий помещенных на картѣ Галицїи и Буковины инж. Корнмана. – Киевъ: Изданіе Киевскаго Округа Путей Сообщенія, 1915. – 124 с. (60 с. + 64 с.).

Розов – Розов Володимир. Українські грамоти XIV і I-а пол. XV в. - К., 1928. – №10. – Т.1.

СГУ – Словник гідронімів України. – К. : Наук. думка, 1979. – 780 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – К. : Наук. думка, 1977. – Т.1-2.

СУМ – Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I–XI.

ТК – Українські Карпати // Топографічна карта. Масштаб 1:200 000. – К. : Київська військово-картографічна фабрика, 2001.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у місті Львові. Відділ рукописів. – Ф. 52, оп. 2, спр. 9, арк. 374 (Ф. – № фонду, оп. – № опису, спр. – № справи).

Толстой – Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 261 с.

Ф. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М. : Прогресс, 1964-1973. – Т. I–IV.

Шем. 1914 – Шематизмъ всего клира греко-католической Епархїи Станиславѣвской на рѣк Божїй 1914. – Въ Станиславѣвѣ: зъ печатнѣ І. Данкевича, Накладом Клира Епархїального. – Станіславів, 1914.

Шем. 1938 – Шематизмъ всего клира греко-католической Епархїи Станиславѣвской на рѣк Божїй 1938. – Въ Станиславѣвѣ: зъ печатнѣ І. Данкевича, Накладом Клира Епархїального. – Станіславів, 1938.

Шем. 1886 – Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳвской на рѳк Божій 1886. – Въ Станиславѳвѳ: зъ печатнѳ И.Данкевича, Накладом Кліра Епархіального. – Станіславів, 1886.

AGAD – Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (Головний архів давніх документів у Варшаві). Sygnatury: L. XVIII.

AGAD / ASK (dz. I) // Archiwum Głównie akt dawnych w Warszawie / Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, спр. № 71, арк. 387–413, 434–446.

ALS – Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – We Lwowie, 1887–1890. – Т. I–IV.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie czasѳw Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwѳw, 1868–1935. – Т. I – XXV.

Atl. Jabł. – Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej / Dział opracowany przez Aleksandra Jabłonowskiego. – Warszawa, Wiedeń, 1889–1904.

Barącz X. Wolne miasto handlowe Brody / Barącz X. – Lwѳw, 1865.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957. – 806 s.

Def. Kam. – Kołodziejczyk D. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681): Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. – Kyiv ; Cambridge, Mass., 2004. – P. 1 : Text, Translation and Commentary; P. 2 : Facsimile.

Jurk. – Jurkowski M. Ukraińska terminologia hydrograficzna. – Wrocław, Warszawa... Wyd-wo PAN, 1971. – 240 s.

Lustr. 1564-1565 / I – Lustracje dóbr krѳlewskich XVI–XVIII wieku. Województwa Ruskie, Podolskie i Bełskie. Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Bełskiego 1564–1565. Część I / Wydali Krzysztof Chłapowski i Helena Żytkowicz. – Warszawa; Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992. – 281 s.

Lustr. 1661-1665 / II – Lustracja województwa Ruskiego 1661–1665. / wydali Emilia i Kazimierz Arłamowscy. – Wrocław etc., 1974. – Część II. Ziemia Lwowska – 216 s.+ mapa.

Lustr. 1661-1665 / III – Lustracja województwa Ruskiego 1661–1665 / wydali Emilia i Kazimierz Arłamowscy i Wanda Kaput. – Wrocław etc., 1976. – Część III. Ziemia Halicka i Helmska. – 303 s. + 2 mapy.

MRPS – Matricularum Regni Poloniae Summaria / Wyd. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1905–1961. Т. I – IV (1905–1910).

Regestr 1669-1670 – Regestr rewisiei dymѳw Ziemi Halickiej i Kolomyjskiej ... Anno 1669–1670 // ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 2, спр. 1.

RGL – Regna Galicie et Lodomeriae Josephi II et M. Theresiae augg. iussu... – 1790 r. Nomina Circulorum (numeris Chartae respondentia): 9. Przemyślienųis; 10. Samborienųis; 11. Zolkiewienųis; 12. Leopoliensųis; 13. Stryenųis; 14. Złoczovienųis; 15. Brzezanyenųis; 16. Stanislavovienųis; 17. Tarnopolienųis; 18. Zaleszczykienųis.

RC – Originale regestrum palatinatus podoliae in iudiciis commissarialibus. Leopoli... 1678 // ЦДІА у Києві, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4.

Rudnicki – Rudnicki J. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. - Lwѳw, 1939. - 246 s.

Schneider – Schneider Antoni. Materiały do “Encyklopedyi krajoznawstwa Galicyi” // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. - Ф. 34, спр. 1-61.

SG – Słownik geograficzny Krѳlestwa Polskiego i innych krajѳw słowiańskich / Red. T. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1880–1902. – Т. I – XV.

SGHal. – Sąd Grodzki Halicki. Актові книги Галицького гродського суду Руського воеводства, що містяться в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАЛ. – Фонд № 5). Цифри, що йдуть після скорочення, вказують на номер тому і номер сторінки.

SGL – Sąd Grodzki Lwowski. Актові книги Львівського гродського суду Руського воеводства, що містяться в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАЛ. – Фонд № 9). Цифри, що йдуть після скорочення, вказують на номер тому і номер сторінки.

SGTremb. – Sąd Grodzki Trembowelski. Актові книги Теребовлянського гродського суду Руського воеводства, що містяться в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАЛ. – Фонд № 17). Цифри, що йдуть після скорочення, вказують на номер тому і номер сторінки.

SMRP – Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych władz [...]. – Przemysł-Warszawa, 1931–1938.

SP – Słownik prasłowiański / Pod. red. F. Sławskiego. - Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1974. - Т. 1. - 487 s.

Taryffa 1765 – Taryffa pogłównego żydowskiego y Karaimskiego ziemi Halickiej y powiatѳw Trembowelskiego i Kolomyjskiego do niej należących, 1765. – [ЦДІАЛ. ф. 5, оп. 1, спр. 286, арк. 135–177].

Żdź. XVIII / 1 – Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie: Ruś Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. – Część I.

б) прийняті сучасні адміністративні скорочення районів (повітів) колишніх Галицької та Львівської земель.

Бр. – Бродівський р-н, пов., Льв.

Гор. – Городоцький р-н, Льв.

Дол. – Долинський р-н, І-Ф

Нест. – Нестерівський р-н, Льв.

Перем. – Перемишлянський р-н, Льв.

Пуст. – Пустомитівський р-н, пов., Льв.

Жд. – Жидачівський р-н, Льв.
Зол. – Золочівський р-н, Льв.
К.-Буз. – Кам'янка-Бузький р-н, Льв.
Мик. – Миколаївський р-н, пов., Льв.

в) список скорочень областей:

Вн. – Вінницька
Дн. – Донецька
Дніп. – Дніпропетровська
Жт. – Житомирська
Зк. – Закарпатська
Зп. – Запорізька
І.-Ф. – Івано-Франківська
Крв. – Кіровоградська
Крм. – Автономна Республіка Крим
Лв. – Львівська
Од. – Одеська

г) список скорочень мов і діалектів:

б. рус. – білоруська
балт. – балтійське
болг. – болгарська
бук. – буковинський
діал. – діалектне
д. рус. – давньоруська
і.-є. – індо-європейська
л. – лужицька
макед. – македонська
н.луж. – нижньолужицька
полаб. – полабська
пол. діал. – польське діалектне
пол. – польська

г) список інших умовних скорочень:

апел. – апелятив
б. – балка
бас. – басейн
бб. – балки
бол. – болото
бот. – ботанічний
вар. – варіант
вдсп. – водоспад
глиб. – глибина
дж. – джерело
див. – дивись
ін. – інший
кн. – князівство
кол. – колишній
кр. – криниця
л. – ліва притока
м. – місто
м.б. – мокра балка
м.к. – місце купання
ГТ – гідрографічний термін
ННП – назва населеного пункту
НП – населений пункт
обл. – область

Рожн. – Рожнятівський р-н, І-Ф.
Стр. – Стрийський р-н, Льв.
Яв. – Яворівський р-н, Льв.

Пл. – Полтавська
Рв. – Рівненська
См. – Сумська
Терн. – Тернопільська
Хм. – Хмельницька
Хрк. – Харківська
Хрс. – Херсонська
Чрг. – Чернігівська
Чрк. – Черкаська
Чрн. – Чернівецька

псл. – праслов'янська
рос. діал. – російське діалектне
рос. – російська
серб. – сербська
слн. – словенська
слц. – словацька
ст.болг. – староболгарська
ст.пол. – старопольська
ст.сл. – старослов'янська
ст.укр. – староукраїнська
схв. – сербохорватська
укр. – українська
чеськ. – чеська

оз. – озеро
оп. – опис
п. – права притока
пд. – південь
пд.зх. – південний захід
пд.сх. – південний схід
пов. – повіт
помилк. – помилково
пор. – порівняй
пот. – потік
потч. – потічок
пр. – притока
р. – ріка, рік
р-ну – району
рр. – ріки, роки
руч. – ручай
с. – село
сmt. – селище міського типу
ст. – століття
стр. – струмок
т.с. – те саме
ф. – фонд
хут. – хутір

д) скорочення в джерелах (в т.ч. й давні адміністративні):

m. – місто (містечко)

m. 2, 3 ... – нумерація карт

obw. – область

pd. – південь

pow. – повіт

pow. kołom. – Коломийський повіт

pow. lw. – Львівський повіт

pow. tremb. – Тербовлянський повіт

w. – схід, століття

z. hal. – Галицька земля

z. lw. – Львівська земля

ДО ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ НАШИХ ПРІЗВИЩ

Наталія Рувьова. До питання походження наших прізвищ.

У статті розглядається лексична основа сучасних прізвищ українців (церковно-християнські чоловічі та жіночі імена різної словотвірної структури, давні слов'янські автохтонні (комполітні та відкомполітні) імена, давні слов'янські відапелятивні імена або пізніші прізвища та апелятивні означення особи). Ідентифікація конкретної особи відповідала реальному стану речей, тобто індивідуальним особливостям особи або за якимись іншими, тепер незрозумілими, мотивами (особові назви за різними побутовими предметами, назвами тварин, рослин, національністю, місцем проживання, родом занять чи професією тощо).

Особлива увага приділяється прізвищам, в основах яких засвідчено давні слов'янські відапелятивні імена або пізніші прізвища та апелятивні означення особи. Ці дві групи прізвищ характеризуються тим, що в їх основах засвідчено лексеми, значення яких нам сьогодні невідомі, а лексеми, які сьогодні мають одне значення, в давні часи мали від 2 до 4 і більше значень, які незалежні одне від одного. Більшість дослідників ділять основи прізвищ (а також прізвищ) на два розряди „*nomina personalia*” та „*nomina impersonalia*”. Ми дотримуємося такої класифікації.

Ключові слова: антропонім, діалектизм, давні слов'янські автохтонні імена, лексема, апелятив.

Наталія Рулева. К вопросу происхождения наших фамилий.

В статье рассматривается лексическая основа современных фамилий украинцев (церковно-христианские мужские и женские имена разной словообразовательной структуры, древние славянские автохтонные (комполитные и откомполитные) имена, древние славянские отапеллятивные имена или более поздние прозвища и апеллятивные определения личности). Идентификация конкретной личности соответствует реалиям действительности, то есть индивидуальным особенностям личности или за какими-то другими, сегодня непонятными, мотивами (личные названия за разными бытовыми предметами, названиями животных, растений, местом проживания, национальностью, родом занятий или профессией и т.д.).

Особенное внимание уделяется прозвищам, в значении которых остались древние славянские отапеллятивные имена или более поздние прозвища и апеллятивные определения личности. Эти две группы прозвищ характеризуются тем, что их формируют лексемы, значения которых нам сегодня неизвестны, а лексемы, которые сегодня имеют одно значение, в древние времена имели от 2 до 4 и больше значений, которые не зависимы друг от друга. Мы, как и большинство ученых, в этимологии фамилий выделяем две группы: „*nomina personalia*” и „*nomina impersonalia*”.

Ключевые слова: антропоним, диалектизм, древние славянские автохтонные имена, лексема, апеллятив.

Natalia Ruliova. The origin of our surnames.

The article deals with the lexical basis of the Ukrainians' present day surnames, Ancient Slavic appellative – derived names or later nicknames, as well as appellative definition of a person. Identification of a specific person conformed the real state of affairs, i. e. individual features of speaker or any other, incomprehensible so far grounds (personal names for different hrensehda things, names of animals, plants, nationality, place of residence, occupation etc). Particular emphasis has been laid on the surnames that contain Ancient Slavic appellative – derived names or later nicknames, as well as appellative definition of a person. These two groups of surnames are marked by the fact that they contain the lexemes with unfamiliar meaning, whereas the lexemes having currently only one meaning, used to have from two to four meanings previously. The majority of the researchers divide basic of surnames (and also nicknames) into two categories: „*nomina personalia*” and „*nomina impersonalia*”. We stick to this classification

Key words: Anthroponym, dialectism, Ancient Slavic names, lexeme, appellative.

Постановка наукової проблеми. Ґрунтовне й систематичне дослідження української ономастики починається в 60-70-ті роки ХХ ст. і пов'язане з працями Ю. Редька, Ю. Карпенка, Л. Гумецької, І. Железняк, Р. Керсти, І. Сухомлина, П. Чучки, М. Худаша, яке продовжили М. Демчук, Р. Осташ, Г. Бучко, С. Медвідь-Пахомова, Б. Близнюк, Г. Бачинська та багато інших.

Мало хто з українців може похвалитися тим, що знає хоча б *щось* про свою родину, тобто своє генеологічне коріння: дещо про прапрабабусю чи прапрадідуся і все. На щастя, в останні роки українці зацікавилися тим, що означає їхнє прізвище. Тому ми вирішили зайнятися дослідженням етимології хоча б частини зібраних нами прізвищ. Тут подаємо такі прізвища, які засвідчують лексеми, що давно вже вийшли з активного вжитку, або ті, що нам добре відомі, але в давні часи мали додаткові значення.

Мета дослідження – аналіз частини зібраних нами прізвищ України, в основах яких засвідчено різні групи слів апелятивної та пропріальної лексики

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження були прізвища, зібрані нами в різних областях України. Предмет вивчення – лексико-семантичні особливості прізвищ, в основах яких засвідчено різні групи лексики.

Аналіз зібраних прізвищ засвідчив, що в їх основі лежать: 1) церковно-християнські (чоловічі та жіночі різної словотвірної структури) імена; 2) давньослов'янські автохтонні (компонитні та відкомпонитні) імена; 3) давньослов'янські відапелятивні імена або пізніші прізвиська; 4) апелятивні означення особи.

Для ідентифікації особи (у випадку, коли в населеному пункті, наприклад, було кілька людей з однаковими іменами) використовували прізвиська. У ролі розрізняючого елемента (прізвиська) виступали спочатку чоловічі імена різної словотвірної структури (*Максим, Іванченко, Миколів, Никодим, Ваньо, Сень, Мих, Нич, Сай, Фрей, Гаврих, Гавриш, Гаврищук, Гриць, Гриців, Грицюк, Грицькевич, Милянч, Паи, Пашко, Пащук, Пронь, Пронів, Пронюк, Проневич, Сах, Сахно, Сандик, Тиш, Тихно, Яць, Яцюк, Яцків, Яценюк, Яценко* тощо. Якщо у господарстві головну роль виконувала жінка, то жіночі імена різної словотвірної структури ставали розрізняючими елементами (*Маринюк, Катерина, Катеринюк, Мотрик, Мотрич, Мотрук, Христинич, Оленюк, Оленик, Оленич, Яриняк, Ганушак, Ганущик, Марусик, Марусич, Маруняк, Марушак, Настюк, Оксаненко* тощо).

Крім імен, у ролі розрізняючого елемента виступали різні групи слів апелятивної та пропріальної лексики. Ідентифікація особи відповідала реальному стану речей, тобто певним індивідуальним особливостям першоносія, або якимсь іншим, тепер уже незрозумілим, мотивам (як особові назви за різними побутовими предметами, назвами тварин, рослин тощо). Дослідники ділять основи прізвиськ та прізвищ цієї групи на два розряди: „*nomina personalia*” та „*nomina impersonalia*”.

Нижче подаємо прізвища, які не можна віднести до конкретної групи, тому що в їх основі лежать лексеми на позначення різних понять (прізвища подаємо в групах за першим значенням), а саме:

1. Назви за характерними ознаками зовнішності людини: Буц, Буценко, Буцин, Буцура (< *буц* „товста, гладка людина [7, с. 102]; жирний вгодований кінь; великий жирний оселедець; жартівливе чи глузливе прізвисько подолян, волинян”; < *буц* „вигук на позначення зіткнення двох предметів [голів]”, **Буць** < *буць* „невдалий хліб” [2 I, с. 312], **Дженджеруха** (< *дженджеруха* „франтиха, чепуруха”; (бот.) „квасоля велика, жеруха”) [2 II, с. 49], **Коструб** (< *коструб* „нечепура, скуйовджений, патлатий”; (орн.) „яструб”; „скелет, кістяк”) [2 III, с. 511], **Льонко** (< *льона* „брудна, неохайна людина; базіка; пліткарка”) [2 III, с. 347], **Могорита** (можливо, рум. < *mohorit* „темно-коричневий”, „багрянний”, (перен.) „похмурий, „понурий”) [див. 7, с. 393], **Черчик** (< *черчик* „уродливий, гарно вбраний хлопець; красень”; (іхт.) „вид гольяна”; „вид гри в чурки”) [2 VI, с. 311], **Шутий** (< *шутий* „безрогий або з малими рогами; безвухий, безхвостий; безвусий, лисий (про людину); стебло цибулі без головки (*шута цибулі*); оголений, не прикритий коміром (про шию: шута шия); про особливий вид візерунків на відміну від називаних *ріжкатими*”, < *шута* (зоол.) „(свійська) свиня”) [2 VI, с. 496].

2. Назви за характерними ознаками внутрішнього світу, нахилами, поведінкою, звичками: Байда (< *байда* „гуляка, ледар” [4 I, с. 20], „довбаний човен”, „паля”; „гультяй, ледар”, „незграбна жінка”, „окраець, шматок хліба, велика скибка”) [2 I, с. 115], **Байталюк** (< *байтала* „незграба, бовдур”; < *байтало* „нероба, волоцюга”) [2 I, с. 115], **Балда, Балдюк** (< *балда* „телепень; незграбна жінка; великий молот, велика сокира”) [2 I, с. 126], **Буга, Бугель** (< *буга* „плакса”, < *буга* „бугай; (орн.) пуга, пугач”) [2 I, с. 275], **Гаргара** (< *гаргара* „сварлива жінка”; „велика, погано опоряджена кімната”) [2 I, с. 472], **Гойда, Гойдак, Гойдало, Гойдаш** (< *гойда* „нехитра, до всього байдужа жінка; висока, худа людина; легковажна, неохайна жінка; висока, незграбна людина; висока, швидка, легковажна жінка; висока жінка; шлюха, розпутниця”; (вигук на позначення гойдання, зокрема у колискових піснях) [2 I, с. 546], **Дундук** (< *дундук* „уперта людина; старий холостяк; тупа, нерозвинена людина; індійський півень; старий бовдур”) [2 II, с. 145], **Душка** (< *душка* „ямка під шиєю”; „приємна людина; кохана людина; сукня без рукавів із вирізом ззаду”) [2 II, с. 150], **Кепич** (< *кеп* „дурень; вид гри в карти; глум”) [2 II, с. 423], **Мирка, Мирко, Мирков** (< *миркати* „неясно говорити, бурмотіти”; „жебрачити”) [2 II, с. 145; 2 III, с. 464], **Морквас** (< *морквасити* „лаятися, сперечатися”; „невміло і довго прати (білизну); надто повільно прати, фарбувати; партачити; змішувати для страви різні овочі”) [2 III, с. 515], **Прохира** (< *прохира* „хитрун; настира; ділок; знахар”; < *прохира* „лукава, хитра, підступна людина або тварина”) [2 IV, с. 613], **Трус, Трусевич** (< *трус* „боягуз”, < *трус* (орн.) „страус”) [2 V, с. 658], **Фат** (< *фат* „самовдоволений франт; особа, що любить похизуватися” [2 VI, с. 78]; < *фат*=*хват* „завзята людина; зух”; (іхт.) „білизна”) [2 VI, с. 163], **Циндренко** (< *циндра* (спец.) „окалина; (перен.) вітрогон, жевжик”) [2 VI, с. 249].

3. Назви за певними фізичними вадами, хворобами: Бленда, Блинда, Блиндар, Блиндей (< *бленда* = *блинда* „сильний висип на шкірі”; „жебрак; сліпа особа”) [2 I, с. 209], **Волосник** (< *волосник*

„хвороба пальця; (бот.) „герань криваво-червона” [2 I, с. 420], **Кадук** (< *кадук* „падуча хвороба; чорт, біс; дука; маєток без спадомця”; (орн.) „волове очко”) [2 II, с. 340], **Слутий** (< *слутий* „ледачий, повільний, поганий; згорблений; зі зламаною ногою або рукою, паралізований; хворий на ноги”; „незграбний, невправний, недоумкуватий; дурнуватий; примхливий; частково паралізований, покалічений, частково розслаблений”) [2 V, с. 310], < *слутий* „паралізований” [7, с. 524], **Шпора, Шпорин** (< *шпора* „острога; роговий загострений наріст на лапах у деяких птахів; щип на ободі ведучого колеса або траках гусениці трактора”) [2 VI, с. 465].

4. Назви знарядь праці, предметів повсякденного вжитку та їх частин, музичних інструментів, зброї: Байдак (< *байдак* „річкове судно; невеликий млин (на Дніпрі)”; „вільне місце”) [2 I, с. 116], **Богун, Богуняк** (< *богун* „жердина для сушіння риби” [2 I, с. 221]; < *бог* „господь”; „ідол”; „шлунок; перше відділення шлунку жуйних тварин, рубець” [2 I, с. 119], **Буксар** (< *букса* „втулка, металева коробка з підшипником, що передає тиск вагона, паровоза тощо на вісь колеса; жерстяна або дерев’яна банка”; „трава з олійним зерном”) [2 I, с. 288], **Капак** (< *капак* „плуг для оранки парового поля”; (бот.) „махорка”) [2 II, с. 368], **Кльоц** (< *кльоц* „колода, брус; чинбарський інструмент”) [2 II, с. 472], **Клюк, Клюков** (< *клюк* „дерев’яний гак, дерев’яний гвіздок; вид дитячої гри; відлога”) [2 II, с. 468], **Коштура** (< *коштур*, *коштура* „ціпок”, „палиця”, „загнута палиця” [7, с. 299]; < *коштур*, *куштур* (бук.) „тонка мотузка для прив’язування собаки” [3 IV, с. 90]; „шкребачка”) [2 III, с. 54], **Магула, Магулик** (< *магула* „груба палиця з потовщеним руків’ям; (знев.) незграбна людина”) [2 III, с. 356], **Матула** (< *матула* = *матня* „середня частина невода, куди потрапляє риба; частина штанів, де сходяться холощі; пастка; велика порція їжі”) [2 III, с. 415], **Облаченко** (< *облатка* „оболонка на таблетках; (заст.) клейке кружальце для запечатування листів; коржик з прісного тіста для причастя у католиків”) [2 IV, с. 136], **Руда** (< *руда* „гірська порода, що містить метали; [іржаве багно; болотистий луг, болотистий берег]; (бот.) дишло в саях для перевезення дров”; (бот.) „пероноспора”; „іржа лінійна злаків; „іржаве болото” (за кольором і частково за середовищем поширення); „кров; іржаве болото”) [2 V, с. 134], **Савка** (< *сак* (орн.) „білоголова качка”; (заст.) „сумка, торба; снасть для ловіння риби”; „сітка для носіння трави”; „верхій жіночий одяг”) [2 V, с. 164], **Смок** (< *смok* (заст.) „насос, помпа; пожежна труба заливна”; „дракон; змії-велетень (семиголовий), гідра, удав; вид ящірки”) [2 V, с. 325], **Шаля** (< *шаля* „чаша вагівниці”, „садно (у коня)”) [2 VI, с. 373], **Шкут, Шкутка, Шкута** (< *шкут* „човен з вітрилами; вид річкового судна”; „нікчемна людина; слабосила худоба”) [2 VI, с. 436], **Шпиль, Шпильов, Шпильович** (< *шпиль* „шип на тій частині спиці, що входить у маточину; частина веретена; моталка; поворотна цапфа”) [2 VI, с. 436], **Байдалин, Байдалін** (< *байда* „паля”, „дерев’яна підставка під вій або дишло”, „довбаний човен, барка”, „гультьяй, ледар”, „незграбна жінка”, „окраєць хліба”, „велика скибка” [2 I, с. 115], < *байдала* „ледар”) [2 I, с. 116], **Галаган, Галаган** (< *галаган*, *галаган* „великий мідний горщик; мідна монета”; „поплавок у рибальській сітці”; < *галаган* „ікра білої риби”; „іскра, головешка; згасле вогнище”) [2 I, с. 456], **Гелета, Гелетик, Гелетій, Гелетка, Гелетко, Гелетюк** (< *гелета* „дерев’яна посудина, барило; дійниця; стара міра молока і зерна”) [2 I, с. 492], **Герета** (< *герета* „дзига, дерев’яне колесо в хлоп’ячій грі; вид гри в кості; шашки”) [2 I, с. 499], **Калуш** (< *калуш* „мотузка; вид мотузки, сплетеної з лози чи пруття; дерев’яний брусок для гальмування воза”) [2 II, с. 354], **Клюба** (< *клуба* „лещата; викопане з коренем дерево, яке возили на річкових суднах; блок для піднімання тягарів; знаряддя тортур, жердина з гаком”) [2 II, с. 467], **Корда, Кордевич** (< *корда* „довгий мотузок, на якому ганяють коней по колу; струна (нитка) для керування літаючими моделями”; „виноградна лоза”) [2 III, с. 14], **Кужба** (< *кужба* „триніжка” [7, с. 310], „гак для підвішування казана” [4 II, с. 320], (у тринозі) гак, на якому підвішують казанок; (у колісників) жердина з прив’язаною до неї дерев’яною ключкою для притискання колісного обода; приміщення для вівчарів та молочних продуктів”) [2 III, с. 125], **Кука** (< *кука* (дит.) „воша; комаха”; (дит.) „лялька”) [2 III, с. 127], **Кушка** (< *кушка* „дерев’яний кухоль, у якому косарі тримають гострий брусок; бляшанка для бруска (у косарів); [ніс (на бурсацькому жаргоні)]; „гармата”; „кукурудзяний качан”) [2 III, с. 170], **Мазниця** (< *мазниця* „велика чорна смушева шапка з суконним дном”; „посудина для дьогтю; посудина для збивання масла; зневажлива назва селянина”) [2 III, с. 358], **Подря** (< *подра* „сідало для курей; горище; сінник (для зберігання сіна); полиця під дахом; настил; постіль”) [2 IV, с. 477], **Шліхта** (< *шліхта* „клейкий розчин, яким проклеюють основи тканин”; [рідке клейке вариво з борошна для побілки стін; оброблена партія тютюнового листя]”) [2 VI, с. 439]; **Бовт** (< *бовт* „склепіння; магазин”; „жердина з порожнистим потовщенням на кінці, якою заганяють рибу в сітку; палка для розмішування рідини”) [2 I, с. 219], **Корлат** (< *корлата* „довга дерев’яна перекладаина як

загорожа; довга поперечна планка, хворостина в тину”) [2 IV, с. 26], **Опока** (< *опока* „тверда, легка гірська порода, багата на кремнезем; рама для ливарних форм; форма для лиття металу; скеля; фундамент будівлі”) [2 IV, с. 201], **Питель** (< *питель* (заст.) „млин для дрібного помолу; пристрій для просіювання борошна; борошно, змелене у питлі”) [2 IV, с. 379], **Шлямин, Шлямін** (< *шляма* „недопиляна частина дошки”; (анат.) „ключиця”) [2 VI, с. 442], **Шмиг, Шмигач, Шмигель, Шмігель, Шмигун** (< *шмига* „дощечка, що служить кутоміром при набиванні млинового каменя; дощечка як міра натягання обода в колесі”; „пастка для болотяних птахів”) [2 VI, с. 446], **Шпилей, Шпилик, Шпилька, Шпилько** (< *шпиль* „верховина; загострена жердина, стрижень на будинку; пагорок”; [шпилька]; [велика жердина, як держак у вилах]; (ент.) „точильник”) [2 VI, с. 460], **Шток** (< *шток* (геол.) „велика маса гірської породи неправильної форми”; (тех.) металевий циліндричний стрижень морського якоря”) [2 VI, с. 478]; **Дуда** (< *дуда* „вид сопілки; [нижня частина рукава сорочки”]; (іст.) „подать за право хрестити дитину”) [2 II, с. 140], **Торбан** (< *торбан* (муз.) „музичний інструмент, близький будовою до бандури; вид народного танцю”) [2 V, с. 602]; **Кольба, Кольбенко** (зах. < *кольба* „приклад ручної вогнепальної зброї”; „корба; коловорот; ручка”) [2 II, с. 527], **Мачуга** (< *мачуга* „дрюк, булава; герлига; опудало; (знев.) висока жіноча зачіска”) [2 III, с. 423], **Пушка** (< *пушка* „гармата; [рушниця; дерев’яна або бляшана банка; бідон для молока; гаманець”]; (бот.) „дягель лікарський”) [2 IV, с. 645], **Чекан, Чеканюк** (< *чекан* „вид старовинної зброї; знаряддя для карбування; кирка, мотика”; (орн.) „рід птахів родини дроздових”) [2 VI, с. 291].

5. Назви продуктів харчування, їжі, напоїв, дерев, рослин, квітів, куців: Бевка, Бевко (< *бевка* „поганий борщ”; „пійло для худоби; варена страва з рідко розведеного у воді борошна”) [2 I, с. 159], **Боц, Боцан** (< *боц* „велика куля з тіста; товста, неповоротка особа (зокрема, дитина”) [2 I, с. 239], **Волок, Волоков** (< *волок* „страва з буряків, перцю, картопляного бадилля, цибулі й олії; шпинат, зеленина”; „вид рибальської сітки; мотузок, яким перетягають копиці сіна або колоди; сволок; місце зближення судноплавних річок, де суходолом перетягали човни від однієї річки до другої”) [2 I, с. 420], **Галун** (< *галун* „вареник із грушею”; [назва різних сірчаноокислих солей], „золота, срібна або мішурна тасьма; нашивка з такої тасьми”) [2 I, с. 462], **Гурка, Гурко** (< *гурка* „кров’яна ковбаса”; „кісточка або зерно горобини”) [2 I, с. 624], **Кика, Кикович, Кикина** (< *кика* (дит.) „м’ясо; сало”; „головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця”) [2 II, с. 431], **Крачун** (< *крачун* „хліб, спечений на свят-вечір”; „велика дубова колода”) [2 III, с. 80], **Малимон** (< *малимон* „невдало спечений хліб; вайло; тютій”) [2 III, с. 372], **Пужина** (< *пужина* „гніздо хлібної зернини; полова; порожнє зерно; незрілі зерна конопель; посід з насіння конопель; головка коноплі”) [2 IV, с. 628], **Шпирка, Шпирко** (< *шпирка* „шкварка, підсмажений шматок сала”; „вискочка”) [2 VI, с. 462]; **Лоха, Лохан** (< *лох* (бот.) „дика маслина, маслинка”; (іхт.) „лосось у період нересту”; „страх, жах”) [2 III, с. 294], **Мокляк** (< *мокляк* „порожній горіх”; (орн.) „турухтан”) [2 III, с. 498], **Цівка** (< *цивка* „стовбур дерева; шпудька; трубка; кістка; частина олійниці; вид пастки для звірів; струміль”) [2 VI, с. 255], **Чир, Чирик, Чурик** (< *чир* „саламаха”; [затірка (борошно, забовтане в кип’ятку)]; „трут; гніт з висушеного гриба”) [2 VI, с. 323], **Шип, Шипа** (< *шип* (бот.) „твердий гострий виріст на гілках, стеблах, плодах; (зоол.) гострий виступ на тілі тварин; (тех.) виступ на підковах, деталях”; „корячкова викидальна лопата”; „щуп”) [2 VI, с. 417]; **Бут** (< *бут* „молода зелена цибуля”; „будівельний камінь, переважно для фундаменту”; „вид взуття”) [2 I, с. 307], **Димка** (< *димка* „цибуля, яку коптять; сорт кущової цибулі, саджанка”; „невеликі круглі сливи”; „серпанок”) [2 II, с. 72], **Скорода** (< *скорода* (бот.) „цибуля гранчаста”; „осока пальчаста; осока шершава”; „кущування посівів; сходи, руна”; „борона”) [2 V, с. 282], **Струк** (< *струк* „довгий і вузький плід з насінням; [качан кукурудзи; шишка хвойного дерева; головка часнику; перець стручковий”) [2 V, с. 452]; **Било** (< *било* „стебло”; „крило саней; полудрабок, верхня бокова переклада в воза”) [2 I, с. 183], **Булдигін** (< *булдига* „порожнистий стовбур рослини (дерева); порожниста, обгризена кістка”) [2 I, с. 290], **Залізняк** (< *залізняк* (бот.) „вербена лікарська; плакун звичайний, плакун верболистий”; „мінерал, що містить залізо; добре випалена цегла; річковий сірий рак з широкими клішнями; (заст.) ливарник; (заст.) торговець залізними виробами; [казан; віл темно-червоної масті; міцної будови людина; смуглява людина; хвороба язика у худоби, яку сколюють шилом”]) [2 II, с. 228], „залізний горщик” [див. 7, с. 229], **Зара** (< *зара* „вид трави”; „тонке тюлеве покривало на голові нареченої, фата”) [2 II, с. 238], **Кашка** (< *кашка* „дрібні квіти на рослинах”; (бот.) „таволга в’язолиста; конюшина повзуча; конюшина середня; грицики звичайні; деревій звичайний; бурачок; кучерявий горошок; крупка; гадючник; підмаренник весняний; хрінниця польова”) [2 II, с. 411], **Когутик** (< *когутик* „верхівки смереки; вузол на перевеслі снопа”; (бот.) „веснівка дволиста”;

(бот.) „купина”; (бот.) „косарики черепичасті”; (бот.) „вид довгастих, знизу широких кислих яблук”, „курок рушниці”) [2 II, с. 490], **Куга** (< *куга* (бот.) „схеноплект; очерет звичайний; осока”; „дерев’яний поплавець до невода або іншої сітки у вигляді невеликого барильця, а до перемету – цурка з кореня”) [2 III, с. 122], **Кукіль** (< *кукіль* (бот.) „бур’ян з родини гвоздикових; волошка синя; зірки; куколиця біла; латук компасний (дикий); пажитниця п’янка”) [2 III, с. 128], **Левурда** (< *левурда* (бот.) „дibuля ведмежа; ракові шийки”) [2 III, с. 207], **Лепех, Лепух** (< *лепех, лепеха* (бот.) „аїр; комиш лісовий; лепешняк водяний”; „декілька пробок, прив’язаних до верхів невода”; < *лепеха* „сорочка з грубого полотна”) [2 III, с. 223], **Лисак, Лисаков, Лисаковець** (< *лисак* (бот.) „айстра степова; китайська айстра”; „голова з лисиною; [тварина зі світлою плямою на лобі; оголений берег чи узвишшя]”) [2 III, с. 241], **Любка, Любкін** (< *любка* (бот.) „зозулинець; орхідея; дрімлик, коручка; гніздівка звичайна; конвалія звичайна; ряст порожнистий; нетреба колюча; миколайчики; комонник лучний”) [2 III, с. 320], **Стародуб** (< *стародуб* (бот.) „дудник лісовий; копитняк європейський; чистотіл звичайний; ломиніс прямий; смовдь; горицвіт весняний”) [2 V, с. 399], **Хопта, Хоптинець, Хоптяр** (< *хопта* „бур’ян”; (бот.) „актея колосиста, чернець; бузина трав’яниста”) [2 VI, с. 199]; **Іванчик** (< *іванчик* (бот.) „підмаренник”; (орн.) „трясогузка; сорокопуд терновий; мухоловка сіра; кам’янка; чикалка”) [2 II, с. 288], **Скрип** (< *скрип* (бот.) „гриб хрящ гіркий”; (орн.) „деркач”) [2 V, с. 286].

6. Назви тварин, птахів, риб, комах, гризунів, плазунів: Барз, Барзак, Барзан (< *барза* „чорна вівця з білими грудьми; чорний цап”) [2 I, с. 142], **Бугай** (< *бугай* „племінний бик; хліб на весь стіл з наліпленою головою бика”; (орн.) „болотний птах; дзига”; „вид квасолі; сорт яблук”; „вид одягу”; (бот.) „вид дерева з неприємним запахом, подібного до оцтового; вид кімнатної квітки”) [2 I, с. 246], **Каплун** (< *каплун* „кастрований півень; хитрий віл; порода півня з шишкою на голові; кнур з одним ядром”; „їжа, приготована з хліба, води й солі”) [2 II, с. 374], **Карана** (< *каран* „худе порося; нікчемне (порося); недоброякісний, дефектний, кепський”) [2 II, с. 386], **Квак, Кваковський** (< *квак* (орн.) „бугай”; (бот.) „бруква”; (знев.) „мужик, мурло”) [2 II, с. 414], **Коза** (< *коза* (зоол.) „саміця козла”; „дрюк з двома суками для підпирання воза під час змазування; вид човна на Кубані”; „волинка”; (орн.) „великий норець”; (іхт.) „шипівка звичайна, сикавка”; „засохлий бруд у носі”; (заст.) „холодна, буцегарня; карцер”) [2 II, с. 494], **Козак** (< *козак* „на Україні в XV-XVIII ст. – вільна людина в кріпосних селах або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турських і польських загарбників”; „лісник”; (ент.) „чорний тарган”; (бот.) „дубовик”; „вершник з червоним поясом на „коні” з двох хлопців (під час весілля у вівторок в хаті молодого)”; (бот.) „льон посівний (довгунець)”; „німецька самогонка, добута наприкінці куріння”) [2 II, с. 495], **Мерха** (< *мерха* „шкапа; брудний віл; неохайний, брудний хлопець; падло”) [2 III, с. 445], **Мимка** (< *мимка* „корова, що дає молоко не на всі дійки або зовсім не дає; (також про жінку); боягуз, нероба, ледар”) [2 III, с. 461], **Муц** (< *муц* „малорослий кінь; мопс; товстий хлопець; товстий кінь; гладка, мала, але сильна людина; здоровий, дужий чоловік”) [2 III, с. 543], **Савка** (< *савка* „білоголова качка”) [2 V, с. 160]; < *сак* (заст.) „сумка, торба; снасть для ловіння риби; сітка для носіння трави”) [2 V, с. 164]; **Корсак** (< *корсак* „давня назва лисиці” [5 IV, с. 301]; „черевик із заковченим догори носком”; „довжелезна нога”) [7, с. 288], **Куна, Куневич** (< *куна* (зоол.) „дрібна хижка тварина з цінним хутром; стара грошова одиниця”; (розм., рідк.) „пробій у дверях, воротах та ін.; (заст.) залізна скоба, прибита у церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності; в’язниця; [дерев’яна підставка з виїмкою, на якій повертаються двері в хаті; гак на вудці”; „посудина для лою”) [2 III, с. 140], **Магар** (< *магар* „осел, ішак; дурень”) [2 III, с. 351], **Мачка** (< *мачка* „кішка”; „солома, яка не порізалась у січкарні”; „гар з чубука”) [2 III, с. 422], **Нориця** (< *нориця* (зоол.) „полівка, польова миша”; (мед.) „фістула, свищ”) [2 IV, с. 111], **Пацюк** (< *пацюк* (зоол.) „щур”; (ент.) „хрущак борошняний”; (іхт.) „гірчак”; (тех., спец.) „цапфа; затичка, чіп”) [2 IV, с. 323], **Повх, Повхан, Повша, Повшан, Повшук** (< *повх* (зоол.) „польова миша; соня; вовчок; картопляна миша; хом’як”; (ент.) „звичайний хрущ”) [2 IV, с. 471], **Сугак** (< *сугак* (зоол.) „сSAVEць групи антилоп, сайгак, сайга”; „залізний (іноді роговий) інструмент, подібний до шила; патик, палиця”) [2 V, с. 465], **Чепак** (< *чепак* (зоол.) „заєць-біляк”, „вид рибальської сітки”) [2 VI, с. 295]; **Ганя** (див. < *каня* (орн.) „хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; мишоїд”; „чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа”), **Дудок** (< *дудок* (орн.) „одуд” [2 II, с. 141]; < *дуда* „вид сопілки; [нижня частина рукаа сорочки]”) [2 II, с. 140], **Кабаций** (серб.-хорв. < *кобац* „кібчик”, „малий яструб”, (перен.) „зłodий”, „злочинець”) [див. 7, с. 244], **Каня** (< *каня* (орн.) „хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; мишоїд”; „чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа”; „веселка”)

[див. 2 II, с. 367], *Луц* (< *луц* (орн.) „костогриз”; (бот.) „дзвінець, півнячий гребінь”), *Плиска, Пліска* (< *плиска* = *блиска* (орн.) „плиска, трясогузка”; (орн.) „лиска”; < *пліска* „чашечка жолудя або горіха”) [2 IV, с. 449], *Попик* (< *попик* (орн.) „снігур; луговий чекан; коноплянка”; (ент.) „листоїд; тарган”) [2 IV, с. 516], *Тупик, Тупиков* (< *тупик* (орн.) „північний морський птах з великим, стиснутим з боків дзьобом”; < *тупік* „залізнична колія, яка з одного боку обривається; перешкода; безвихідь; [затуплений шматок коси]”) [2 V, с. 677], *Цюник* (< *цюник* (орн.) „вівсянка очеретяна”; „маленька срібна викопна монета”) [2 VI, с. 269]; *Галиця* (< *галиця* „свійська птиця”); (зоол.) „чорна гадюка”; „шкідлива комаха, паразит”; (бот.) очанка [2 I, с. 460], *Огар* (< *огар* (зоол.) „птах родини качок; руда качка”; „неохайна, обшарпана людина”; (ент.) „личинка овода; овід; гуля від укусу овода”) [2 IV, с. 152], *Цюра, Цюрак, Цюрик, Цюрко* (< *цюра* „свійський собака”, (орн.) „курка свійська”, „джура”) [2 VI, с. 270]; *Белей, Белейчук* (< *белей* „личинка хруща, борозняк; йолоп”) [2 I, с. 165], *Гарчук* (можливо, < *гарч* (іхт.) „сом”; „чорна гадюка”) [2 I, с. 478], *Гога* (< *гога* (зоол.) „чорна гадюка”; (дит.) „зерно, ягода”) [2 I, с. 542], *Дідик* (< *дідик* (ент.) „ведмедик”; „шкіряний гудзик”; (бот.) „жовтозілля; герань криваво-червона”; „мітелка з соломи, трави і под.”) [2 II, с. 86], *Каракулець, Каракулов* (< *каракуля* „ропуха”; (бот.) „картопля”; „ручка коло рала”) [2 II, с. 385], *Павлик* (< *павлик* (зоол.) „равлик, слимак”; „кухоль; взуття загнутої форми із суцільного шматка шкіри”) [2 IV, с. 248], *Слінак* (< *слінак* (зоол.) „веретільниця”; „зінське шеня”; (бот.) „меландрій білий”; (бот.) „мак східний”; „великий чиряк, чиряк без вершка”, „кульбаба”; < *сліпень* (ент.) „гедзь”; *сліпота* (бот.) „кульбаба звичайна (лікарська); первоцвіт весняний; жовтець багатоквітковий, жовтець їдкий, жовтець польовий; анемона лісова; сонянка, сонцецвіт звичайний”; „вид глухої кропиви”) [2 V, с. 303], *Судак, Судакевич, Судаков* (< *судак* (іхт.) „вид риби родини окуневих”, „вид народного танцю”) [2 V, с. 467], *Шуляк, Шуляка* (< *шуляк* (іхт.) „назва риби”; „поштовх, стусан”) [2 VI, с. 489], < *сула* (іхт.) „судак звичайний” [2 V, с. 471].

7. Назви, що вказують на класове розшарування, соціальний стан, адміністративні посади, конфесійну приналежність тощо: *Дід* (< *дід* „батько матері або батька; стара людина; жебрак”; (бот.) „будяк; осот; хрестовниця; тирлич хрестовидний”; „сніп соломи або очерету, зв’язаний так, що половина верхівок з одного боку, а половина – з другого; [сніп, що стоїть на почесному місці в хаті]”; „їжа з пшона та муки”; „вид танцю”) [2 II, с. 86], *Драб, Драбець, Драбик, Драбов, Драб’юк* ((заст.) < *драб* „озброєний слуга, воїн-піхотинець, бідняк, жебрак, негідник, волоцюга”; (бот.) „фіалка піщана”) [2 II, с. 118], *Нетяга* (< *нетяга* „бідна, неїмуща людина; [безтурботна людина; ледар; негідник]”) [2 IV, с. 80], *Пип* (< *пип* „служитель релігійного культу”; (ент.) „бронзівка золотиста; прусак, чорний тарган”; (бот.) „мухомор червоний; (орн.) „лиска”) [2 V, с. 410], *Слимак* (< *слимак* „(заст.) прислужник, послушник, монастирський служник”; „відросток лобової кості”; (зоол.) „равлик”) [2 V, с. 300], *Шугай, Шугайло* (< *шугай* „хлопець, юнак”; „старовинний верхній жіночий одяг”) [2 VI, с. 486], < *шугай* „парубок, коханець” [7, с. 636], „молода людина” [4 IV, с. 517].

8. Назви професій чи роду занять: *Армаш* (рум. < *armaș* „стрілець”, „начальник тюрми”; молд. *армаш* „воїн”; укр. діал. *армаш* „циганський ватажок”) [див. 7, с. 40], *Декан* (< *декан* „керівник факультету у вузі; чин католицького священика”; „терка для тертя соломи на полову”) [2 II, с. 68], *Драгоман, Драгоманець* (< *драгоман* „перекладач”; (бот.) „кущова рослина з шпильками, як у сосни”) [2 II, с. 120], *Кок* (< *кок* „вид зачіски з піднятим чубом”; „кухар (на кораблі)”; „одноклітинний кулястий організм з родини бактерій”) [2 II, с. 502], *Норець* (< *норець* „водолаз; (орн.) пірнікоза; [білоока чернь]”) [2 IV, с. 111], *Яригін* (< *ярига* „бурлака; найманий весляр; нижчий службовець у приказі, відомстві; [п’яниця]; [урядовець, хабарник; шпигун]”) [2 VI, с. 550].

9. Назви національностей (етнічна група): *Мазур* (< *мазур* „етнічна група поляків (жителі Мазовії)”; „назва танцю”; (орн.) „горобець польовий”; „бруднуля”) [2 III, с. 360], *Мурзак* (< *мурзак* „татарин”; „порода бичків, що водяться на дні лиману в мулі”) [2 III, с. 537], *Тума* (< *тума* „людина, у якої один із батьків турок або татарин, а другий – українець; [метис, гібрид, помісь]; темна хмара; похмура людина; одурманення, обман; оціпеніння, привид; спокусник; тварина змішаної породи”) [2 V, с. 674], *Циган* (< *циган* „представник народності індійського походження”; (орн.) „польовий горобець”; „дзига”) [2 VI, с. 244].

Література

1. Русанівський В. М. Загальні зауваження / В. М. Русанівський // Культура української мови: довідник. Київ: Либідь, 1990. С. 144–147.

2. Етимологічний словник української мови: у 7-и т. / за ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1982 – 2012. Т. 1–6.
3. Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1–6. Чернівці, 1971–1979.
4. Словарь української мови // Упор. з додат. власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1958–1959. Т. 1–4.
5. Словник української мови: в 11-и т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
6. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст. // З історії української лексикології. Київ: Наук. думка, 1980. С. 96–160.
7. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 + XL VIII с.

ІМПЛІКАТУРИ З ПРОКСЕМІЧНИМИ РЕМАРКАМИ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Іванна Струк. Імплікатури з проксемичними ремарками у драматичному тексті буковинських письменників.

У статті проаналізовано проксемичні імплікатури, що репрезентують комунікативно значущі зміни особистого простору мовців відносно один одного, засвідчують особисту відстань між близькими людьми, вказують на соціальну дистанцію, яка маркує субординативну ситуацію спілкування персонажів у драматичних творах буковинських письменників.

Ключові слова: драматичний текст, імплікатура, репліка, ремарка, проксемика, проксемичні ремарки, комунікативний простір.

Іванна Струк. Имплицатуры с проксемическими ремарками в драматическом тексте буковинских писателей.

В статье проанализированы проксемические имплицатуры, которые представляют коммуникативно значимые изменения личного пространства говорящих относительно друг друга, свидетельствуют о личном расстоянии между близкими людьми, указывают на социальную дистанцию, что обозначает субординативную ситуацию общения персонажей в драматических произведениях буковинских писателей

Ключевые слова: драматический текст, имплицатура, реплика, ремарка, проксемика, проксемические ремарки, коммуникативное пространство.

Ivanna Struk. Imlicature with proxemic remarks in the dramatic text of Bukovina writers.

The article analyzes the proxemic implicatures that represent communicatively significant changes in the personal space of the speakers relative to each other, attest to the personal distance between people who trust each other, point to a social distance that marks a subordinate communication situation of characters in dramatic works by Bukovina writers.

Key words: dramatic text, implicature, replica, remark, proxemics, proxemic remarks, communicative space.

Драматичний текст (далі ДТ) – складна семіотична одиниця, поліфонію якої формує авторське та персонажне мовлення. Діалогічні репліки характеризує імпліцитність лінгвального вираження, тобто діалог майже завжди передбачає недомовлене, неповне висловлення. Оскільки в ДТ відсутня оповідь, яку заміщують авторські коментарі (ремарки), що є незавжди достатніми, то читач змушений самостійно відтворювати відсутні елементи в тексті. Тому сприйняття вербалізованих невербальних компонентів (ремарок) залежить від уяви читача. Відповідно кожен реципієнт сприйме текст по-своєму, що нам дозволяє говорити про прихований зміст діалогічних єдностей, які є недомовленими. Це дає підстави нам виділити основну одиницю ДТ – **імплікатуру** (зв'язок репліки і ремарки) – взаємодію вербального і невербального компонента у ДТ, що утворюють єдине візуальне, структурне, смислове та функціональне ціле, яке забезпечує його комплексний прагматичний вплив на адресата.

Враховуючи а) здобутки теорії вербальної та невербальної комунікації, б) пріоритет авторського мовлення у ДТ, в) театральну реалізацію драматичного дійства, виокремлюємо такі групи імплікатур: 1) імплікатури за акціональними ремарками; 2) імплікатури за мовленнєвими ремарками; 3) імплікатури за інтродуктивними ремарками з нульовим вербальним компонентом. Першу групу імплікатур репрезентують *власне-невербальні* та *невласне-невербальні* комунікативні компоненти. *Власне-невербальні* компоненти представлені *кінесичними* та *проксемичними* складниками мовленнєвого акту.

Метою нашої статті є аналіз проксемичних імплікатур, що вказують на комунікативно значущі зміни особистого простору мовців відносно один одного та зміни позицій у комунікативному полі дії. Проксемичні засоби комунікації розглянуто на матеріалі творів буковинських письменників – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення буковинців кінця XIX – початку XX ст.

Простір – необхідний компонент поля сприйняття людини, спосіб розрізнення предметів, це „сприйняття почуттєвих вражень, що співвіснують у полі сприйняття людини” [6, с. 82]. Розглядаємо сценічний простір – систему співвідношень між подіями, процесами, персонажами, подібних до просторових співвідношень реального світу. У драмі виявлена подвійна природа образу художнього простору: з одного боку, це місце дії, позначене декораціями вистави, локалізоване, яке не передбачає винесення дії за ці умовні межі; з іншого – відбувається розширення простору до масштабів універсуму, коли виникає питання про межі світу. Цей художній простір, який вільно варіюється, його внутрішня пластичність, миттєвість переміщень дозволяють авторові будувати сцени п'єс за принципом сімультанності. Це досягається через організацію діалогових реплік персонажів, паралельні

сцени, які моделюють просторово-часовий образ. У результаті один епізод вміщує одночасно дві просторові сфери – видиму й невидиму – події, які розгортаються безпосередньо на сцені перед глядачами і до яких безпосередньо залучені герої, і дія, яка відбувається водночас в іншому просторовому континуумі.

Під час спілкування мовці створюють спільний комунікативний простір, який складається з особистого простору кожного з них. У процесі комунікації внаслідок зміни поз або руху мовців їхні особисті простри можуть порушуватися, накладатися один на одного залежно від комунікативних намірів. Ця обмеженість не зменшує їхньої значущості та складності у трактуванні.

Серед основних невербальних кодів людської комунікації важливе місце посідає „проксемика – наука про комунікативний простір, про те, як людина сприймає та використовує цей простір, а також про те, як цей простір впливає на вербальну та невербальну поведінку людини” [4]. Проксеміка вивчає просторові умови спілкування, зокрема відстань між комунікантами, їхнє просторове розміщення, вплив теорії на процес комунікації. Людині властиво розподіляти простір. Простір є невід’ємним компонентом спілкування, адже з огляду на його використання під час комунікації можна доповнити і пояснити інформацію, отриману завдяки вербальним засобам. При цьому досить виразно виявляється двоїстий характер проксемичних невербальних комунікативних компонентів: той самий проксемичний компонент може маркувати різноспрямовані інтенції й викликати діаметрально протилежні реакції комунікативного партнера.

Термін „проксемика” увів американський учений Е. Холл [10; 11] для визначення теорії щодо використання людиною особистого простору в процесі комунікації. Проксемичному компоненту присвятили науковий доробок М. Гринчишин [3], О. Мартинова [7], Т. Терещенко [8], О. Хинкіна [9], С. Віротченко [1].

Учені акцентують увагу на ролі просторових чинників у комунікації, виділяючи такі дистанції між комунікантами: „інтимна (0-45 см), індивідуальна (45 см-1,2 м), соціальна (1,2 м-3,6 м) та публічна (3,6 м і далі)” [див: 2, с. 220]. На вибір дистанції спілкування впливають соціальні ролі співрозмовників, національно-етнічні ознаки, стать, вік комунікантів, характер взаємовідносин партнерів, екстравертність – інтравертність та інші особистісні характеристики. Порушення оптимальної дистанції спілкування сприймається партнерами негативно, і вони намагаються її змінити, що призводить до виникнення „ефекту рухомого спілкування” [5, с. 30]. З усіх відстаней найголовнішою для людини є так звана інтимна зона, саме її людина підсвідомо вважає своєю власністю. Заходить в цю зону дозволяється тільки близьким: коханим, батькам, чоловіку (дружині), дітям, найближчим друзям або родичам. У безпосередньо інтимну зону можна увійти тільки під час фізичного контакту.

Отже, можна говорити, що в ситуаціях інтимно-особистісного характеру (наприклад, у комунікативній ситуації „освідчення в коханні”) просторові параметри спілкування мають особливе навантаження. Структура комунікативних актів у таких ситуаціях спілкування становить результат взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації, причому невербальні засоби, як правило, виконують домінуючу роль у процесі передачі психологічного змісту спілкування. Саме в „мові тіла” експлікуються приховані для всіх психологічні стани комунікантів, емоції, відносини, властивості особистості тощо. Зміна відстані між співрозмовниками (скорочення або збільшення дистанції спілкування) у таких ситуаціях є сигналом успішності або – навпаки – неуспішності протікання комунікативного акту. Саме тому скорочення дистанції часто свідчить про зближення комунікантів і навіть може бути своєрідним вираженням почуття любові. Наприклад: (*Петро і Одарка входять ближше*). ПЕТРО. *Я вас давно щиро полюбив*. ОДАРКА. *А я тебе, мій козаче* (С. Воробк., с. 332).

У ДТ відсутні проксемичні засоби, які б точно вказували на дистанцію комунікативних партнерів.

З-поміж проксемичних складників невербальної комунікації² слід розглядати такі дієслівні лексеми-ремарки, як *входити, вбігати, вертати, виходити, відходити, утікати, зближати ся, наближатися, підступати, приступати, прискакувати*, які становлять ремарки-словоформи (*входить, вбігає*), ремарки-словосполучення з непрямооб’єктними відношеннями (*прискакує до Добровольського, біжить до него*), ремарки-речення... (*Наближається схимник Прокопій*) тощо.

Специфікою лінгвалізації проксем у творах Ю. Федьковича є використання діалектної прислівникової лексеми *пріч* (пріч – „невідомо куди; геть” [ВТССУМ, с. 959]), яку драматург використовує у конструкціях з еліпсисом дієслів руху. Ремарка стосується адресанта, пор.: ЄЗУІТ. *Иди же же! (Маршалок пріч)*. *А вітак щасливая дорога на посаг!* (Федьк., III, I ч. А, с. 271). ВОСВОДА. *В сей час сюда з ним!* КАПТАН. *Зараз, князю мій! (Пріч)* (Федьк., III, I ч. А, с. 177). Іноді проксемичну дію у

ремарці дублює дієслово у вербальній частині імплікатури. Репліка імперативного характеру передбачає невербальну дію адресата, напр.: КОЛОТИЛО. *Добре вже, добре! – Руш! (Зух пріч)* (Федьк., III, I ч. Б, с. 174).

У ситуації привітання проксеми зазвичай виконують експозиційну функцію. Крім того, вони вказують на кількість мовців у комунікативному просторі. Пор.: АПТАТОР (*входить*). *Добрий день, панове*. ДВІРНИК І ПИСАР. *Дай боже здоров'я* (Син., с. 160). Комуніканти виконують різні суспільні ролі, тому дотримання соціальної дистанції є обов'язковою умовою в такій субординативній ситуації спілкування.

Засвідчуючи особисту відстань між близькими людьми, проксемічні засоби інформують про комунікативного партнера. Близькі стосунки учасників комунікації регулюють і формули привітання, звертання, марковані фамільярною тональністю, напр.: (*прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись*). *Здоровенькі, татунцю!* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. *Здорова, моя кіточко! Щось ти змарніла, чи, може, часом не теє?* (Ярич., с. 226). ЯРОСЛАВ (*приступає до неї*). *А як мається, наша потіхо!* МАРИСЯ. *Я ваша потіха? Хіба жартуєте. Мені здається, що з мене не велика вам потіха* (Ярич., с. 244).

Проксемічні засоби на позначення зменшення відстані між учасниками комунікації супроводжують традиційні репліки-побажання, в яких функціонує міфонім *Бог* і лексика, пов'язана з цим поняттям, як-от: КАТЕРИНА І ГНАТ (*ідуть до Федора*). *Нехай тобі Бог нагородить за доброту здоров'ям, довгим віком і царством небесним і всім, чого собі лиш у Бога просиш!* (Воробк., с. 80).

У ДТ С. Яричевського появу у сценічному просторі представників нижчого соціального статусу репрезентують здебільшого дієслова *входити*, *вбігати*, а вищий соціальний статус особи засвідчують дієслівні лексеми *наближатися*, *підступати*, пор.: *Входить* Пракседа лівими дверима (С. Ярич., с. 269); *Вбігає* Николиха (Ярич., с. 261); *Наближаються* шишовбрані польські пани в товаристві кількох козаків (С. Ярич., с. 390); *Наближається* схимник Прокопій (Ярич., с. 406); *Панове підступають до шатра, кланяються гетьману* (Ярич., с. 390).

У ситуації прощання реалізується завершувальна функція проксемічних ремарок, які супроводжують формули прощання із звертаннями-орнітонімами (*голуб*, *горлиця*), що вказують на близькі стосунки між комунікантами, напр.: ЗОСЯ. *До побачення, мій голубчику!* БРОНІСЛАВ. *До побачення, моя горлице!* (*Зося відходить*) (Воробк., с. 288).

Фіксуємо імплікатури, в яких репліки – імперативні конструкції, що стимулюють адресатів покинути сценічний простір. Вигук *гай*, маркуючи мовлення буковинців, заохочує якнайскоріше покинути простір (*гай* – „вигук заохочення, спонування” [СБГ, с. 66]), напр.: ПИСАР. *Гай, ходім: Мошко акурат почав свіжу фертлю, а моє горло як сушинеца. ВСІ. Ідім!* (*Відходять*) (Син., с. 161).

У діалогах ремарки, де дієслова руху поєднуються з модальними дієслівними лексемами, реалізують бажання мовця покинути комунікативний простір (*Хоче йти*). Однак, співрозмовник намагається затримати комуніканта (*Не пускає 'го*), напр.: ТОМАШ. *Просимо-ж на похорон по завтрію* (*Хоче йти*). ДОВБУШ (*Не пускає 'го*). *Стій, я йду!* (Федьк., III, I ч. А, с. 54); ОЛЕКСА. *Зробила з мене Довбуша! – Для того-ж здорова будь!* (*Хоче йти*). ДЗВІНКА (*не пускає*). *Олексю!* (Федьк., III, I ч. А, с. 243).

У репліках імплікатур такого типу повтор як засіб експресивного синтаксису акцентує увагу на згоді комуніканта, разом з тим підсилює його намір якнайшвидше припинити спілкування, ремарки ж дублюють цей намір, (*Хоче йти*). Напр.: ДВІРНИК. *Добре, Іва. Тепер біжи, лиш борзо вулицями та кричи, що староста має прийти, на малий кут не йди, тих не треба мені, то читальники, бунтівники, псують мені ще других*. 1-Й ПРИСЯЖНИЙ. *Добре, добре.* (*Хоче йти*). ДВІРНИК. *Чекай! Дивися, де пес на розв'язі, де будяки не зрубані, бери заліг, але лиш новий сардак, кожух та неси до мошка. Розумів?* 1-Й ПРИСЯЖНИЙ. *Розумів, розумів.* (*Хоче йти*) (Син., с. 156).

Фіксуємо випадки, коли ремарка містить інформацію про зменшення відстані між комунікативними партнерами, зближення їх у просторі сцени, а репліка засвідчує формули прощання, напр: ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (*скорим кроком підступає до Кречовського, бере його в свої кріпки обійми. Так тривають*). *Процай, братухо!* (Ярич., с. 338).

Репліка в постпозиції імплікатури може повідомляти і про причину, через яку учасник покидає сценічний простір. Проксемічний компонент доповнює репліка імперативного характеру адресанта, як-от: КИФІР. *Добре, хльо! скоч в діл по воду, а я розкладу ватру. Вже пізна пора, зірниця високо піднялась*. АНДРІЙ. *Гаразд, дєдику!* (*Відходить по воду*) (Воробк., с. 24).

Комунікант з вищим соціальним статусом збільшує дистанцію між комунікативними партнерами – (*виступає наперед*), щоб вивищитись з-поміж них, і, навпаки, учасник комунікації з нижчим

соціальним статусом зменшує відстань – (подаються назад), пор.: ГЕНІЙ УКРАЇНИ (*виступає наперед*). Велика ж дяка вам, співці сіонські! Най ваша пісня, мов ті ерихонські могутні труби, геть понищать мари недолі, смутку й безділля прочвари! (Ярич., с. 295); ГЕНІЙ УКРАЇНИ (*повільно*). Я – Вкраїна! СИН УКРАЇНИ І КОБЗАР (*подаються назад*). Україна? (Ярич., с. 292); ЛЮБОВ ВІТЧИЗНИ. То ж тобі на віки присягаю, що тебе, о рідная, кохаю! (*Відступає, стає по правій руці Генія України*) (Ярич., с. 294).

Соціальний статус співрозмовників виявляється і в просторовій організації людей відносно один до одного. Розташування співрозмовників навпроти, як правило, свідчить про субординацію учасників спілкування та формальні стосунки між ними. Напр.: Ярослав *виходить*. Добровольський *сідає коло стола, Пракседа проти него*. Оля *ходить по комнаті, немов чогось шукає* (Ярич., с. 228).

Зменшення дистанції (*Зближає ся*) між комунікативними партнерами свідчить про конфліктну ситуацію, закономірно, що на адресу співрозмовника використано низку лайливих номінацій *Побачимо, мерзенику, побачимо, плюгавий нехлюйнику!* Напр.: СЕМЕН. *Дій ся, що хоч, не улетиш ти з моїх рук! Побачимо, хто сильніший, ци я, ци ти (Зближає ся)*. КАТЕРИНА. *Побачимо, мерзенику, побачимо, плюгавий нехлюйнику!* СЕМЕН (*бере ся до неї, она боронить ся*). *Не першинка мені з дівкою поборотись!* (Воробк., с. 21).

В імплікатурах, що змальовують конфліктну ситуацію, ремарки відтворюють максимальне зменшення відстані від комунікантами: (*Кидає ся на ню*), (*прискакує до него*), (*скаче до очей*). Агресію учасників комунікації посилюють звертання з негативною семантикою, обзивання, прокльони тощо, напр.: НАСТЯ. *Сей кріс свідчитиме і тебе до шибениці допроводить... На нїм невинна кров закипіла!* ПРОЦЬ *Щоби-сь сказала ся, суко клята! (Кидає ся на ню)* (Воробк., с. 122); МАРТА (*прискакує до него*). *Щезай до цибулі і борухів, гамане проклятий!* СРУЛЬ. *Ну! Ну! поволїх...* (Воробк., с. 105). ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. *Розкудакалась як бісова квочка, тарахкотить як жидівська брчка!* ПРАКСЕДА (*скаче до очей*). *Щоо? Я квочка? Ти сам квочка! Ні, ти когут, бридкий, нездалий когут!* (Ярич., с. 231).

В імплікатурах до реплік-проксем, крім дієслів руху, входять прислівники, що визначають характеристику руху (інтенсивність, швидкість). Репліки виконують інтродуктивну функцію, як-от: ВАСИЛИНА (*вбігає втішно*). *Чули-сьте, мамо, новину? Таже тут і тато! Прибіг Олекса Романчуків і оповідав, що громада хоче тата в начальники вибрати* (Воробк., с. 154); ЧЕСТИМИСЛ (*входить бистро*). *Ось я! Ідей нових пророче, що в них душа розплитись хоче* (Ярич., с. 303).

Завершальну функцію виконують репліки-проксеми з опорою на слово *відходити* та прислівник – інтенсифікатор руху. Мовлення містить підсумкові положення. Завершувальні сентенції, які відображають розуміння норм поведінки у суспільстві, вписані в конкретну ситуацію, тобто прив'язані до теми ДТ, дають підставу трактувати їх як апофегму [КРР, с. 78], пор.: МАТІЙ. *То тогди вашого сина узрите, коли в зимі зазуля закує і смерека черешні родитиме (Гнівно відходить)* (Воробк., с. 251); МАРТА. *Тут страшно, тут лячно, тут пекло! (Відходить поволи)* (Воробк., с. 123).

Фіксуємо непоодинокі випадки у творах Ю. Федьковича, коли одна комунікативна ситуація вміщує одночасно два просторових плани – спочатку *невидимий* (глядачі чують тільки голос за сценою) та *видимий* (комунікант виходить на сцену, зменшує відстань перед глядачами та іншими учасниками комунікації). Простір поза сценою відтворює ремарка (*це за подрев*). За СБГ, *подря* „горище над господарськими будівлями, рідше хатою” [СБГ, с. 438], однак драматург використовує це слово зі значенням ‘сцена’, пор.: СЕМЕН (*це за подрев*). *Що тут за біда співає... (виступає)*. *А!!! – Се ти – паничу? – відки таких красних співанок переймає?* (Федьк., III, I ч. Б, с. 34); МОРГАН (*це за подрев*). *Де ти, доню? ЧОРА (біжить до него)*. *Я тут! Поволи лиш! Я поведу вас...* (Федьк., III, I ч. Б, с. 321).

У складі проксемічних засобів, окрім дієслів руху, наявні з просторовими семами, що позначають місце перебування або зміни в позиції комуніканта внаслідок руху. Вони повідомляють про відправну (*із світлиці, з полонини*) або кінцеву точку руху (*до ліжка*), пор.: (*Катерина виходить із світлиці, а Андрій вертає з полонини, розуміє ся, замазаний, як чобан*) (Воробк., с. 71); ПРАКСЕДА (*чемно*). *Прошу, прошу, пане добродію! Мій Тадзьо чогось хорий, якесь биття серця і гарячка...* ЛІКАР (*приступає до ліжка*). *Зараз, зараз побачимо. Здорові були, пане добродію!* (Ярич., с. 231).

Зміни просторового розташування у ході спілкування комбінуються з іншими невербальними компонентами: наближення до комунікативного партнера дає змогу використовувати контактні жести (ОЛЯ (*прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись*)). *Здоровенькі, татунцю!* (Ярич., с. 226), маніпулювати просодичним та екстралінгвальним чинниками (ЗАМАШИСТИЙ (*зривається до*

дверей, кричить): *А то ти, сатано! Пожди: шість куль револьверових ожидає тебе!* (Ярич., с. 242); *(Федір виходить з комнати, кашляє і сідає на приспу)* (Воробк., с. 63) тощо.

Отже, імплікатури з проксемічними ремарками є маркерами емоційного стану комунікантів та соціального статусу мовців, вказують на особисту дистанцію спілкувальників. Зменшення відстані між учасниками комунікації свідчить про близькість їхніх стосунків (у репліках засвідчені формули привітання, звертання, марковані фамільярною тональністю) чи про конфліктну ситуацію (мовлення містить низку лайливих номінацій). Проксемічні ремарки комбінуються з іншими невербальними компонентами (зокрема контактними жестами), посилюючи вплив реалізації різноманітних комунікативних стратегій і тактик у ДТ.

Література

1. Віротченко С. А. Проксемічна складова англомовного діалогічного дискурсу : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови”. Харків, 2011. 232 с.
2. Грейдина Н. Л. Основы коммуникативной презентации. Москва, 2005. 384 с.
3. Гринчишин М. М. Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи (на матеріалі прози Івана Франка). Вісник ЧДУ ім. Петра Могили. Філологія. Літературознавство. 2007. Вип. 54. Том. 67. С. 25–28. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npchdu/FL/2007_54/54-6.pdf (дата звернення: 10.04.2017).
4. Костюк Г. С. Психологія. Київ, 1990. 254 с.
5. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). Ростов-на-Дону, 1986. 136 с.
6. Макешина Л. А. Время культуры. Культурология: XX век : словарь в 2-х т. Санкт-Петербург, 2008. Т. 1. С. 82.
7. Мартинова О. М. Особливості вираження емоційних станів персонажів сучасної англійської літератури невербальними засобами. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2004. Вип. 19. С. 257–259.
8. Терещенко Т. Простір як невербальний засіб комунікації: функціональний аспект (на матеріалі сучасної турецької розмовної мови). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Київ, 2010. Вип. 16. С. 27–30.
9. Хинкіна О. О. Невербальні засоби вираження значення обвинувачення в англійській мові. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2007. Вип. 3. С. 84–87.
10. Hall E. T. Proxemics. Current Anthropology. 1968. № 9. P. 83–108.
11. Hall E. The Silent Language. New York, 1959.

Перелік умовних позначень

Словникові джерела

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2004. 1440 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.

Текстові джерела

Воробк. – Твори Ізидора Воробкевича. Львів, 1911. Т. 3 : Драматичні твори. 421 с. (Руська письменність).

Син. – Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях). *Письменники Буковини початку ХХ століття*. Київ, 1958. С. 154–176.

Федьк., III, I ч. А – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне виданс. Т. III. Перша частина А. Драматичні твори. З передруків і автографів видав др. Олександр Колесса. Львів, 1906. XVII+445 с.

Федьк., III, I ч. Б – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне виданс. Т. III. Перша частина Б. Драматичні твори. З автографів видав др. Олександр Колесса. Львів, 1918. 625 с.

Ярич. – Яричевський С. Твори у 2-х т. Том 2. Бухарест, 1978. 503 с.

РЕЧЕННЯ З ДУПЛЕКСИВАМИ: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

Людмила Томусяк. Речення з дуплексивами: семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти.

У статті розглянуто семантичну природу дуплексива і семантико-синтаксичну структуру семантично неелементарного речення з цим компонентом з урахуванням найновіших досягнень українського і зарубіжного мовознавства. Описано семантичну структуру речень з дуплексивами. Визначено основні типи первинної і вторинної предикації. З'ясовано комунікативний зміст цих синтаксичних одиниць.

Ключові слова: подвійні синтаксичні зв'язки, семантично неелементарне речення, дуплексив, вторинна предикація, пропозиція, поліпредикативність, поліпропозитивність речення.

Людмила Томусяк. Предложения с дуплексивами: семантико-синтаксический та коммуникативный аспекти.

В статье рассмотрена семантическая природа дуплексива и семантико-синтаксическая структура семантически неэлементарных предложений с этим компонентом с учетом новейших достижений украинского и зарубежного языкознания. Описана семантическая структура предложений с дуплексивами. Определены типы основной и вторичной предикации. Акцентировано внимание на коммуникативных особенностях предложений с дуплексивами.

Ключевые слова: двойственные синтаксические связи, семантически неэлементарное предложение, дуплексив, вторичная предикация, пропозиция, полипредикативность, полипропозитивность предложения.

Lyudmyla Tomusiak. The sentence with the Doublets: Semantic and Communicative Aspects.

Profound system description of the syntactic constructions of the Ukrainian language, in which components with the double syntactic relation called in this work as a doublet occur, is suggested in the present paper.

The syntactic nature of the doublet and the semantic syntactic structure of the semantically non-elementary sentence with the given element is rendered according to the latest Ukrainian and foreign investigations.

Key words: double syntactical links, semantic non-elementary sentence, duplex, secondary predication, proposition.

Однією із специфічних ознак, що характеризують сучасні дослідження у царині лінгвістики, є різноспрямованість наукових пошуків. Пафос структурного напрямку полягав у намаганні максимально абстрагуватися від мовленнєвої діяльності, від умов формування і використання одиниць мови, у спробі подати опис мовних одиниць як певної несуперечливої, логічно стрункої абстрактної схеми. Безперечно, що за таких умов був послаблений інтерес до того, якою є семантика та як функціонують ті чи інші мовні структури. Виникла необхідність доповнити конструктивно орієнтований традиційний синтаксис новою перспективою у вивченні синтаксичних явищ, яка відкривається звертанням у синтаксичних дослідженнях до семантики та функціонування у мовленні. Таке спрямування опису синтаксичних одиниць повинно виявити закономірності співвідношення між формою і значенням, а також комунікативно-функціональні особливості кожного окремого типу речень.

Семантична організація речення, зокрема формально простого, в останні десятиріччя була предметом постійної уваги лінгвістів. Загальновизнаним є положення про те, що речення найчастіше є асиметричним знаком, в якому спостерігається розбіжність між планом вираження і планом змісту. До таких семантично ускладнених речень належать і конструкції з дуплексивами (типу *Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь* (Б.-І.Антонич); *Султанська мати хотіла бачити свою невістку мертву* (П. Загребельний)).

Формально просте речення, що містить у своєму складі дуплексив, виражає такий зміст, який співвідноситься зі змістом складного речення. Поряд з головною, експліцитно вираженою пропозицією у реченнях з дуплексивами спостерігається і друга, згорнута пропозиція, предикат якої не має присудкового вираження. Однак дуплексивний компонент, що репрезентує згорнуту пропозицію, може бути експлікований у структуру предикативну шляхом перетворення даного речення у речення іншої синтаксичної будови, що має той самий зміст. Пор.: *Сташку знайшли ледве теплу* (І. Вільде) // *Коли Сташку знайшли, вона була ледве тепла* // *Сташку знайшли, і вона була ледве тепла* // *Сташку знайшли, вона була ледве тепла*.

Речення з дуплексивами становлять контаміновані вирази, що утворилися внаслідок схрещення ядерних структур. Сполучення базових і додаткових актантів у подвійні актанти, а базових і „згорнених” речень у контаміновані предикативні вирази відбувається у конструкціях з дуплексивами

по-різному. Чітко розмежовуються два типи конструкцій з дуплексивами: односуб'єктні та двосуб'єктні, структурно-семантичні характеристики яких різняться між собою. Пор.: *Дівчина (S) повернулася щасливою і Син (S) уявляв матір (S) щасливою*.

У першому реченні спостерігаємо суб'єктну контамінацію: обидва предикати (базовий і вторинний) характеризують спільний суб'єкт, представлений синтаксевою *дівчина*: *Дівчина повернулася і Дівчина була щаслива*. Складніші перетворення маємо у другому реченні: результативним реченням є двосуб'єктна конструкція, в якій базовий і вторинний предикати вжиті при різних суб'єктах: *Син уявляв матір і Мати була щаслива*.

Речення з дуплексивами є семантично неелементарними не тільки тому, що містять дві пропозиції, але ще й тому, що в їх змісті наявні певні логіко-семантичні відношення, які пов'язують ці пропозиції, формують третю пропозицію, вносячи додаткове значення, і це свідчить, що „комунікативно-референційний зміст висловлення не зводиться до суми референтних смислів складових його компонентів. Окремі експоненти створюють комплексно нову смислову єдність „згорнутих” і „розгорнутих” смислів, які відображають позамовну сутність ситуацій з найрізноманітнішими смисловими відтінками й нюансами” [3, с. 19].

Найбільш частотним типом відношень між першою і другою пропозиціями у реченнях з дуплексивами є відношення одночасності подій, як-от: *Зоня сидить за столом випрямлена, зовні спокійна* (І. Вільде) // *Зоня сидить за столом, і при цьому вона випрямлена, зовні спокійна*; *Дрозди клювали горобину свіжою* (К. Наріжний) // *У той час, коли дрозди клювали горобину, вона була свіжою* (відношення між пропозиціями у таких конструкціях недиференційовані, тому їх семантику допомагають з'ясувати похідні трансформи). Крім часових, речення з дуплексивами можуть передавати і умовно-наслідкові відношення: *Хто ж його любить таким?* (В. Підмогильний) // *Якщо він буде таким, то хто ж його любить?* чи причиново-наслідкові: *Чорне плаття робило її стрункішою...* (І. Вільде) // *Оскільки вона була в чорному платті, тому виглядала стрункішою*. Між двома пропозиціями у досліджуваних конструкціях можуть виникати (зрідка) і допустові відношення: *Сльози Марини залишали його байдужим* (Панас Мирний) // *Хоч Марина плакала, він залишався байдужим*. Прикладом синтезу семантичних відношень на семантико-синтаксичному рівні речення є і цільові відношення: *Сулейман послав Ферхада-пашу санджакбеєм у Смедерево* (П. Загребельний) // *Сулейман послав Ферхада-пашу у Смедерево, щоб він там був санджакбеєм*. У реченнях з дуплексивами спостерігаємо також з'ясувальні відношення: *Тепер Роксолана відчула себе дорослою* (П. Загребельний) // *Тепер Роксолана відчула, що вона доросла*.

Отже, як бачимо, у дуплексивних моделях маємо двоступеневе ускладнення – другою пропозицією і логіко-семантичними відношеннями між пропозиціями. Тому такі структури знаходяться значно ближче до складних речень, ніж до простих.

Щоб пропозиція могла існувати в мовленні у формі конкретного висловлення, її необхідно репрезентувати, тобто внести в контекст і мовленнєву ситуацію, надати модального плану. До особливостей дуплексивних конструкцій на комунікативному рівні слід віднести передусім спосіб включення пропозицій, що складають їх зміст, у модальну рамку речення: дві взаємодіючі пропозиції у модальному плані виступають як одне ціле, вони «нанизуються» на одну спільну часову вісь.

Оскільки друга пропозиція у реченнях з дуплексивами є згорнутою, «прихованою», то її модально-часове значення експліцитно не виражене, однак воно з'ясовується на основі модально-часового значення основної частини речення, де предикат, виражений дієсловом в особовій формі, локалізує зв'язок з суб'єктом в абсолютних координатах часу і модальності.

Зокрема, зміст другої пропозиції може співвідноситися з дійсністю у плані реальності /ірреальності: саме в цих ознаках отримує якісну визначеність відношення до дійсності. Напр.: *Безпомічною рабинею потрапила в страшний гарем* (П. Загребельний). Дві події, названі у цьому реченні, усвідомлюються як такі, що мають реальну модальність (*Потрапила в страшний гарем + Стала безпомічною рабинею*).

У тих випадках, коли мовець повідомляє про бажаність, повинність чи необхідність певних станів, відповідна модальність охоплює обидві пропозиції, тобто лексичний показник модальності належить не тільки предикату першої пропозиції (присудковій речення), а обом пропозиціям у цілому. Напр.: *Чого ти маєш у чужому селі одинока сидіти?* (Марко Вовчок) // *Чого ти маєш сидіти у чужому селі і бути одинокою, а не Чого ти маєш у чужому селі сидіти*. Лексичний показник значення можливості / неможливості також належить одночасно двом подіям, названим у першій і в другій пропозиціях. Напр.: *Ви кожного можете зробити щасливим* (І. Вільде) // *Ви можете зробити так,*

щоб кожен був щасливий. Якщо дієслово-присудок у дуплексивних моделях вжито у формі умовного чи наказового способів, то обидві події виражають указані значення, тобто мають ірреальний план. Напр.: *Я перший очолив би цей рух* (Г. Тютюнник); *Ой вернися, вернися живий!* (О. Довженко). При трансформації таких речень у складне речення обидві предикативні частини мають ірреальну модальність: *Обслуговують магазин утричі більше робітників, ніж могло б бути, якби магазин отримував товари розфасованими (З газ.) // Якби магазин отримував товари розфасованими, магазин обслуговувало б утричі менше робітників.*

Структурна факультативність дуплексива не збігається з його семантичною факультативністю, оскільки обидві пропозиції складають єдиний семантичний блок, обрамлений спільною модальною рамкою. Друга пропозиція не реалізується як предикативно (присудково) оформлене висловлення й тому не є „модальною”, вона виступає не в головному вияві (з максимально вираженою предикативністю), а у вторинному - як частина елементарної синтаксичної структури – простого речення. Однак подія, названа другою пропозицією, співвідноситься з реальним чи ірреальним планом, збігаючись з модальним планом першої пропозиції, предикат якої є присудком речення, тобто виявляється загальна закономірність, яка визначає роль присудка не тільки у граматичному оформленні речення, але й в актуалізації, у з'ясуванні зв'язку з дійсністю так званих другорядних членів речення.

Показник модальності в дуплексивній конструкції тяжіє до присудка – предиката першої пропозиції (*побачив би, треба зробити, можна вважати* тощо), однак насправді співвіднесені з дійсністю обидві частини речення - перша і друга пропозиції, незалежно від характеру їх самостійності / несамостійності.

Серед модальних категорій можна розглядати і заперечення. Ще О. М. Пешковський, визначаючи заперечення як лінгвістичне поняття, відносив його до суб'єктивно-об'єктивних категорій, зараховуючи до модальності [10, с. 386].

Такої ж думки і В. Г. Адмоні: „Позитивне (тобто стверджувальне у вузькому значенні слова) і заперечне речення є дуже важливими видами речень, які, проте, розрізняються не за змістом виражених у них відношень об'єктивної дійсності як таких, а за своїм модальним характером” [1, с. 164]. Ми, однак, вважаємо, що заперечення і модальність є різноплановими категоріями, але близькими і щільно пов'язаними між собою. Однак, варто все ж таки зазначити, що у загальнозаперечних реченнях частка „не” при дієслові-присудку служить засобом заперечення не дії, названої дієсловом, а заперечення змісту всього речення в цілому, тобто заперечення двох ситуацій, двох подій, виражених двома пропозиціями, і того зв'язку, який існує між першою та другою пропозиціями. Напр.: *Я не бачив його молодим* (Г. Косинка).

Смисл указанного речення не в тому, що мовець не бачив того, про кого йдеться, а в тому, що мовець не бачив його в той час, коли він був молодим. Модальне осмислення дуплексива передбачає і часове осмислення, що визначається на основі семантико-синтаксичного відношення дуплексива до присудка. Подія, що репрезентується дуплексивом, і подія основної частини речення перебувають на одній часовій площині: *Сонна дитина тихо лежала перед нею розхристана, розкидана* (Панас Мирний). У цьому реченні часовий план дуплексива збігається з часовим планом основної частини речення: *Сонна дитина тихо лежала перед нею, і вона була розхристана, розкидана* (дві події відбуваються в минулому відрізку часу).

Обидві пропозиції у структурі речень з дуплексивами виступають як одне ціле і щодо темпоральних поширювачів усього речення – детермінантів. Темпоральні детермінанти визначають часову точку зразу для двох подій, названих першою і другою пропозиціями. Напр.: *Вранці сулейман прокинувся переповнений безсилою люттю* (П. Загребельний); *Іноді прийде Василь оббитий, синцями вкритий, закривавлений з корчми* (О.Кобилянська).

Речення з дуплексивним компонентом є одним, цілісним висловленням, що зумовлює і їх єдине актуальне членування, яке відображає комунікативну мету висловлення і визначається конкретними комунікативними завданнями, що диктуються умовами контексту. Актуальне членування „орієнтоване на актуальну (важливу в даний момент) інформацію, яка становить сутність відповідної комунікації і задля повідомлення якої (інформації) ця комунікація має відбутися” [2, с. 148]. Отже, актуальне членування речення стосується тільки мовлення і відбиває природу мовленнєвих актів.

Комунікативна модель співвідносить зміст речення з дійсністю, але, на відміну від номінативної, семантичної моделі, з погляду мовця-слухача. Змістом темо-рематичної організації висловлення є надання окремим значимим елементам речення певної комунікативної ваги, тобто актуалізація тієї чи

іншої інформації. Як відомо, конститутивними елементами комунікативної структури речення вважаються „тема” та „рема”. Тема – вихідна частина висловлення, дане, відоме з попереднього контексту, рема становить ядро, комунікативний центр повідомлюваного, нове, те, що повідомляють про тему.

Незважаючи на те, що тема є носієм відомого, вона не може не містити інформації, однак інформація, що передається ремою, виявляється більш суттєвою, важливішою, і тому рема виступає як інформативний центр висловлення.

„Порядок слів та інтонація як два формальних засоби вираження актуального членування перебувають один з одним у складному і тісному взаємозв’язку та взаємозалежності. Тому їх не можна вивчати окремо. Цей зв’язок може полягати в поєднанні порядку слів з певними інтонаційними засобами для вираження актуального членування або ж взаємної їх компенсації (у випадку, коли порядок слів не виражає актуального членування, мобілізуються додаткові інтонаційні засоби, і навпаки)” [8, с. 10].

У стилістично нейтральному письмовому мовленні фразовий (логічний) наголос виноситься на кінець речення, тобто перебуває на останній синтагмі, „яка несе основне смислове навантаження, виконує роль логічного предиката” [9, с. 209] і виступає в реченні ремою. Тема розташована на початку речення, виділяється підвищенням тону, починає висловлення, рема – закінчує його, збігаючись з фразовим наголосом. Напр.: *Ти узиваєш її / задрипанкою* (Леся Українка); *Сава Андрійович / стоїть засмучений* (О. Довженко); *Смерть приходить / непрошена* (Марко Вовчок).

При емоційно позначеному експресивному варіанті мовлення розташування компонентів актуального членування й інтонаційна структура речення помітно змінюються: „Якщо члени конструкції піддаються інверсії, тобто обмінюються місцями, то член, який несе сильніший наголос, забирає його з собою. Тоді сильніший наголос виявляється на початку конструкції, а слабший – в кінці” [8, с. 101]. Напр.: *Здичавленою, відлюдкуватою / росла* (О. Гончар); *Іжак / перший рушив бур’янами вперед* (Г. Тютюнник).

Велике семантико-синтаксичне навантаження речень веде і до „більшої складності їх рематичної організації” [7, с. 126], і до ускладнення теми речення. Тому можливі неоднослівні реми, в яких можна спостерігати дві вершини. Зокрема, Г. О. Золотова зазначає: „Можна помітити додаткові, послаблені порівняно з основним логічні наголоси на компонентах рематичного сполучення” [7, с. 125].

Як показують наші спостереження, у реченнях з дуплексивами – чітко фіксований порядок слів. Стилістично нейтральним є висловлення, у якому таке розташування граматичних компонентів: підмет + присудок + дуплексив (в односуб’єктних моделях), як-от: *Свирид, як завжди, йшов перший* (Г. Тютюнник); *Степан прокинувся опівночі тверезий* (Г. Косинка); або підмет + присудок + прямий об’єктний поширювач + дуплексив (у двосуб’єктних моделях), напр.: *Що я видав вас ковадлом і кливцем, а ще ніколи не бачив ковалем* (Леся Українка); *Турки ще й сьогодні звуть її Хуррем* (П. Загребельний). Дуплексив регулярно займає у реченні кінцеву позицію. Кінцева позиція дуплексива не може пояснюватися експресивністю побудови, оскільки експресивності не властиве регулярне відтворення у мові. Крім того, у реченнях зазначеного типу немає особливої експресивності. Розташування компонентів визначається в них не експресією, а композиційно-смысловими потребами: порядок слів служить засобом вияву особливого подвійного синтаксичного зв’язку – тяжіння, а також засобом відмежування дуплексивних конструкцій від подібних до них структур, наприклад, із звичайним означальним поширювачем. Зокрема, Г. О. Золотова, вирішуючи проблему ролі семантики в актуальному членуванні речення і порівнюючи конструкції типу *Принесли ще гарячий хліб* і *Хліб приносили ще гарячий /-им*, зазначає: „Такі парні конструкції з прислівною позицією якісного означувача імені і з дистантною його постпозицією звичайно розглядають як варіанти актуального членування. Ймовірніше, що відмінність у порядку слів і місці наголосу тут сигналізує про різні синтаксичні побудови. У другому випадку бачимо ускладнене речення з подвійним предикатом, дієслівним та іменним, аналогічно тому, що ми спостерігаємо у реченнях *Він прийшов стомлений; Він спить одягнутий*. **Порядок слів виявляється засобом поліпредикативізації речення** (виділено нами – Л. Т.)” [6, с. 288].

У стилістично нейтральних висловленнях дуплексив є інтонаційним центром, актуалізованим компонентом висловлення, і основними засобами актуалізації виступають тут подвійний синтаксичний зв’язок, порядок слів та форма орудного відмінка. Дуплексив вносить у речення нову інформацію і завжди входить до складу реми. Метою висловлення, у складі якого є дуплексив, при стилістично нейтральному розташуванні слів є повідомлення про ознаку, властивість або якість вже відомого суб’єкта чи об’єкта, і ця ознака супроводить дію, виражену основним предикатом: *Прибігла сюди Катерина // заплакана ...* (І. Вільде); *Мати померла // молодою* (Марко Вовчок).

Комунікативні можливості, актуальне членування речення зумовлені його структурно-семантичними особливостями. Пор.: *Хлопець повернув сусідові зламаний годинник і Хлопець повернув сусідові годинник зламаним.*

На перший погляд – однотипні структури, з однаковими лексичними компонентами, які тільки обмінялися місцями. На певному рівні абстракції можна визначити і загальне значення ситуації – „передача предмета” (повернення годинника). І все ж таки перед нами різні утворення: у першому реченні повідомляється про факт повернення годинника, у другому – про якість поверненого предмета.

Як зазначалося у першому розділі, роль дієслова у дуплексивних структурах не можна звести до зв’язкової: дієслово зберігає своє лексичне значення. Однак не можна не помітити, що дієслово при наявності другого предиката виявляється у слабшій структурно-семантичній позиції, ніби включаючись у рамку ознакового речення, майже поглинаючись нею. Тому у тих конструкціях, де дуплексив займає не кінцеву позицію (як-от: *Мати молодою вмерла* (О. Кобилянська); *Таким і запам’ятала Маркіяна Стеха в останній день перед хворобою* (Г. Тютюнник)), ремою речення, новим, логічно виділеним, актуалізованим компонентом залишається дуплексив, а не дієслівний предикат.

Можливості актуального членування у розглянутих конструкціях, таким чином, обмежені і визначені заздалегідь- семантико-синтаксичною структурою речення.

У конструкціях з дуплексивами зрідка спостерігаємо і експресивний порядок компонентів, коли дуплексив займає будь-яку, не кінцеву позицію. У таких випадках він здебільшого не змінює свого призначення – виконувати роль реми у висловленні. Пор.: *Гамза // задуманий ходив* (Панас Мирний); *І як дикунка, // стомленою падала, [і знемагала на мульких корчах]...* (В. Стус); *-Я вам, мамо, ведмедя на мотузку // живого приведу ...* (І. Багрянйй).

Якщо дуплексив входить до складу реми, займаючи не кінцеву позицію, то таке висловлення може мати двохвершинну рему: *Першою // ми пропустили в зал // маму, за нею Олю; [Це був той самий собака,] якого він // маленьким покинув // в степу* (Г. Косинка).

У тих випадках, коли дуплексив входить до складу теми (що буває надзвичайно рідко), він не несе на собі логічного наголосу: *Найкращою рибою дід вважав // лину* (О. Довженко); *У такому збудженому стані // я ніколи її не бачив* (В. Підмогильний). Висловлювання з дуплексивом-темою є нетиповими для речень вказаного типу і тому завжди експресивні.

Таким чином, у результаті спостережень над комунікативною будовою речень з дуплексивами можна твердити, що вони становлять окремий тип семантично ускладнених речень, де так звана „прихована” чи „згорнута” предикативність є актуалізованою. Як слушно зауважує Н. В. Гуйванюк, „актуалізація певної синтаксеми як відповідної актуалізованої синтагми у структурі висловлення є підставою для набуття нею різних значень, поліфункціональності, напівпредикативності тощо, а висловленню в цілому – крім основної змістової лінії у комунікативній структурі, ще й додаткових змістових ліній, виражених імпліцитно” [4, с. 128].

Специфіка актуального членування речень з дуплексивами полягає в тому, що ремою, тим, власне, задля чого будується такого типу висловлення, виступає дуплексив. Дуплексив оформляє супровідну інформацію про ознаку граматичного предмета, передає повідомлення про стан суб’єкта чи об’єкта, який супроводить дію (цим дуплексив відрізняється від напівпредикативних конструкцій, що теж містять згорнуту предикацію, однак завжди виражають не супровідну інформацію, а додаткову). Дуплексив є метою висловлення, його інформаційним центром. У тих випадках, коли дуплексив входить до складу теми, висловлення має експресивний характер і виконує інше, не пряме комунікативне завдання

У структурі речень дуплексиви можуть відокремлюватися. Якщо вживання розділових знаків можна умовно поділити на стале, нормативне, і стилістично марковане, авторське, то відокремлення дуплексива належить до другого різновиду: воно завжди є факультативним, тобто індивідуально авторським.

Здатність дуплексивів відокремлюватися передусім залежить від того, наскільки дієслово-присудок здатне самостійно виконувати свою функцію: чим виразніше лексичне значення дієслова, тим більша можливість відокремлення дуплексива.

Відокремлення дуплексивів цілком належить до комунікативного синтаксису. Воно зумовлене власне комунікативними завданнями і пов’язане з прагматичними інтенціями мовця – необхідністю передати особливе смислове навантаження, актуалізувати роль додаткової інформації.

Чим різняться, наприклад, у комунікативному плані речення *Катерина пішла ображена* і *Катерина пішла, ображена* ?

При відсутності паузи (на письмі – коми) дуплексив інтонаційно тісно зливається з присудком. Сполучення *пішла ображена* становить єдину цільну змістову одиницю, єдину цільну синтагму, в якій з посиленням логічним наголосом (перш за все, з причини свого кінцевого місцезнаходження) вимовляється ситаксема *ображена*, а присудок *пішла*, що має звичайний наголос і інтонаційно не виділяється, ніби залишається в тіні. З точки зору актуального членування у такому реченні виділяється тема і одна рема: *Катерина / пішла ображена*.

При наявності паузи (коми) синтаксема *ображена* виділяється в окрему смислову одиницю, оскільки вона відривається від дієслова-присудка. Комунікативна перспектива речення розгортається ніби по двох паралельних лініях: T – *Катерина*, R₁ – *пішла*, R₂ – *ображена*.

При відокремленні дуплексивів створюється, на наш погляд, дещо незвичайна ситуація: виділяючи паузою дуплексив у самостійну синтагму, ми змушені посилити наголос на присудкові, при якому перебуває цей дуплексивний компонент, і цим надати більшої смислової вагомості (порівняно з невідокремленим) перш за все присудкові. Пор.: *Він стояв, прихилений до стінки, ковтаючи повітря* (В. Підмогильний) і *Тур стояв у дверях червоний і ображений* (Г. Тютюнник).

Слід зазначити, що в позиції відокремлення дуплексивні компоненти, зберігаючи смисловий і граматичний зв'язок одночасно з двома членами речення, стають більш самостійними щодо дієслова-присудка. Предикативне значення такого компонента дещо послаблюється, і він ближчий до відокремленого означення у напівпредикативній функції.

На нашу думку, відокремлені дуплексиви змінюють своє призначення: відмежовуючись від дієслова-присудка, вони виражають додаткову інформацію про предмет, а не супровідний „стан” дії (пор.: *І зупинюся знічена, зневажена, пригнічена* (Г. Калюжна) і [Інеса] *Спинилась у дверях, зачарована* (Ю. Збанацький).

Дуплексивні компоненти при особливій їх актуалізації можуть парцелюватися, тобто виділятися в окрему самостійну частину, яка, однак не пориває семантичного і структурного зв'язку з реченням. „Лишаючись смисловим і граматично організованим цілим, речення наче поділяється на кілька окремих частин, відмінних інтонаційно. Напр.: *Пан вийшов до нас. Сердитий, лютий* (Панас Мирний); *Бронко мав би велику охоту вийти з кімнати. Розчарований* (І. Вільде). Такі парцельовані компоненти набувають більшої змістової й емоційної виразності, сприяють експресивному виділенню думки. Тому явище парцеляції має стилістичний характер і властиве уснонорозмовному синтаксису [5, с. 211].

Унаслідок членування речення синтаксично залежні парцеляти стають відносно самостійними, оскільки зміст парцелята, як правило, стає зрозумілим лише тоді, коли його розглядати разом з попередньою частиною речення. Зміст такого контексту складає синтаксична і смислова єдність, отримана від складання змісту базового речення і парцелята. В інтонаційній характеристиці цієї моделі виражається її основна функціональна і психолінгвістична ознака – повідомлення додаткових відомостей. Напр.: *На світанку вони пхалися проти течії прапорщика Петленка. Смагляве, з невеликими вусиками вниз* (А. Головка).

В окремих випадках при парцеляції сурядного ряду дуплексивних компонентів кожен з них виділяється окремо, що надає їм особливої комунікативної ваги. Напр.: *Стояли і дивились. Неголені... Забръохані... З хворобливо запаленими очима...* (І. Багрянний); *Селянине на вільній ниві! Восени пригадай, як пішли у гніві по майбутнє твої сини! Драні... Темні... Голодні... Босі...* (Є. Плужник). Таким нанизуванням компонентів досягається особливий ефект градації у художньому мовленні.

Таким чином, комплексний аналіз семантично неелементарних простих речень з дуплексивами підтверджує факт існування окремого самостійного члена речення – дуплексива, який пов'язується двобічним синтаксичним зв'язком тяжіння, бере активну участь у вираженні категорії предикативності, творить його полі предикативну структуру і займає актуалізовану позицію у комунікативній будові речення.

Література

1. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. – М.: Изд. Литературы на иностранном языке. – 1955. – 391 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 311 с.

4. Гуйванюк Н. В. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлення // Семантика мови і тексту : Збірник статей VIII Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: „Плай”, 2003. – С. 126–130.
5. Дудик П. С. Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення // Синтаксис словосполучення і простого речення: Синтаксичні категорії і зв'язки. – К., 1975. – С. 112–121.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1970. – 350 с.
7. Золотова Г. А. Роль ремы в организации и типологии текста // Синтаксис текста / Отв. ред. Золотова Г. А. – М.: Наука. – 1979. – С. 113–133.
8. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.
9. Мельничук А. С. Специфика порядка слов как компонента структуры славянского предложения // Грамматическое описание славянских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 208–215.
10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

КОМУНІКАТИВНО-ЗМІСТОВІ ПАРАМЕТРИ РЕЧЕННЯ У „ГРАМАТИЦІ РУСЬКОЇ МОВИ” С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО І Ф. ГАРТНЕРА

Світлана Шабат-Савка. Комунікативно-змістові параметри речення у „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера.

У статті проаналізовано комунікативно-змістові параметри речення в контексті „Граматики руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, значну увагу звернено на комунікативну інтенцію (намір – у „Граматиці руської мови”) як визначальну синтаксичну категорію, що детермінує функціонування основних модально-інтенційних висловлень – питальних і непитальних. Поділ речень за змістом (на „твердження”, „питання”, „приказ” і „бажання”), який здійснили С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, цілком відповідає сучасній класифікації речень за метою висловлювання (на розповідні, питальні, спонукальні та оптаивні конструкції) або комунікативною настановою (на питальні та непитальні).

Ключові слова: С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, „Грамматика руської мови”, комунікативна теорія синтаксису, інтенція мовця, питальні та непитальні речення.

Светлана Шабат-Савка. Коммуникативно-смысловые параметры предложения в „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера.

В статті проаналізовані комунікативно-смысловые параметры предложения в контексте „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, значительное внимание обращается на коммуникативную интенцию (намерение – в „Граматиці руської мови”) как определяющую синтаксическую категорию, которая детерминирует функционирование основных модально-интенциональных высказываний – вопросительных и невопросительных. Деление предложений по содержанию (на утверждение, вопрос, приказ, желание), осуществленное С. Смаль-Стоцким и Ф. Гартнером, полностью отвечает современной классификации предложений по цели высказывания (на повествовательные, вопросительные, побудительные и оптаивные конструкции) или коммуникативной установке (на вопросительные и невопросительные).

Ключевые слова: С. Смаль-Стоцкий, Ф. Гартнер, „Грамматика руської мови” коммуникативная теория синтаксиса, интенция говорящего, вопросительные и невопросительные предложения.

Svitlana Shabat-Savka. Communicative and Content Parameters of a Sentence in „Hramatyka Rus'koi Movy” by S. Smal-Stotsky and F. Gartner.

The article presents analysis of the communicative and notional parameters of a sentence in the context of „Hramatyka Rus'koi Movy” by S. Smal-Stotsky and F. Gartner with the emphasis on communicative intention (purpose in „Hramatyka Rus'koi Movy”) as the main syntactic category which determines functioning of the basic modal-intentional utterances, interrogative and non-interrogative. Content-based differentiation of sentences („tverdgenje”, „pytanje”, „prykaz” and „bazhanje”), performed by S. Smal-Stotsky and F. Gartner, is in the best correlation with the modern classification of sentences according to the aim of an utterance (narrative, interrogative, directive and optative constructions) or communicative directive (interrogative and non-interrogative).

Key words: S. Smal-Stotsky and F. Gartner, „Hramatyka Rus'koi Movy”, communicative theory of syntax, speaker's intention, interrogative and non-interrogative sentences.

Історія лінгвістики представлена послідовною зміною концептуального підходу до вивчення певного мовного явища: від генетичного (порівняльно-історичного), таксономічного (системно-структурного) до прагматичного (комунікативно-функційного) та когнітивного (когнітивно-дискурсивного). Парадигмальний простір лінгвістичного сьогодення, як слушно зауважує О.Селіванова, визначається співіснуванням двох домінантних парадигм – прагматичної та когнітивної, орієнтованих не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи тієї мовної форми маніфестації знань у тексті чи в комунікативній ситуації [7, с. 18–19].

Орієнтація сучасного мовознавства на глибоке вивчення зазначеної проблематики, на нашу думку, відбувається під впливом прагматики, теорії мовленнєвої діяльності, антропоцентризму, що передбачає багатоаспектне дослідження людської комунікації – в аспекті її породження та синтаксування, інтенційного спрямування, психологічних та мовленнєвих пресупозицій. Інтерес до цього аспекту мовознавчих студій простежуємо ще в „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1914 р.), хоч і немає в ній таких звичних для лінгвістики сьогодення понять, як: комунікативна настанова, інтенція, прагматичні чинники, мовленнєвий акт, адресат, адресант тощо. У цій важливій мовознавчій праці в розділі „Складня” здійснено майже сучасний поділ речень за змістом з урахуванням лінгвальних і позалінгвальних чинників. *Мета нашого дослідження* – проаналізувати комунікативні та змістові параметри речення в контексті „Граматики руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера.

Діяльність С.Смаль-Стоцького, яку дуже вдало ілюструє латинське прислів'я „Non multa, sed multum”, багатогранна. Як зазначав В. Сімович, не було ділянки національного життя на Буковині, куди б він не вкладав своєї праці: педагогічна діяльність, громадська праця, товариське життя, музика, господарські праці, брошурки для народу, популярні виклади, сільські читальні, видавництва, часопис та ін. Але ж скрізь там, куди вкладав працю, клав вагу на глибину праці. І найдрібніша й найчорніша робота, на його думку, вимагала, щоб до неї ставитися якнайповажніше, вимагала, щоб цілого себе їй віддати, потонути в ній з головою [11, с. 736].

„Дорібок – великий і – дуже – цікавий” професор С. Смаль-Стоцький залишив і у своїй науковій спадщині. Коло його зацікавлень досить широке: це і мовознавство, література, культура, письменство. Найважливіше, безперечно, те, що С. Смаль-Стоцький створив „образ української мови”, здійснив її граматичний опис. Його цікавило все: „як українська мова з'явилася і як вона розвивалася”. У „Граматиці руської мови” український дух чуємо скрізь: у „звучні, відміні, словотворі, складні”, у прикладах, що подаються для ілюстрації правил, адже це „граматика рідної мови учеників. Книга плекана зі становища української мови, без огляду на латину та греку, без огляду на польську мову; на кожнім місці видно різку різницю між нашою мовою а російською” [9, с. 35].

Специфіку мови найяскравіше передає синтаксичний рівень, адже в ньому знаходять функційну довершеність усі мовні засоби – від синтаксеми, речення до складного синтаксичного цілого, тексту. У „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера з-поміж релевантних засобів передавання думки („гадки”) визначено речення, яке проаналізовано в *структурно-семантичному плані*, зокрема мовознавці виокремлюють речення поодиче, зложене, стягнене (порівняймо сучасну класифікацію речень за вираженням предикативності на прості, складні, прості ускладнені); у *комунікативному аспекті* речення поділяють за змістом (у сучасній термінології – за „комунікативною настановою” або „метою висловлювання”) на „тверджені”, „питані”, „приказі” і „бажані” [12, с. 104–105]. Отже, комунікативно-функціональний аспект, що відображає динамічний аспект мовленнєвих одиниць, виокремився значно раніше (кінець XIX ст. початку XX ст. у перших українських граматиках), а не в другій половині XX ст., як це подано в деяких працях [1; 7].

У сучасній теорії синтаксису речення описують на трьох рівнях: формально-граматичному, семантичному та комунікативному. Для структурно-семантичного рівня визначальним є релевантне втілення логічного змісту думки в синтаксичній формі. Такий статичний підхід розглядає речення як автономну одиницю і передбачає пояснення всіх синтаксичних відношень та зв'язків через його формально-граматичну будову. Комунікативний рівень передбачає вивчення динамічного аспекту мовних одиниць, що слугують репрезентантами мовленнєвих інтенцій, володіють змістовим та прагматичним діапазоном.

Синтаксичні конструкції розглядають не ізольовано, а в певному контексті – у межах ситуації мовлення чи текстового фрагмента. У зв'язку з переорієнтацією мовознавців із проблем пасивного синтаксису на активний, динамічний, з аналізом безпосередньої мовленнєвої діяльності носіїв мови розпочалося систематизоване вивчення значення не лише окремих словоформ, а речення загалом як окремого висловлення. На думку Н.Гуйванюк, висловлення – це мінімальна одиниця комунікативного синтаксису, яка є не тільки безпосередньою реалізацією в мовленні речення-конструкції, а й продуктом завершеного акту комунікації, мовленнєвим втіленням думки, волі, стану, почуттів мовця [3, с. 260].

Формування сучасної лінгвістичної парадигми пов'язане з антропоцентризмом, із спрямуванням досліджень на особистісний характер процесів мовленнєвої діяльності. Від мовця, автора конкретного висловлення, залежить вибір мовних засобів, тих синтаксичних конструкцій, жанрових форм, які будуть найприйнятнішими для втілення авторського задуму. Як зазначають у вступних заувагах до „Граматики руської мови” С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер: „Все, що мислимо, можемо виразити і другим людям виявити, видаючи із себе ротом певні звуки. Сей вираз мислей звуками називаємо мовою” [12, с. 3]. Синтаксис якраз і забезпечує реальне втілення комунікативної функції мови. Речення-висловлення реалізують мовленнєві потреби суб'єктів комунікації – їхнє прагнення, інтенцію, бажання про щось розповісти, сказати, запитати, спонукати до дії, задекларувати свою повагу та ін. Ще О. Синявський зазначав, що речення є найважливішою одиницею мови: „без речень нема мови як повної природної й доцільної психофізіологічної діяльності” [8, с. 105].

Мовлення за своєю суттю егоцентричне і завжди зорієнтоване на виконання певного комунікативного завдання. Мовна особистість входить у процес мовленнєвої діяльності з усіма бажаннями і намірами. Так, на думку С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера: „Як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, аби

комусь другому висказати те, що гадаємо або думаємо, т. зн. свою гадку або думку” [12, с. 104]. Комунікативний намір, або інтенція мовця, слугує постійною змістовою домінантою речення і формує функційну перспективу висловлення, детермінує прагматику у відборі синтаксичних одиниць мовцем у різних дискурсивно-жанрових виявах української мови.

У багатьох лінгвістичних дослідженнях інтенцію трактують як превербальний, осмислений намір мовця, який зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення (О. Селіванова, Ф. Бацевич); як намір мовця досягнути результату за допомогою мови – мовлення – висловлення (М. Бахтін); як мотивацію мовленнєвого акту (Н. Формановська); текстотвірний чинник, організувальну ланку в змістовій структурі мовленнєвого витвору (І. Сусов); або як різновид бажання: бажання мовця щось розказати, попросити, запитати (О. Почепцов) тощо. Нам імponує погляд, за яким інтенція – це глобальна змістова настанова висловлення, що асоціюється з комунікативним спрямуванням речення, метою висловлювання (М. Мірченко), оскільки розглядаємо **інтенцію як синтаксичну категорію**, що реалізує свої значення в основних модально-інтенційних висловлюваннях – питальних і непитальних.

Поділ речень за змістом, який здійснили С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, має прагматичне спрямування: мовознавці в дефініції речення вказали на його функцію, виокремили комунікативну мету і завдання („як говоримо, то звичайно робимо се з наміром”), виокремили лінгвальні та позалінгвальні чинники, урахували особливості того, хто сприйматиме певну інформацію, – реципієнта, передбачили всі умови для творення успішної комунікативної ситуації („питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї хочемо довідати ся”; „комусь другому хочемо висказати те, що гадаємо або думаємо”, „висказуємо комусь щось таке, що уважаємо за правду”) тощо.

Аналізуючи розповідні речення („тверджен”) С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер враховують не тільки адресата – одержувача інформації, а зосереджують свою увагу і на „зміслах” того, хто формує висловлення, – автора, як-от: „Найчастіше висказуємо комусь щось таке, що уважаємо за правду, бо ми розпізнали се своїми зміслами, своїм розумом або довідали ся від достовірної особи, або що хочемо представити за правду” [12, с. 105].

У сучасних граматичних посібниках розповідне речення розглядають як окремий модальний тип синтаксичних конструкцій, комунікативне завдання яких полягає в констатації якогось реального чи ірреального факту, напр.: *Життя відміряло без стуку По жмені цвіту і ягід, По айстри – на любов і муку, По рясту – на зелений слід* (В. Китайгородська). На думку М. Мірченка, розповідність – інтенційна властивість реченнєвих компонентів у єдності передавати істинний чи несправжній стан речей, події, факти, констатувати їх дійсну наявність з деякою категоричністю [6, с. 126].

Висловлюючись про питальне речення, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вказують на первинну функцію питальності – прагнення мовця одержати від свого співрозмовника нову інформацію, пор.: „Часто хочемо, аби особа, що до неї говоримо, нам щось сказала; тоді питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї хочемо довідати ся” [5, с. 104], пор.: – *Кому ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала?* (Г. Квітка-Основ’яненко); – *Я хотів би знати, що вас привело, дитя моє, до цього дуже поважного, дуже-дуже серйозного кроку?* (Ірина Вільде).

Питальне речення як окремий модально-інтенційний клас речень репрезентує подвійну формально-семантичну єдність, яка, з одного боку, полягає в реалізації багатоаспектного когнітивного процесу, а з іншого – у вираженні комунікативно-прагматичних функцій, які актуалізуються в мовленні залежно від конкретних намірів мовця, пор.: – *А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); – *Чи не продали б ви мені розсади трошечки?* (Марко Вовчок); [Прісцілла:] *Що всі жертви, коли любов жива у схові скніє, а світло правди гасне, бо накрите?* (Леся Українка).

У спонукальних та бажальних реченнях реалізуються інтенції волевиявлення – наказ чи прохання до виконання певної дії, порада чи запрошення, вираження власних намірів. С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер функціонування таких синтаксичних побудов пов’язують з „волею” та бажанням мовця.

Спонукальні речення створюють ситуацію цілеспрямованого та вмотивованого спілкування, що формує підґрунтя для комунікативної взаємодії між суб’єктами комунікації – адресатом і адресантом. На важливий чинник адресованості в реченнях „приказу” вказують і автори „Граматики руської мови”, пор.: „Деколи хочемо, аби особа, що до неї говоримо, щось таке зробила, що ще не діє ся, а залежить лише від волі сеї особи” [12, с. 105], пор.: – *Ти от що, Артеме Степановичу, переговори з людьми. Склічте збори, коли що, дайте знати, і я на ті збори прийду* (І. Цюпа).

У комунікативній ситуації волевиявлення значно активізується людський чинник – мотив та воля адресанта, його вольовий імпульс, прагнення змінити, активізувати, вплинути на діяльність свого

співрозмовника з метою переконати адресата у важливості та корисності для нього виконання пропонуваної дії. На думку М. Каранської, спонукальні речення виражають такі стосунки, якими виражається наказ, заборона, заклик, застереження, порада, просьба, побажання, запрошення, умовляння та інше, звідки й функціональний поділ їх на наказові (імперативні) і ті, що виражають прохання, заклик, побажання [5, с. 24]. Такий поділ, на нашу думку, цілком виправданий і детермінований насамперед прагматичними намірами мовця: з одного боку, наказ як одна з категоричних форм спонукування, що спрямована на негайне виконання якоїсь дії з боку співрозмовника, а з іншого – ввічливе прохання, пропозиція, порада, комунікативні акти, які певною мірою є бажаними для суб'єкта мовлення, проте їхня реалізація залежить від волі адресата, пор.: – *Негайно сідай ось у мене за стіл і пиши заяву* (І. Цюпа); – *Ти прийшов, прийшов! Повернись у своє дитинство. Ну, посидь, відпочинь, поговори зі мною* (І. Цюпа).

Оптативні висловлення (у „Граматиці руської мови” – „бажане”) відображають бажану, мисленнєву, реально неіснуючу подію, втілення якої матиме місце тільки в посткомунікативний момент мовлення. Категорія оптативності лише передає бажання мовця, волітєвнї бажання багатьох суб'єктів, задіяних у процес спілкування, утім, здійснення його залежить від багатьох чинників: „можна чогось бажати, не вимагаючи zarazом від особи, що до неї говоримо, або від іншої якоїнебудь особи, аби вона се зробила, бо може вона і не в силі сего зробити, або може сего від неї вимагати годі” [12, с. 105]. Пор.: – *Ех, коли б можна повернути минулі роки... сам би закружляв навколо такої* (М. Стельмах); *Людям хотілося жити. Хотілося забути про страшне по великому всесильному закону життя і по незламній силі свого характеру хліборобів, що звикли тисячоліттями до сіяння, до життєствердження у всьому, що може жити й рости* (О. Довженко).

Модальна рамка оптативних речень має чітко виражений емоційно-експресивний та оцінний характер: мовець не тільки вибудовує внутрішню програму мовлення, але й вербалізує те, чого він хоче, бажає в плані позитивного чи негативного, доброго чи поганого, напр.: – *Я хочу, щоб син швидше повернувся. Бажаю, щоб тобі гарно жилося і господарювалося* (М. Стельмах); *Тільки б відкрутилася неділя пустотливим листом у траву. Тільки б пережити це безділля, а роботу я переживу* (Б. Мельничук).

Слушну думку висловлюють І. Вихованець і К. Городенська: бажальний спосіб виражає волевиявлення мовця про бажану дію або бажаний процес чи стан, але він не спрямовує його до співрозмовника чи співрозмовників, щоб вони виконали цю дію чи реалізували потрібний стан. Мовець не спонукає когось виконати бажану для нього дію, а лише повідомляє про неї собі або іншим особам [2, с. 262], пор.: – *Ох, аби ще внучка з Голландії повернулася і заспівала так, як співала її бідолашна мама* (М. Стельмах). Комунікативна ситуація, в якій реалізується бажальна семантика, репрезентує, з одного боку, прагнення мовця здійснити дію, що буде корисною насамперед для нього самого, напр.: – *Скоріше, скоріше б побачити свою єдину, відчутти на своїх плечах її вічно потріскані руки, що пахнуть якимось зіллям чи хлібом* (М. Стельмах), а з іншого – висловлене мовцем бажання буде корисним / шкідливим для когось, пор.: *Хай тобі все ліпше буде!* (М. Стельмах).

Подібний поділ речень за змістом здійснено у „Практичній граматиці української мови” В. Сімовича, який виокремлює оповідні, запитові, приказові та бажальні речення. У кожному реченні, як стверджує мовознавець, є свій **зміст**: щось оповідаєть ся – оповідні; містить ся запит – запитові, або просто питання; висказуємо приказ – приказові; виявляється бажання – бажальні [10, с. 272–273].

У практиці наукових досліджень змістовий діапазон (зміст – за С. Смал-Стоцьким, Ф. Гартнером, В. Сімовичем) синтаксичної конструкції ототожнено з функцією або ж з метою висловлювання. У мовознавчих працях із синтаксису 50–70-х років ХХ ст. у рамках класифікації речень за метою висловлювання фігурують розповідні, питальні та спонукальні конструкції. У сучасних граматичних студіях в окремий комунікативний тип виокремлюють і оптативні (бажальні) речення, прагматична настанова яких спрямована на вираження внутрішніх потреб мовця.

В українському мовознавстві поділ речень на розповідні, питальні, спонукальні та бажальні представлено в працях І. Вихованця, М. Каранської, К. Шульжука та ін. Такі типи синтаксичних конструкцій А. Загнітко називає прагматичними, зважаючи на те, що володіння мовою передбачає не тільки вміння конструювати речення (мовна компетентність), а й уміння конструювати речення в мовленнєвих актах для досягнення відповідного комунікативно-функціонального ефекту та результату [4, с. 122].

Отже, поділ речень за змістом у „Граматиці руської мови” С. Смал-Стоцького і Ф. Гартнера відображає комунікативно-прагматичну теорію речення: „ствержень”, „питане”, „приказ” і „бажане” – це не тільки синтаксичні одиниці, що виражають певне комунікативне спрямування, мають особливий денотативний зміст. Вони конструюються мовцем свідомо для досягнення успішного результату

комунікації. Встановлена мовознавцями систематизація речень за змістом відповідає сучасній класифікації речень за метою висловлювання на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні конструкції.

Усебічний аналіз і подальше ґрунтовне опрацювання „Граматики руської мови” С. Смалья-Стоцького і Ф. Гартнера сприятиме цілісному вивченню синтаксичної системи української мови, відкриватиме нові перспективи для мовознавчих досліджень.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : „Академія”, 2004. 344 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови. Київ : „Пульсари”, 2004. 400 с.
3. Гуйванюк Н. В. Комунікативно-модальний спектр змістової структури речень з частками. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : КНУ ім. Т.Шевченка, 2009. Вип. 26. Ч. 1. С.260–267.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1992. 385 с.
6. Мірченко М. В. Надкатегорія настанови. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. Харків, 2007. Вип. 22. С. 125–132.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
8. Синявський О. Порадник української мови, пристосований до буденного вжитку др.-ом В. Сімовичем. Харків – Берлін – Нью-Йорк : Україно-американське вид. т-во „Космос”, 1922. 150 с.
9. Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера „Руська граматики”. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1 : Мовознавство / упорядкування і передмова Л. Ткач*. Чернівці : Книги – XXI, 2005. С.31–47.
10. Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат : Український рух, 1918. 368 с.
11. Сімович В. Степан Смалья-Стоцький як педагог і педагогічний діяч. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 2 : Літературознавство. Культура / упорядкування і передмова Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник; передмова Ф. Погребенника*. Чернівці : Книги – XXI, 2005. С. 725–740.
12. Смалья-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики руської мови. Відень, 1914. 202 с.

РЕЦЕНЗІЇ

Олена Кульбабська

ФЕНОМЕН ДУМКИ Й МОВОСТИЛЮ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

(Рецензія на книгу: Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту : монографія Дніпро. : Акцент ПП, 2018. 432 с.)

Один із найвідоміших українських письменників другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., Загребельний вражає будь-якого читача своєю ерудицією, неординарним, глибоко філософським поглядом на події минулого й сьогодення. Ще за життя письменник став класиком української літератури, її флагманом і керманічем. А для викладачів і студентів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара постать Павла Архиповича Загребельного особливо знакова, адже він – випускник цього знаного в Україні закладу вищої освіти, який 2018 року гучно відсвяткував своє 100-річчя.

„У чому полягає феномен індивідуальної мовотворчості прозаїка? У який спосіб у конкретному мовному дискурсі вербалізовано фрагменти його картин світу?“, – такі запитання постали перед Наталією Сергіївною Голіковою, доцентом кафедри української мови ДНУ імені Олеся Гончара, а бажання віднайти відповіді на ці та інші важливі питання спонукали взятися за дослідницьке перо.

Актуальність рецензованого дослідження зумовлена необхідністю розв'язати проблему вербалізації фрагментів картин світу в конкретному мовному дискурсі загалом і специфічного в ідіолекті носіїв національної мови, до яких належить Павло Загребельний, зокрема. Специфіку образотворення з'ясовано в парадигмі „від слова до концепту“ на трьох рівнях аналізу: прагмастилістичному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному.

Джерельну базу рецензованого монографічного опису сформовано на основі романів „Роксолана“, „Диво“, „Євпраксія“, „Первоміст“, „Тисячолітній Миколай“ та ін., що переконують у лінгвокреативності письменника й у неповторності його стилю художнього опису, який не можна сплутати з манерою відображення дійсності іншими володарями літературного таланту.

Програмними для авторки стали спостереження Світлани Єрмоленко, що індивідуальний стиль письменника нині здійснюють „у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови)“ (Єрмоленко С. Я. *Стиль індивідуальний // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський [та ін.]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія“ імені М. П. Бажана, 2004. – 2-ге вид., випр. і доп. – С. 652*). Утім, комплексне дослідження мовних маркерів ідіолекту П. Загребельного довели: колоритні виражально-зображальні засоби його прози – „де не лише феномен індивідуальної мовотворчості, а й невичерпне джерело збагачення літературної мови“ (с. 345).

Отож дослідниця чітко визначила **мету** монографічного опису – структурувати художній дискурс П. Загребельного за стилістичними функціями слово- й текстотворення та за когнітивними моделями концептів. Реалізація мети зумовила опрацювання репрезентативної *джерельної бази* – 22 прозових творів, на основі яких визначено релевантні ознаки *авторських стилістем* («мовних одиниць, які, функціонуючи в художньому творі, крім номінативного, мають стилістичне значення, репрезентоване нашаруванням додаткових смислів і зумовлене індивідуальною мовотворчістю») і *різномісних індивідуалізмів*, що дають змогу оприявити художній дискурс видатного українського письменника як цілісне світоглядно-культурне й літературне явище.

Монографія має чітку й логічну композицію та охоплює **сім структурних частин**: „Передмову“, три основні розділи (1. „Лінгвостилістика мовотворчості П. Загребельного“, 2. „Лінгвокультурні та етномовні знаки-стилістем в художньому дискурсі П. Загребельного“, 3. „Лінгвокогнітивний простір художньої прози П. Загребельного“), „Післямова“, „Список бібліографічних посилань“, „Список лексикографічних праць“, „Список джерел фактичного матеріалу“, „Додатки“ (ілюстративний матеріал до теоретичного викладу в кожній структурній частині монографії – с. 387–432).

У *першому розділі* монографічного дослідження на ґрунті скрупульозного аналізу емпіричного матеріалу Наталія Сергіївна детально описала в прагмастилістичному аспекті константні стилістем

ідіолекту П. Загребельного: метафори, потенційні й okazіональні слова, okazіональні сполучення слів, епітети-композиції, оксиморони, кольороназви, порівняння тощо. Зокрема, новотвори (найуживаніші серед них – іменники) є маркерами ідіостилу письменника, але різняться „ступенем наближення до узуальних мовних одиниць, відмінним дериваційним ресурсом, різною функцією в тексті й продуктивністю вживання” (с. 23). Значний літературно-художній потенціал мають okazіональні антропоніми як стилістими, що їх об’єднано в три різновиди: семантико-дериваційні, лексикосемантичні, розмовно-стильові, мовно-експериментальні.

Особливо цікавим опис лінгвопрагматичного потенціалу стилістем, що функціонують як контекстуально реалізовані протиставлення або асоціативні зближення. Глибокий аналіз різнотипних антонімів і синонімів із виявленням прагматичних компонентів у структурах їхніх лексичних значень дав мовознавиці змогу різнобічно схарактеризувати їхній семантико-стилістичний потенціал як складників художнього дискурсу.

Акцентуємо: багатство дібраного, систематизованого та дослідженого Н. С. Голіковою емпіричного матеріалу вражає.

Другий розділ монографії оприявнює інтелектуалізацію художнього мовлення П. Загребельного через уведення в текстовий масив різнотипних „запозичень”-інтертекстем (цитат та імен), етномовних знаків – фольклоризмів (фразеологізмів, паремій, народних пісень) і міфологем для реалізації таких функцій: культуротвірної, культурно-історичної, смислотвірної, текстотвірної. Заслуговує поцінування розпрацьована за різними критеріями авторська типологія інтертекстем: за текстовим походженням (Біблія, літературний контекст, твори масової культури, прецедентні імена), лінгвостилістичним і прагматичним потенціалом тощо.

Однією з переваг рецензованого дослідження, на нашу думку, є докладний і оригінальний аналіз структури семантико-асоціативних полів визначальних шістьох лінгвокультурних концептів („земля”, „державна”, „Київська Русь”, „місто”, „Київ”, „Дніпропетровськ”), презентований у *третьому розділі*. Дослідниця виокремила семіотичні складники концептів; ядрову, приядрову та периферійну зони кожного ключового поняття.

Актуальність, наукова новизна, теоретична і практична цінність книги не викликають сумнівів та сприятимуть розв’язанню пріоритетних проблем стилістики української мови, лінгвістики художнього тексту, дискурсології, лінгвопрагматики та когнітивної лінгвістики.

Безумовно, монографія зацікавить широке коло читачів: мовознавців і літературознавців, викладачів і вчителів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти.

АВТОРИ

Антофійчук Алла – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Бунчук Борис – доктор філологічних наук, декан філологічного факультету, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Грималовський Ігор – кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Калинич Катерина – аспірант, асистент кафедри зарубіжної літератури, теорії літератури та слов'янської філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Кирилюк Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Коженювська-Бігун Анна – доктор гуманітарних наук Театрального інституту імені Збігнева Рашевського (Варшава).

Колесник Наталія – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Любімова Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри румунської та класичної філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Максим'юк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Набитович Ігор – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології Університету імені Марії Кюрі-Склодовської (Люблін).

Нікоряк Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури, теорії літератури та слов'янської філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Новікова Тетяна – кандидат філологічних наук, докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Печарський Андрій – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів).

Попович Олександр – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, заступник декана філологічного факультету з навчально-методичної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Редьква Ярослав – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови, заступник декана філологічного факультету з наукової роботи та міжнародних зв'язків Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Рульова Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Сяюй Ван – асистент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів).

Томусяк Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

Цера Євгенія – магістр української філології (Чернівці).

Шабат-Савка Світлана – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету з навчально-виховної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці).

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Борис Бунчук	Віршові форми Лесі Українки останніх років творчості (1910–1913)	3
Світлана Кирилюк	<i>Людина і війна</i> у творчій спадщині Івана Бажанського	12
Анна Коженювська-Бігун	Образ війни на сході України у фейлетонах Наталії Ворожбит для польського журналу „Театр”	19
Оксана Любімова	Строфічні форми та римування у поетичних творах західноукраїнських авторів 80-х років XIX століття	24
Ігор Набитович.	Націєсофська парадигма роману Юліяна Радзиковича „Полум’я”	31
Наталія Нікоряк, Катерина Калинич	Філософський потенціал літературного тексту: втеча як прояв самотності	37
Андрій Печарський	Психоаналіз і літературний постмодернізм: „подібне без подібності”	42
Олександр Попович	Внесок професора Олександра Огуя у дослідження життя і творчості Івана Бажанського	46
Ван Сяююй	Психоаналіз у художній прозі Івана Франка 1880–1900-х років: до проблеми літературної фікції	51
Євгенія Цера	Особливості поетичного синтаксису лірики Миколи Вінграновського 60-х – 70-х рр.	60

МОВОЗНАВСТВО

Алла Антофійчук	Основні підходи до навчання фонетики у системі вищої освіти	67
Ігор Грималовський	Християнські номени в українській духовній поезії XVIII – початку XIX століття	71
Наталія Колесник	Найдавніший шар фольклорної онімії	77
Олена Кульбабська	Патріарх української діалектології (У вінок шани професору Костянтину Герману)	83
Оксана Максим’юк	Аналітичні конструкції як одиниці номінації у мові творів Ольги Кобилянської	92
Тетяна Новікова	Термін „дух” у словниках”	99
Ярослав Редьква	Префіксально-просторові західноукраїнські ойконіми з гідротермінами в основі	106
Наталія Рутьова	До питання походження наших прізвищ	117

Іванна Струк	Імлікатури з проксемічними ремарками у драматичному тексті буковинських письменників	124
Людмила Томусяк	Речення з дуплексивами: семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти	129
Світлана Шабат-Савка	Комунікативно-змістові параметри речення у „Граматичі руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера	136
РЕЦЕНЗІЇ		
Олена Кульбабська	Феномен думки й мовостилю Павла Загребельного (Рецензія на книгу: <i>Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту : монографія Дніпро. : Акцент ПП, 2018. 432 с.)</i>)	141
Автори збірника		143

CONTENTS

LITERARY STUDIES

Borys Bunchuk	Poetic forms of Lesya Ukrainka of the last years of creativity (1910–1913)	3
Svitlana Kyrylyuk	Man and war in the creative heritage of Ivan Bazhansky	12
Anna Korzheniowska-Bihun	The image of war in the east of Ukraine presented in Nataliya Vorozhbyt's articles for the Polish Theatre Journal	19
Oksana Lyubimova	Strophe and Rhyme in West Ukrainian Poetry of the 1880 s.	24
Ihor Nabytovych	The paradigm of the national philosophy in the novel by Yulian Radzykevych „flame”	31
Natalia Nikoryak, Kateryna Kalynych	Philosophical potential of the literary text: escape as a manifestation of solitude	37
Andrij Pechars'kyi	Psychoanalysis and literary postmodernism: „Similar without similarity”	42
Alexander Popovych	Contribution of Professor Alexander Oguy to the study of the life and creative activity of Ivan Bazhansky	46
Wang Xiaoyu	Psychoanalysis in art proses of Ivan Franko's between 1880 and 1900: the problem of literary fiction	51
Eugenia Tsera	Features of the poetic syntax of lyricist Nikolai Vigrinovsky of the 60's–70's.	60

LINGUISTICS

Alla Antofiichuk	Basic approaches to phonetics learning in higher education	67
Igor Grymalovskyi	Christian Names in Ukrainian Spiritual Poetry of the Eighteenth – the beginning of the Nineteenth Centuries	71
Natalia Kolesnyk	Ancient layer of folklore onyms	77
Olena Kulbabska	Patriarch of Ukrainian dialectology (In the chaplet of honour to the professor to Kostyantyn to German)	83
Oksana Maksymiuk	Analytical unities as nomination items in the language of Olga Kobylyanska's works	92
Tatiana Novikova	Definition „spirit” in ukrainian dictionaries	99
Yaroslav Redkva	Prefixed Spatial Western Ukrainian Oikonyms with Hydroterms as a Basis	106
Natalia Ruliova	The origin of our surnames	117
Ivanna Struk	Implicature with proxemic remarks in the dramatic text of Bukovina writers	124
Ludmila Tomusyak	The sentence with the Doublets: Semantic and Communicative Aspects	129

Svitlana Shabat-Savka	Communicative and Content Parameters of a Sentence in „Hramatyka Rus'koi Movy” by S. Smal-Stotsky and F. Gartner	136
------------------------------	--	-----

REVIEWS

Olena Kulbabska	Phenomenon of idea and individual style by Pavlo Zahrebelnyi (<i>Book review on: Holikova Natalia. The language of artistic prose by Pavlo Zahrebelnyi – from word to concept. Dnipro: Accent PP, 2018. 432 p.</i>)	141
The authors of the articles		143

Підписано до друку 02.12.2019. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,2.
Обл.-вид. арк. 17,43. Тираж 100. Зам. № 1479.

Віддруковано з готового оригінал-макета у друкарні Видавничого дому «Букрек»
58000, м. Чернівці, вул. Радищева, 10,
тел./факс: (0372) 55-29-43, e-mail: info@bukrek.net.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.*